C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLIS GALLICO ET CIVILI,

ALIORUM

DE BELLIS ALEXANDRINO, AFRICANO ET HISPANIENSI

ANNOTATIONE CRITICA INSTRUXIT

F. DÜBNER.

TOMUS PRIMUS.

PARISIIS,

EX TYPOGRAPHEO IMPERIALI.

M DCCC LXVII.

SE VEND A PARIS

CHEZ

HENRI PLON, IMPRIMEUR-ÉDITEUR,

RUE GARANCIÈRE, N° 10.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII.

TOMUS PRIMUS.

IMPRIMÉ

PAR ORDRE DE L'EMPEREUR,

M. BAROCHE

ÉTANT GARDE DES SCEAUX, MINISTRE DE LA JUSTICE ET DES CULTES;

PAR LES SOINS

DE M. ANSELME PETETIN,

CONSEILLER D'ÉTAT,

DIRECTEUR DE L'IMPRIMERIE IMPÉRIALE.

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLIS GALLICO ET CIVILI,

ALIORUM

DE BELLIS ALEXANDRINO, AFRICANO ET HISPANIENSI

ANNOTATIONE CRITICA INSTRUXIT

F. DÜBNER.

TOMUS PRIMUS.

PARISIIS,

EX TYPOGRAPHEO IMPERIALI.

M DCCC LXVII.

AVANT-PROPOS.

Que César l'eût prémédité ou non, il trouva dans la guerre des Gaules la force politique qui assura sa suprématie à Rome.

On l'a démontré récemment avec l'irrésistible éloquence d'un bon sens souverain : cette préméditation n'a pu se résumer dans l'unique pensée de s'emparer des volontés d'une armée.

L'ensemble et le détail des événements au début de la guerre civile suffiraient à le prouver.

Mais quand César n'aurait cherché que la gloire dans cette grande entreprise nationale, la soumission définitive de la Gaule transalpine, il aurait encore, et du même coup, préparé par là sa prédominance à Rome.

Peut-être ne nous représentons-nous pas exactement ce qu'était la gloire dans ces temps-là.

On est trop porté à se figurer que la gloire n'était pas

une grande force, parce qu'elle ne possédait pas, pour se former, les mêmes moyens qu'aujourd'hui; parce qu'elle n'avait pas les échos universels que l'imprimerie lui a prêtés; parce qu'elle ne se fabriquait pas, pour ainsi dire, partout et à tout instant, par les mille et mille répercussions de la presse.

Le contraire est la vérité.

La gloire, n'est-ce pas l'admiration passionnée, la confiance absolue que le héros inspire aux foules?

De notre temps, l'esprit de parti dispose de toutes les manœuvres propres à atténuer une gloire qui lui déplaît, ou à exagérer la valeur d'un acte dont l'histoire réduira l'importance. Les intérêts et les passions hostiles savent s'entendre et s'organiser pour obscurcir la vérité, du moins aux yeux des contemporains. Dans l'antiquité, le bruit des grands événements arrivait aux populations directement, à l'état brut, sans traduction, sans plaidoiries, sans falsification, sans mélange. Il remuait les foules irrésistiblement dans la réelle proportion de la grandeur des faits.

Et ce retentissement était prompt et suivait le fait avec une rapidité qui est pour nous certaine, quoiqu'elle ne nous soit peut-être pas bien expliquée. On n'a qu'à voir, dans Cicéron, comment parvenait à Rome la nouvelle des succès de César. Un discours de Caton nous montre que, dans ces émotions générales, les nuances mêmes, étaient encore marquées. La victoire équivoque de César sur les populations émigrées de la Germanie (campagne de 699) avait, dès les premiers moments, pris la physionomie suspecte

qu'elle a conservée dans l'histoire. Et le proconsul fut bien heureux que l'éclat de ses invasions en Allemagne et en Angleterre vînt distraire l'attention de ce massacre des Tenctères et des Usipètes.

La vie de Jules César a préoccupé de tout temps les grands esprits, mais surtout ceux que la nature avait prédestinés à l'action. A aucune époque pourtant cette préoccupation n'avait été générale comme elle l'est devenue depuis un certain nombre d'années.

Pourquoi ces retours de l'intelligence universelle vers tels ou tels moments du passé?

C'est là une des plus mystérieuses lois de la marche de l'esprit humain.

Il y a dans l'histoire comme de grands sommets qui se ressemblent : l'humanité perd de vue celui qu'elle quitte pendant qu'elle descend et remonte les pentes intermédiaires. C'est seulement quand elle est arrivée au point culminant qu'elle se retourne et découvre les cimes qu'elle a autrefois parcourues. Elle s'étudie elle-même avec curiosité dans les lignes qu'elle reconnaît à l'horizon lointain. Elle comprend mieux alors l'analogie du passé et du présent.

Ceux qui sont enclins à chercher partout aux grands mouvements de petites causes (et c'est la tendance naturelle à l'esprit de parti) ont voulu voir ici une combinaison des intérêts secondaires, une spéculation arrangée en France par la flatterie contemporaine.

Mais ici précisément, dans notre sujet et sous notre main, nous rencontrons la preuve décisive de l'erreur de ces jugements microscopiques.

Le pays où, depuis un demi-siècle, on s'est le moins occupé de César et de son œuvre, c'est celui qui a vu la guerre des Gaules et qui y trouve la première page authentique de son histoire; le pays aussi qui a vu le 18 brumaire et les grandes guerres de Napoléon [1].

Les étrangers, les Allemands, les Hollandais, les Danois, les Anglais, ne se lassaient pas de faire de savants travaux sur le texte des *Commentaires de César,* et en France personne n'a choisi ce sujet d'étude critique depuis Vascosan (1543) et Robert Estienne (1544). (On ne peut pas compter la collation des manuscrits de Paris, opérée avec négligence par Achaintre.)

Quel texte, cependant, méritait mieux et exigeait plus impérieusement une religieuse révision, ligne par ligne, mot par mot?

Les procédés d'une critique attentive, appliqués depuis trente ans à nos grands écrivains français, ont fait découvrir des fautes nombreuses et des altérations graves. Et pourtant ces éditions primitives avaient été faites sur des manuscrits sortis de la plume même des auteurs; elles avaient reçu immédiatement la consécration immuable de l'impression, et, enfin, elles ne remontaient guère au delà

[1] Ajoutons que c'est aussi le pays qui possède les deux manuscrits les plus anciens et les plus précieux des *Commentaires.*

de trois cents ans, la langue étant déjà formée, les mœurs, les courants de l'esprit, déjà établis.

Habitués aux facilités que nous prête l'imprimerie, aux sécurités du *bon à tirer* sacramentel, c'est à peine si nous pouvons nous rendre compte des grossières méprises, des mensonges, des travestissements, auxquels ont été nécessairement soumis les grands écrivains de l'antiquité.

Moins d'un siècle après Jules César, la belle langue simple et naturelle dont il s'était servi avait été pervertie par une rhétorique affectée.

Plus tard, elle subit ce qu'on a justement appelé *la décadence*. Les copistes naturellement substituaient à ce style qu'admirait Cicéron, et qui leur paraissait, à eux, rude et brusque, les élégances, les recherches de tours qui leur étaient familières.

Mais le mauvais goût n'est pas la seule cause de falsification dont il faille tenir compte.

Si l'on veut se rappeler qu'entre le manuscrit émané de César, autographe ou dictée, et les plus anciens manuscrits que nous possédions, il y a neuf cents ans pour la *Guerre des Gaules* et onze cents ans pour les narrations des autres campagnes, on jugera quelles altérations ont dû souffrir ces manuscrits.

On sait que, jusqu'au ve ou au vi^e^ siècle, on écrivit en lettres majuscules, sans intervalle entre les mots, sans ponctuation. Quelle confusion a dû entraîner souvent, ou la séparation d'une syllabe finale, ou la réunion de la fin du

mot avec le mot suivant, ou l'isolement des lettres, ou la substitution d'une lettre à une autre!

Au VIIIe siècle arriva l'écriture cursive. Mais l'absence de ponctuation et de séparation entre les mots laissait toujours ouverte la source d'erreurs multipliées.

Plus tard, enfin, on sépara les mots. Mais toutes les fautes antérieures, commises dans les précédentes transcriptions en lettres onciales, durent passer dans les nouvelles copies. Et, de plus, le système d'abréviations qui s'introduisit fut une cause encore d'autres méprises et d'incorrectes reproductions.

Pour se faire une idée de l'ensemble d'inexactitudes que ces causes ont dû produire, il faut se souvenir qu'elles ont agi pendant quinze siècles consécutifs; que, durant tout ce temps, les copistes successifs furent en général des hommes, sinon ignorants, du moins étrangers à la guerre et à la politique des Romains, peu familiers avec la géographie stratégique, et, par conséquent, copiant sans comprendre.

Le Directeur de l'Imprimerie impériale a pensé qu'il était temps de reprendre en France, pour le texte de Jules César, l'œuvre de restauration qui, quant à nous, s'était interrompue à Robert Estienne.

Il a confié cette tâche à M. Dübner, auquel ses travaux d'érudition ont donné, dans le monde savant, une si grande autorité.

M. Dübner s'est aidé d'abord de toutes les recherches antérieures, soit de Vascosan et de Robert Estienne, soit des étrangers dont les labeurs ont illustré ce sujet.

De plus, par l'intervention gracieuse de M. le Ministre des Affaires étrangères, l'Imprimerie impériale a obtenu communication de tous les manuscrits dont la collation pouvait offrir matière, soit à des restitutions, soit à l'étude des variantes.

Un seul, celui de la Vaticane, n'a pu être apporté à Paris, des bulles impératives interdisant le déplacement. Mais un savant prussien, M. Kékulé, très-familier avec cette nature de travaux, a bien voulu se charger d'une collation attentive, qui, moyennant une correspondance assidue avec M. Dübner, a été aussi parfaite que si ce dernier avait eu le manuscrit sous les yeux.

Les variantes de plus de quatre-vingts manuscrits ont été étudiées pour cette édition.

Les principaux de ces manuscrits, au nombre de douze, ont été collationnés, plusieurs pour la première fois. Ce sont :

Pour la *Guerre des Gaules*,

1° Le manuscrit de Paris, de la fin du IXe siècle (Bibliothèque impériale, n° 5,763);

2° Le manuscrit de Rome, du milieu du Xe siècle (bibliothèque du Vatican, n° 3,864);

3° Le manuscrit d'Amsterdam, dit *Bongarsianus primus*, du Xe siècle;

4° Le manuscrit de l'ancienne abbaye de Moissac (aujourd'hui à la Bibliothèque impériale, n° 5,056), du XIIe siècle;

Pour la *Guerre civile*, les *Guerres d'Alexandrie*, *d'Afrique*, *d'Espagne*,

5° Le manuscrit de Paris, un *Thuaneus*, du XIIe siècle (Bibliothèque impériale, n° 5,764);

6° Le manuscrit de Rome, ayant appartenu à Fulvio Orsini, du XIIe siècle (bibliothèque du Vatican, n° 3,324);

7° Le manuscrit de Florence, du XIIe siècle (bibliothèque Riccardienne, n° 541);

8° Le manuscrit de Leyde, du XIIe siècle (bibliothèque de l'Académie, n° 38 D);

9° Le manuscrit de Vienne (*Vindobonensis primus*), le premier des huit conservés à la bibliothèque impériale de Vienne, n° 65, du XIIIe siècle;

10° Le manuscrit de Dresde, de la fin du XIIIe siècle ou du commencement du XIVe (bibliothèque royale de Dresde, n° 122);

11° Un autre manuscrit de la même bibliothèque, du XVe siècle;

12° Le manuscrit de Constantinople, du XVe siècle.

M. Dübner se propose de donner sur chacun de ces manuscrits les indications qui peuvent être utiles aux savants. Il y ajoutera l'exposé du système suivi par lui dans son travail, soit quant aux restitutions, soit quant aux variantes du texte.

Le Directeur de l'Imprimerie impériale doit une respectueuse reconnaissance aux Souverains, aux Villes, aux Universités qui ont si généreusement aidé à l'exécution de ce travail.

Il doit aussi des remercîments à M. Hoffmann, profes-

seur à l'Académie impériale de Vienne, à M. Kékulé, et surtout à M. Dübner, dont le zèle passionné ne s'est pas lassé dans la rude et difficile tâche dont il s'était chargé.

Grâce à ce concours de bienveillances et d'efforts, l'Imprimerie impériale espère être parvenue à produire une édition définitive des *Commentaires* de Jules César; définitive autant, du moins, que le permettent l'état présent de la critique philologique et l'ensemble des documents aujourd'hui connus.

ANSELME PETETIN.

Directeur de l'Imprimerie impériale.

PRÆFATIO.

Historiæ C. Julii Cæsaris scriptor Augustissimus quod in ipso initio dicit, RES SACRA EST IN HISTORIA VERITAS, non modo de rebus gestis, consiliis dictisque magnorum hominum narrandis intelligi debet, sed etiam de litterarum monumentis, quæ præclara ingenia posteritati reliquerunt : nam scriptis æque ac gestis, eodem utrisque jure, suam constare veritatem in hominum memoria oportet. Verum in re litteraria tantum abest ut omnibus res sacra visa fuerit sincera veritas, ut maximorum Galliæ nostræ luminum opera hodie doctis et religiosis hominibus tradantur, a levitate et inscitia priorum editorum vindicanda et tandem in integrum restituenda. Corrumpebantur videlicet illa in gente cultissima, ab eruditis hominibus, florentibus litteris, vigente arte typographica. Jam quid putas evenisse antiquorum scriptorum operibus, lapsante calamo per decem sæcula labentium in dies litterarum, et ingravescentis usque barbariæ ad nostra tempora delatis? In his vero humani ingenii thesauris omnia velut conjuravisse videntur, ne integris fruamur et sinceris. Primum illa continua serie scribendi consuetudo, quæ vel octavo sæculo duravit, errorum genitrix quando indocti cœperunt verba distinguere; deinde loquendi usus alias ex aliis procedente tempore formas induens, ut non intellecta aut minus placentia antiqua sæpissime mutarentur quasi vitiosa; veterum librariorum sphalmata plerumque infeliciter et falso emendata;

magistrorum glossæ, formulæ, amplificationes passim in scriptoris sermonem irrumpentes, expulsis quandoque genuinis; exstant opera æquabili quodam modo a capite ad calcem reficta a correctoribus, in quibus scriptis non unum habes locum ubi fidem tuto ponas.

Pauca dixi e multis; sed abunde vel hinc apparet quam difficile sit et arduum in ejusmodi colluvione «rem sacram» indagare et manum ipsam auctoris veramque scripturam eruere, varietatum, id est errorum et interpolationum, multis millibus sepultam.

In hac ARTE CRITICA Gallia nostra olim primas tenebat et facem Europæ populis prætulit, usque ad Henricum Valesium; post hunc ad alia converso ingenio nobili, in his quoque laudem magnam et gloriam obtinuit, sed ea quæ dico studia omisit, adeo quidem ut vel Cæsaris Commentarios, tam magni illos in patriæ historia momenti, qua fide editi fuerint aut edi debeant, examinare prorsus neglexerit. Post Robertum Stephanum enim, cujus editio critica prodiit Parisiis anno 1544, nemo unus nostratium est inventus qui fontes lectionis exploraret, in auctoritatem singulorum serio inquireret, et suo judicio quæ vulgatis reperisset veriora in oratione Cæsaris ut legerentur curaret[1]. Ita factum est ut in luculentis de Cæsare

[1] Anno ante Robertum Stephanum, 1543, etiam Mich. Vascosanus nitidissimam editionem Commentariorum, item Parisiis, emiserat. Est operæ pretium audire doctissimos typographos, qui ante Typographeum Imperiale successores imitatoresve, quod ad Cæsarem spectat, in patria sua haud ullos habuerunt. Vascosanus igitur ita præfatus est: «Usi sumus «non paucis venerandæ antiquitatis exem«plaribus: quibus diligenter collatis, quæ «nobis recta videbantur, adhibito judicio «secuti sumus. Quamobrem summa est iis «habenda gratia, quorum beneficia non «mediocriter adjuti sumus; inprimis con«sultissimo judici atque doctissimo Ran«coneto, qui nobis vetus exemplar ma«nuscriptum commodavit; Jo. Grolierio «doctissimo atque optimo viro, qui Vene«tiis allatum veterem codicem ... ad nos «misit; Navarræ item gymnasio, a quo «duo vetustissima exemplaria accepimus. «Usi etiam sumus G. Budæi et Jac. Tusani, «virorum doctissimorum, observationi«bus.» Roberti Stephani autem epistola hæc est: «Ne forte silentio nostro nihil «præter aliorum editiones attulisse videa«mur, hoc tantum testari satis visum est, «veterum codicum auxilio et amicorum, «eorumque non quorumlibet, sed qui «in emendandis veteribus tum Græcis tum «Latinis judicio polleant, quive nobis,

quæstionibus, quas Imperator Augustissimus ipsoque auspice viri docti et rei militaris scientia conspicui instituerunt, criticas editiones extra Galliam labore longo paratas, et singulari industria expolitas, consulendi et usurpandi necessitas apparuerit. Necessario igitur studiorum illorum instrumento, id est Cæsaris Commentariis summa fide ad præstantissimos codices exactis et apparatu critico commode digesto instructis, Galliam nostram carere diutius noluit Imperiali Typographeo præfectus Director, mihique, id instrumentum ut pararem, demandavit. Quod quomodo instituendum esse putaverim exponam, ubi de veterum documentorum calamo exaratorum, quæ supersunt, natura et conditione paucis dixero.

Per integra sæcula novem quibus papyris, quibus membranis, qua fide posteritati propagati fuerint hi Commentarii, plane nescitur. Exacto demum temporis spatio tanto scriptus est Cæsarianorum codicum qui ætatem tulerunt antiquissimus, Floriacensis bibliothecæ Imperialis. Cui similes et cognati sunt Romanus et Amstelodamensis, post medium sæc. x exarati; ceteri sunt recentiores, recentissimorum autem turba est maxima. Antiqui illi Gallicum modo Bellum continent; Civilis Belli et Commentariorum qui sequuntur libri principes duobus sæculis sunt posteriores, neque indolis ejusdem. Illi priscæ esse originis multis indiciis cognoscuntur : primum uncialis scripturæ quæ in archetypis erat vestigia abundant; abundant errores qui committi solebant quando illa scriptura in vulgarem vertebatur, plerique nondum correcti a prima certe manu; perstant etiam alii plurimi lapsus librariorum linguæ leges grammaticas ignorantium nec sententiam ubique capientium. Sciunt critici quanti facienda in hac re sit religiosa inscitia scribarum. Ex

»Reipublicæ nomine, si quid illis otii datur a suis negotiis, in ejusmodi rebus operam dare solent, multa esse in hoc quoque auctore restituta, quæ illi sunt aliquando nominatim edito libello testaturi.» — Quam Lemairius commentariis a se editis inseruit Parisinorum codicum varietatem ab Achaintrio excerptam, ea magnæ et negligentiæ et imperitiæ testis est : ab inscitis mercenariis properanter corrasam esse Hasius narrat in Ephemeridibus græce scriptis.

vetusto fonte ducta in his codicibus non sunt aut raro et pertimide a correctore in ordinem redacta; primitus scripta enim spectamus *sola*, nec ratio habenda est in hac quæstione eorum quæ posterius mutata sunt aut illata. Archetypi autem in his libris bona fide expressi auctoritas quinti sæculi testimoniis certis confirmatur, Prisciani grammatici et Orosii historiarum compilatoris: ille quæ affert, prorsus ita leguntur in his codicibus, aliter in recentioribus; Orosius eosdem libros tantum non ubique refert, perraro cum altera classe faciens nec sine erroris scribentium suspicione.

Superest memoria duorum hominum qui vetera exemplaria a sordibus amanuensium purgavisse feruntur, *Julii Celsi Constantini, viri clarissimi*, et *Flavii Licerii Firmini Lupicini*. Ille quando vixerit prorsus ignotum est; nec remotioris ævi conjectura ex eo peti potest, quod per aliquot sæcula a plurimis pro scriptore Commentariorum habebatur, ut Suetonius Tranquillus ab Orosio. Hunc Celsum subscriptiones omnium librorum Belli Gallici loquuntur, Lupicinum una modo libri secundi, quem sexto sæculo ineunte vixisse probabilissimis argumentis adstruxit Jacobus Sirmondus (Notis ad Ennodium, p. 78).

Sed Julii Celsi Constantini recensionem (si vocari licet), cujus magnam auctoritatem fuisse dubitari non potest, non totam nec integram servari in nostris codicibus antiquis manifestum est. Primum enim, etsi discedas ab librariorum lapsibus omnibus, aliena ibi nonnulla leguntur neque unquam a Cæsare scripta, sed lectorum aut magistrorum annotamenta de margine in seriem illata; deinde, præsertim post quartum librum, non paucis locis sententia imperfecta relinquitur vocabulorum nonnullorum defectu, quem non unus in Cæsare librarius antiquior indicat vacuo spatio relicto, qua in re Græci librarii solent esse diligentissimi. Raro autem has lacunas pepererunt vocabula similiter desinentia, sed plerumque vel situ exstincta scriptura vel lacerata papyrus aut membrana.

Nihilominus horum codicum scriptura, cum ceteris comparata,

ei qui veterum librariorum morem novit nec solitis eorum consuetisque erroribus[1] plus justo tribuit, tam genuinum, tam sincerum sonat, ut hoc fundamento firmiter insistendum esse pateat, si Cæsaris manum restituere velis.

Horum librorum prototypum argumentis rerum narratarum in margine scriptis instructum erat, sicut Floriacensis Parisinus, in quo paulo post primam scripturam, *sed ante correctorem*, qui eidem margini varietatem duorum codicum allevit, argumenta apposita sunt, quorum specimen in ima pagina habes[2]. Præter hæc etiam scholia parvula vel glossæ aderant, tum varietas in aliquot vocibus dubiis annotata, quæ nonnumquam in ipsam seriem illata; denique in paucis locis conspicitur librarii aut lectoris conatus sententiam corruptis verbis perditam timida et plerumque rudi conjectura restituendi. Hujusmodi fuisse codicem quos *A* vocamus prototypum ex annotatione cum facile et evidenter cognoscatur, allatis exemplis lectorem morari nolumus.

Satis dictum videtur ut ab omnibus intelligatur nos subducta ratione et jure nostro eam viam pergere quam ex triginta ferme annis magno in summa re consensu inierunt Schneiderus, Nipper-

[1] Laboriosam rem, sed utilissimam suscepit Frigellius, in tertio fasciculo editionis suæ exemplis collectis et ordine digestis quale sit illud quod dicimus omnibus ob oculos ponens. Φθορολογίαν vocat argute. Alia res est orthographia antiqua, quam hæc editio ne repræsentaret, lectorum consuetudini dandum esse putavimus.

[2] Ad I, 6 : Allobroges pacati. — I, 32 : Acuto animadversio principis. — I, 39 : Terribiles esse Germanos in armis. — I, 40 : Prætoria cohors præ ceteris fida in bello. — I, 42 : Versutia Ariovisti. — II, 25 : Cæsaris strenue factum. — II, 34 : Civitates maritimæ. — III, 14 : Ad naves rescindendas quæ res parata erat. — III, 20 : Aquitania cujus sit pars. — IV, 17 : Qui pons in Rheno vel qua celeritate factus. — IV, 25 : Laudabile aquiliferarii factum decimæ legionis. — V, 12 : Britonum multitudo vel quæ habeant ædificia quibusque rebus abundent : quod lepore abstineant, etc. *Sequuntur singula alia.* — V, 26 : Carnutorum (*sic*) perfidia. — V, 28 : Inimici consiliis non esse fidem dandam hujus rei eventus docet. — V, 44 : Titi Pulli et Lucii Voreni strenue factum. — V, 56 : Mos belli incipiendi Gallorum. — VI, 14 : Druidum immunitas. — VII, 22 : Muri Gallorum quales.

deius, Frigellius et alii critici qui nuper in Cæsare recensendo cum laude versati sunt.

Est autem alia codicum classis, paucis exceptis Civile quoque Bellum et ceteros Commentarios continens, quorum qui exstant veterrimi duodecimo sæculo scripti sunt. In his (de Gallico Bello loquor) lacunæ nullæ, salebræ nullæ, plana fere omnia; sermo minime indignus Cæsare, etsi paulo laxior eo quem exhibent antiqui; nec Julii Celsi Constantini nomen prorsus abest, nam in Ursiniani et Riccardiani subscriptionibus librorum septimi et octavi legitur. Hos codices utplurimum referunt editiones typographicæ; vel cognito Bongarsiano primo, Oudendorpius multa ejus classis in suam editionem intulit. Verum comparatione instituta cum antiquis libris, *plus quingenti* loci deprehenduntur, in quibus illorum scriptura, omnibus numeris absoluta neque illius vitii suspecta, in hac classe codicum *prorsus ex arbitrio et pro lubitu* mutata est et temere interpolata; diligentissime autem in illo quingentorum numero eos modo locos recensui, qui de manifesta temeritate et lubidine interpolatorum dubitationis aut controversiæ ne umbram quidem admittunt.

Quod ut certum et indubitatum est, ita non minus certum, quæ verba in lacunis optimorum hi codices præbent, ea plerumque rectissima esse nec posse multa eorum illius ævi hominum conjecturæ ullo modo tribui. Præterea, instituto recensu, *centum et quindecim* locis genuinam scripturam, in optimis corruptam, cum fide servatam vidi media in horum testium licentia. Quos primitus ex eodem archetypo derivatos esse arguit liber octavus, in eadem voce abruptus, arguunt singulares quædam aberrationes omnibus sine exceptione communes. Statuendum est igitur archetypi illius alia fuisse apographa olim facta nondum vetustatis situ tanto laborantis, quorum unum, hujus classis fons, in audacium correctorum manus inciderit. Ejusmodi codices duos vel tres, jam tum ea quam diximus licentia tractatos, ad manus habuit corrector antiqui Floriacensis nostri, qui undecimo sæculo, ut judico, multa secundum

eos mutavit, in primis autem libris duobus etiam margini appinxit varietates, quarum nonnullæ siglo *h* apposito distinguuntur. Imo jam Flodoardus chronographus, qui decimo sæculo fere medio obiit, ex interpolatis codicibus sua excerpsit, ut hanc familiam non modo cognitam fuisse illo tempore, sed auctoritatem non exiguam habuisse appareat.

Hinc nascitur exercendæ in his Commentariis rei criticæ magna difficultas et perplexio: sæpe enim argumentis decerni non potest, quæ interpolati libri præbent probabilia aut valde speciosa, et qualia non temere præferenda esse putes alteri familiæ, correctioni ne ea debeantur argutæ, an vetusto exemplari fidelius expresso. Unde in ambiguo hærere crisis non raro cogitur[1].

Quam descripsi classem codicum data opera velut in novam et suam formam redactorum in annotatione voco *Sex* Δ, quia ex «deterioribus» ut vocant (nobis Δ) *minimum sex* numero infra nominandi inter se consentire solent, quibus sæpe alii quidam ex recentibus et recentissimis accedunt. Qui recentes maximam partem mixti sunt ex utraque recensione, in infinitum variante mensura. Eos omnes cum editionibus primis, quæ ex talibus ductæ sunt, per certas classes distinguere immensi laboris esset, utilitatis parum aut nihil habituri. Egregiæ quidem scripturæ et verissimæ in hac turba hic illic emergunt, in antiquiore nullo repertæ; sed tali margarita allectus si codicem ex hoc numero aliquem excutias, mox eum alibi cum infidissimis facere animadvertes. Quare bona eis propria correctoris emendationi felici accepta referes multo tutius quam anti-

[1] Læta aliquamdiu affulsit spes non hujus modo, sed aliarum plurimarum quæstionum solutionem ostendens. Constantinopoli enim in bibliotheca, sive (ut alii dicebant) thesauro secreto Veteris Gynæcei (*Vieux Serail*), Cæsaris codicem servari *quarti quintive sæculi* fama ex Oriente ad nos pertulit. Promptissime Imperator Augustissimus meis precibus annuit et a Sultano ut Parisios perferrentur illæ membranæ impetravit. Repertæ sunt splendida calligraphia exaratæ medio fere sæculo decimo quinto, jussu nobilis cujusdam Itali, et partim Vindobonensem tertium partim Aldinam editionem referunt.

quæ alieni et reconditæ membranæ, cujus certum vestigium ego usquam deprehendi. Nihilominus ex his quoque codicibus quæ usui alieni esse videbantur attuli.

Longe alia conditio est Belli Civilis et sequentium Commentariorum. Horum non unus codex superest eam, quam in libris I agnovimus, aut similem sinceritatem præ se ferens. Quos in Bello Gallico vidimus audacter interpolatos, ab eorum auctoritate in his Commentariis toti pendemus. Ipsum quoque archetypum, unde primitus ducti hi codices, multo minus integrum fuisse multoque pejus habitum quam Belli Gallici manifestissimum est. Lacunæ restant quas correctores explere non tentarunt; earum plenum est Hispaniense Bellum: interpolationes longiores quam in Bello Gallico: neque oratio eadem qua in illo cura lævigata est a correctoribus, ut in traditis utcumque emendandis plus negotii habuisse videantur.

Hoc quoque observandum: optimos hujus familiæ codices, Thuaneum et Ursinianum, qui in Gallico Bello prope ubique conspirant unanimes, in his Commentariis sæpissime in diversa abire. Quod ab Elberlingio et Forchhammero de recenti libro Havniensi erat animadversum: nunc hujus libri fontes antiqui patent, Ursinianus et Riccardianus a nobis accurate excussi, ut de eo dissensu jam plenissime queat judicari. Quanquam autem de plurimorum locorum conditione nunc certius et rectius quam ante statui potest, ipsorum tamen Commentariorum conditionem lubricam et incertam non multo inde fieri meliorem confitemur. Quare, ut nihil magnopere desiderent critici, ceterorum quoque codicum, qui quidem sunt alicujus momenti, varietatem dedimus omnem, leviter insciteque adulteratorum specimina.

Hæc de crisi universa summatim dicta sunto; nam brevitate quanta possem in hac scriptione ut uterer, a me postulatum est. Nunc de singulis codicibus dicendum[1].

[1] De codicibus Cæsaris eorumque usu critico plenius et accuratius quam antiquiores egerunt Oudendorpius in præf., Elberlingius in præf. edit. Belli Gall.

In Bello Gallico antiquorum librorum consensum littera A indicamus. Eos aliis rectius hoc dignitatis ordine recenset Frigellius:

P *Parisinus antiquus*, olim monasterii S. Benedicti Floriacensis ad Ligerim (ubi se vidisse scribit Petrus Daniel ad calcem *Bongarsiani primi* quem possidebat, et in ipso codice fere medio, paginæ in parte vacua: *Hic est liber S. Benedicti Floriacensis*), nunc bibliothecæ Imperialis n. 5763, sæculo x ineunte vel exeunte nono scriptus, partibus inter tres vel quattuor librarios divisis. Amissa folia sex quas lacunas pepererint suis locis indicatum. Correctiones altera tertiaque manu factas et varietates margini adscriptas non ubique retulimus, ex altera codicum classe abunde notas; sed primam manum post Nipperdeium et Frigellium attentissime indagavimus.

R *Romanus*, Vaticanæ bibliothecæ n. 3864, ineunte ut videtur sæc. xi scriptus. Accurate descripsit Detlefsenus in Philologo Gott. t. XVII, p. 649 seqq. qui exeunti sæc. xi tribuit, Keilius decimo. Contulit Frigellius, in nostrum usum doctus juvenis Kékulé Berolinensis, qui in correctionum frequentia quæ primæ manus sint, quæ secundæ, diligentissime observavit.

B *Bongarsianus primus*, olim Petri Danielis, nunc Amstelodamensis in publica bibl. urbis, sæc. x. Post Gruterum, Oudendorpium, Plüschkium et Frigellium ipsi quoque versavimus, ut nihil nunc dubium esse posse videatur. Distinguendæ erant correctrices manus tres, non simpliciter dicendum *sec.* Unius ex Parisini codicis librariis manum equidem non agnovi. Deperdita folia duo ex recentissimo

et Observat. criticis in Bello Civ. p. 1-55, Schneiderus præf. t. I, p. xxxvii-lii, Nipperdeius Quæstionibus Cæsarianis editioni Commentariorum præmissis p. 34-50, Forchhammerus Quæst. crit. de vera Commentariorum de Bellis Civ., Alex., Afr. et Hisp. emendandi ratione, Kranerus præf. ed. p. xxxvii seqq. Em. Hoffmannus et Frigellius in editionum præf., Hellerus in Philologo qui Gottingæ editur t. XIII, p. 368 seqq., t. XVII, p. 492 seqq., t. XIX, p. 465 seqq., cujus eximias dissertationes absoluto demum volumine primo vidi (memoratas hic illic conjecturas ex Dinteri editione cognoveram); Vielhaberus, *Beiträge, etc.* in programm. scholastico Gymnasii Theresianæ Academiæ, Vindob. a. 1864.

suppleta. Sæculo XV subviridi liquore glossæ et scholia geographica et ethnographica magno numero adscripta sunt, in quibus quamquam aliquoties ridicule erratum est, inesse possunt scitu non indigna.

M *Moysiacensis*, olim cœnobii hujus nominis (*de Moissac*), nunc bibl. Imperialis n. 5056, sæc. XII, cum Bongarsiano plerumque consentiens. A Frigellio monstratum et sæpe inspectum ego contuli.

Hi omnes præter Gallicum Bellum commentarios ceteros ignorant. Ex eodem genere sunt, sed procedente tempore depravati vel modice correcti, *Vossianus primus*, *Egmondanus*, *Vratislaviensis primus*, *Gottorpiensis*, *Petavianus* et quam dixeris primam telam multorum recentium.

Correctos codices appello Δ : in qua copia distinguendi sunt ii in quibus non vitia modo scripturæ corrigere et obscuriora reddere intellectu faciliora tentarunt correctores, sed data opera id egerunt ut Cæsaris orationem ipsam (ut sibi videbantur) emendarent, et ex suo sensu redderent elegantiorem aut rebus convenientiorem. Hoc genus correctionis in aliis perfectum est, in aliis inchoatum. Perfectum fere in *Thuaneo*, *Leidensi primo*, *Ursiniano*, *Vindobonensi primo*, *Andino*, *Oxoniensi* : quare huic classi nomen dedi *Sex* Δ, etsi nonnumquam octo sunt, vel decem, quod ubi tanti est addo. Ubi numero hos Δ, velut : *tres* Δ, *quattuor* Δ, semper intelligendi sunt hi antiquiores; aliter additum vides *rec*. Hac instituta divisione facilius et sine ulla fere mora perspici puto qualis in quoque loco traditæ scripturæ natura sit et conditio. Eadem causa antiquiorum codicum lectiones ubique pono primas, etsi recentior aut emendatio critici in serie orationis legitur.

In Civili Bello et sequentibus signa quæ dicuntur collectiva classium usurpari non potuisse apparet ex iis quæ supra de his libris questi sumus. Potiores codices omnes a nobis et doctis amicis primum vel denuo excussi : hi quid exhibeant, plene exponitur; in ceterorum copia delectu sumus usi, ut speramus, probabili.

INDEX CODICUM.

Aleardi (Pauli) manu editioni P. Manutii Venet. 1561 adscriptis incertum variantibus ex codice an emendationibus usus est Oud.

Andinus, membranaceus Belli Gall., Andibus (h. *Angers*) apud Claudium Menardum a Jo. Fred. Gronovio collatus, nescitur ubi nunc lateat. Hic et *Oxoniensis*, qui prope ubique consentiunt, sunt ex familia Sex Δ, sed ambo denuo audacter correcti a critico non inliceto.

Barberinianus, Romæ in bibl. Barberiniana n. 1964, sæc. XIV, a Frigellio inspectus in B. G.

Bongarsiani. De *primo*, nunc Amstelodamensi, dictum p. XIX. *Alterum*, item Belli Gallici, recentiorem, contulit Gruterus in exempl. Fabriciano; ibidemque *tertium*, «scriptum elegantissimis characteribus, sed admodum recentem.» Is solus Bell. Civ. et sequentes Commentarios continet; intelligendus ubi simpliciter *Bong.* memoro. Adde dicenda de *Palatino*.

Bonnensis Academiæ chartaceus B. G., a Schneidero adhibitus.

Borbonianus, Parisinus bibl. Imperialis n. 5770, olim cardinalis Borbonii, sæc. XV, a Frigellio inspectus in B. G.

Buslidianus, sive potius *Buslidiani duo*, quod ostendit Elberlingius Observatt. p. 18, olim Lovanii in Collegio Buslidiano. A Lipsio collati in exempl. Fabriciano. Recentes, plurimis locis cum edit. principe Romana consentientes.

Cameracensis, cujus lectiones olim Mich. Brutus excerpsit, «antiquissimum» prædicans, sed Oudendorpio non ita antiquus visus. A critico correctus.

Colbertinus, bibl. Imperialis n. 5772, sæc. XV, a Frigellio inspectus in B. G.

Cujacianus, cujus variantes lectiones Cujacius ad oram editionis Gryphianæ a. 1538 enotaverat; qui liber cum in Bongarsii, deinde Gruteri manus venerit, varietas in exempl. Fabriciano legitur. Codex est ex paucis integrioribus, quare dolendum quod non ea qua decebat cura exploratus est, negligentissime autem in Bello Civ. et qui sequuntur Commentariis. Vetus an recens fuerit scriptura ignoratur; nam in fine quod subjectum legitur excerptum ex Petrarchæ Historia Cæsaris, alia manu scriptum esse poterat.

Didotianus, in Museo Ambrosii Firmini Didot, membranaceus Belli Gall., cujus liber VIII abest, ut in Dukerano. Ut multi recentes, ex antiqua familia descendit, nihil commune habens cum classe *Scr* Δ. Alium ejusdem Musei cum Bongarsiano tertio conspirantem reperi.

Dorvillianus, membr. recentissimus, ab Oudendorpio collatus.

D *Dresdenses* duo. *Prior*, bibl. Regiæ n. 122, membranaceus sæc. XIV, in Bello Gall. a Schneidero, in ceteris Commentariis a nobis collatus. Primæ manus scriptura ad integriores proxime accedit, propria quoque bona habens; sed totus codex alia manu non multo recentiore correctus et in vulgarium formam redactus. Quod frequentius fortasse quam oportebat annotavimus, ut interpolatorum velut officinam introspicere lector possit certe unam. *Alter*,
δ chartac. n. 83, item a nobis collatus, editionibus primis similis, sed aliquot locis sincerior.

Dukeranus, chartac. recens Belli Gall., cujus abest liber VIII. Eum cum Carrariensi utplurimum facere annotat Oud.

Egmondanus, abbatis Gerardi Poelgeest in Egmont, membranaceus Belli Gall. a. 1345 scriptus, a Marq. Gudio collatus in exempl. Fabriciano. Est ex classe *A*, locis aliquammultis, ubi constructio aut sententia non apparebat, pingui Minerva correctus. Hujus apographum est *Vratislaviensis primus*, a. 1475 scriptus, aut ambo apographa codicis ejusdem.

Eliensis; vide *Vorviceusis*.

Fabricianum exemplar dicitur exemplum editionis Davisii a. 1706, quod possidebat Jo. Alb. Fabricius, duodecim codicum varietate et Cujacii, Gudii, Gruteri, Lipsii brevibus observationibus criticis exornatum. *Bongarsianos*, *Palatinum* et *Petavianum* Gruterus contulerat cum Gryphiana editione a. 1538, e cujus margine malo consilio varietates in editionem Davisianam translatæ sunt, minore detrimento in Basileensis Brylingecanæ a. 1548 exemplum, quod possidet bibliotheca Gymnasii Confluentiani, unde Dronkius enotatas misit Schneidero. Alios codices (suis locis recensitos) contulerunt Gudius et Lipsius. Eo exemplari post Oudendorpium usi sunt editores plures; nunc in Havniensis Academiæ bibliotheca servatur. Aliud diligenter scriptum, in Imperialis bibliothecæ thesauris repertum, ego accurate excussi, et a prioribus neglecta quædam vel perperam intellecta protraxi.

Farnesi codex, aliquoties ab Ursino memoratus.

Gothani duo, membranacei sæc. XIV exeuntis vel XV ineuntis, prior parte sui lacer, a Schneidero adhibiti.

Gottorpiensis, ex bibliotheca ducis Holsatiæ Gottorpiensi, nunc in bibl. Havniensi, unde etiam *Havniensis alter* dictus, chartaceus Belli Gall., a Gudio in exempl. Fabric. et a Whittio collatus. Recens, sed ut Havniensis primus, ex antiquo derivatus, de genere codicum *A*, quorum etiam lacunas refert.

Gualtherianus, codex D. Cornelii Gualtheri, cujus varietate adscripta editioni P. Manutii a. 1559 in Dresdensi bibliotheca servatæ usus est Schneider.

Hevelii codex chartac. a. 1469, capita viginti libri VII B. G. exhibens, ap. Schneid.

Hamburgensis chartaceus recens, ap. Schneid.

H *Havniensis*, membranaceus, sæc. XIV vel ineunte XV scriptus, a Whittio, Elberlingio et Forchhammero collatus, qui duumviri præstantiam in tam recenti libro non exspectatam multis exemplis patefecerunt. Nunc cognoscitur esse apographum Ursiniani Vaticani n. 3324, quare dissensum modo annotavimus, consensum ubi necessarium aut conducibile videbatur. — *Havniensis secundus* nonnunquam vocatur *codex Gottorpiensis*, de quo dictum suo loco.

Jadrensis, bibl. Imperialis n. 6106, anno 1437 Jadræ scriptus, a Frigellio inspectus in B. G.

L *Leidenses tres. Primus*, olim Nicolai Josephi Foucault comitis consistoriani, nunc in bibl. Academiæ n. 38 D, membr. sæc. XII magna cura scriptus, ab Oudendorpio collatus, a Frigellio in B. G. aliquoties inspectus. Nos in Bello Civ. et sequentibus Commentariis accurate excussimus. Ex eodem archetypo ductus quo Thuaneus, in fortuitis aliquando lapsibus cum eo prorsus consentiens, sed a correctore, cui Thuanei corrector rem non bene gessisse videretur, denuo correctus et in ordinem redactus; nam ipse ordo verborum et numerus orationis Cæsarianæ ei displicuit, cui suum sæpissime obtrudit. Ad umbilicum scriptus codex diligenter relectus est, et multa vel neglecta vel consulto olim deleta inter versus sive in margine supplentur. — *Alter*, n. 27, «elegantissimis characteribus in principis viri usum exaratus auroque ornatus,» haud dubie recens, in quo corrector non ineptus alio modo satis libere versatus est. — *Tertius*, a. 1458 scriptus, chartaceus Belli Gall.

Lovaniensis, ex bibliotheca Jesuitarum Lovaniensi, Nicolao Heinsio «sexcentorum minimum annorum esse» visus, quem vehementer erravisse scripturæ codicis in exempl. Fabriciano relatæ ostendunt, quas nunc pœnitet me frequentius commemorasse, valde mixtas. Collatus ab Heinsio cum edit. Parisina a. 1561, a Lipsio cum ed. Antwerp. a. 1570, cui vocatur *codex Torren-*

tii, ejus olim possessoris. Utraque collatio in exempl. Fabric. relata et plerumque signis distincta. Desinit codex in Belli Afr. capite 33, ubi annotatum.

Moysiacensis; vid. p. xx.

Norvicensis sive *Eliensis* dictus ab ejus possessore Johanne Moore, primum Norvicensi, deinde Eliensi episcopo, in bibl. Cantabrigiensi, a Davisio et Clarkio usurpatus. A correctore non imperito tractatus totus, eodem qui *Petavianum* tractavit.

Ortelianus, codex Abrami Ortelii, Lipsii amici : ita Gronovius explicabat notam O inter Lipsii collationes in exempl. Fabric. ad B. G.

Oxoniensis, Collegii Mertonensis Oxoniæ, codex Belli Gall. a Wassio collatus, cui «quingentorum annorum esse» videbatur, eundem quem *Andinus* correctorem expertus cum eoque tantum non ubique consentiens. Anno 1836 in illius Collegii bibliotheca frustra quæsitus. Mire eum «cuncta fere locorum virorumque nomina omittere» scripsit Wassius, fortasse aliquo colore pingenda, ut in Patrum Græcorum codicibus quibusdam S. S. loci et voces rubrica pictæ sunt. Nam *excerpta* capita Orosii omissis populorum nominibus, in codice Musei Didotiani a me visa, non posse comparari patet.

Palatinus, a Grutero collatus in exempl. Fabric., ex recentibus est. Fabricianum tam nostrum quam Havniense exemplar hujus codicis et *Bongarsiani tertii* non ultra cap. 40 Belli Alex. meminit (nam in nostro B. Afric. c. 61, *Pal.* calami lapsus est pro *Pet.*), sed in margine exempli Basileensis a. 1548 Confluentibus in bibl. Gymnasii asservati (vide dicta de *Fabriciano exempl.*) reliqua omnia perscripta sunt et a Dronkio ad Schneiderum missa.

Parisini. De antiquissimo Floriacensi et de Moysiacensi dictum p. xix, xx. Alii referuntur in xv. *Borbonianus*, *Colbertinus*, *Jadrensis*, *Thuaneus*. Bis terve commemorantur etiam codd. 5765 et 5768, sæc. xiv. Codicum sæc. xv in bibl. Imperiali magnus est numerus; in Frigellii delectu acquievimus; reliquis in Commentariis multorum mensium labore paucissima quædam bonæ frugis eruere non sustinuimus. A Frigellio excussus etiam «*Codex mutilus*, sæc. x, n. 6842, partes Belli Gall. diversissimas uno tenore scriptas continens.» Qui ceteros Commentarios ignorat. Inde a Bello Alex. Goduinus, editione a. 1678, in usum Delphini passim memorat «tres Regios, duos Thuaneos, duos Victorinos,» i. e. bibliothecæ S. Victoris

Petavianus a Grutero magni habitus et totus satis diligenter collatus cum ed.

Gryphiana a. 1538, unde Drakenborchius varietatem in ed. Gryphianam a. 1546 transcripsit. Hoc exemplo et Fabriciano usus est Oudendorpius, nos nostro, Schneiderus etiam Confluentiano accuratiore, quo in altero volumine ægre caruimus. Archetypum ejus et *Vossiani primi* in B. G. erat ex classe quam *A* vocamus, sed uterque multis locis, paucioribus quidem Vossianus, correctus est, plerumque aliter ac Sex Δ. Secundam manum aut varietatem in margine non raro memorat Gruterus; in Vossiano vix ulla est, ut fortasse in Petaviano quoque ea, quæ ab *A* discedunt, ex archetypo correcto fluxerint : de quo, cum limpidi fontes adessent, quærere omisi. In Bello Civ. et sequentibus Commentariis a Thuaneo et Ursiniano tradita scriptura sæpe liberius correcta est ab eodem critico qui *Norvicensem* tractavit.

Pulmanni schedæ, «quibus pretium aliquod Oudendorpius tribuit, nequaquam variæ scripturæ sunt ex uno aliquo codice excerptæ, sed lectiones undecumque corrasæ, ne conjecturis quidem exceptis.» (Elberling. Obs. p. 21.)

Regius Londinensis, «haud quidem ipse antiquissimus, ex valde antiquis autem exscriptus,» judice Clarkio, qui hic illic inspexit, ipsius *Vossiano* similem.

F *Riccardianus* sive *Florentinus*, bibliothecæ Riccardianæ n. 541, olim dominorum de Tranchediuis de Pontremulo, membr. sæc. xiii, simillimus codici *Ursiniano*, in B. G. paullulo magis interpolatus, in Bell. Civ. et sequentibus Commentariis æqualis fere dignitatis, ut cognosces ex varietate ab nobis diligenter excerpta.

Romanus; vid. pag. xix.

Scaligeranus, a Dionysio Vossio cum edit. Plantiniana a. 1574 collatus, cujus excerpta varietate usus est Oudend. Jure non adeo magni facit Forchhammerus.

T *Thuaneus*, bibl. Imperialis n. 5764, olim Thuani, magna cura scriptus sæculo xii, minime negligenter a Beyerleo in Nipperdeii usum, diligentius autem a Frigellio collatus, agmen ducit interpolatorum Sex Δ. Alio modo agmen ducentem in Bello Civ. et sequentibus Commentariis post Nipperdeium denuo religiose excussimus, ut si qua differunt ab illius notatis, nobis fides habenda sit.

Torrentianus; vid. *Lovaniensis*.

Turrisani codex «vetustissimus» memoratur et variæ inde lectiones excerpuntur in libello adjuncto editioni Venetæ a. 1569, ex bibliotheca Aldi.

U *Ursinianus*, bibl. Vaticanæ n. 3324, olim Fulvii Ursini, qui eum maximi fecit, membr. sæc. XII, in B. G. a Frigellio collatus, *Thuaneo* ibi simillimus, sed in sequentibus Commentariis non raro dissimilis, adeo ut hanc partem codicis non ex eodem archetypo derivatam esse appareat. De qua re, post inventum *Harniensem* primum mota, nunc plene judicari potest. Diligenter contulit juvenis doctissimus Kékulé Berolinensis et indicatos a nobis locos dubios denuo inspexit. — Ab Oudendorpio aliquoties memoratur «*codex Ursini*,» qui non est Vaticanus noster, sed alius, ut probabile est, ex Vaticanis.

Vaticanum n. 3323 Ursiniano (n. 3324) recentiorem esse comperi.

Victorii (Petri) exemplum editionis principis Romanæ in Imperiali bibl. servatum adscriptas habet varias lectiones ex duobus primæ classis codicibus, qui interdum litteris *b*, *c*, distinguuntur. Excerpsit Frigellius. In Bello Civ. et reliquis Commentariis paucæ apparent, ex uno codice, ut videtur, ductæ, vitiosæ pleræque; tolerabiles etiam in Vindobon. primo et Dresd. primo exstant.

V *Vindobonenses* bibliothecæ Cæsareæ, a Schneidero adhibiti in B. Gall. et Hisp., in t. II. omnes sæc. XV, præter *primum* n. 65 catal. Endlich., hodie n. 95, XII exeuntis vel ineuntis XIII. In B. G. est inter Sex Δ, in ceteris commentariis ex optimis esse qui supersunt ostendit Em. Hoffmannus, qui meis precibus codicem, cujus specimina tantum dederat in editione, totum denuo exploravit et collationem exactissimam cum humanissimis litteris ad me misit. Cognoscitur fere medium tenere inter Thuaneum et Ursinianum jam dissentientes, sed illi propior, nonnullis de suo mutatis ut limpidior fieret oratio; alienissimus vero ab interpolatorum, qualis est Norvicensis, audacia. Ceterorum Vindobonensium qui omnes sunt sæc. XV index est : «Membranacei : LXVI (catalogi Endlich.), nunc n. 34 (Schneidero D); LXVII, n. 77 (E); LXVIII, n. 90 (H), Civile modo B. continens; LXIX, n. 98 (C); LXX, n. 112 (F); LXXI, n. 248 (B); LXXIII, n. 106 (I). Chartacei : LXXII, n. 3181 (G) et LXXIV, n. 3089, hic et LXXIII, Gallici B. libros *septem* continentes.» Quibus addit Hoffmannus : «Codices B et H ejusdem exemplaris sunt apographa, H paulo minus vitiosum, ex familia Vindob. primi et Thuanei. Etiam F et G plane consentiunt inter se, sed ut D et E sunt interpolatæ familiæ. Hi duo elegantissime scripti ex Florentina illa codicum conficiendorum officina, quæ sæc. XV floruit, prodiise videntur; D suspi-

ceris Romanarum editionum alicujus apographum esse. C, satis vitiosus, ex utraque familia mixtus.» Præterea, quæ est prolixa doctissimi amici voluntas, specimina omnium ex B. C. et octavi libri B. G., quem non edidit Schneiderus, collationem Vindobonensis *primi* ad nos misit die XI octobris, quo tempore coronidem nostri typothetæ attingebant.

V *Vossiani. Primus*, olim S. Petri Bellovacensis, deinde Is. Vossii, nunc bibliothecæ Academiæ Leidensis n. 53, membr. sæc. XI ineunte ut videtur scriptus, B. Gall. continet quale in familia *A* legitur præter tres libros primos multifariam intecpolatos: in iisdem Floriacensem Parisinum alia manu intecpolatum vidimuset in marg. duorum codicum varietate instructum. Earum igitur varietatum et correctionum partem Vossiani librarius orationi intulit, reliqua, ut sunt in Floriacensi, integra manserunt. Nam quod Gudius dicit, qui eum in exempl. Fabric. contulit: «Multa hic correcta a prima manu quorum vestigia in erasis litteris vix apparent,» id non ita esse, ipsis membranis inspectis cognovi: ob calligraphiam quædam arrasa sunt, ipsa scriptura non mutata. Intecpolatio igitur non in codice, sed jam in archetypo facta erat; conf. in *Petaviano* dicta. Primum folium excisum et finis mancus. Contulerunt Oud. et Feigellius. — *Secundus*, olim Melch. Thevenoti, sæc. XIV, cujus antiqua pars desinit in B. Afric. c. 34, reliqua manu recentissima post inventam typographiam suppleta. Ab Oudendorpio collatus, in B. Civ. et sequentibus tantum non ubique consentiens cum *Dresdensi primo* nondum mala manu correcto. Hic codex falso a plerisque putatur esse Vossianus is quo Clarkius est usus, *Regio Londinensi* simillimus. De quo hæc Clarkius: «Nonnulla notatu digna subministrarunt variæ lectiones manuscriptæ, quas ex Museo Is. Vossii transcriptas communicavit V. Rev. Robertus Cannon, diversas utique ab eis, quæ in notis Dionysii Vossii in Amstelodamensi Cæsaris editione insertis exhibentur.» — *Tertius*, sæc. XV, Belli Gall.

Vratislavienses. Primus, bibl. Rhedigeranæ n. 79, chartaceus Belli Gall. a. 1473 scriptus, ex prima classe, simillimus *Egmondano*, ubi vid. — *Secundus*, bibl. Rhed. c. 71, membr. XV, Belli Gallici in capita distincti. — *Tertius*, b. Rhed. n. 60, chartac. sæc. XV. Omnes contulit Schneider.

Hi fere codices collati aut inspecti recenseri poterant; non possunt quos haud satis distincte memorarunt veteres critici, velut Brantius, Ciacconius, Hotomannus, Sambucus, Ursinus. Editiones quoque primas et vetustissimas codicum instar esse constat, sed de

his quam longum sit narrare eruditus nemo nescit : nobis brevitas ante omnia commendata est. Quam ut boni consulant lectores eruditi optamus.

M DCCC LXVII, KAL. MART.

F. D.

GALLIÆ

QUALIS ERAT JULII CÆSARIS ÆTATI

TABULA GEOGRAPHICA

B R I T A N N I A
Bibroci
O C E A N U S
O C E A N U S
Morini
Ambiani
Caletes
Lexovii
Eburovices
Osismi
Veneti
Diablintes
Cenomani
Carnutes
Senones
Lingones
Namnetes
Andes
Lemovices Armoricani
Pictones
Bituriges
Santones
Lemovices
Petrocorii
Cadurci
Nitiobriges
Ruteni
Gabali
Helvii
Tarbelli
Ausci
Volcæ Tectosages
Cantabri
H I S P A N I A
M A R E
Échelles d
Kilomètres.

Milles romains

100 50 0 100 200

C. JULII CÆSARIS

COMMENTARII

DE BELLO GALLICO.

LIBER I.

I. Gallia est omnis divisa in partes tres, quarum unam incolunt Belgæ, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra Galli appellantur. Hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitanis Garumna flumen, a Belgis Matrona et Sequana dividit. Horum omnium fortissimi sunt Belgæ, propterea quod a cultu atque humanitate Provinciæ longissime absunt, minimeque ad eos mercatores sæpe commeant, atque ea quæ ad effeminandos animos pertinent important, proximique sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. Qua de causa Helvetii quoque reliquos Gallos virtute præcedunt.

I. — 2. *alteram Aq.* Aimoini De Gestis Fr. codices nonnulli. — 4. *Garumna* B. sed radendo in *Garunna* versum, quod ipse infra et ceteri exhibent; *Garomna* Aim.; *Garonna* Par. unt., sed infra ut ceteri. Γαρούνα Strabo initio libri IV his non satis accurate usus. — 10. *Renum* PR. «R quidem duodecies, P septies;» quam veram esse scripturam constat. — *cum quibus* Aim. — 11. *Helvitii* PB. Orosii cod. antiquissimus Par.; sed P jam a cap. 2, B a cap. 28 constanter *Helvetii*. Strabo Ἐλουηττιοι, Plutarch. Ἐλβήττιοι. *Helvicii* M fere constanter.

quod fere quotidianis prœliis cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano; continetur Garumna flumine, Oceano, finibus Belgarum; attingit etiam ab Sequanis et Helvetiis flumen Rhenum; vergit ad septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriuntur, pertinent ad inferiorem partem fluminis Rheni, spectant in septentrionem et orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenæos montes et eam partem Oceani, quæ est ad Hispaniam, pertinet; spectat inter occasum solis et septentriones.

II. Apud Helvetios longe nobilissimus fuit et ditissimus Orgetorix. Is, M. Messala et M. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus conjurationem nobilitatis fecit, et civitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent : « perfacile esse, cum virtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri. » Id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Helvetii continentur : una ex parte flumine Rheno

2. *a suis* Aim. — 3. *eos qui specialiter Galli dicuntur* Aim. — 4. *Rodano* Vindob. 1. ut cap. 2 PR. — 4-5. *flumine. Oceanum finibus Belgarum attingit. etiam A* et Aim.; *finis* P m. sec. Codices Δ ut *A*, « vel *in finibus* (sic U et Aim.) vel *a finibus*, vel *finis* seu *fines.* » Nimirum jungebant *Oceanū attingit*, et *flumen Rhenum vergit*. — 6. *a septentrione* Aim. — 7. *Helvetii* (pro *pertinent*) U, cum *spectant* structum. — 8. *septentriones* pauci Δ. Ἐπὶ τὸν Ὠκεανὸν τὸν κατὰ Βρεττανίαν καθήκοντες, Dio Cass. XXXIX, 1. — 9. *Garumna* hic T. — *usque ad* Aim. — *Pireneos* BM. — 10. *ad eam* V, nonnulli Δ. — *Oceani* om. Aim. — *qua est* PR, Egm., Vrat. 1 (qui duo *pertinens*); *quæ ad H. pertinet* Aim., nonnulli Δ. — 11. *septentrionem* Aim.

II. — 13. Ὀρκετόριξ Dio Cass. XXXVIII, 31. — *et P. M. Pisone A* et plurimi Δ. a sec. m. PRV *Publio Marco Pis.*, quidam Δ *L.* vel *Lucio Pis.* Commemoranda est Oudendorpii conjectura *Pupio Marco Pisone*, in quam gentem adoptione venerat hic Piso, cum Pisones, in quibus Lucius Cæsaris socer, essent Calpurniæ. Sed probabilius errorem statuas veteris librarii, qui errore alio *L. Pisone* infra c. 35. — 16. *Galiæ* B, et alibi nonnunquam, rarius P.

latissimo atque altissimo, qui agrum Helvetium a Germanis dividit; altera ex parte monte Jura altissimo, qui est inter Sequanos et Helvetios; tertia lacu Lemanno et flumine Rhodano, qui Provinciam nostram ab Helvetiis dividit. His rebus fiebat ut et minus late vagarentur et minus facile finitimis bellum inferre possent: qua ex parte homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominum et pro gloria belli atque fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinem millia passuum CCXL, in latitudinem CLXXX patebant.

III. His rebus adducti et auctoritate Orgetorigis permoti constituerunt ea quæ ad proficiscendum pertinerent comparare, jumentorum et carrorum quam maximum numerum coemere, sementes quam maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cum proximis civitatibus pacem et amicitiam confirmare. Ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt; in tertium annum profectionem lege confirmant. Orgetorix sibi legationem ad civitates suscepit. In eo itinere persuadet Castico, Catamantaloedis filio, Sequano, cujus pater

3. *Rodano* PR. et aliquoties antiquus codex Orosii. — 5. *finitimiq.* ut videtur P a pr. m.; a sec. *finitimis ut b.*, cum V. — 6. *qua ex parte A* et Δ prope omnes; Andinus suprascripto *re*, unde Oudendorp. *quare*; pauci ex recentissimis et edd. vett. *qua de causa.* — 9. *milibus* TL. — 10. *ducentorum octoginta* Egm., Vrat. 1.

III. — 11. *actoritate* P pr. m. — 17. *profectiones* P pr. — *confirmant. ad eas res* (*re* hic et supra B, ead. m. correctus) *conficiendas Orgetorix deligitur* (*deleg.* R MT). *is sibi* (*ubi* V, Egm., Vrat. 1; *ibi* P sec. m.; *igitur* addunt recentes Δ) *legationem A* et Δ prope omnes; L *res confirmandas;* Voss. 2 non agnoscit verba *ad eas r. conf.*, in margine habet Dresd. 1. Sed hoc nullius momenti; res ipsa expelli jubet quod vel homericæ simplicitas facundiæ respuerit. Aut lapsus erat archetypi calligraphus, aut argumenti in margine picti pars seriem invasit. Ibi *delegatur* scriptum fuisse conjicit Frigell. — 19. *Catamantalohedis* B; *Catamandoloedis* V; nonnulli Δ *Catamantoleodis.* — *cujus partis* U.

regnum in Sequanis multos annos obtinuerat et a senatu populi Romani amicus appellatus erat, ut regnum in civitate sua occuparet quod pater ante habuerat; itemque Dumnorigi Æduo, fratri Divitiaci, qui eo tempore principatum in civitate obtinebat ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur persuadet, eique filiam suam in matrimonium dat. Perfacile factu esse illis probat conata perficere, propterea quod ipse suæ civitatis imperium obtenturus esset : « non esse dubium quin totius Galliæ plurimum Helvetii possent; » se suis copiis suoque exercitu illis regna conciliaturum confirmat. Hac oratione adducti inter se fidem et jusjurandum dant, et regno occupato, per tres potentissimos ac firmissimos populos totius Galliæ sese potiri posse sperant.

IV. Ea res est Helvetiis per indicium enuntiata. Moribus suis Orgetorigem ex vinculis causam dicere coegerunt : damnatum pœnam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Die constituta causæ dictionis, Orgetorix ad judicium omnem suam familiam, ad hominum millia decem, undique coegit et omnes clientes obæratosque suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit; per eos, ne causam diceret, se eripuit.

2. *populoque Romano* aliquot Δ. — *in civitate* om. P. — 3. *quo pater ante* U. sine *hab.*; Δ alii om. *pater.* — *Dumnori* PR pr. — 4. *Hæduo A*, et sic ubique hi codices cum plurimis Δ *Hædui* vel *Hedui;* marmora et nummi monstrant HÆD., HED., ÆD., ED., sed Cæsarem aspirasse hoc nomen ex librorum constantia tanta liquido efficitur. Alterum concessi nostrorum lectorum consuetudini. — *Diviciaci* B, alibi fere *t;* eodem modo variat P, uterque etiam in prima syll. *Dev.* vel *Dir.* — 5. *optineret* B pr. — 7. *factum* BVU. — 7-8. *ipse sue* P, quattuor litteris ultimis in rasura duarum. — 9. *quim totis* B pr. — *plurimus* P pr. — 10. *Ac* P pr. et alibi sæpe. — 13. Post *potiri* in B *imperio* addit manus trium recentissima, non simpliciter « sec. » : cujusmodi plurima sciens prætereo.

IV. — 14. *Postquam ea res* vel *Ea res ut est* aliquot Δ. — 15. *vinclis* A præter R. — 17. *ad iucium* B, ubi scriptum *familiam suam* correxit ead. m.

Cum civitas ob eam rem incitata armis jus suum exsequi conaretur, multitudinemque hominum ex agris magistratus cogerent, Orgetorix mortuus est; neque abest suspicio, ut Helvetii arbitrantur, quin ipse sibi mortem consciverit.

V. Post ejus mortem, nihilo minus Helvetii id quod constituerant facere conantur, ut e finibus suis exeant. Ubi jam se ad eam rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia, numero ad duodecim, vicos ad quadringentos, reliqua privata ædificia incendunt, frumentum omne, præterquam quod secum portaturi erant, comburunt, ut domum reditionis spe sublata paratiores ad omnia pericula subeunda essent; trium mensum molita cibaria sibi quemque domo efferre jubent. Persuadent Rauricis et Tulingis et Latobrigis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis vicisque exustis, una cum iis proficiscantur, Boiosque, qui trans Rhenum incoluerant et in agrum Noricum transierant Noreiamque oppugnarant, receptos ad se socios sibi adsciscunt.

VI. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire

1. *armistius* B pr., deinde *t* erasum.

V. — 6. *a finibus* V. — 9. *præter quod* V et Sex Δ. — 12. *mensium* V et Δ fere omnes. — 13. *Rauracis* omnes (præter Vrat. 1. qui *Reuracis*) hic et cap. 29. ubi sic et Orosius. ut VI. 25. Aimoinus, sed ibi A et Δ plurimi *Tauriacorum*, V *Rauriacorum*, quo monstrari antiquiorem formam *Raurici* observavit Glückius, Cæsari restituendam. Ibidem L *Rauacorum*, H. Vind. 1 *Rauracorum*, ut omnes VII. 75. — *Tulinguis* P a sec., VMTU, partim m. sec. correcti. Sed *Tulingi* sine var. c. 25. 28. 29. — *Latobicis* PV et nonnulli Δ. *Latovicis* BM. *Latocibis* R. *Latoeucis* P sec. m., TU. *Latobricis* ed. Aldina. Sed cap. 28. 29. A omnes et Δ consensu *Latobrigos*; in marg. B *Latovicos* ead. m., V *Latobicos*. Orosio VI. 7. *Latobrogii* (vetus cod. Par. *Latobog.*). Primam formam *Latovici* veram esse Glückius statuit, sed posterior codicum nostrorum scriptura tantum non ubique est sincerior. — *finitimis suis uti* BM. — 14. *usi* om. L pr. m. — *cum his* A et plurimi Δ, quorum pars *hiis*. — 15. *Renum* Vindob. 1.

possent : unum per Sequanos, angustum et difficile, inter montem Juram et flumen Rhodanum, vix qua singuli carri ducerentur, mons autem altissimus impendebat, ut facile perpauci prohibere possent; alterum per Provinciam nostram, multo facilius atque expeditius, propterea quod inter fines Helvetiorum et Allobrogum, qui nuper pacati erant, Rhodanus fluit, isque nonnullis locis vado transitur. Extremum oppidum Allobrogum est proximumque Helvetiorum finibus Genua. Ex eo oppido pons ad Helvetios pertinet. Allobrogibus sese vel persuasuros, quod nondum bono animo in populum Romanum viderentur, existimabant, vel vi coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conveniant : is dies erat a. d. V kal. Apriles L. Pisone, A. Gabinio consulibus.

VII. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab Urbe proficisci et quam maximis potest itineribus in Galliam Ulteriorem contendit et ad Genuam pervenit. Provinciæ toti quam maximum potest militum numerum imperat (erat omnino in Gallia Ulteriore legio una); pontem, qui erat ad Genuam, jubet rescindi. Ubi de ejus adventu Helvetii certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos civitatis, cujus legationis Nammeius et

VI. — 2. *Rodanum* Vindob. 1 hic et paulo post, «ut R tribus locis,» et totidem fere PC, c. 10 etiam T, c. 11 Vrat. 1, etc. — 4. *alterum iter per* RM soli. — 6. *Adlobrogum* P. Sic M infra. — *pacti* RU, a sec. m. P, ut var. V; *pagati* Par. mut. — 7. *hisque* PRB. — 8. *Genua A* et Δ præter paucos recentes qui *Genevа* hic et c. 7. Debebant *Genava*. *Gebenna* marg. Egm. — 13. *fluminis Rhod.* V. — 14. *erat ad V* plerique codd.; *a V* V. Deinde *April.* vel simili compendio *A*, et *Aulo*.

VII. — 19. *potest* om. recentes Δ, habent Sex. — 23. *Nameius* U et nonnulli Δ; *Namproeius* vel *Namprocius* Vindob. 1.

Verucloetius principem locum obtinebant, qui dicerent sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per Provinciam facere, propterea quod aliud iter haberent nullum : « rogare ut ejus voluntate id sibi facere liceat. » Cæsar, quod memoria tenebat L. Cassium consulem occisum exercitumque ejus ab Helvetiis pulsum et sub jugum missum, concedendum non putabat, neque homines inimico animo, data facultate per Provinciam itineris faciundi, temperaturos ab injuria et maleficio existimabat : tamen, ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperaverat, convenirent, legatis respondit diem se ad deliberandum sumpturum : « si quid vellent, ad idus Apriles reverterentur. »

VIII. Interea ea legione, quam secum habebat, militibusque qui ex Provincia convenerant, a lacu Lemanno, qua in flumen Rhodanum influit, ad montem Juram, qui fines Sequanorum ab Helvetiis dividit, millia passuum decem novem murum in altitudinem pedum sedecim fossamque perducit. Eo opere perfecto, præsidia disponit, castella communit, quo fa-

1. *Verucl o..ius* B, *o* in *e* verso et *t* ead. m. supra rasuram posito; *Verudoetius* TU, cod. Par. 5765, et *do* satis antiqua m. notatum sub *clo* in P; *Verudoctius* sive *Verudecius* alii Δ. — *principum A*, plurimi Δ et primæ edd.; *principem* T; *præcipuum* Egm. Hinc quattuor folia perierunt in P. — 3. *rogaretque* B a pr. m., *tque* erasum. — 6. *sub lugum* B. — 8. *facundi* BV; *faciendi* U, B correctus. — 11. *id. aprl'* compendio *A*.

VIII. — 14. *qua in* Hotomannus et Davisius, nisi potius (quod malim) *qua is in* scribendum. Omnes libri *qui in*. Dicendi modum, prima specie qui singularis videtur, explicat undarum quod in ejusmodi loco cernitur agmen et tractus, exemploque est *perpetua* illa *palus, quæ influit in Sequanam*, VII, 57. — 16. *decem et novem* V; *novem* modo L; *X et VIII* Vindob. 3. Hinc Appianus De reb. Gall., exc. 15 (p. 29 Did.) : **Τούτων (τῶν Τιγυρίων καὶ Ἐλουητίων) τὸν ϛόλον ὁ Καῖσαρ Γάιος πυθόμενος διετείχισεν ὅσα περὶ Ῥοδανόν ἐϛι ποταμὸν εἰς ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα ϛάδια μάλιϛα**, qui hoc quam **πεντήκοντα καὶ δύο** dicere malebat. — 17. *pedum XV* V.

cilius, si se invito transire conarentur, prohibere possit. Ubi ea dies, quam constituerat cum legatis, venit et legati ad eum reverterunt, negat se more et exemplo populi Romani posse iter ulli per Provinciam dare, et si vim facere conentur, prohibiturum ostendit. Helvetii ea spe dejecti, navibus junctis ratibusque compluribus factis, alii vadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnunquam interdiu, sæpius noctu, si perrumpere possent, conati, operis munitione et militum concursu et telis repulsi, hoc conatu destiterunt.

IX. Relinquebatur una per Sequanos via, qua Sequanis invitis propter angustias ire non poterant. His cum sua sponte persuadere non possent, legatos ad Dumnorigem Æduum mittunt, ut eo deprecatore a Sequanis impetrarent. Dumnorix gratia et largitione apud Sequanos plurimum poterat et Helvetiis erat amicus, quod ex ea civitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat, et cupiditate regni adductus, novis rebus studebat et quam plurimas civitates suo beneficio habere obstrictas volebat. Itaque rem suscipit et a Sequanis impetrat ut per fines suos Helvetios ire patiantur, obsidesque uti inter sese dent perficit : Sequani, ne itinere Helvetios prohibeant; Helvetii, ut sine maleficio et injuria transeant.

X. Cæsari renuntiatur Helvetiis esse in animo per agrum

1. *posset* R a sec. m., UH, Vrat. 1 et pauci recentes. — 3. *revertuntur* aliquot Δ. — 9. *telis* B.

IX. — 12. *non poterant* A et Δ maximo numero. «Quod nisi probabile esset ex proximis irrepsisse, conjici posset Cæsarem non *cum* seu *quom*, sed *quoniam* scripsisse, quod sæpius ita depravatum.» *Schneid.* Perpauci recentes et edd. primæ *possent.* — *Dumnoriginem* B. — 17. *suo sibi benef.* pauci Δ recentes et primæ edd.; *suo sub benef.* Lov. et alii Δ rec. — 19. *Helvetiis* B, sed ead. m. correctus. — 19-20. *inter se* B. — 20. *perficit* RM et primæ edd.; *perfecit* RV, Sex Δ et alii.

X. — 22. *renuntiantur* RTL.

Sequanorum et Æduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quæ civitas est in Provincia. Id si fieret, intelligebat magno cum periculo Provinciæ futurum ut homines bellicosos, populi Romani inimicos, locis patentibus maximeque frumentariis finitimos haberet. Ob eas causas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum præfecit; ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasque ibi legiones conscribit, et tres, quæ circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, et qua proximum iter in Ulteriorem Galliam per Alpes erat, cum his quinque legionibus ire contendit. Ibi Ceutrones et Graioceli et Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. Compluribus his prœliis pulsis, ab Ocelo, quod est Citerioris Provinciæ extremum, in fines Vocontiorum Ulterioris Provinciæ die septimo pervenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Segusiavos exercitum ducit. Hi sunt extra Provinciam trans Rhodanum primi.

XI. Helvetii jam per angustias et fines Sequanorum suas copias traduxerant et in Æduorum fines pervenerant, eorumque agros populabantur. Ædui, cum se suaque ab iis defendere non possent, legatos ad Cæsarem mittunt rogatum auxi-

1. *Sanctonum* VT hic et Hl. 11. Est secundæ decl. — 6. *T.* est in B. — 8. *circa* pauci Δ. — 9. *hiemebat* B., ead. m. correctus. — 10. *iis A*; *his* vel *hiis* T et alii Δ. — 11. *Ceutrones A* et plerique Δ, tam hic quam V, 39. Solent *Centrones* dici, cujus formæ in Cæsarianis libris nulla auctoritas. — *Graiocæli* RBM; *Gaioceli* TU et alii Δ; nonnulli *Garoceli*, *Garuceli*, *Garocelli*. — 13. *iis A*; *his* vel *hiis* T et alii Δ. — *Ocælo* R. — 15. *in* om. R pr. — 16. *Sebusianos* hic *A* et Δ prope omnes, *Sebusiones* Vindob. 1, verum VII, 64 et 75. *Segusiavi* præbent *A* et plurimi Δ, pauci *Sebusiani*. *Segusiavi* tenere videntur Plinii et Ptolemæi codices, sed Straboniani Σαιγοσιάβων, Ση- vel Σαιγοσιανῶν, Σεγγοσιάβων, Σεγγοσιαύων.

XI. — 20. *his* vel *hiis* T et alii Δ. — 21. *lægatos* B.

lium : « ita se omni tempore de populo Romano meritos esse, ut pæne in conspectu exercitus nostri agri vastari, liberi eorum in servitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. » Eodem tempore Ædui Ambarri, necessarii et consanguinei Æduorum, Cæsarem certiorem faciunt sese, depopulatis agris, non facile ab oppidis vim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum vicos possessionesque habebant, fuga se ad Cæsarem recipiunt et demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar non exspectandum sibi statuit dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santonos Helvetii pervenirent.

XII. Flumen est Arar, quod per fines Æduorum et Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, judicari non possit. Id Helvetii ratibus ac lintribus junctis transibant. Ubi per exploratores Cæsar certior factus est tres jam partes copiarum Helvetios id flumen traduxisse, quartam fere partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia vigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem pervenit quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos et inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit; reliqui sese fugæ mandarunt atque in proximas sil-

1. *meritus* B. — 2. *pæne* B. — *exercitus P. R.* T et pauci Δ. — 4. *Ambarrique* aliquat Δ recentes. Et c. 14 simpliciter sunt *Ambarri*. In Vind. 1 vox *Ædui* deleta, neque in metaphrasi græca apparet. — 5. *comdepopulatis* B, eodem ut videtur m. mutatum in *cum dep.* — 9. *reliquit* B, eraso t. — 11. *Santones* B a sec. m.; *Sanctonos* VT.

XII. — 14. *in quam partem* B, *quam* a correctore posito in litterarum fere sex rasura ut *neutram* primitus fuisse videatur. Idem a pr. *influat*, sed *in* erasum. V a pr. m. *defluat*. — *vix possit* Aim. — *In* B, cui *n* recens m. lineolam superposuit, ut esset *Inde*. — 14-15. *latibus ac lintibus* B. — 17. *quartam vero partem* Sex Δ. — *circa fl.* V. — 20. *eorum partem* Tl.. Vindob. 1; *eor.* om. Ox. — 21. *reliquis esse* B, sed priore *s* expuncto: *fugæ sese* V.

vas abdiderunt. Is pagus appellabatur Tigurinus; nam omnis civitas Helvetia in quattuor pagos divisa est. Hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat et ejus exercitum sub jugum miserat. Ita sive casu, sive consilio deorum immortalium, quæ pars civitatis Helvetiæ insignem calamitatem populo Romano intulerat, ea princeps pœnas persolvit. Qua in re Cæsar non solum publicas, sed etiam privatas injurias ultus est, quod ejus soceri L. Pisonis avum, L. Pisonem legatum, Tigurini eodem prœlio, quo Cassium, interfecerant.

XIII. Hoc prœlio facto, reliquas copias Helvetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum curat, atque ita exercitum traducit. Helvetii, repentino ejus adventu commoti, cum id quod ipsi diebus viginti ægerrime confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt, cujus legationis Divico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Helvetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: «si pacem populus Romanus cum Helvetiis faceret, in eam partem ituros atque ibi futuros Helvetios, ubi eos Cæsar constituisset atque esse voluisset : sin bello persequi perseveraret, reminisceretur et veteris incommodi populi Romani et pristinæ virtutis Helvetiorum. Quod improviso unum pagum ador-

1. *appellatur* VL. — *Tygurinus* B. — 2. *quatuor partes* V; *q. partes vel pagos* TL. Vindob. 1. — 9. *soceri* om. R et tres Δ.

XIII. — 12. *Arari* T et tres alii Δ. — 17. *agit* pauci Δ. Hic iterum argumenti significatio ex margine in seriem ingruit. Legitur in *A* et plurimis Δ : *egit. Legati ab Helvetiis ad Cæsarem missi pacem petitum cum denuntiatione terroris.* Quæ M in serie quidem et ipse habet, sed tenuioribus litteris scripta et hoc præmisso indice : *Titulus est.* Non leguntur in solis VT, et Barberin. sæc. XIV. Ut archetypus codex, ita nostrorum quoque antiquissimus Parisinus argumenta in margine habet non eadem, sed vetusta tamen manu, et *ante* correctoris operam scripta.

tus esset, cum ii qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret : se ita a patribus majoribusque suis didicisse, ut magis virtute quam dolo contenderent aut insidiis niterentur. Quare ne committeret ut is locus, ubi constitissent, ex calamitate populi Romani et internecione exercitus nomen caperet aut memoriam proderet. »

XIV. His Cæsar ita respondit : « eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Helvetii commemorassent, memoria teneret, atque eo gravius ferre, quo minus merito populi Romani accidissent : qui si alicujus injuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cavere; sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret quare timeret, neque sine causa timendum putaret. Quod si veteris contumeliæ oblivisci vellet, num etiam recentium injuriarum, quod eo invito iter per Provinciam per vim tentassent, quod Æduos, quod Ambarros, quod Allobrogas vexassent, memoriam deponere posse? Quod sua victoria tam insolenter gloriarentur, quodque tam diu se impune injurias tulisse admirarentur, eodem pertinere. Consuesse enim deos immortales, quo gravius homines ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci velint, his secundiores interdum res et diuturniorem impunitatem concedere. Cum ea ita sint, tamen, si obsides ab iis sibi dentur, uti ea quæ polliceantur facturos intelligat, et si

1. *hi* vel *hii* multi Δ. — 5-6. *constituissent* MTU, Petav. — 6. *internicione* VT et alii Δ, duo *interitione*.

XIV. — 11. *accidissent* BM, Egm., Vrat. 1 ; *accidisset* reliqui. — 14. *Qui si* U. — 15 *non etiam* V. — 17. *Allobroges* VT et alii Δ; *Allobrogos* M. — *memoria* RV et multi Δ. — *posset* BM. — 19. *in pugnæ inj.* B. — 22. *iis* BM. — *diuturniorum* R. — 23. *ab his* VT.

Æduis de injuriis quas ipsis sociisque eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum iis pacem esse facturum.» Divico respondit: «ita Helvetios a majoribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consuerint: ejus rei populum Romanum esse testem.» Hoc responso dato discessit.

XV. Postero die castra ex eo loco movent. Idem facit Cæsar, equitatumque omnem, ad numerum quattuor millium, quem ex omni Provincia et Æduis atque eorum sociis coactum habebat, præmittit, qui videant quas in partes hostes iter faciant. Qui cupidius novissimum agmen insecuti, alieno loco cum equitatu Helvetiorum prœlium committunt; et pauci de nostris cadunt. Quo prœlio sublati Helvetii, quod quingentis equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius subsistere, nonnunquam et novissimo agmine prœlio nostros lacessere cœperunt. Cæsar suos a prœlio continebat ac satis habebat in præsentia hostem rapinis, pabulationibus populationibusque prohibere. Ita dies circiter quindecim iter fecerunt, uti inter novissimum hostium agmen et nostrum primum non amplius quinis aut senis millibus passuum interesset.

XVI. Interim quotidie Cæsar Æduos frumentum, quod essent publice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita est, non modo frumenta in agris matura non erant, sed ne pabuli qui-

1. *intulerunt* R, M a sec., Gottorp. — 2. *cum his* T. — 4. *consueverint* R pr.

XV. — 12. *æquitatu* B. — 14. *propulerunt* R; *propulerint* Lov., Petav., Pal. — 15. *ex nov.* quidam Δ rec. et ed. Junt. Ambiguus ductus in R; paulum arradunt hi librarii &, ut fiat *ex.* — 17-18. *pabulationibusque prohib.* V et pauci Δ.

dem satis magna copia suppetebat; eo autem frumento, quod flumine Arare navibus subvexerat, propterea uti minus poterat, quod iter ab Arare Helvetii averterant, a quibus discedere nolebat. Diem ex die ducere Ædui : conferri, comportari, adesse dicere. Ubi se diutius duci intellexit et diem instare, quo die frumentum militibus metiri oporteret, convocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in castris habebat, in his Divitiaco et Lisco, qui summo magistratui præerat, quem *vergobretum* appellant Ædui, qui creatur annuus et vitæ necisque in suos habet potestatem, graviter eos accusat, quod, cum neque emi neque ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab iis non sublevetur, præsertim cum magna ex parte eorum precibus adductus bellum susceperit; multo etiam gravius, quod sit destitutus, queritur.

XVII. Tum demum Liscus oratione Cæsaris adductus, quod antea tacuerat, proponit : « esse nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plurimum valeat, qui privatim plus possint quam ipsi magistratus. Hos seditiosa atque improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferant quod præstare debeant : si jam principatum Galliæ obtinere non possint, Gallorum quam Romanorum imperia præferre, neque dubi-

XVI. — 1. *eodem autem* T. — 2. *Arari* T et pauci Δ; item l. 3. — 8. *magistratu* T et nonnulli Δ. — *præerant* codd. omnes: ex nullo certe nominatim affertur singularis; sed conf. c. 19; VII, 32. — 11. *sumi possit frumentum, tam* Egm. — 12. *ab his* BMT. — 14. *susceperat* B. ead. m. correctus.

XVII. — 17. *possint* BM et primæ edd.; *possent* BV et plerique Δ. — 20. *debebant* Goth. 1; *debuerant* vett. edd. — *possint* Hotomannus; *possent* libri omnes. — 21. *præferre* TL et Vindob. 1; ceteri *perferre*; Δ quidam recentes *vel perferre* et *velle perferre*. Servari potest *perferre*, si cum Schneidero scribas *conferant; quod præstare* DEBEAT, *si jam*, etc. — 21-p. 15, l. 1. *dubitare debeant* omnes codd. et edd., sed *debeant* ex interpolatione esse Madvigius et alii observarunt.

tare quin, si Helvetios superaverint Romani, una cum reliqua Gallia Æduis libertatem sint erepturi. Ab iisdem nostra consilia, quæque in castris gerantur, hostibus enuntiari : hos a se coerceri non posse. Quin etiam, quod necessaria re coactus Cæsari enuntiarit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit, et ob eam causam, quam diu potuerit, tacuisse.»

XVIII. Cæsar hac oratione Lisci Dumnorigem, Divitiaci fratrem, designari sentiebat, sed quod pluribus præsentibus eas res jactari nolebat, celeriter concilium dimittit, Liscum retinet : quærit ex solo ea quæ in conventu dixerat. Dicit Liberius atque audacius. Eadem secreto ab aliis quærit; reperit esse vera : « ipsum esse Dumnorigem, summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatem gratia, cupidum rerum novarum; complures annos portoria reliquaque omnia Æduorum vectigalia parvo pretio redempta habere, propterea quod illo licente contra liceri audeat nemo. His rebus et suam rem familiarem auxisse et facultates ad largiendum magnas comparasse; magnum numerum equitatus suo sumptu semper alere et circum se habere, neque solum domi, sed etiam apud finitimas civitates largiter posse, atque hujus potentiæ causa matrem in Biturigibus homini illic nobilissimo ac potentissimo collocasse, ipsum ex Helvetiis uxorem habere, sororem ex

2. *hisdem* BMV. — 4. *necessaria rem* R; *necessariam rem* ceteri *A* et plurimi Δ; *necessaria re* Bong. 2; *necessario rem* pauci Δ recentes et primæ edd. — *coactus* in B impositum eraso *vocatus*; omissum in tribus Δ ex antiquioribus. — 5. *quanto... periculo* R. aliquot litteris erasis; *id cum* omissum in paucis Δ. multis vett. edd.; *cum* om. U. Sed BMV et plerique Δ ut est editum.

XVIII. — 11. *repperit* T. — 12-13. *apub pl.* B. — 14. *annis* B. *o* supra posito. — 15-16. *illo dicente* VT et multi Δ. — 16. *contra licere A* et Sex Δ; *contra dicere* V et ceteri Δ; *liceri* Aldus. — 21. *Viturigibus A* et plerique Δ; *Bitorig.* U.

matre et propinquas suas nuptum in alias civitates collocasse. Favere et cupere Helvetiis propter eam affinitatem, odisse etiam suo nomine Cæsarem et Romanos, quod eorum adventu potentia ejus deminuta et Divitiacus frater in antiquum locum gratiæ atque honoris sit restitutus. Si quid accidat Romanis, summam in spem per Helvetios regni obtinendi venire : imperio populi Romani non modo de regno, sed etiam de ea, quam habeat, gratia desperare.» Reperiebat etiam in quærendo Cæsar, quod prœlium equestre adversum paucis ante diebus esset factum, initium ejus fugæ factum a Dumnorige atque ejus equitibus (nam equitatui, quem auxilio Cæsari Ædui miserant, Dumnorix præerat); eorum fuga reliquum esse equitatum perterritum.

XIX. Quibus rebus cognitis, cum ad has suspiciones certissimæ res accederent, quod per fines Sequanorum Helvetios traduxisset, quod obsides inter eos dandos curasset, quod ea omnia non modo injussu suo et civitatis, sed etiam inscientibus ipsis fecisset, quod a magistratu Æduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadverteret aut civitatem animadvertere juberet. His omnibus rebus unum repugnabat, quod Divitiaci fratris summum in populum Romanum studium, summam in se voluntatem, egregiam fidem, justitiam, temperantiam cognoverat : nam, ne ejus supplicio Divitiaci animum offenderet, verebatur. Itaque priusquam quicquam conaretur, Divitiacum ad se vocari jubet, et

3. *suorum nom.* TL. — 7. *de ea* B in ras. paulo latiore. — 8. *repperiebat* T. — 8-9. *inquirendo* T. Vindob. 1 et pars recentiorum Δ. — 10. *ejus* om. B. in fine versus.

XIX. — 21-22. *populum R.* BM et primæ edd.; *populum* (sine *Rom.*) RV et plurimi Δ. — 22. *aegregiam* B. *ae* facto ex &. — 25. *quidquam* Egm. et Δ rec.

quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procillum, principem Galliæ provinciæ, familiarem suum, cui summam omnium rerum fidem habebat, cum eo colloquitur; simul commonefacit quæ ipso præsente in concilio Gallorum de Dumnorige sint dicta, et ostendit quæ separatim quisque de eo apud se dixerit; petit atque hortatur ut sine ejus offensione animi vel ipse de eo, causa cognita, statuat vel civitatem statuere jubeat.

XX. Divitiacus, multis cum lacrimis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit ne quid gravius in fratrem statueret : « scire se illa esse vera, nec quemquam ex eo plus quam se doloris capere, propterea quod, cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se crevisset : quibus opibus ac nervis non solum ad minuendam gratiam, sed pæne ad perniciem suam uteretur. Sese tamen et amore fraterno et existimatione vulgi commoveri. Quod si quid ei a Cæsare gravius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua voluntate factum; qua ex re futurum uti totius Galliæ animi a se averterentur. » Hæc cum pluribus verbis flens a Cæsare peteret, Cæsar ejus dextram prendit; consolatus rogat finem orandi faciat; tanti ejus apud se gratiam esse ostendit, uti et reipublicæ injuriam et suum dolorem ejus

1. *Procillum* in *A* et Δ consensu legitur c. 47 et 53, nisi quod ibi duo Δ *Pricillum*, Vindob. 1 *Valcillum;* hoc loco *Procillum* soli, ut videtur, cod. Cujac. et duo ap. Ursinum; *Troaucillum* RBMVU, quod ex primi librarii hæsitatione natum videri potest inter *o* et *au* vicinas. T, Vindob. 1 *Troaucillum*, tres Δ *Troacillum*. Schneiderus inscriptionem memorat in Illyrico repertam : VERCILLÆ TROVCILLI FILIÆ. — 2. *Galileæ* V.

XX. — 13. *ipse min.* V. — 14. *crevisse* R et pars Δ; *crevissent* V. — 20. *Hæc*. hinc P servatus. — 21. *dexteram* et *prehendit* pauci Δ. — 23. *et remp. injuriam* B a pr. m.

voluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se vocat, fratrem adhibet; quæ in eo reprehendat, ostendit; quæ ipse intelligat, quæ civitas queratur, proponit; monet ut in reliquum tempus omnes suspiciones vitet; præterita se Divitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibuscum loquatur, scire possit.

XXI. Eodem die ab exploratoribus certior factus hostes sub monte consedisse millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis et qualis in circuitu ascensus qui cognoscerent misit. Renuntiatum est facilem esse. De tertia vigilia Titum Labienum, legatum pro prætore, cum duabus legionibus et iis ducibus qui iter cognoverant, summum jugum montis ascendere jubet; quid sui consilii sit ostendit. Ipse de quarta vigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumque omnem ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur et in exercitu L. Sullæ et postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus præmittitur.

XXII. Prima luce, cum summus mons a Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius mille et quingentis passibus abesset, neque, ut postea ex captivis comperit, aut ipsius adventus aut Labieni cognitus esset, Considius equo admisso ad eum accurrit, dicit montem, quem a Labieno

2. *reprehendit* R et multi Δ. — 3. *relicum* B. — 6. *loquitur* PRV. — *scri possit* B, ead. m. correctus; *posset* T.

XXI. — 9. *quales* RPU. — 9-10. *cognosceret A* et prope omnes Δ; pluralis affertur ex cod. Jadr. sæc. xv. — 12. *his A*; *his* vel *hiis* pars Δ, *iis* in recentioribus. — 15. *P.* BM et metaphrasta; *Preconsidius* Boug. 2; *Considius* sine prænomine ceteri codices.

XXII. — 18. *a Lucio* (vel *L.*) *Labieno* (*Labienio* B) omnes ut videtur codd.; *Tito Lucio L.* Gottorp.; *T. Lab.* primæ edd.; *a Lab.* Nipperdeius.

occupari voluerit, ab hostibus teneri : id se a Gallicis armis atque insignibus cognovisse. Cæsar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptum a Cæsare (ne prœlium committeret, nisi ipsius copiæ prope hostium castra visæ essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret), monte occupato, nostros exspectabat prœlioque abstinebat. Multo denique die per exploratores Cæsar cognovit et montem a suis teneri et Helvetios castra movisse, et Considium timore perterritum, quod non vidisset, pro viso sibi renuntiavisse. Eo die quo consuerat intervallo hostes sequitur et millia passuum tria ab eorum castris castra ponit.

XXIII. Postridie ejus diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, et quod a Bibracte, oppido Æduorum longe maximo et copiosissimo, non amplius millibus passuum XVIII aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimavit, iter ab Helvetiis avertit ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitivos L. Æmilii, decurionis equitum Gallorum, hostibus nuntiatur. Helvetii, seu quod timore perterritos Romanos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, prœlium non commisissent; sive eo, quod re frumentaria intercludi posse confiderent, com-

1. *occupare* B. — *ad* B (pro *id*), cui *atq.* superscriptum m. recenti. — *e Gallicis* B; *ex G.* nonnulli Δ recentes, quorum alii sine præpositione cum M et m. sec. R. — 2. *suas* om. R pr. — 6. *impletus* B m. pr. — 8. *contra movisse* B, ead. m. correctus. — 10. *renuntiarisse* consensu *A* et Δ quorum mentio fit; eodem consensu veteres et recentes edd. *renuntiasse*. — *consueverat* VU.

XXIII. — 12. *bibuum* B pr. m. — 13. *exercitu* aliquot Δ recentes. In antiquis nostris perrara hæc forma dativi, quamquam Cæsar «omnia hujusmodi sine *i* littera dicenda censebat.» — 15. *aberant* B. — 16. *et iter* pauci Δ rec. — *ac Bibracte* MT et sec. m. P, prima *Bibracte* (sine *ac*), ut R; *ac bibrante* B (sec. *bibratte*) V; *ac bribacte* H; *abaribracte* U. — 20. *commovissent* Andin., Ox., et pauci Δ rec.

mutato consilio atque itinere converso, nostros a novissimo agmine insequi ac lacessere cœperunt.

XXIV. Postquam id animum advertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor veteranorum, ita, uti supra se in summo jugo duas legiones, quas in Gallia Citeriore proxime conscripserat, et omnia auxilia collocaret ac totum montem hominibus compleret; interea sarcinas in unum locum conferri et eum ab his qui in superiore acie constiterant muniri jussit. Helvetii cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, rejecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt.

XXV. Cæsar primum suo, deinde omnium ex conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos prœlium commisit. Milites e loco superiore pilis missis facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disjecta, gladiis destrictis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis et colligatis, cum ferrum se

XXIV. — 3. *animadvertit* pars Δ. — 6. *veteranarum* duo Δ recentes. — 6-7. *supra; sed in* BMV (ita distinct.); *supra sed in* P, sed *d* transfixo; *supra se in* reliqui A et Δ præter Petav., Egm., Vrat. 1, qui *sed*. — 8. *conlocari* sive *collocari* libri omnes; *collocaret* Oudendorpius, «unius Leidensis» testimonio usus. — 9. *compleri et interea* libri omnes; *compleret* Jos. Scaliger, quod in Ciacconii codice legi dicitur; *complerit* ed. Junt. Ab aliis aliter constitutus locus plura mutantibus. — 12. *locum cum contulerunt* R; *lo ... cum cont.* P, duabus litt. erasis. — 13. *equitu* B pr. m.

XXV. — 16-17. *tolleret* B. — 17. *quohortatus* P pr. — 19. *districtis* RB a sec. m., et pars Δ. — 21. *tranfixis* PRT.

inflexisset, neque evellere neque sinistra impedita satis commode pugnare poterant, multi ut diu jactato brachio præoptarent scutum manu emittere et nudo corpore pugnare. Tandem vulneribus defessi et pedem referre et, quod mons suberat circiter mille passuum, eo se recipere cœperunt. Capto monte et succedentibus nostris, Boii et Tulingi, qui hominum millibus circiter xv agmen hostium claudebant et novissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumvenere; et id conspicati Helvetii, qui in montem sese receperant, rursus instare et prœlium redintegrare cœperunt. Romani conversa signa bipertito intulerunt : prima et secunda acies, ut victis ac summotis resisteret; tertia, ut venientes sustineret.

XXVI. Ita ancipiti prœlio diu atque acriter pugnatum est. Diutius cum sustinere nostrorum impetus non possent, alteri se, ut cœperant, in montem receperunt, alteri ad impedimenta et carros suos se contulerunt : nam hoc toto prœlio, cum ab hora septima ad vesperum pugnatum sit, aversum hostem videre nemo potuit. Ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est, propterea quod pro vallo carros objecerant, et e loco superiore in nostros venientes tela conjicie-

1. *inflixisset* codd., quorum in B et Vindob. 1 (*l* expuncto) *infixisset;* primæ edd. *inflexisset*, quod ex codice non affertur; *αἰχμῆς ἐγκαμφθείσης* metaphrasta. — 1-2. *commodæ* BM. — 3. *scuta e manu* BM; *scute* (i. e. *scutae*) *manu* P pr. — 6. *succendentibus* P pr. — 7. *circite* PR. — 8. *apertos* TL. — *circumvenire* MU. — 10-11. *conversa* om. Lov., nonnulli Δ recentes, et primæ edd. — 11. *bipertito* BVTU; *bipertra* R; *bipertrito*, ut videtur, P pr. m., *tripert.* in marg.; *bipartito* M, cum alibi in *A* littera *e* sit constans; *tripartito* V in marg., nonnulli Δ in serie vel pro var. lect., pars utrumque in *-ita* terminantes. — 12. *venientes exciperet* Δ duo vel tres, nonnullæ edd. vett.

XXVI. — 13. *anpiti* B pr.: *acipiti* P pr. — 14. *impetum* Vindob. 1 et aliquot Δ recentes. — 17. *adversum* *A* et multi Δ: in PBU *d* expunctum. — 19-20. *abjecerant* a pr. m. PR.

bant, et nonnulli inter carros rotasque mataras ac tragulas subjiciebant nostrosque vulnerabant. Diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisque nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia atque unus e filiis captus est. Ex eo prœlio circiter hominum millia cxxx superfuerunt, eaque tota nocte continenter ierunt [nullam partem noctis itinere intermisso]; in fines Lingonum die quarto pervenerunt, cum et propter vulnera militum et propter sepulturam occisorum nostri triduum morati eos sequi non potuissent. Cæsar ad Lingonas litteras nuntiosque misit, ne eos frumento neve alia re juvarent: « qui si juvissent, se eodem loco, quo Helvetios, habiturum. » Ipse, triduo intermisso, cum omnibus copiis eos sequi cœpit.

XXVII. Helvetii, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt. Qui cum eum in itinere convenissent seque ad pedes projecissent, suppliciterque locuti flentes pacem petissent, atque eos in eo loco, quo tum essent, suum adventum exspectare jussisset, paruerunt. Eo postquam Cæsar pervenit, obsides, arma, servos qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquiruntur et conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia sex ejus pagi qui Verbigenus appellatur, sive timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficerentur, sive spe salutis inducti, quod in tanta mul-

1. *materes* (sic) ex codicibus unus affert Ciacconius; noti omnes præbent *-ras*, quamquam est est tertiæ decl.; recentes quidem Δ *maxaras* vel *mazaras*. — 3. *filia* BM et correcti RT; a pr. R *filior;* P pr. fortasse *filiai*, corr. *filiae*, ut V et Sex Δ. — 6. Cum criticis seclusi quæ explicandæ voci *continenter* addita fuisse videntur. Alii distinguunt *ierunt. Nullam partem... intermisso* fines *in Ling*. — *Lingunum* R, « ut videtur; » *Linguonum* P a sec. et T. — 7. *quarta* BM. — 9. *Ligonas* B; *Linguonas* T.

XXVII. — 15. *pedes ejus* Sex Δ præter T. — 16. *at eos* P. — *tum* om. P pr.; *tunc* T, Vindob. 1, et nonnulli recentes. — 16-17. *essent, se exspect*. L. — 20-21. *Urbigenus* Lovan., Oxon., nec pauci Δ ex recentioribus.

titudine dediticiorum suam fugam aut occultari aut omnino ignorari posse existimarent, prima nocte e castris Helvetiorum egressi, ad Rhenum finesque Germanorum contenderunt.

XXVIII. Quod ubi Cæsar resciit, quorum per fines ierant, iis, uti conquirerent et reducerent, si sibi purgati esse vellent, imperavit; reductos in hostium numero habuit; reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit. Helvetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reverti jussit, et quod omnibus frugibus amissis domi nihil erat quo famem tolerarent, Allobrogibus imperavit ut his frumenti copiam facerent: ipsos oppida vicosque, quos incenderant, restituere jussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Helvetii discesserant, vacare, ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Helvetiorum fines transirent et finitimi Galliæ provinciæ Allobrogibusque essent. Boios petentibus Æduis, quod egregia virtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit; quibus illi agros dederunt, quosque postea in parem juris libertatisque conditionem, atque ipsi erant, receperunt.

XXIX. In castris Helvetiorum tabulæ repertæ sunt litteris Græcis confectæ et ad Cæsarem relatæ, quibus in tabulis no-

1. *dediciorum* RP, correcti eadem m. — *fugam suam* B. — 2. *prima noctis* recentes Δ, unus *hora*, alii *vigilia* addentes.

XXVIII. — 5. *iis* BM; ceteri fere *his*. — 6. *reductis* B. — 8. *Tulingas* P. — *Latobrigos*. v. ad c. 5. *Latovicos* B in marg. eadem manu; *Latobicos* marg. P et V. *Latobictos Rauracos* Petav. — 9. *fructibus* PBM, Egm. — 10. *qui fam.* P pr. — 12. *restaurare* LT, Scal. — 15. *e* omittunt *A* et antiquiores Δ; recentiores aliquot *a suis*. — 19. *partem juris lib. conditione A* et plurimi Δ, primæque edd.; *parem* ed. Junt.; *libertatemque* V; *conditionem* T, Berberin., Aldina. — (*conditione*) *hac qua ipsi* corrector in M.

minatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum qui arma ferre possent, et item separatim pueri, senes mulieresque. Quarum omnium rerum summa erat capitum Helvetiorum millia CCLXIII, Tulingorum millia XXXVI, Latobrigorum XIV, Rauricorum XXIII, Boiorum XXXII : ex his qui arma ferre possent, ad millia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad millia CCCLXVIII. Eorum qui domum redierunt, censu habito, ut Cæsar imperaverat, repertus est numerus millia C et X.

XXX. Bello Helvetiorum confecto, totius fere Galliæ legati, principes civitatum, ad Cæsarem gratulatum convenerunt : intelligere sese, tametsi pro veteribus Helvetiorum injuriis populi Romani ab his pœnas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Galliæ quam populi Romani accidisse, propterea quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Helvetii reliquissent, uti toti Galliæ bellum inferrent im-

XXIX. — 1. *exissent* L. — 4. *CCLXIIII* B, eraso extremo *I*. — *milia XXI* vel *triginta* Tulingis tribuunt Lov., aliquot Δ recentes et vett. edd.; pauciores Δ Latobrigis *viginti tria* (in R *XIIII* quattuor ductus rasuræ impositi). Rauricis B *XXIIII*, R *XXII*, unus Δ *triginta tria*. — 6. *XCII* U, om. T. — 7. *CCC^{tos}LX octo* R. Orosius, VI, 7 : *Horum fuit, cum primum progressa est, omnis multitudo Helvetiorum, Tulingorum, Lotobrogiorum, Rauracorum* (vide supra ad c. 5) *et Boiorum utriusque sexus ad centum quinquaginta et septem milia hominum. Ex his quadraginta et septem milia in bello ceciderunt; cetera in terras proprias remissa sunt.* — *domo* PRMVU et multi Δ; *de domo* R; *domum* Sex Δ. — 8. *C̄ et decem* PRB. Plutarch., c. 18. ὑπὲρ δέκα μυριάδας, qui supra πλῆθος ὁμαλῶς τριάκοντα μὲν πᾶσαι μυριάδες ὄντες, εἴκοσι δ'αἱ μαχόμεναι μιᾶς δέουσαι. Polyæno, VIII, c. 23, 3, erant πεντήκοντα (sic cod. Monac., alii η') μυριάδες, ὧν εἴκοσι τὸ μάχιμον ἦσαν. Idem fluvium transisse dicit οὐ πάντας, ἀλλὰ τρισμυρίους. Rursus diversa refert Strabo, IV, p. 193 : Ὅμως ἐκ τῶν λοιπῶν τὸ τῶν ἐπιγόνων πλῆθος ἐδήλωσεν ὁ πρὸς Καίσαρα τὸν θεὸν πόλεμος, ἐν ᾧ περὶ τεσσαράκοντα μυριάδας σωμάτων διεφθάρησαν, τοὺς δὲ λοιποὺς σώζεσθαι μεθῆκεν εἰς ὀκτακισχιλίους, ὅπως μὴ τοῖς Γερμανοῖς, ὁμόροις οὖσιν, ἔρημον τὴν χώραν ἀφῇ.

XXX. — 9. *Galiæ* P. — 11. *tametsi* BM et plurimi Δ; *iam et si* PRVU, Egm. — 12. *populi Romani* RV et potiores Δ; ceteri compendio *P. R.* — 13. *populo Romano* Egm., Petav. — 14. *domus* T.

perioque potirentur locumque domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia opportunissimum ac fructuosissimum judicassent, reliquasque civitates stipendiarias haberent.» Petierunt uti sibi concilium totius Galliæ in diem certam indicere idque Cæsaris voluntate facere liceret : «sese habere quasdam res, quas ex communi consensu ab eo petere vellent.» Ea re permissa, diem concilio constituerunt et jurejurando, ne quis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt.

XXXI. Eo concilio dimisso, iidem principes civitatum, qui ante fuerant, ad Cæsarem reverterunt, petieruntque uti sibi secreto in occulto de sua omniumque salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Cæsari ad pedes projecerunt : «non minus se id contendere et laborare, ne ea quæ dixissent enuntiarentur, quam uti ea quæ vellent impetrarent, propterea quod, si enuntiatum esset, summum in cruciatum se venturos viderent.» Locutus est pro his Divitiacus Æduus : «Galliæ totius factiones esse duas : harum alterius principatum tenere Æduos, alterius Arvernos. Hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse uti ab Arvernis Sequanisque Germani mercede arcesserentur. Horum primo circiter millia XV Rhenum transisse; posteaquam agros et cultum et copias Gallorum homines feri ac barbari adamassent, traductos plures : nunc esse in Gallia

4. *ut sibi* B. — *consilium* T et nonnulli Δ. — 5. *indiceret* R a m. sec., ut videtur, item L, tum Lov. et pauci alii. — 7. *concilii* B. — *statuerunt* V.

XXXI. — 10. *idem A* et antiquiores Δ. — 11. *reversi sunt* TL., V in marg. — 12. *secro in occ.* B; *secreto et occ.* aliquot vett. edd. Nihil hic mutandum. — 13. *omnes gentes* B. — 17-18. *Deviciacus Hæduos* PB. — 19. *Hi* B, non *Hii*, ut P. — 21-22. *accesserentur* R, *accersirentur* T. *arcessirentur* L. — 22. *primum* B.

ad centum et viginti millium numerum. Cum his Æduos eorumque clientes semel atque iterum armis contendisse; magnam calamitatem pulsos accepisse; omnem nobilitatem, omnem senatum, omnem equitatum amisisse. Quibus prœliis calamitatibusque fractos, qui et sua virtute et populi Romani hospitio atque amicitia plurimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequanis obsides dare nobilissimos civitatis, et jurejurando civitatem obstringere, sese neque obsides repetituros neque auxilium a populo Romano imploraturos, neque recusaturos quominus perpetuo sub illorum ditione atque imperio essent. Unum se esse ex omni civitate Æduorum, qui adduci non potuerit ut juraret aut liberos suos obsides daret. Ob eam rem se ex civitate profugisse et Romam ad senatum venisse auxilium postulatum, quod solus neque jurejurando neque obsidibus teneretur. Sed pejus victoribus Sequanis quam Æduis victis accidisse, propterea quod Ariovistus, rex Germanorum, in eorum finibus consedisset, tertiamque partem agri Sequani, qui esset optimus totius Galliæ, occupavisset, et nunc de altera parte tertia Sequanos decedere juberet, propterea quod paucis mensibus ante Harudum millia hominum XXIV ad eum venissent, quibus locus ac sedes pararentur. Futurum esse paucis annis uti omnes ex Galliæ finibus pellerentur atque omnes Germani Rhenum transirent : neque enim conferendum esse Gallicum cum Germanorum agro, neque hanc consuetudinem victus cum illa comparandam. Ariovistum autem, ut semel

9. *auxilium* om. PV. In P scriptum fuisse videtur inter versus, deinde erasum. — 11. *se* om. R, antiqua m. inter versus in P. — 12. *aut ex liberis suis* Vindob. 4. — 14. *postulatum* B. in quo recentior m. siglum appinxit litteræ *t*, ut *postulaturum* fieret. — 16. *Ariobistus* vetus cod. Paris. Orosii. In Δ nonnunquam *Ariorixtus*, quod satis antiqua m. infert P libro V, 29. — 21. *pacis* P pr. — 24. *Galli cum G.* B; *Gallicum G.* M. — 25. *Arioristus* RTU.

Gallorum copias prœlio vicerit, quod prœlium factum sit ad Magetobrigam, superbe et crudeliter imperare, obsides nobilissimi cujusque liberos poscere, et in eos omnia exempla cruciatusque edere, si qua res non ad nutum aut ad voluntatem ejus facta sit. Hominem esse barbarum, iracundum, temerarium : non posse ejus imperia diutius sustineri. Nisi si quid in Cæsare populoque Romano sit auxilii, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Helvetii fecerint, ut domo emigrent, aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quæcumque accidat, experiantur. Hæc si enuntiata Ariovisto sint, non dubitare quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, gravissimum supplicium sumat. Cæsarem vel auctoritate sua atque exercitus, vel recenti victoria, vel nomine populi Romani deterrere posse ne major multitudo Germanorum Rhenum traducatur, Galliamque omnem ab Ariovisti injuria posse defendere.»

XXXII. Hac oratione ab Divitiaco habita, omnes qui aderant magno fletu auxilium a Cæsare petere cœperunt. Animadvertit Cæsar unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram

1-2. *ad Magetobriam* unus Vindob. 1. quod res poscere videtur, quum de prœlio agatur. *Admagetobrige* BM, in utroque *d* expuncto (*-briga* autem verum in Celtico nomine); *Admagetobriae* R et T correctus; *ad Magetobrie* PV et pauci Δ, plerique ut discerni non possit separentne an jungant *adm.*; *Admagetobrio* U; veterum edd. scriptura redit fere ad *Amagetobriæ* et *ad Magetobriæ*. — 5. *factum* R. — 6. *sustinere A*, Sex Δ (partim ut var.) et multi recentes. In P *e* antiqua manu in *i* versum, et margini *e* ut varietas adscriptum, ut in V, qui *sustineri*, quod et Victorius annotat in varietate ex bonis codd. ducta. — *si* om. R et B pr. (sed in hoc quidem ead. m. insertum); Δ antiquiores æquo numero aut agnoscunt aut omittunt. — 8. *fecerunt* T a sec. — 9. *a Romanis* V. — 12. *sunt* PRU, sed in P antiqua manu correc um. — 15. *reducatur* RU et pauci Δ.

XXXII. — 19. *unus A* et Δ fere omnes; *unos* in recentibus Barberiniano, Vindob. 4, et edd. primis.

intueri. Ejus rei quæ causa esset, miratus, ex ipsis quæsiit. Nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. Cum ab his sæpius quæreret neque ullam omnino vocem exprimere posset, idem Divitiacus Æduus respondit : « hoc esse miseriorem et graviorem fortunam Sequanorum quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri neque auxilium implorare auderent, absentisque Ariovisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent, propterea quod reliquis tamen fugæ facultas daretur, Sequanis vero, qui intra fines suos Ariovistum recepissent, quorum oppida omnia in potestate ejus essent, omnes cruciatus essent perferendi. »

XXXIII. His rebus cognitis, Cæsar Gallorum animos verbis confirmavit, pollicitusque est sibi eam rem curæ futuram : « magnam se habere spem et beneficio suo et auctoritate adductum Ariovistum finem injuriis facturum. » Hac oratione habita, concilium dimisit. Et secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam et suscipiendam putaret, inprimis quod Æduos, fratres consanguineosque sæpenumero a senatu appellatos, in servitute atque in ditione videbat Germanorum teneri, eorumque obsides esse apud Ariovistum ac Sequanos intelligebat, quod in tanto imperio populi Romani turpissimum sibi et reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, et in Galliam magnam eorum multitudinem venire, populo Romano

2-3. *permansere* BL, Vindob. 1. V correctus; in P tenuissimo ductu manus, quæ haud dubie est primi correctoris, *n* inter versus positum, deinde erasum. — 6. *quam soli* P pr. — 8-9. *tamen* PR aliquot Δ et vett. edd. : *tantum* BMLT et Δ plures, nam simillimo compendio hæc scribuntur; *tanta* V et duo Δ. — 10. *recipissent* PR. — *ei eñ& perf.* B a pr. m.

XXXIII. — 13. *futurae* P pr. — 16. *concilium* P pr. — 19. *in deditione* V, Sex Δ. — 22. *et rei præesse* P et B a pr.

periculosum videbat; neque sibi homines feros ac barbaros temperaturos existimabat, quin, cum omnem Galliam occupavissent, ut ante Cimbri Teutonique fecissent, in Provinciam exirent atque inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequanos a Provincia nostra Rhodanus divideret : quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariovistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserat, ut ferendus non videretur.

XXXIV. Quamobrem placuit ei ut ad Ariovistum legatos mitteret, qui ab eo postularent uti aliquem locum medium utriusque colloquio deligeret : « velle sese de re publica et summis utriusque rebus cum eo agere. » Ei legationi Ariovistus respondit : « si quid ipsi a Cæsare opus esset, sese ad eum venturum fuisse; si quid ille se velit, illum ad se venire oportere. Præterea se neque sine exercitu in eas partes Galliæ venire audere, quas Cæsar possideret, neque exercitum sine magno commeatu atque molimento in unum locum contrahere posse. Sibi autem mirum videri, quid in sua Gallia, quam bello vicisset, aut Cæsari aut omnino populo Romano negotii esset. »

XXXV. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eum

1. *videbat* om. P pr. — 2. *obtemperaturos* A et Δ; *opt.* BM; *temperaturos* unus Vindob. 4 et edd. primæ. — 7. *adrogantiam* PBM.

XXXIV. — 11. *diligeret* V et multi Δ; *diceret* Andin., Ox. — 17. *emulomento* RB (cui manus XVI sæc. adscripsit : *legendum molimento*); *emolumento* VT et plurimi Δ; *emulumento* M; *emolimento* Barberin.; unde Faernus se « ex codice » restituisse *molimento* scripsit.

XXXV. — 21. *legatis* A et Δ plerique; *delegatis* Gottorp.; *legotis redeuntibus* vel *red. leg.* aliquot Δ rec. et primæ edd.; *relatis* Dresd. 1, Vindob. 1, Barber. a sec., ed. Junt. Nimirum *re* omisso post *Cæsarē*, sequens *Cæsar legatos* errorem peperit. In M *His legatis ad C. responsis.*

Cæsar legatos cum his mandatis mittit : « quoniam tanto suo populique Romani beneficio affectus, cum in consulatu suo rex atque amicus a senatu appellatus esset, hanc sibi populoque Romano gratiam referret, ut in colloquium venire invitatus gravaretur neque de communi re dicendum sibi et cognoscendum putaret, hæc esse quæ ab eo postularet : primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam traduceret; deinde obsides quos haberet ab Æduis redderet, Sequanisque permitteret ut, quos illi haberent, voluntate ejus reddere illis liceret; neve Æduos injuria lacesseret, neve his sociisque eorum bellum inferret. Si id ita fecisset, sibi populoque Romano perpetuam gratiam atque amicitiam cum eo futuram; si non impetraret, sese, quoniam M. Messala, M. Pisone consulibus senatus censuisset uti, quicumque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicæ facere posset, Æduos ceterosque amicos populi Romani defenderet, se Æduorum injurias non neglecturum. »

XXXVI. Ad hæc Ariovistus respondit : « jus esse belli ut, qui vicissent, iis quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent; item populum Romanum victis non ad alterius præscriptum, sed ad suum arbitrium imperare consuesse. Si ipse populo Romano non præscriberet quemadmodum suo jure uteretur, non oportere se a populo Romano in suo jure impediri. Æduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent et armis

4. *pop rom* B. — 7. *neq. mult.* R. — 13. *si non impetrasset* pauci Δ recentes. — *scire sese* L, Cuj. et corrector T. — 13-14. *Messalla* P. Deinde omnes *L.* vel *Lucio Pisone*, quod falsum; v. ad c. 2. — 17. *sese* nonnulli Δ, alii omittunt.

XXXVI. — 19. *quicumque* V. — *his* vel *hiis* libri. — 20. *idē* PMVT et alii Δ; *id est* RR et marg. P pro var.; *item* Δ recentes et edd. primæ. — *p̄. r̄. A.* — 23. *sese* BM, duo Δ. — 24. Post *sibi* tres litteræ erasæ in P.

congressi ac superati essent, stipendiarios esse factos. Magnam Cæsarem injuriam facere, qui suo adventu vectigalia sibi deteriora faceret. Æduis se obsides redditurum non esse, neque iis neque eorum sociis injuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod convenisset, stipendiumque quotannis penderent; si id non fecissent, longe iis fraternum nomen populi Romani afuturum. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Æduorum injurias non neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse. Cum vellet, congrederetur : intellecturum quid invicti Germani, exercitatissimi in armis, qui inter annos XIV tectum non subissent, virtute possent.»

XXXVII. Hæc eodem tempore Cæsari mandata referebantur et legati ab Æduis et a Treveris veniebant : Ædui questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; «sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariovisti redimere potuisse;» Treveri autem «pagos centum Suevorum ad ripas Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur; his præesse Nasuam et Cimberium fratres.» Quibus rebus Cæsar vehementer commotus maturandum sibi existimavit, ne, si nova manus Suevorum cum veteribus copiis Ariovisti sese conjunxisset, minus facile resisti posset. Itaque

1. *stipendiareos* P pr.; *stipendiares* M; *stipendiarco* B, correctum m. suppare. — 2. *suos adventu* P pr. — 4. *his* vel *hiis* libri, item l. 6. — *injuriis* TUL. — 5. *convenissent* B pr., Vrat. 1. Vind. et multi Δ recentiores. — 7. *abfuturum* R a sec. m., et pars Δ; pauci rec. *futurum*. — 10. *intra* P a correctore, V et pauci Δ.

XXXVII. — 13. *Treveri* plerumque scribitur in *A* multisque Δ; rarius *Treviri*, de quo in *A* monebimus ubique : hic *Treviris* PR. — 14. *Arudes* TU infra c. 51, hic *H.* Mire autem recentes Δ non pauci *Harudes Tergali*, *Tergalli*, *Targali*, *Targalli*, *Trigali*, *H.* et *Tergali* : quorum ne tenuissimum quidem vestigium in *A* et Sex Δ. — 16. *redi..mere* P duabus litt. erasis. — *potuissent* RVTH. — 17. *Suebi* sæpe scriptum in *A*. — 18. *Natsuam* Egm. — 21. *conjunxisset* P.

re frumentaria quam celerrime potuit comparata, magnis itineribus ad Ariovistum contendit.

XXXVIII. Cum tridui viam processisset, nuntiatum est ei Ariovistum cum suis omnibus copiis ad occupandum Vesontionem, quod est oppidum maximum Sequanorum, contendere, triduique viam a suis finibus profecisse. Id ne accideret, magnopere sibi præcavendum Cæsar existimabat. Namque omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido facultas, idque natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem, propterea quod flumen Dubis, ut circino circumductum, pæne totum oppidum cingit; reliquum spatium, quod est non amplius pedum sexcentorum, qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices montis ex utraque parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit et cum oppido conjungit. Huc Cæsar magnis nocturnis diurnisque itineribus contendit, occupatoque oppido, ibi præsidium collocat.

XXXIX. Dum paucos dies ad Vesontionem rei frumentariæ commeatusque causa moratur, ex percontatione nostrorum vocibusque Gallorum ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili virtute atque exercitatione in armis esse prædicabant (sæpenumero sese cum his con-

XXXVIII. — 6. *processisse* V, Sex Δ. — 7. *magno opere* P a sec. m., V, Sex Δ præter T. — 9. *difficultas* libri omnes errore antiquo, in duobus tribusve Δ recentibus correcto partim ab alia m. — 11. *Alduasdubis* omnes codd., partim duabus vocibus efferentes; quædam edd. vett. *Alduasdusius* et *Alduabis*. Dubitari non potest quin vetus annotatio varietatis: *al. Duas* vel *Du[b]as*, singulare vocabulum pepererit. — 14. *ripæ* om. V. — 16. *diuturnisque* PRV, sed recte BM.

XXXIX. — 18. *Cum* V, Sex Δ. — 19. *percunctatione* pars Δ.

gressos ne vultum quidem atque aciem oculorum ferre potuisse), tantus subito timor omnem exercitum occupavit, ut non mediocriter omnium mentes animosque perturbaret. Hic primum ortus est a tribunis militum, præfectis reliquisque qui ex Urbe amicitiæ causa Cæsarem secuti non magnum in re militari usum habebant : quorum alius alia causa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat ut ejus voluntate discedere liceret; nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem vitarent, remanebant. Hi neque vultum fingere neque interdum lacrimas tenere poterant : abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur. Vulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum vocibus ac timore paulatim etiam ii qui magnum in castris usum habebant, milites centurionesque, quique equitatui præerant, perturbabantur. Qui se ex his minus timidos existimari volebant, non se hostem vereri, sed angustias itineris, magnitudinem silvarum, quæ

1. *aut aciem* V. — 1-2. DICEBANT *ferre potuisse* omnes A et Δ præter quinque vel sex recentissimos et totidem edd. veteres, quæ manifestam glossam ignorant. In simili structura ap. Oros., VI. 11, *hoc enim esse unum bellum*, in vetusto Paris. manu XI sæculi additum cernitur *dicebat* (Vercingetorix). — *tantum* P pr. — 5. *caussas* vel *causar* B pr. — *non magnum in re*... R solus inter A sine errore, multi Δ et vett. edd.; sed P *non magnum periculum miserabantur in.* Quibus V et var. Victor. addunt *quod non magnum* ante *in.* BMTLI H *magnum periculum miserabantur* (B *misereab.*, expuncto *e*) *quod non magnum in.* Nimirum vetus librarius inciderat in l. 12 : *periculum miserabantur.* Hinc fortasse conjectura capi potest de columnis archetypi codicis : nam scripto *non magnum* librarius in tertiam columnam verbis *periculum miser.* incipientem aberraverit, post animadverso errore ad alteram redierit, de more non deletis quæ jam exarata erant. Fuerit igitur columna circiter 300 litterarum, cujus mensuræ esse solent columnæ in voluminibus Herculanensibus. — 9. *Hii* P. — 11. *factum querebant* P pr. — 12. *miserebantur* T et B. manu antiqua correctus. — 14. *hi A ; hii* et *ii* Δ. — *uisum* B pr. — 15. *quique* VTU, Ox. et aliquamnulti Δ recentes; *quique qui* L; *ut quisque* A, Egm., Petav. (hic *præerat*), Gottorp., *ut qui* B correctus. — 17. *et magn.* V et aliquot Δ rec.

intercederent inter ipsos atque Ariovistum, aut rem frumentariam, ut satis commode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari nuntiarant, cum castra moveri ac signa ferri jussisset, non fore dicto audientes milites neque propter timorem signa laturos.

XL. Hæc cum animadvertisset, convocato consilio, omniumque ordinum ad id consilium adhibitis centurionibus, vehementer eos incusavit : primum quod aut quam in partem aut quo consilio ducerentur, sibi quærendum aut cogitandum putarent. «Ariovistum se consule cupidissime populi Romani amicitiam appetisse : cur hunc tam temere quisquam ab officio discessurum judicaret? Sibi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atque æquitate conditionum perspecta, eum neque suam neque populi Romani gratiam repudiaturum. Quod si furore atque amentia impulsus bellum intulisset, quid tandem vererentur? aut cur de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent? Factum ejus hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum, Cimbris et Teutonis a Gaio Mario pulsis, non minorem laudem exercitus quam ipse imperator meritus videbatur; factum etiam nuper in Italia servili tumultu, quos tamen aliquid usus ac disciplina, quæ a nobis accepissent,

3. *renuntiabant* V et aliquot Δ, pauci *nuntiabant*. — 4. *non fore dicto audientes*. Dio Cassius (XXXVIII, 35) : Καὶ ἐθρύλουν ὅτι πόλεμον οὔτε προσήκοντα οὔτε ἐψηφισμένον διὰ τὴν ἰδίαν τοῦ Καίσαρος φιλοτιμίαν ἀναιροῖντο, καὶ προσεπηπείλουν ἐγκαταλείψειν αὐτὸν, ἂν μὴ μεταβάληται.

XL. — 6. *concilio* TU, Vind. 1, et recentiores; iidem mox *concilium*. — *omnium* B, Egm., Pet. — 8. *eos* om. B. Cæsaris orationi Dio suam quandam declamationem, longissimam et valde ineptam, substituit XXXVIII, 36-46. — 12. *judicasset si quidem* B, antiqua manu correctus. — *persuadere* B. — 13. *æquitate et conditione* V et Sex Δ. — 15. *impulsis* P pr. — 17. *Factum ēē eius* B, sed *esse* erasum. — 18. *C.* pars Δ. — 21. *quam a* V et Sex Δ.

sublevarent. Ex quo judicari posse, quantum haberet in se boni constantia, propterea quod, quos aliquamdiu inermos sine causa timuissent, hos postea armatos ac victores superassent. Denique hos esse eosdem, quibuscum sæpenumero Helvetii congressi, non solum in suis, sed etiam in illorum finibus plerumque superarint, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint. Si quos adversum prœlium et fuga Gallorum commoveret, hos, si quærerent, reperire posse, diuturnitate belli defetigatis Gallis, Ariovistum, cum multos menses castris se ac paludibus tenuisset neque sui potestatem fecisset, desperantes jam de pugna et dispersos subito adortum magis ratione et consilio quam virtute vicisse. Cui rationi contra homines barbaros atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem angustiasque itineris conferrent, facere arroganter, cum aut de officio imperatoris desperare aut præscribere viderentur. Hæc sibi esse curæ : frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare, jamque esse in agris frumenta matura; de itinere ipsos brevi tempore judicaturos. Quod non fore dicto audientes neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoveri; scire enim, quibus-

1. *posset A*, neque ex Δ varietas nominatim affertur; *posse* « Mss. et Edd. qdd. » Oud. — 2. *inermes* V et plerique Δ. — 4. *eosdem Germanos* V et recentiores Δ. — 5. *suis sedibus*, *sed* V, Sex Δ et nonnulli recentes. Quod fortasse excidit potius quam illatum est geminis. — 6. *superassent* V et Sex Δ. — *exercitu* nonnulli Δ. — 8. *moveret* B, correctus antiqua m. — *hoc A* et pauci Δ; *hos* V, Sex Δ cum aliquot recentioribus. — *si quærere vellent* L. — *repperiri* A et pars Δ; *repperire* corrector P, VT. Egm. et pauci alii Δ. — 9. *defitigatis* R; *defatig.* M et plurimi Δ. — 13. *ac ne* codd. præter Bong. 3, correctum in vett. edd. — 15. *itinerum* P a sec., VH. — 16. *conferret A* et plerique Δ; pluralis, quem *A* in sequentibus tenent, hic in UH, Vindob. 1, Barberin. — 17. *præscribere auderent* V et Sex Δ. — *esse curare* B. — 18. *Lingonas* vel *Linguonas* TUL, Vindob. 1.

cumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto avaritiam esse convictam : suam innocentiam perpetua vita, felicitatem Helvetiorum bello esse perspectam. Itaque se, quod in longiorem diem collaturus fuisset, repræsentaturum et proxima nocte de quarta vigilia castra moturum, ut quam primum intelligere posset, utrum apud eos pudor atque officium, an timor valeret. Quod si præterea nemo sequatur, tamen se cum sola decima legione iturum, de qua non dubitaret, sibique eam prætoriam cohortem futuram. » Huic legioni Cæsar et indulserat præcipue et propter virtutem confidebat maxime.

XLI. Hac oratione habita mirum in modum conversæ sunt omnium mentes, summaque alacritas et cupiditas belli gerendi innata est; princepsque decima legio per tribunos militum ei gratias egit, quod de se optimum judicium fecisset, seque esse ad bellum gerendum paratissimam confirmavit. Deinde reliquæ legiones cum tribunis militum et primorum ordinum centurionibus egerunt, uti Cæsari satisfacerent : « se nec umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum judicium, sed imperatoris esse existimavisse. » Eorum satisfactione accepta et itinere exquisito per Divitiacum, quod ex aliis ei maximam fidem habebat, ut millium amplius quin-

3. *coniunctam* A et plurimi Δ : *conuinctam* M et pauci recentes; *conuictam* Barberin., quattuor recentissimi Δ et primæ edd. — *perpetua vita, felicitatem* in uno legi videtur Carrariensi, emendatio Barth. Riccii et Aldi Manutii : *A* V et multi Δ *perpetua* (nonnulli Δ *perpetuæ*) *vitæ felicitate*; UH, Egm., Andin. *perpetuam vitæ felicitatem*. M media inter *coniunctam* et *Itaque* omittit. — 5. *esset, repræsentaturum esse*, *et* V et Sex Δ. — 6. *castra* om. B. — 7. *plus valeret* V et Sex Δ. — 10. *Huic Cæsar legioni indulsit* Sex Δ.

XLI. — 17. *per tribunos m. et pr. o. centuriones* V et pars Δ. — 18. *uti per eos* V, Sex Δ et aliquot recentiores. — *seque* TL. — *neque umq.* V, Sex Δ et corrector P. — 20. *esse* om. BM.

quaginta circuitu locis apertis exercitum duceret, de quarta vigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est Ariovisti copias a nostris millibus passuum quattuor et viginti abesse.

XLII. Cognito Cæsaris adventu, Ariovistus legatos ad eum mittit : « quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seque id sine periculo facere posse existimare. » Non respuit conditionem Cæsar, jamque eum ad sanitatem reverti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur; magnamque in spem veniebat pro suis tantis populique Romani in eum beneficiis, cognitis suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dies colloquio dictus est ex eo die quintus. Interim sæpe ultro citroque cum legati inter eos mitterentur, Ariovistus postulavit, ne quem peditem ad colloquium Cæsar adduceret : « vereri se, ne per insidias ab eo circumveniretur : uterque cum equitatu veniret: alia ratione sese non esse venturum. » Cæsar, quod neque colloquium interposita causa tolli volebat, neque salutem suam Gallorum equitatui committere audebat, commodissimum esse statuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, eo legionarios milites legionis decimæ, cui quam maxime confidebat, imponere, ut præsidium quam amicissimum, si quid opus facto esset, haberet. Quod cum fieret, non irridicule quidam ex

1. *circumitu* BM. — 4. *millibus*... Ἐν διακοσίοις τῶν πολεμίων σταδίοις κατεστρατοπέδευσαν (Plut. c. 19, qui Ἀριόβυστος).

XLII. — 6. *postolasset* PR. — 8. *existimaret* V et pars Δ. — 14. *cum* variis locis aliis ponunt nonnulli Δ. — 17. *se* V et pars Δ; duo omittunt. — 20. *in eos leg.* V et aliquot Δ rec. — 21. *cui quod maxime* A, in quibus (præter B) manus secunda *quam*, quod præbent Δ. De B autem sic Kekulé : « script. pr. *qūa* correcta in *quod* a prima manu. » — 22. *facto opus* VL. — 23. *irrid.* in marg. P positum ut vox notabilior, quanquam in serie corrector *irrid.*

militibus decimæ legionis dixit : « plus quam pollicitus esset, Cæsarem facere; pollicitum se in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum, ad equum rescribere. »

XLIII. Planities erat magna et in ea tumulus terrenus satis grandis. Hic locus æquo fere spatio ab castris Ariovisti et Cæsaris aberat. Eo, ut erat dictum, ad colloquium venerunt. Legionem Cæsar, quam equis devexerat, passibus ducentis ab eo tumulo constituit. Item equites Ariovisti pari intervallo constiterunt. Ariovistus, ex equis ut colloquerentur et præter se denos ut ad colloquium adducerent, postulavit. Ubi eo ventum est, Cæsar initio orationis sua senatusque in eum beneficia commemoravit, « quod rex appellatus esset a senatu, quod amicus, quod munera amplissime missa; quam rem et paucis contigisse et pro magnis hominum officiis consuesse tribui docebat; illum, cum neque aditum neque causam postulandi justam haberet, beneficio ac liberalitate sua ac senatus ea præmia consecutum. » Docebat etiam, « quam veteres quamque justæ causæ necessitudinis ipsis cum Æduis intercederent; quæ senatus consulta quoties quamque honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliæ principatum Ædui tenuissent, prius etiam quam nostram amicitiam appetissent. Populi Ro-

2. *Cæsarem ei facere* A et multi Δ; *ei* V et Sex Δ omittunt, etiam varietas Vict.; *ei Cæs.* L; variis locis positum in edd. vett. — *esse* (pro *se*) V et Sex Δ. — *praetaue* B pr. — 3. *et non ad* nonnulli Δ recentes, duo *et nunc ad.*

XLIII. — 5. *ab in c. R.* — *a castris utriusque* vel *utrisque aberat* Sex Δ præter L. — 7. *rexerat* A et multi Δ; *devexerat* V et Sex Δ. — 10. *ut* om. I H. — *adduceret* A; pluralis in V et Δ præter paucos. — *Ut eo* Sex Δ. — 12. *prædicavit* TU, Ox., P. in marg. — 13. *munera tam amplissima* Sex Δ. — 14. *et a Romanis pro maximis* Sex Δ. Nullus codex *omnium.* — 15. *quando neque* V et Sex Δ; duo recentes *quoniam.* — 16. *beneficium* P pr. — 17. inter *Dicebat* et *Referebat* variant Sex Δ. — 19. *quotiens* B (non PR) et *quãq.* in rasura paulo latiore; *quotienscumque* Palat.

mani hanc esse consuetudinem, ut socios atque amicos non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores velit esse : quod vero ad amicitiam populi Romani attulissent, id iis eripi quis pati posset?» Postulavit eadem quæ legatis in mandatis dederat, «ne aut Æduis aut eorum sociis bellum inferret; obsides redderet; si nullam partem Germanorum domum remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transire pateretur.»

XLIV. Ariovistus ad postulata Cæsaris pauca respondit, de suis virtutibus multa prædicavit : «transisse Rhenum sese non sua sponte, sed rogatum et arcessitum a Gallis; non sine magna spe magnisque præmiis domum propinquosque reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum voluntate datos; stipendium capere jure belli, quod victores victis imponere consuerint. Non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse; omnes Galliæ civitates ad se oppugnandum venisse ac contra se castra habuisse; eas omnes copias a se uno prœlio pulsas ac superatas esse. Si iterum experiri velint, se iterum paratum esse decertare; si pace uti velint, iniquum esse de stipendio recusare, quod sua voluntate ad id tempus pependerint. Amicitiam populi Romani sibi ornamento et præsidio, non detrimento esse oportere; idque se ea spe petisse. Si per popu-

2. *suis* A et multi Δ; *sui* V et Sex Δ. — 3. *auctiores* BMV et plurimi Δ; *auctores* P; *auctos* R, prior corrector in P, Petav., Goll. et pauci recentes. — *velint* cod. Par. 5770. — 4. *his* vel *hiis* libri prope omnes; *iis* margo P; *eis* T; *a se* Vindob. 1. — *Postulavit deinde eadem* V et Sex Δ.

XLIV. — 10. *Rhenum* om. quattuor Δ antiquiores; *sese* om. multi Δ recentes. — 11. *accersitum* A et plurimi Δ. — 16. *expugnandum* Sex Δ. — 17-18. *prœlio fusas ac* Sex Δ. — *vellent* Sex Δ. — 19. *si pacem mallent* Sex Δ præter L. — 20-21. *perpenderint* P, Egm., Vrat. 1; *dependerint* V et Sex Δ. — 22. *hac spe* BM et Sex Δ; *ea* P, *a* in rasura duarum litt.; *se eum sæpe pet.* Petav.

lum Romanum stipendium remittatur et dediticii subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi Romani amicitiam quam appetierit. Quod multitudinem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muniendi, non Galliæ impugnandæ causa facere: ejus rei testimonium esse, quod nisi rogatus non venerit, et quod bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galliam venisse quam populum Romanum. Numquam ante hoc tempus exercitum populi Romani Galliæ provinciæ finibus egressum. Quid sibi vellet, cur in suas possessiones veniret? Provinciam suam hanc esse Galliam, sicut illam nostram. Ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo jure se interpellaremus. Quod fratres Æduos appellatos diceret, non se tam barbarum neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret neque bello Allobrogum proximo Æduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos in iis contentionibus, quas Ædui secum et cum Sequanis habuissent, auxilio populi Romani usos esse. Debere se suspicari simulata Cæsarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi causa habere. Qui nisi decedat atque exercitum deducat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed hoste habiturum. Quod si eum interfecerit, multis sese nobilibus principibusque populi Romani gratum esse facturum: id se ab ipsis per eorum nuntios compertum habere, quorum omnium gratiam atque amicitiam ejus morte redimere posset.

2. *se libenter* Sex Δ. — 4. *oppugnandæ* Sex Δ. — 5. *testimonio* Sex Δ. — 6. *Superius* B; *Sæpius* U. — 8-9. *fines ingressum* Sex Δ: *fines egressum* Carrar., Cujac., Duk. — 9. *Quod si vellet* B. — 10. *esse hanc* TU. — 12. *qui in* UII nec pauci recentes Δ. — 13. *amicos* (pro *fratres*) variis locis positum in Sex Δ; recentes nonnulli *fratres et amicos*. — 14-15. *bellum allobrū* B. — 16. *ipsis* A cum V et paucis Δ. ceteri recte *ipsos*. — *his* libri ut videtur omnes; *ipsis* M. — 17. *usus* P pr. — 19. *decebat* B; *discedat* tres Δ. — 21. *pro hoste* V et Sex Δ. — *interfecerint* B.

Quod si discessisset et liberam possessionem Galliæ sibi tradidisset, magno se illum præmio remuneraturum, et quæcumque bella geri vellet, sine ullo ejus labore et periculo confecturum.»

XLV. Multa ab Cæsare in eam sententiam dicta sunt, quare negotio desistere non posset : «neque suam neque populi Romani consuetudinem pati, uti optime merentes socios desereret; neque se judicare Galliam potius esse Ariovisti quam populi Romani. Bello superatos esse Arvernos et Rutenos ab Quinto Fabio Maximo, quibus populus Romanus ignovisset, neque in provinciam redegisset, neque stipendium imposuisset. Quod si antiquissimum quodque tempus spectari oporteret, populi Romani justissimum esse in Gallia imperium: si judicium senatus observari oporteret, liberam debere esse Galliam, quam bello victam suis legibus uti voluisset.»

XLVI. Dum hæc in colloquio geruntur, Cæsari nuntiatum est equites Ariovisti propius tumulum accedere et ad nostros adequitare, lapides telaque in nostros conjicere. Cæsar loquendi finem facit, seque ad suos recepit, suisque imperavit, ne quod omnino telum in hostes rejicerent. Nam etsi sine ullo periculo legionis delectæ cum equitatu prœlium fore videbat, tamen committendum non putabat, ut pulsis hostibus dici

1. *decessisset* Sex Δ ; tres recentes *recessisset*.

XLV. — 6. *posset et neque A* et Δ præter UH. Ox., Carr., Vindob. 1. qui *et* non repetunt; in P & puncto subnotatum. — 7. *meritos* Sex Δ. — 9. *Rutones* B. — 10. *Maxumo* PR. — 12. *quoque* R. Egm., Gott., Petav., alii Δ præter Sex; quid in P a pr. m. scriptum fuerit non cernitur. — *spectare* BM. Præterea quæ in his turbant VUH et corrector P. — 15. *legionibus* R pr., Petav.

XLVI. — 17. *ad* om. Sex Δ præter T. — 18. *coicere* TU. — 19. *fecit* V et Sex Δ. — *recipit* B. — 21. *commissum cum* V et Sex Δ. — 22. *ne pulsis* Cujac.

posset eos ab se per fidem in colloquio circumventos. Posteaquam in vulgus militum elatum est, qua arrogantia in colloquio Ariovistus usus omni Gallia Romanis interdixisset, impetumque in nostros ejus equites fecissent, eaque res colloquium ut diremisset, multo major alacritas studiumque pugnandi majus exercitui injectum est.

XLVII. Biduo post Ariovistus ad Cæsarem legatos mittit : « velle se de iis rebus, quæ inter eos agi cœptæ neque perfectæ essent, agere cum eo : uti aut iterum colloquio diem constitueret aut, si id minus vellet, e suis legatis aliquem ad se mitteret. » Colloquendi Cæsari causa visa non est, et eo magis, quod pridie ejus diei Germani retineri non poterant quin in nostros tela conjicerent. Legatum e suis sese magno cum periculo ad eum missurum et hominibus feris objecturum existimabat. Commodissimum visum est Gaium Valerium Procillum, C. Valerii Caburi filium, summa virtute et humanitate adolescentem, cujus pater a Gaio Valerio Flacco civitate donatus erat, et propter fidem et propter linguæ Gallicæ scientiam, qua multa jam Ariovistus longinqua consuetudine utebatur, et quod in eo peccandi Germanis causa non esset, ad eum mittere, et Marcum Metium, qui hospitio Ariovisti utebatur.

2. *volgus* A præter BM. — *equitum* U. — *adrog.* A. — 5. *ut* om. Sex Δ; *redimisset* B pr.

XLVII. — 7. *misit* Sex Δ. — 8. *iis* U, Pal. *his* celeri. — 12. *potuerant* Scal., probabiliter. — 15. *M. Valerium* primæ edd. *U. L. Procillum* P in marg.; *Pricillum* Egm., Vrat. 1; *Trouicillum* Vindob. 1, ut c. 19. — 16. *Convaleri* BM; *C.* P in rasura trium litt. (*con*); *C̄.* R, adscripto *consulis* recenti m.; *Celsi Valeri* sec. m. U. — *Cabuli* LI, Lov., Petav., *Kauri* Boug. 3. — 18-20. *erat, quorum amicitia jam Ariovistus* (*Ar. jam* T) *longinqua* (vel *longa*) *consuetudine utebatur et propter fidem et propter linguæ gallicæ scientiam, et quod in eo* margo P, TUH, Vindob. 1. — 21. *et Marcum Metium* R correctus, ut consensu A in cap. 53 extremo, hic RPR *et Marium Titium*, MV *Marium Titum*, UH, Vindob. 1.

His mandavit ut, quæ diceret Ariovistus, cognoscerent et ad se referrent. Quos cum apud se in castris Ariovistus conspexisset, exercitu suo præsente conclamavit : « quid ad se venirent? an speculandi causa? » Conantes dicere prohibuit et in catenas conjecit.

XLVIII. Eodem die castra promovit et millibus passuum sex a Cæsaris castris sub monte consedit. Postridie ejus diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit et millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis et Æduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit et aciem instructam habuit, ut, si vellet Ariovistus prœlio contendere, ei potestas non deesset. Ariovistus his omnibus diebus exercitum castris continuit, equestri prœlio quotidie contendit. Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant : equitum millia erant sex; totidem numero pedites velocissimi ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos suæ salutis causa delegerant; cum his in prœliis versabantur; ad eos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant; si qui graviore vulnere accepto equo deciderat, circumsistebant; si quo erat longius prodeundum aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati cursum adæquarent.

XLIX. Ubi eum castris se tenere Cæsar intellexit, ne diu-

et una Marcum Metium. Margo P et T *una M.* (om. T) *Mettium*, sed *Metium* Ciceronis quoque antiqui codd. — *usus erat* TUH. Vindob. 1. — 2. *apud se* om. tres Δ, quorum L *in castris suis*.

XLVIII. — 9-10. *frumento commeatuque quod* Sex Δ præter U. — 14. *continens* TL. — 19. *si qua* B pr. — 21. *deciderant* nonnulli Δ.

XLIX. — 24. *sese* V et Sex Δ.

tius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani consederant, circiter passus sexcentos ab his, castris idoneum locum delegit, acieque triplici instructa ad eum locum venit. Primam et secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire jussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos, uti dictum est, aberat. Eo circiter hominum numero sedecim millia expedita cum omni equitatu Ariovistus misit, quæ copiæ nostros terrerent et munitione prohiberent. Nihilo secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere jussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit et partem auxiliorum, quattuor reliquas in castra majora reduxit.

L. Proximo die instituto suo Cæsar e castris utrisque copias suas eduxit, paulumque a majoribus castris progressus, aciem instruxit, hostibus pugnandi potestatem fecit. Ubi ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit. Tum demum Ariovistus partem suarum copiarum, quæ castra minora oppugnaret, misit. Acriter utrimque usque ad vesperum pugnatum est. Solis occasu suas copias Ariovistus, multis et illatis et acceptis vulneribus, in castra reduxit. Cum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prœlio non decertaret, hanc reperiebat causam, quod

1. *quo in loco Germani*, de quo loco Dio Cassius (XXXVIII, 48): Καταφρονήσας (Ariovistus) χωρίον τι ὑπὲρ τοῦ ταφρεύματος σφῶν (Romanorum) καταλαβεῖν ἐπεχείρησε · καὶ κατέσχε μὲν αὐτό. — 2. *sescentos* PR fere ubique. — 5. *muniri* B. — *Is locus* TLU. — 8. *perterrerent* V et Sex Δ; *deterrerent* pauci alii. — *munitiones* TL, Petav. — 11. *reliquas legiones* V et Sex Δ.

L. — 14. *paululumque* nonnulli Δ. — *castris* om. Sex Δ. — 15. *hostibusque* V et Sex Δ. — 18. *oppugnarent* pauci Δ. — *Acriter*. Dio (l. c.): Καὶ ὀλίγου καὶ τὸ χαράκωμα αὐτῶν εἷλε. — 22. *repediebat* B pr.

apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamiliæ eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prœlium committi ex usu esset, necne; eas ita dicere : « non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam prœlio contendissent. »

LI. Postridie ejus diei Cæsar præsidium utrisque castris quod satis esse visum est reliquit; omnes alarios in conspectu hostium pro castris minoribus constituit, quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero valebat, ut ad speciem alariis uteretur; ipse triplici instructa acie usque ad castra hostium accessit. Tum demum necessario Germani suas copias castris eduxerunt generatimque constituerunt paribus intervallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Suevos, omnemque aciem suam redis et carris circumdederunt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eo mulieres imposuerunt, quæ in prœlium proficiscentes passis manibus flentes implorabant, ne se in servitutem Romanis traderent.

1. *eo* om. Sex Δ. — 4. *novam* VTUH. Plutarch. (c. 19) : Ἔτι δὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἠμβλυνε τα μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι προεθέσπιζον, οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι πρὶν ἐπιλάμψαι νέαν σελήνην, aliunde immixtis quæ de *sacris feminis* dicit.

LI. — 5. *præsidio* V et Sex Δ (sequente *reliquit*); alia pars Δ *præsidio..... relicto.* — 6. *halarios* BM, sed mox recte. — 7. *quo minus* codd. et edd.; *quod minus* P. Manutius. — 10. *Tum vero* Sex Δ præter L. — 11. *instituerunt* VUH. — 12. *paribusque* V et Sex Δ. — *Arudes* TU, Oros. VI, 7. — *Marcomannos* VTU et PR a sec. m.; *Marcomannes* Orosii duo ap. Hav. et Portensis cum Freculpho, sed *Marcomones* duo antiquissimi, Florent. et Paris. ix sæc., recentior *Marcomenes.* — *Triboces* A hic, sed IV, 10, iidem *Tribucorum* cum Δ, quorum pauci *Tribororum*; hic *Tribocos* VTU, Vindob. 1 et alii Δ, partim in *Aribocos* et similia aberrantes; *Triboci* et *Triuoci* veteres Orosii. In tot varie declinatorum exemplis relinquendum erat *Triboces.* — 13. *Sedunos* unus Δ; *Edures* ap. Oros., sed Havercampii omnes *Eduses*, alii ap. Fabric. *Eudures* (haud dubie *Euduses*); Paris. *Eudu.ses*, eraso *u*. — *Suebos* A. — 15. *proficiscentes milites* V et Sex Δ.

LII. Cæsar singulis legionibus singulos legatos et quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisque virtutis haberet; ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animadverterat, prœlium commisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato impetum fecerunt, itaque hostes repente celeriterque procurrerunt, ut spatium pila in hostes conjiciendi non daretur. Rejectis pilis, comminus gladiis pugnatum est. At Germani, celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiorum exceperunt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent et scuta manibus revellerent et desuper vulnerarent. Cum hostium acies a sinistro cornu pulsa atque in fugam conversa esset, a dextro cornu vehementer multitudine suorum nostram aciem premebant. Id cum animadvertisset Publius Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat quam ii qui inter aciem versabantur, tertiam aciem laborantibus nostris subsidio misit.

LIII. Ita prœlium restitutum est, atque omnes hostes terga verterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter quinquaginta

LII. — 2. *præfacit* R pr.: *præficit* Gottorp. — 4. *esse* om. P (in fine versus) V, Egm., Colb. — *animum adverterat* UH, Andin.; *animo adv.* TL, Vindob. 1. In PRM velut duabus vocibus *anim adv.* — 7. *Relictis* Sex Δ. — *comminus gladiis.* Dio (XXXVIII, 49)... ὥςε... μήτε τοῖς ξίφεσι τοῖς μακροτέροις χρήσασθαι. Ὠθίζοντό τε οὖν καὶ τοῖς σώμασι τὸ πλεῖον ἢ τοῖς ὅπλοις ἐμάχοντο. . καὶ πολλοὶ καὶ τῆς τῶν βραχυτέρων ξιφῶν χρήσεως ςερηθέντες ταῖς τε χερσὶ καὶ τοῖς ςόμασιν ἀντ' ἐκείνων ἠγωνίζοντο, κατασπῶντες τοὺς ἀντιπάλους, δακνοντες, σπαράττοντες, et longam hujus ὠθισμοῦ descriptionem texit per totum hoc caput et sequens, ex Livio puta insertam narrationi Cæsaris. — 10. *milites* om. TUL. — *phalangas* A; *phalangā* Sex Δ; alii variant inter *phalanges*, *gem*, *ga*. — *et* om. TLU, Ox. — 12. *fuga* B. — *conjecta* Sex Δ. — 15. *quam hi* codices. — *qui* om. R. — *intra* V et Sex Δ. — 16. *tertiam partem* iidem præter L.

LIII. — 19. *milibus* TL. — *circiter quinque* codices omnes, at Orosius: *per*

pervenerunt. Ibi perpauci aut viribus confisi tranare contenderunt, aut lintribus inventis sibi salutem repererunt. In his fuit Ariovistus, qui naviculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omnes equitatu consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariovisti uxores, una Sueva natione, quam domo secum duxerat, altera Norica, regis Voccionis soror, quam in Gallia duxerat a fratre missam : utraque in ea fuga perierunt. Duæ filiæ harum, altera occisa, altera capta est. Gaius Valerius Procillus, cum a custodibus in fuga trinis catenis vinctus traheretur, in ipsum Cæsarem hostes equitatu persequentem incidit. Quæ quidem res Cæsari non minorem quam ipsa victoria voluptatem attulit, quod hominem honestissimum provinciæ Galliæ, suum familiarem et hospitem, ereptum e manibus hostium sibi restitutum viderat, neque ejus calamitate de tanta voluptate et gratulatione quicquam fortuna deminuerat. Is se præsente de se ter sortibus consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus

QUINQUAGINTA *millia passuum insatiabiliter cæsi sunt*, et Plutarchus (c. 19) : *ἐπὶ σταδίους τετρακοσίους ἄχρι τοῦ Ῥήνου διώξας*. Codicum scripturam *quinque* tuetur Gœlerus p. 54 seq., antiquum Rheni brachium intelligens, quod in regione Elsi fluvii et oppidi *Cernay* dicti fugientes attigerint. — 1. *pervenerint A*, sed recte V et Δ magno consensu *pervenerunt*. L *pervenirent*. — *tranatare* vel *transnatare* Sex Δ. Germanorum numerum aut pugnantium aut mortuorum *conjici potuisse* negat Orosius; Plutarchus, *ἀριθμὸν δὲ νεκρῶν μυριάδας ὀκτὼ γενέσθαι λέγουσιν*: item *ὀκτακισμυρίους* Appianus, De reb. Gall. exc. I, § 3. — 6. *eduxerat* V et Sex Δ; recentes pauci *abduxerat*, *adduxerat*. — *Norici* marg. P. — *Voccionis* PRMU. *Boccionis* V et P m. sec.; *Voctionis* B, Vindob. 1, T : inter quas formas Δ variant. tres *Noctionis* et *Bozzionis*. — 7. *utræque A* et plurimi Δ, sed *utraque* Sex Δ præter L, pars modo eorum *periit*. — 8. *earum* TLU. — 9. *Proc.*, eadem var. quæ c. 47. — 10. *traderetur* B pr. — *hostis* PR. Egm.; Petav.; *hostis equitatum* BML. Scal.; *hostium equitatum* VTUH. — 14. *eruptum* B. — *de man.* V. — *videbat* V et Sex Δ. — 16. *deminuerat* BMTU; *dimin.* PRV et plerique Δ. — *terroribus* P, ead. m. mutatum in *tergoribus* quod habent reliqui *A*, sed *ter sortibus* antiquus corrector P, quod est in V et omnibus Δ. — 17. *cremaretur* VT.

reservaretur: sortium beneficio se esse incolumem. Item Marcus Metius repertus et ad eum reductus est.

LIV. Hoc prœlio trans Rhenum nuntiato, Suevi, qui ad ripas Rheni venerant, domum reverti cœperunt; quos ubi qui proximi Rhenum incolunt perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Cæsar, una æstate duobus maximis bellis confectis, maturius paulo quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit. Hibernis Labienum præposuit, ipse in Citeriorem Galliam ad conventus agendos profectus est.

1. *incolomem* PR. — 2. *Mettius* P a sec. manu.

LIV. — 4. *quos Ubii* ab Rhenano scriptum in uno Colbert. sæc. xv legi videtur, etiam sine auctoritate recipiendum, si res aut sententia posceret. — *qui* om. R. — 5. *perterritos insecuti*, deleto *senserunt*, idem Rhenanus. Sane verbum post conjunctionem *ubi* necessarium ab antiquo correctore inferri poterat, ut *dicebant* c. 39. Schneiderus, recepto cum aliis *Ubii*, scribebat *incolunt*, [*ut*] *perterritos senserunt*. — 7. *confestis* R pr. — 8. *hibernia* V.

DE BELLO GALLICO

LIBER II.

I. Cum esset Cæsar in Citeriore Gallia [in hibernis], ita uti supra demonstravimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisque item Labieni certior fiebat omnes Belgas, quam tertiam esse Galliæ partem dixeramus, contra populum Romanum conjurare obsidesque inter se dare. Conjurandi has esse causas : primum, quod vererentur ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur; deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim qui, ut Germanos diutius in Gallia versari noluerant, ita populi Romani exercitum hiemare atque inveterascere in Gallia moleste ferebant, partim qui mobilitate et levitate animi novis imperiis studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia a potentioribus, atque iis qui

I. — 1. *cærteriore* P pr. — *in hibernis* omnes edd., sine *in duo* Δ: sed Cæsar neque erat tum in hibernis neque se fuisse *supra demonstravit*. Ne dici quidem recte potest dux exercitus *esse in hibernis*; sed brevitatis causa in argumento margini allito scribi poterat : *Cæsar in hibernis*. Hinc igitur (ut alia de quibus dubitari non potest) huc fuerint illata. Nec sine offensione olim legebat codicis Vindob. 1 corrector, qui scripserit : *hibernis*, *ita uti supra demonstravimus*, DISPOSITIS. — 5. *dare* in B ead. m. inter versus scriptum. — 8. *ut* PM, Lov., pauci ex recentioribus Δ et primæ edd.; ceteri codd. necessariam vocem omittunt. — 9. *nollent* Sex Δ. — 9-10. *gemare* (sic) P. *iemare* R. — 12. *his* codd.

ad conducendos homines facultates habebant, vulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem imperio nostro consequi poterant.

II. His nuntiis litterisque commotus Cæsar duas legiones in Citeriore Gallia novas conscripsit, et inita æstate in interiorem Galliam qui deduceret, Quintum Pedium legatum misit. Ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum venit; dat negotium Senonibus, reliquisque Gallis qui finitimi Belgis erant, uti ea quæ apud eos gerantur cognoscant, seque de his rebus certiorem faciant. Hi constanter omnes nuntiaverunt manus cogi, exercitum in unum locum conduci. Tum vero dubitandum non existimavit quin ad eos proficisceretur. Re frumentaria comparata, castra movet, diebusque circiter quindecim ad fines Belgarum pervenit.

III. Eo cum de improviso celeriusque omni opinione venisset, Remi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium et Andecumborium, primos civitatis, miserunt : « se suaque omnia in fidem atque in potestatem populi Romani permittere, neque se cum Belgis reliquis consensisse, neque

2. *imperio* BMLTUH, Vindob. 1 : *in imp.* PRV et plerique Δ.

II. — 5. *et ineunte* V et Sex Δ. — *ulteriorem* Sex Δ. — 11. *exercitus* V et Sex Δ. — 12. *ad eos duodecimo die* (unus *XII diebus*) *prof.* VTLU, Cujac. et pars recentiorum Δ. — 13. *frumentaria provisa* Sex Δ.

III. — 15. *omnium* Vrat. 1 et Flodoardus. — 17. *Siccium* A et plurimi Δ, præcedentis voc. littera ultima male repetita : nam recte iidem c. 6 et 7. In P S erasum : *Iccium* V et duo recentes. — *Andocumborium* A et plurimi Δ, nonnulli divisim *Andocum Borium*, duo *Boium*, unus *Aridocubrium*. Recte L *Andecumborium*, ut a m. sec. T, qui a pr. *Andebrogium* cum Vindob. 1, margine P et V, et Flodoardo, Metaphr. Ἀντιβρόγιον. — *civitatis suæ* V, Sex Δ et Flod. — *miserunt* QUI DICERENT codd. omnes præter Sex Δ, quos incredibile est de suo delevisse hæc verba archetypi : « quare ut antiquitus interpolata abjeci. » — 18. *in* alterum om. Sex Δ.

contra populum Romanum conjurasse, paratosque esse et obsides dare et imperata facere et oppidis recipere et frumento ceterisque rebus juvare; reliquos omnes Belgas in armis esse, Germanosque qui cis Rhenum incolant sese cum his conjunxisse, tantumque esse eorum omnium furorem, ut ne Suessiones quidem, fratres consanguineosque suos, qui eodem jure et iisdem legibus utantur, unum imperium unumque magistratum cum ipsis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentirent.»

IV. Cum ab his quæreret, quæ civitates quantæque in armis essent et quid in bello possent, sic reperiebat: «plerosque Belgas esse ortos ab Germanis, Rhenumque antiquitus traductos, propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse, solosque esse qui patrum nostrorum memoria, omni Gallia vexata, Teutonos Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuerint; qua ex re fieri, uti earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent.» De numero eorum omnia se habere explorata Remi dicebant, «propterea quod propinquitatibus affinitatibusque conjuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum concilio ad id bellum pollicitus sit cognoverint. Plurimum inter eos Bellovacos et virtute et

1. *omnino conjurasse* Sex Δ et Flod. — 4. *qui ripas Rheni* Sex Δ (præter L) et *incolunt* V. Sex Δ, Flod. — 5. *furores* B. — 5-6. *Suessones* Flod., infra c. 12 et 13 P et pr. m., R omnes codd. Orosii, Hirtii infra VIII, 6. — 7. *isdem A; eisdem* (sine *et*) nonnulli Δ et Flod. — 8. *cum illis* Sex Δ et Flod. — *iis* pauci Δ.

IV. — 10. *iis* U. — 14. *expulissent* PB a pr. m. — 16. *suos fines* TU. — *prohibuissent* duo Δ. — 17. *memoriam* PV. — 22. *esset* TLU. — *cognoverant* iidem. — *Belloracos A*, sed *Bellobacorum* infra c. 5, ut veteres sæpe variant. *Belloragos* Egm., TL, Vrat. 1, Vindob. 1 cum aliqua constantia, etymo captato, ut in P eadem m. *g* superpositum expuncto *c* in *Belloracos* c. 14, et c. 13 *Bellovagos* a pr. Orosii

auctoritate et hominum numero valere : hos posse conficere armata millia centum, pollicitos ex eo numero electa sexaginta, totiusque belli imperium sibi postulare. Suessiones suos esse finitimos; latissimos feracissimosque agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Divitiacum, totius Galliæ potentissimum, qui cum magnæ partis harum regionum, tum etiam Britanniæ imperium obtinuerit; nunc esse regem Galbam : ad hunc propter justitiam prudentiamque suam totius belli summam omnium voluntate deferri; oppida habere numero XII, polliceri millia armata quinquaginta; totidem Nervios, qui maxime feri inter ipsos habeantur longissimeque absint; quindecim millia Atrebates, Ambianos decem millia, Morinos XXV millia, Menapios VII millia, Caletos X millia,

codices Langob. *Belloragi*. Parisinus et Portensis *Belloragui*. Strabo Βελλοάκοι. — 1. *eas* pauci Δ. — 2. *militia* P pr. — *pollicitus* PV. — *lecta* TU. Vindob. 1. Orosius (VI, 7) : *Bellovagi habuere lectissima sexaginta millia armatorum*. — *milia sexaginta* V et Sex Δ. — 3. *Suessones* Orosius, quod *A* et plerique Δ bis præbent VIII, 6, et PR hujus libri c. 12 et 13. Strabo Σουεσσίωνες. — 4. *finitimos; fines latissimos* V et Sex Δ, unus *finesque*. — *ferociss.* PU. In B inter versus *latissimos* et *agros* eadem manu suppleta. — 5. *Deviciacum* PB, in vocali ut in *c* et *t* sæpe variantes. — 7. *Britania* s. *Britannia* scribi solet in PH, *Brittania* vel *-nnia* in BV et antiquioribus Δ. — 7-8. *Galbam*. Dio Cass. XXXIX, 1 extr. Ἀδρᾶν, pro quo Bekkerus Γάλβαν, temeritatis non insimulandus, nam (Γ)ΑΛΒΑΝ in pallescente scriptura vix differt ab ΑΔΡΑΝ. — 8-9. *summam totius belli omnium* Sex Δ. — 10. *quin g quaginta* H. *quingenta* V. — 11. *habebantur* TUL. — 12. *absunt* L. — *Atrebates* hic omnes et Oros., sed c. 16 ablativo HM *Atrebatis*, *Atribatis* PR, *Atrebatibus* Sex Δ; VII, 75 omnes *Atrebatibus* (PV *adreb.*), Genitivo V, 46 *Atrebatum A* et pars Δ, Sex Δ *Atrebatium*, eodemque modo VIII, 47, ubi PV item *adreb.* Accusativo VIII, 7 *Atrabatas* PR et multi Δ, Portensis Orosii; *Atrebatos* H cum paucis Δ; *Atrebatis* M, *Atrebates* Sex Δ; vetus Paris. Orosii VI, 11 *Atrabates*. Strabonis libri Ἀτρέβατοι et Ἀτρεβάτιοι. — *Ambiones* cod. Paris. Orosii VI, 11. — 13. *Morenos* PH pr., alibi *i* sine var. — *XXII* Vindob. 1. — *Manepios* M pr.; *Menaptios* T, Vind. 1, alibi sine var. Orosii cod. Paris. VI, 8, *Menapos*. — *novem milia* (de Menapiis) Orosius; *VIIII* TL, Vindob. 1; *VIII* UH. — *Caletos* omnes hoc loco et VIII, 7; sed VII, 75, *Cadetes*, ut Strabonis quoque, qui Κάλετοι, uno in loco codices ΔΕ pro ΛΕ. Orosius *Caleti*, VI, 11 *Saletos*.

Veliocasses et Viromanduos totidem, Aduatucos decem et novem millia; Condrusos, Eburones, Cæroesos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad XL millia. -

V. Cæsar Remos cohortatus liberaliterque oratione prosecutus omnem senatum ad se convenire principumque liberos obsides ad se adduci jussit. Quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Divitiacum Æduum magnopere cohor-

1. *Velocasses A* et Oros.; *Veloccasses* B. Sed VII, 75 dativo *Belliocassis A* (præter R qui *bello cassis*) V, Vrat. 1 et alii Δ; *Velliocassis* H, Petav. Vind. 1; *Volliocassis* T; *Vellicassiis* U et alii hac terminatione, unus Lov. *Baiocassiis*. Iidem VIII, 7 *Veliocasses* in *A* et plerisque Δ, *Vellioc.* T: ut VII, 75 *Velliocassib;* olim scriptum fuisse videtur. — *Veromanduos* hic fere omnes; *Veromandi* sunt in antiquis libris Orosii, cujus recentiores quidam *Viromandi*, ut infra c. 16 TUL *Viromanduis*, et ipsi *A* cum V et Sex Δ c. 23; quod verum esse ex similibus ostendit Glückius, De nom. Celt. p. 185. — *Aduatuci* an *Atuatuci* plus habeat auctoritatis incertum est. Sexies quidem *Ad.* est in *A*, bis *At.*, sed in eodem capite V, 38 variant primum *Antuatucos*, deinde *Aduatici* posito; et VI, 33 *ad Vatucos* PM, *ad Aduatucos adjacet* RB, ubi *Aduatucis* (sine præp.) Sex Δ. Orosii vero codd. *Atuatici*, unus ap. Hav. et Portensis et Freculph. *Atuati*, sed antiquus Paris. *Atua... ci*, superstite vestigio litteræ *t* et alterius latioris quam *i*. Nimirum in terminatione *tuci* constant sibi *A* et V, nisi quod V, 38, semel BMV *Antuaticos*. Δ quoque potiores sæpius *tuci* habent quam *tici*. Hoc loco depravate PRB *Catuatos*, in P cum varietate *Atuatucos* (non *Hatuatucos* quod enotatur, nam in hoc secundo libro et parva parte tertii codex ille, unde annotatæ in margine P scripturæ manu sæculi XII vel XIII, indicatur litera *h* præmissa); *Catuanos* M: *Catuacos* V: *Aduatucos* vel *At.* TUL. — *decem vel x et VIIII* AV, Egm. et alii Δ; *XVIIII* Sex Δ; *XVIII* Oros. — 2. *Condrusos A*, *Condroosos* B, in P autem *o* puncto subnotatum. *Condrusos* V, Sex Δ et alii. IV, 6 AV *Condrusonum* per errorem ex antecedenti *Eburonum* (hic quoque TL præbent *Eburones Condrusos*); Δ *Condrusorum*. Veteres codd. Orosii *Condurses*, Longobard. *Condureses*. — *Eborones* Portensis et Paris. Orosii. In genitivo nominis bis variatum, IV, 6, ubi aliquot Δ *Eburorum* ex *Condrusorum* quod sequitur, et VI, 5, ubi sic erratum in PR. Adde dicenda in VII, 75. — *Cæroesos* AV, Egm., Vrat. 1; alii Δ *Ceroesos*, nonnulli *Ceresos*. Sex Δ *Cæresos* vel *Cerosos*: illud codex Longob. Orosii, hoc Portensis et Paris. — *Pæmanos* AV et pars Δ; in P ex *h* annotata varietas *Cæmanos*, quod præbent Sex Δ et Orosius, vel *Cemanos*. Ex Vrat. 1 *Procmanos* refertur, qui haud dubie volebat *Pæmanos*. — 3. *XL milia* Oros. simpliciter, sine præpositione *ad*.

V. — 7. *magno opere* V et sec. m. P.

latus docet « quanto opere rei publicæ communisque salutis intersit manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Ædui in fines Bellovacorum introduxerint et eorum agros populari cœperint. » His mandatis eum ab se dimittit. Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas ad se venire vidit, neque jam longe abesse ab iis quos miserat exploratoribus et ab Remis cognovit, flumen Axonam, quod est in extremis Remorum finibus, exercitum traducere maturavit, atque ibi castra posuit. Quæ res et latus unum castrorum ripis fluminis muniebat et, post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat, et commeatus ab Remis reliquisque civitatibus ut sine periculo ad eum portari possent efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, et in altera parte fluminis Quintum Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus relinquit; castra in altitudinem pedum XII vallo fossaque duodeviginti pedum munire jubet.

VI. Ab his castris oppidum Remorum nomine Bibrax aberat millia passuum octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Ægre eo die sustentatum est. Gallorum eadem atque Belgarum oppugnatio est hæc : ubi circumjecta multi-

1. *salutis* om. B. Petav. — 2. *detineri* V. — 5. *ad se* B; *a se* nonnulli Δ. — 7. *ab his* vel *hiis* codd. — 8. *Xxonam* B. antiqua m. correctus; *Anxonam* cod. Scalig.; *Exonam* Palat.; πρὸς τῷ Αὐξούνῳ ποταμῷ Dio Cass. — 9. *finibus Rem.* BM. — 11. *et per* (sic pro *post*) *eum* usque ad *reddebat* in B omissa, antiqua m. suppleta. — *quæ erant* Sex Δ et Flod. — 13. *posset* A; *possent* V. Sex Δ et alii. Flod. — 14. *fons* B. — 15. *Quintum* om. aliquot Δ et Flod. — 15-16. *reliquit* V, Sex Δ. Flod. — 16. *altitudine* A V. Δ fortasse omnes. — *duo et* II Petav. — 17. *muniri* B.

VI. — 18. *Ab ipsis* tres Δ et Flod. — *aberant* R. — 19. *octo milia* V, quod volebat m. sec. P. — 20. *sustentata* Flod. — *eadem* om. V. Flod. — 21. *est. Hæc ubi* PRV Flod. (qui sine *est*); *Ac ubi* BM.; *At ubi* Sex Δ et aliquot recentes.

tudine hominum totis mœnibus undique in murum lapides jaci cœpti sunt, murusque defensoribus nudatus est, testudine facta portas succedunt, murumque subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam cum tanta multitudo lapides ac tela conjicerent, in muro consistendi potestas erat nulli. Cum finem oppugnandi nox fecisset, Iccius Remus, summa nobilitate et gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex iis qui legati de pace ad Cæsarem venerant, nuntium ad eum mittit : « nisi subsidium sibi submittatur, sese diutius sustinere non posse. »

VII. Eo de media nocte Cæsar, iisdem ducibus usus qui nuntii ab Iccio venerant, Numidas, et Cretas sagittarios, et funditores Baleares subsidio oppidanis mittit; quorum adventu et Remis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, et hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaque paulisper apud oppidum morati agrosque Remorum depopulati, omnibus vicis ædificiisque, quos adire potuerant, incensis, ad castra Cæsaris omnibus copiis contenderunt et ab millibus passuum minus duobus castra posuerunt; quæ castra, ut fumo atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant.

3. *portis* Flod., qui *succedunt*, ut duo vel tres Δ ex recentibus; ceteri omnes et *A succendunt*. — *tam f.* B; *tunc* V. — 4. *Numque tanta* Sex Δ et Flod. — *coiciebant* vel *conicīebant* Sex Δ et Flod.; *coicerunt* R. — 5. *ut in muro*, deinde *esset nulli* Sex Δ et Flod. — 6. *Iaius* T; *Ioctius* vel *Loctius* quædam edd. vett., hic et c. 7. — 7. *præerat* Egm., Ox. et Vrat. 1. — *unum* codd. omnes præter duos Paris. ap. Frig. recentissimos, qui *unus*, ut Flod. et Petrarcha hic legerunt. — *ex his* codd. — 9. *mittatur* Sex Δ et Flod.

VII. — 10. *hisdem A*, *isdem* aut *hiisdem* Δ. — 11. *Icco* hic *A*, sed in R ead. m. correctum; duo Δ *a Siccio*. — 12. *baleasres* B pr.; *Balearesque* V et Sex Δ. — 14. *potiendi* B (sed ead. m. correctum) et V. — *decessit* unus Δ. — 16. *quod adire* R; *quot* pars Δ; *quo* Sex Δ et Flod. — *poterant* Sex Δ et Flod. — 18. *ut ex fumo* TUL, hic *fuma igneque*.

VIII. Cæsar primo et propter multitudinem hostium et propter eximiam opinionem virtutis prœlio supersedere statuit; quotidie tamen equestribus prœliis, quid hostis virtute posset et quid nostri auderent, periclitabatur. Ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planitie editus, tantum adversus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris dejectus habebat, et in frontem leniter fastigatus, paulatim ad planitiem redibat; ab utroque latere ejus collis transversam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum, et ad extremas fossas castella constituit, ibique tormenta collocavit, ne, cum aciem instruxisset, hostes, quod tantum multitudine poterant, ab lateribus pugnantes suos circumvenire possent. Hoc facto, duabus legionibus, quas proxime conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerant.

IX. Palus erat non magna inter nostrum atque hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes exspectabant: nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. Interim prœlio equestri

VIII. — 2. *propter nimiam* B, ead. m. correctus. — 4. *periclitatur* P pr.; a correctore *sollicitationibus exquirebant*, ut V et Sex Δ. — 8-9. *tenere poterat* Sex Δ præter LH. — 9-10. *et frontem* (sine *in*) Sex Δ; recentes *in fronte*. — 10. *castigatus castratus* A nec pauci Δ, correctione seriei illata; V, Sex Δ et nonnulli recentes *castigatus*, recte emendatum ab Aldo. — *rediebat* PRB (*e* expungentes). Egm., Petav., Pal. — 14. *adlateribus* R. — 18. *item et* TU. — 19. *instrucxerant* PB.

IX. — 20. *Paulus* PRM pr., et alibi B. — 21. *Ac si* UH. — *transierent* R.

inter duas acies contendebatur. Ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum prœlio nostris, Cæsar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi vadis repertis partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut, si possent, castellum cui præerat Quintus Titurius legatus expugnarent, pontemque interscinderent; si minus potuissent, agros Remorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum gerendum erant, commeatuque nostros prohiberent.

X. Cæsar certior factus ab Titurio, omnem equitatum et levis armaturæ Numidas, funditores sagittariosque pontem traducit atque ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnatum est. Hostes impeditos nostri in flumine aggressi magnum eorum numerum occiderunt; per eorum corpora reliquos audacissime transire conantes multitudine telorum repulerunt; primos, qui transierant, equitatu circumventos interfecerunt. Hostes, ubi et de expugnando oppido et de flumine transeundo spem se fefellisse intellexerunt, neque nostros in locum iniquiorem progredi pugnandi causa viderunt, atque ipsos res frumentaria deficere cœpit, consilio convocato constituerunt optimum esse domum suam quemque reverti, et quorum in fines primum Romani exercitum introduxissent, ad eos defendendos undique

2. *secundiore nostris equitum prœlio* L. — 4. *esse etiam post* Flod. — 5. *copiarum suarum transducere* nonnulli Δ et Flod. — 9. *commeatusque nostros sustinebant* Flod.

X. — 11. *Cæsar* duo recentissimi et, ut videtur, Flod.; excidit in *A* et plerisque Δ, quorum L, Egm., Vrat. 1, et pauci recentes post *Titurio* ponunt. X adeo *Arioristus*. — 16. *multitudinem* B, tribus litteris ante hoc voc. erasis. — *telorum et audacia* Flod. — *primosque* Sex Δ. — 20. *ipsis* TL et aliquot recentes. — 21. *concilio* Vindob. 1 et edd. primæ. — 23. *utique* UII.

convenirent, ut potius in suis quam in alienis finibus decertarent, et domesticis copiis rei frumentariæ uterentur. Ad eam sententiam cum reliquis causis hæc quoque ratio eos deduxit, quod Divitiacum atque Æduos finibus Bellovacorum appropinquare cognoverant : his persuaderi, ut diutius morarentur neque suis auxilium ferrent, non poterat.

XI. Ea re constituta, secunda vigilia magno cum strepitu ac tumultu castris egressi nullo certo ordine neque imperio, cum sibi quisque primum itineris locum peteret et domum pervenire properaret, fecerunt ut consimilis fugæ profectio videretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita insidias veritus, quod, qua de causa discederent, nondum perspexerat, exercitum equitatumque castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui novissimum agmen moraretur, præmisit. His Quintum Pedium et Lucium Aurunculeium Cottam legatos præfecit; Titum Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi jussit. Hi novissimos adorti et multa millia passuum prosecuti magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt, cum ab extremo agmine ad quos ventum erat, consisterent fortiterque impetum nostrorum militum sustinerent; priores, quod abesse a periculo viderentur neque ulla necessitate neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi præsidium ponerent. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei

1-2. *decertarent* om. R. — 4. *Divitiacum quoque atque* V et Sex Δ.
XI. — 7. *Eam rem* P pr. — 10. *properando fec.* And., Oxon. — 12. *quod* om. V. — *discederunt* P pr. — 15. *præmisit, eique* Q. Sex Δ. T sine Q. — 24. *subsidium* And., Ox. · *præsidium sumerent* UH ; *præsidium posuerunt* L., Egm., Vrat. 1.

spatium, sub occasumque solis destiterunt, seque in castra, ut erat imperatum, receperunt.

XII. Postridie ejus diei Cæsar, priusquam se hostes ex terrore ac fuga reciperent, in fines Suessionum, qui proximi Remis erant, exercitum duxit, et magno itinere confecto, ad oppidum Noviodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod vacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ murique altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Castris munitis, vineas agere, quæque ad oppugnandum usui erant, comparare cœpit. Interim omnis ex fuga Suessionum multitudo in oppidum proxima nocte convenit. Celeriter vineis ad oppidum actis, aggere jacto turribusque constitutis, magnitudine operum, quæ neque viderant ante Galli neque audierant, et celeritate Romanorum permoti legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, et petentibus Remis, ut conservarentur, impetrant.

XIII. Cæsar, obsidibus acceptis primis civitatis atque ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisque omnibus ex oppido traditis, in deditionem Suessiones accepit, exercitumque in Bellovacos ducit. Qui cum se suaque omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes majores natu, ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere et voce signifi-

1. *sequi destiterunt* V et Sex Δ. in P a sec., ut plurima horum in primis libris.

XII. — 3-4. *ex pavore* Sex Δ præter L. — 5. *confecto* ejiciendum censet Nipperdeius, sed commode potest explicari. — 6. *Novodunum* L. — 6-7. *cognatus* B pr. — 11. *fugas Suessonum* P. — *proximam* B. — 15. *de detione* PR pr.

XIII. — 19. *Suessones* P. ead. m. videtur correctum. — 20. *Bratisp.* Gottorp. — 22. *milia* om. *A*. sec. manu illatum in P; *milibus* T.

care cœperunt sese in ejus fidem ac potestatem venire, neque contra populum Romanum armis contendere. Item, cum ad oppidum accessisset castraque ibi poneret, pueri mulieresque ex muro passis manibus suo more pacem ab Romanis petierunt.

XIV. Pro his Divitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Æduorum copiis ad eum reverterat) facit verba : « Bellovacos omni tempore in fide atque amicitia civitatis Æduæ fuisse; impulsos ab suis principibus, qui dicerent Æduos ab Cæsare in servitutem redactos omnes indignitates contumeliasque perferre, et ab Æduis defecisse et populo Romano bellum intulisse. Qui ejus consilii principes fuissent, quod intelligerent quantam calamitatem civitati intulissent, in Britanniam profugisse. Petere non solum Bellovacos, sed etiam pro his Æduos, ut sua clementia ac mansuetudine in eos utatur. Quod si fecerit, Æduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum; quorum auxiliis atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consuerint. »

XV. Cæsar honoris Divitiaci atque Æduorum causa sese eos in fidem recepturum et conservaturum dixit : quod erat civitas magna inter Belgas auctoritate atque hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis omnibusque armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum pervenit; qui se suaque omnia sine mora dediderunt.

Eorum fines Nervii attingebant. Quorum de natura mori-

XIV. — 6. *reversus erat* LT. — 8-9. *ad Cæsarem* A et aliquot Δ; *a Cæsare* V et Sex Δ. — 11. *hujus* V et Sex Δ. — 13. *iis* PRV, Egm. — 14. *sua* om. quattuor Δ.

XV. — 19. *et quod* UH. — 20. *atque omnes* (pro *hominum*) Sex Δ præter L; *hominum omnes* V. — 21. *Iis* P sec., L. — 22. *conlocatis* RU. — *Ambionorum* PB.

busque Cæsar cum quæreret, sic reperiebat : « nullum aditum esse ad eos mercatoribus; nihil pati vini reliquarumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri, quod iis rebus relanguescere animos eorum et remitti virtutem existimarent; esse homines feros magnæque virtutis; increpitare atque incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano dedidissent patriamque virtutem projecissent; confirmare sese neque legatos missuros neque ullam conditionem pacis accepturos. »

XVI. Cum per eorum fines triduum iter fecisset, inveniebat ex captivis « Sabim flumen ab castris suis non amplius millia passuum decem abesse; trans id flumen omnes Nervios consedisse, adventumque ibi Romanorum exspectare una cum Atrebatibus et Viromanduis, finitimis suis (nam his utrisque persuaserant uti eandem belli fortunam experirentur); exspectari etiam ab his Aduatucorum copias atque esse in itinere: mulieres, quique per ætatem ad pugnam inutiles viderentur, in eum locum conjecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset. »

XVII. His rebus cognitis, exploratores centurionesque præ-

1. *Cæsar* om. Sex Δ. — *esse aditum*, et *hos* iidem præter H. — 3. *ad luxuriam pertinentium* om. *A* et ceteri præter V et Sex Δ. Nec legisse videtur Orosius qui hæc suis partim verbis refert VI, 7, sed necessaria esse facile cognoscitur et casu neglecta in archetypo. — 3. *his* vel *hiis* pars Δ. — 3-4. *languescere animos, eorumque virtutem remitti* L; *eorum, virtutemque remitti* H, Ciacc., Vind. 1 : *animos, virtutemque remitti* TU, sine *eorum*, universe dictum, ut ab Orosio : *quibus inducta jucunditas torporem virtutis adferret*. — 6. *dedidissent* L et m. sec. R; *dededissent* T : *dedissent A* (cum M) et plurimi Δ. — 7. *præjecissent* margo P.

XVI. — 9. *triduo* Sex Δ. — 10. *captivis eorum* V et Sex Δ. — *Sabin* U. — 13. *Atribatis* vel *Atrebatis A*; margo P : *h Atrebatibus*; v. ad c. 4. — *Verom*. *A* et Δ præter TU. — *finitissimis suis* B. — 16. *inutiles esse* V et Sex Δ.

mittit, qui locum idoneum castris deligant. Cum ex dediticiis Belgis reliquisque Gallis complures Cæsarem secuti una iter facerent, quidam ex his, ut postea ex captivis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Nervios pervenerunt atque iis demonstrarunt inter singulas legiones impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quicquam negotii, cum prima legio in castra venisset reliquæque legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri; qua pulsa impedimentisque direptis, futurum ut reliquæ contra consistere non auderent. Adjuvabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Nervii antiquitus, cum equitatu nihil possent (neque enim ad hoc tempus ei rei student, sed quicquid possunt, pedestribus valent copiis), quo facilius finitimorum equitatum, si prædandi causa ad eos venissent, impedirent, teneris arboribus incisis atque inflexis, crebrisque in latitudinem ramis enatis et rubis sentibusque interjectis effecerant ut instar muri hæ sepes munimenta præberent, quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. His rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum consilium Nervii existimaverunt.

XVII. — 1. *dediciis* B pr. — 5. *iis* PRV et nonnulli Δ: *his* BM et alii Δ. — 8. *castris* R. — *magno spatio* L. — 10. *Adjuvabant* A cum multis Δ; *Adjuvabat* V et Sex Δ. — 11. *differebant* BMT; *differebantur* R: *differebat* P, cujus corrector *deferebat*, ut V; *deferebant* corrector R, L et alii Δ — 14. *cum* omissum in A et multis Δ præbent V et Sex Δ. — 14. *equitatu* B. — 15. *venisset* Aldus, frustra. — 16. *inflexis crebrisque* omittunt A et plures Δ, agnoscunt V, Egm., Gott., Sex Δ et aliquot recentes, inter versus habet P a sec.: necessaria ad rem vocabula neque additamenti speciem ullam referentia: *crebris* recentes nonnulli et primæ edd. — *enatis* om. Sex Δ, unus *renatis*. — 17. *intertextis* L. — *munimenta* in recentissimis modo quibusdam exstare videtur; *munimentum* TLH, Petav., Scal.; *munimentis* AV et multi Δ. Vetus corrector *instar* pro substantivo habens ablativum requisivisse videtur. — 18. *quo* (*quod* LT) *non modo intrari* LT, Lov. et recentes fere decem. Utrumque recte. — 19. *posset* V et Sex Δ præter L: plurimi cum A *possit*. — 20.

XVIII. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant: collis ab summo æqualiter declivis ad flumen Sabim, quod supra nominavimus, vergebat. Ab eo flumine pari acclivitate collis nascebatur, adversus huic et contrarius, passus circiter ducentos, infimus apertus, ab superiore parte silvestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas silvas hostes in occulto sese continebant; in aperto loco secundum flumen paucæ stationes equitum videbantur. Fluminis erat altitudo pedum circiter trium.

XIX. Cæsar, equitatu præmisso, subsequebatur omnibus copiis; sed ratio ordoque agminis aliter se habebat ac Belgæ ad Nervios detulerant. Nam quod hosti appropinquabat, consuetudine sua Cæsar sex legiones expeditas ducebat; post eas totius exercitus impedimenta collocarat: inde duæ legiones, quæ proxime conscriptæ erant, totum agmen claudebant præsidioque impedimentis erant. Equites nostri, cum funditoribus sagittariisque flumen transgressi, cum hostium equitatu prœlium commiserunt. Cum se illi identidem in silvas ad suos reciperent ac rursus ex silva in nostros impetum facerent, neque nostri longius quam quem ad finem porrecta loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex,

non omittendum sibi Sex Δ præter H. — *extimaverunt* A (in R. eadem manu versum in *estim.*); *æstim.* nonnulli Δ. plures *existim.*

XVIII. — 2. *declivus* corrector P: *declivis* V. — *Scaldin* margo cod. Vrat. 2. — 3. *adclivitate* A V; *declivitate* Sex Δ. — 4. *passibus* corrector P. ut in V. qui præterea *ducentis.* — 6. *possit* A et pauci Δ; *posset* V et Δ plurimi.

XIX. — 12. *quod hostis* A (quorum R *hostes*, P a correctore *quo*) et aliquot Δ. optime correctum ab Ursino, nam in antiquissimis *s* sæpe abundat; *quoad* vel *quod ad hostis s. hostes* V et plurimi Δ; *quod hostibus* Frigellius. — 19. *ex læva* TE. — 20. *porrecta ac loca aperta* A et Δ præter Petav., qui *porr. ad loca pertin.*; *ac* delevit Morus. — 21 et 1 p. 64. *legiones quæ ante venerant* Sex Δ.

quæ primæ venerant, opere dimensa castra munire cœperunt. Ubi prima impedimenta nostri exercitus ab iis qui in silvis abditi latebant visa sunt, quod tempus inter eos committendi prœlii convenerat, ut intra silvas aciem ordinesque constituerant atque ipsi sese confirmaverant, subito omnibus copiis provolaverunt impetumque in nostros equites fecerunt. His facile pulsis ac proturbatis, incredibili celeritate ad flumen decucurrerunt, ut pæne uno tempore et ad silvas et in flumine et jam in manibus nostris hostes viderentur. Eadem autem celeritate adverso colle ad nostra castra, atque eos qui in opere occupati erant, contenderunt.

XX. Cæsari omnia uno tempore erant agenda : vexillum proponendum (quod erat insigne cum ad arma concurri oporteret), signum tuba dandum, ab opere revocandi milites; qui paulo longius aggeris petendi causa processerant arcessendi; acies instruenda, milites cohortandi, signum dandum. Quarum rerum magnam partem temporis brevitas et successus hostium impediebat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scientia atque usus militum, quod superioribus prœliis exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipsi sibi præscribere quam ab aliis doceri poterant, et quod ab opere singulisque legio-

1. *dimisso* TI. — 2. *iis* PRV; *his* BM. — *silvis* *A* præter P. qui *silvas* (ut multi Δ), a sec. *silva*, ut V et Sex Δ. — 4. *convenerat* B, reliqui *A* *convenerant*, sed sec. m. correcti. — *ita ut* V et Sex Δ. — *ita constituerant* *A* (præter M. qui *convenerant*, *subito* mediis omissis), Egm., Gott et alii Δ præter Sex et V, de quibus vidimus : ut olim in margine annotatum fuisse videatur *ita* ante *ut* vel ante *ipsi* aut *subito* intelligendum, inde ab antiquo librario arreptum in fine versus. — 7. *perturbatis* V et Δ longe plurimi. — 8. *et pene* B. — *jam* om. Sex Δ præter H.

XX. — 12. *Cæsari autem omnia* B solus. — 17. *temporum* TLH. — *successus et incursus* V, sec. m. P et recentes quidam Δ; *incursus* (pro *successus*) Sex Δ — 18. *res* om. R. — 20. *sibi magis præscribere* TLH.

nibus singulos legatos Cæsar discedere, nisi munitis castris, vetuerat. Hi propter propinquitatem et celeritatem hostium nihil jam Cæsaris imperium exspectabant, sed per se quæ videbantur administrabant.

XXI. Cæsar, necessariis rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem fors obtulit, decucurrit et ad legionem decimam devenit. Milites non longiore oratione cohortatus, quam uti suæ pristinæ virtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo hostiumque impetum fortiter sustinerent, quod non longius hostes aberant quam quo telum adjici posset, prœlii committendi signum dedit. Atque in alteram partem item cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas hostiumque tam paratus ad dimicandum animus, ut non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas scutisque tegimenta detrahenda tempus defuerit. Quam quisque ab opere in partem casu devenit quæque prima signa conspexit, ad hæc constitit, ne in quærendis suis pugnandi tempus dimitteret.

XXII. Instructo exercitu magis ut loci natura delectusque collis et necessitas temporis quam ut rei militaris ratio atque

2. *celeritatem et propinquitatem* TI. Vindob. 1.

XXI. — 5. *Cæsariis rebus* P m. pr., quæ et lapsum ex homœoteleuto correxit. — 6. *decurrit* pauci Δ. — 7. *decumam* A. Egm. — *est cohort.* V et Sex Δ. — 10. *abici* TU; *adigi* Cujac. — 15. *inducendas* A et plurimi Δ, sed sec. m. correctum in RT et marg. Barberin., exhibentque *induendas* Gottorp. et tres sæc. XV ap. Frigell. — *scutorumque* B a sec. m. — *detruenda* PR, quorum prioris corrector *u* in *ah* vertit, alterius *d* supra posuit; unde BM et multi Δ, præsertim recentiores, *detrudenda*; V et Sex Δ *detrahenda*, quod verum est, alterum speciosum. — 17-18. *ne inquirendo suos* Sex Δ.

XXII. — 19. *delectusque* A V et Sex Δ; *dejectusque* ceteri Δ et edd. Locum delegerant centuriones, conf. c. 17.

ordo postulabat, enm, diversis legionibus, aliæ alia in parte hostibus resisterent, sepibusque densissimis, ut ante demonstravimus, interjectis prospectus impediretur, neque certa snbsidia collocari, neqne quid in quaque parte opus esset provideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaque in tanta rerum iniqoitate fortunæ quoque eventus varii sequebantur.

XXIII. Legionis nonæ et decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu ac lassitudine exanimatos vulneribusque confectos Atrebates (nam his ea pars obvenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, et transire conantes insecuti, gladiis magnam partem eorum impeditam interfecerunt. Ipsi transire flumen non dubitaverunt, et in locum iniquum progressi, rursus resistentes hostes, redintegrato prœlio, in fugam conjecerunt. Item alia in parte diversæ duæ legiones, undecima et octava, profligatis Viromanduis, quibuscum erant congressi ex loco superiore, in ipsis fluminis ripis prœliabantur. At totis fere a fronte et ab sinistra parte nudatis castris, cum in dextro cornu legio duodecima et non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Nervii confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperii tenebat, ad eum locum contenderunt; quorum pars aperto

2. *sentibusque* V. — 4. *in qua* duo Δ. XXIII. — 9. *acie hic A* et nonnulli Δ, quam rationem Cæsar in opere grammatico præceperat. — 10. *his* BM. *iis* PRV. — 14. *rursus regressos* (V *regressi*) *ac resistentes* V et Sex Δ. — 15. *in fugam dederunt* Sex Δ. — 16. *Viromand.* AVTU, Egm., Petav.; v. ad c. 4. — 18. *Attonitis* RB, Egm., Gott., Petav.; *Adtonitis* PV. *Antonitis* M; *At totis* Sex Δ. qui *fere* post *parte* ponunt sic: *fere castris nudatis*. Omissum *castris* in Egm., Petav., Gott. — 19. *quo in* AV et pars antiquiorum Δ; *quod in* M, Petav., Ox.; ex *quom* ortum, et recte *cum* in TU, edd. primis. — 21. *Boduognato* Egm.

latere legiones circumvenire, pars summum castrorum locum petere cœpit.

XXIV. Eodem tempore equites nostri levisque armaturæ pedites, qui cum iis una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, adversis hostibus occurrebant ac rursus aliam in partem fugam petebant, et calones, qui ab decumana porta ac summo jugo collis nostros victores flumen transisse conspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent et hostes in nostris castris versari vidissent, præcipites fugæ sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis veniebant, clamor fremitusque oriebatur, aliique aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treveri, quorum inter Gallos virtutis opinio est singularis, qui auxilii causa ab civitate ad Cæsarem missi venerant, cum multitudine hostium castra compleri nostra, legiones premi et pæne circumventas teneri, calones, equites, funditores, Numidas diversos dissipatosque in omnes partes fugere vidissent, desperatis nostris rebus, domum contenderunt; Romanos pulsos superatosque, castris impedimentisque eorum hostes potitos civitati renuntiaverunt.

XXV. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri signisque in unum locum colla-

XXIV. — 4. *quique* V, P a sec. et pars antiquiorum Δ. — *iis A; his* pars Δ. — 7. *ab* non habent *A* nec Egm., Petav., Gott., Vrat. 1; habent V et Sex Δ; *de decumana* Vind. 4. — *ac de summo* B. *de eraso.* — 8. *transire* Sex Δ. — 15. *castra compleri, nostras leg.* *A*, Lov., Petav., Vrat. 1; *castra compleri nostra, leg.* L., quod recipiendum putavi; *castra nostra compleri, nostras leg.* V, Egm., Gott., corrector P et aliquot Δ; *castra nostra compleri, legiones* TU. — 18. *rebus* omissum in TUH.

XXV. — 21. *cohortamine* V.

tis, duodecimæ legionis confertos milites sibi ipsos ad pugnam esse impedimento vidit, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis signiferoque interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut vulneratis aut occisis, in his primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo viro, multis gravibusque vulneribus confecto, ut jam se sustinere non posset, reliquos esse tardiores, et nonnullos ab novissimis deserto prœlio excedere ac tela vitare, hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere et ab utroque latere instare, et rem esse in angusto vidit, neque ullum esse subsidium, quod summitti posset, scuto ab novissimis uni militi detracto, quod ipse eo sine scuto venerat, in primam aciem processit, centurionibusque nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites signa inferre et manipulos laxare jussit, quo facilius gladiis uti possent. Cujus adventu spe illata militibus ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam navare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est.

XXVI. Cæsar, cum septimam legionem, quæ juxta constiterat, item urgeri ab hoste vidisset, tribunos militum monuit ut paulatim sese legiones conjungerent et conversa signa in hostes inferrent. Quo facto, cum alius alii subsidium ferret,

1. *duodocumæ* (sic) PR. — 5. *primo pilo* Sex Δ. — *Baccio* V et margo P secundum *h*; margo V *aliter Baculo*, ead. manu. *Pactio* TU, Andin. — 7. *traditores* B. — *deserto* B; *desertos* ceteri omnes. — 8. *ciderr* P pr. — 11. *summitati* B. — *uno* R. — 13. *cohortotos* P pr. — 15. *Hujus* TU. — 17. *etiam extremis* AV et pars Δ; sed Sex Δ *in* exhibent, olim littera *m* absorptum. — *gnarare* Gottorp. — *cuperent* LH, Vind. 1.

XXVI. — 19. *quæ vix const.* L, Egm., Scal. — 20. *iterum urg.* in uno Δ; *urgueri* PR. — *hostibus* L. — *et trib.* B. — 22. *inferret* PH. — *ferre* R; *ferrent* Sex Δ, duo cum *aliis alii*.

neque timerent ne aversi ab hoste circumvenirentur, audacius resistere ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionum duarum, quæ in novissimo agmine præsidio impedimentis fuerant, prœlio nuntiato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur, et Titus Labienus castris hostium potitus, et ex loco superiore quæ res in nostris castris gererentur conspicatus, decimam legionem subsidio nostris misit. Qui cum ex equitum et calonum fuga, quo in loco res esset, quantoque in periculo et castra et legiones et imperator versaretur, cognovissent, nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt.

XXVII. Horum adventu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam qui vulneribus confecti procubuissent, scutis innixi, prœlium redintegrarent; tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt; equites vero, ut turpitudinem fugæ virtute delerent, omnibus in locis pugnant, quo se legionariis militibus præferrent. At hostes etiam in extrema spe salutis tantam virtutem præstiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi jacentibus insisterent atque ex eorum corporibus pugnarent; his dejectis et coacervatis cadaveribus, qui superessent, ut ex tumulo, tela in nostros conjicerent et pila intercepta remitterent : ut non nequicquam tantæ virtutis homines judicari deberet ausos esse transire la-

1. *adversi* TF. — *audicius* P pr. — 2. *Interim legiones duarum* B, quod ead. m. correxit. — 4. *incitata* B. — 6. *potius* PR pr. — 9. *impericulo* A (præter M) et V.

XXVII. — 11. *commutatinē facta* B, a sec. m. *commutatione facta.* — 12. *etiam quam* B. — *procubuerant* Vindob. 1. — 13. *tum* om. quattuor Δ. — 14. *occurrerent* TFH, Vindob. 1. — 15-16. *pugnabant quo* non pauci Δ recentes; *pugnæ se leg.* Sex Δ. — 18. *cecidissent* om. TF. — 20. *nostris* P pr., Egm., hic sine *in.* — 22. *indicari* R, Lov. — *deberent* omnes, correctum ab Aldo Manutio. — *ausi quod essent* Sex Δ præter L.

tissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum : quæ facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat.

XXVIII. Hoc prœlio facto et prope ad internecionem gente ac nomine Nerviorum redacto, majores natu, quos una cum pueris mulieribusque in æstuaria ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum victoribus nihil impeditum, victis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu legatos ad Cæsarem miserunt seque ei dediderunt, et in commemoranda civitatis calamitate ex sexcentis ad tres senatores, ex hominum millibus sexaginta vix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar, ut in miseros ac supplices usus misericordia videretur, diligentissime conservavit suisque finibus atque oppidis uti jussit, et finitimis imperavit ut ab injuria et maleficio se suosque prohiberent.

XXIX. Aduatuci, de quibus supra scripsimus, cum omnibus copiis auxilio Nerviis venirent, hac pugna nuntiata, ex itinere domum reverterunt, cunctis oppidis castellisque desertis, sua omnia in unum oppidum egregie natura munitum contulerunt. Quod cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes

3. *redegerant* V et sec. m. P, quod requirit *magnitudine* cum TUH.

XXVIII. — 4. *internitionem* RP (qui *c*), ut alibi in antiquis, velut Parisino Orosii. — 4-5. *agnomine* PRV, Petav. — 5. *redacta* Petav. — 6. *collectos* omnes, nullus, ut alibi solent, *conlectos* : neque ullo modo necessarium est *conjectos*, quod multi scribunt propter verba ad quæ respicitur c. 16 : *in eum locum conjecisse*. — 7. *ac pugna* *A* præter M. — 8. *superarent* P. a sec. *superarant* cum V ; *superirant* R pr. — 9. *dederunt* TU. — 10. *sexcentis* RBM. Plutarchus (c. 20 extr.), *βουλευταὶ δε τρεῖς ἀπὸ τετρακοσίων*. Sed Livius quoque civ libro *sexcentis*.

XXIX. — 16. *Ut uatuci* P. a sec. *At*; *Ac* sec. R. Vide ad c. 4. — *diximus* T. Vind. 1. — 17. *ac* RB. — *itere* B. — 18. *reversi sunt* TL.

despectusque haberet, una ex parte leniter acclivis aditus in latitudinem non amplius ducentorum pedum relinquebatur: quem locum duplici altissimo muro munierant; tum magni ponderis saxa et præacutas trabes in muro collocabant. Ipsi erant ex Cimbris Teutonisque prognati, qui, cum iter in Provinciam nostram atque Italiam facerent, iis impedimentis, quæ secum agere ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depositis, custodiam ex suis ac præsidium sex millia hominum una reliquerunt. Hi post eorum obitum multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent, alias illatum defenderent, consensu eorum omnium pace facta, hunc sibi domicilio locum delegerunt.

XXX. Ac primo adventu exercitus nostri crebras ex oppido excursiones faciebant, parvulisque prœliis cum nostris contendebant; postea vallo passuum in circuitu quindecim millium crebrisque castellis circummuniti oppido sese continebant. Ubi vineis actis, aggere exstructo, turrim procul constitui viderunt, primum irridere ex muro atque increpitare vocibus.

1. *ad aditus* margo P ex *h*. — 2. *altitudinem* A et pars Δ; *latitudinem* altera pars; *latitudine* V. margo P ex *h*. Petav. — *ducentorum milium p.* V et P in marg. et inter versus; *pedum* $\overline{cc}$ TUH. — 4. *collocarant* Vindob. 1; *collocarerant* L; *collocarunt* TUH. — 5. *procreati* U. Male hoc de Nerviis acceptum in excerptis Appiani De reb. Gall. I, § 4. — *per prov.* T et sec. m. in P. eadem manu inter versus positum in V. — 6. *his* B. *hiis* M et pars Δ. — 7. *circa flumen* V. — 8. *custodiæ* V et Sex Δ. — *præsidio* V et Sex Δ. — 9. *Hi* R; *Hii* PBV. — 10. *aliis* T.

XXX. — 15. *vallo pedum in circuitu* (R *circuitu*) *quindecim milium* A et multi Δ: *vallo pedum* (TU .$\bar{p}$.) *XII in circuitu XV mil.* VTU, Dresd. 2, m. sec. P. Interpolandi causa erat (ut observat Schneiderus) «usus Romanorum, quorum in his bellis valla pleraque XII pedes alta fuisse reperiuntur; conf. supra c. 5; VII, 72; VIII, 9 et B. Civ. I, 61.» Verissime *pedum* in *passuum* mutandum esse judicavit Frigellius. Error ex ambiguo compendio .$\bar{p}$. natus, quod semel Orosium quoque transversum egit. — 16. *crebris* TUH. — *se cont.* BM.

quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur; quibusnam manibus aut quibus viribus præsertim homines tantulæ staturæ (nam plerumque omnibus Gallis præ magnitudine corporum suorum brevitas nostra contemptui est) tanti oneris turrim in muro sese collocare confiderent?

XXXI. Ubi vero moveri et appropinquare mœnibus viderunt, nova atque inusitata specie commoti legatos ad Cæsarem de pace miserunt, qui ad hunc modum locuti, «non existimare Romanos sine ope divina bellum gerere, qui tantæ altitudinis machinationes tanta celeritate promovere possent,» se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt. «Unum petere ac deprecari: si forte pro sua clementia ac mansuetudine, quam ipsi ab aliis audirent, statuisset Aduatucos esse conservandos, ne se armis despoliaret. Sibi omnes fere finitimos esse inimicos ac suæ virtuti invidere; a quibus se defendere traditis armis non possent. Sibi præstare, si in eum casum deducerentur, quamvis fortunam a populo Romano pati, quam ab iis per cruciatum interfici, inter quos dominari consuessent.»

XXXII. Ad hæc Cæsar respondit: «se magis consuetudine sua quam merito eorum civitatem conservaturum, si prius,

1. *institueretur* Sex Δ. — 2. *tantolæ* R. — 3. *plerique* Scal. — *hominibus Gallis* tres Δ ap. Oud., quod equidem cum Nipperdeio præferam; *omnibus Gallis plerumque* V; *Gallicis* RM. — 5. *muros* A et plurimi Δ; *muro* Sex Δ.

XXXI. — 6. *muris* Sex Δ. — 8. *non se exist.* V et Sex Δ. — 9. *ope deorum* Sex Δ. — 10. *promovere et ex propinquitate pugnare possent* V. Sex Δ et aliquot recentes. 13. *audissent* perpauci Δ. — *statuissent* P pr. — 17. *pati consuessent* (19) B, præteritis mediis. — 18. *per cruciatus* Sex Δ.

XXXII. — 20. *Quibus ad hæc* V, corrector P. Sex Δ.

quam murum aries attigisset, se dedidissent; sed deditionis nullam esse conditionem nisi armis traditis. Se id quod in Nerviis fecisset facturum, finitimisque imperaturum, ne quam dediticiis populi Romani injuriam inferrent. — Re nuntiata ad suos, quæ imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in fossam, quæ erat ante oppidum, jacta, sic ut prope summam muri aggerisque altitudinem acervi armorum adæquarent, et tamen circiter parte tertia, ut postea perspectum est, celata atque in oppido retenta, portis patefactis, eo die pace sunt usi.

XXXIII. Sub vesperum Cæsar portas claudi militesque ex oppido exire jussit, ne quam noctu oppidani ab militibus injuriam acciperent. Illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod deditione facta nostros præsidia deducturos, aut denique indiligentius servaturos crediderant, partim cum iis quæ retinuerant et celaverant armis, partim scutis ex cortice factis aut viminibus intextis, quæ subito, ut temporis exiguitas postulabat, pellibus induxerant, tertia vigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus videbatur, omnibus copiis repentino ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter, ut ante Cæsar imperarat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eo concursum est, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut a viris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex vallo turribusque tela jacerent, pugnari

1. *dedissent* PRV et pauci Δ. — 3. *in Nervios* V et Sex Δ. — 5. *suos, illi se quæ* Sex Δ. — 8. *coæquarent* V, sed ead. m. correctum; *æquarent* TU. — 9. *conspectum* margo P ex *h*; *compertum* Sex Δ.

XXXIII. — 11. *Sub vespere* Sex Δ. — 14. *præsidia non inducturos* V (qui *indult.*) et Sex Δ. — 15. *indulgentius* margo P ex *h*, V inter versus, Sex Δ præter T. — *his* codd. — 16. *et cort.* B. — 18. *incluserant* duo Δ rec. — 20. *repente* V et Sex Δ.

debuit, cum in una virtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus quattuor, reliqui in oppidum rejecti sunt. Postridie ejus diei refractis portis, cum jam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem ejus oppidi universam Cæsar vendidit. Ab iis qui emerant capitum numerus ad eum relatus est millium quinquaginta trium.

XXXIV. Eodem tempore a Publio Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Unellos, Osismos, Curiosolitas, Esuvios, Aulercos, Redones, quæ sunt maritimæ civitates Oceanumque attingunt, certior factus est omnes eas civitates in deditionem potestatemque populi Romani esse redactas.

XXXV. His rebus gestis omni Gallia pacata, tanta hujus belli ad barbaros opinio perlata est, uti ab iis nationibus quæ trans Rhenum incolerent mitterentur legati ad Cæsarem, qui se obsides daturas, imperata facturas pollicerentur. Quas

1. *cum una* BM. — 4. *immissis* U et T. qui a sec. m. *ultro immissis.* — 5. *his* codd.

XXXIV. — 8. *Venelli*, non *Unelli*, verum gentis nomen esse Gluckius monuit. — *Osismos* A hic et III, 9 BM. *Ossismos* PRV, ut omnes A VII, 75. Inter simplex et duplex *s* variant etiam potiores Δ, et Orosii VI, 8 codices antiqui. *Osimos* hic Egm., Vrat. 1. Recentes nonnulli terminant in *simi*, id est *smi*. Rara vestigia formæ *Osismii*, quæ ap. Strabon. est, Ὀσίσμιοι. — *Curiosolitas* PR, *Coriosolitas* BM; III, 7 A consentiunt in *Curios.*, ibid. c. 11 et VII, 75 in *Corios.* Accusativum in *tas* efferunt A hic (ubi *-tos* MU, Vindob. 1) et III, 7; sed III, 11 in *tes* (ubi *-tos* Vrat. 1, *tas* Sex Δ), ut nominativum VII, 75. Semel M *Corrios.* — *Sesurios* AV et plurimi Δ, adhærente *s* vocis præcedentis, sed recte III, 7, *Esubios* PRV, *Esubinos* B (*u* eraso), *Eisubios* M, unde in recentibus aliquot *Eusebios*, V, 24 *Essuos* in A et prope omnibus tenui lapsu. Nostro loco *Esbios* Scal., *estiuos* T; alii aliter aberrant. — 9. *Aulerci* codd. hic, III, 29; VII, 57 et 75 sine ulla fere varietate; sed III, 17; VII, 4, et VIII, 7 *Aulurci* vel *Auleurci* scribuntur; conf. ad VII, 4. T hic *Aurerci*, III, 17 *Aurelu*, L. Scal. *Aurelici*. — *Rhedones* A hic, sed VII, 75 recte *Redones* cum parte Δ, quorum nonnulli *Rodones*, V et Sex Δ *Rhedones*. — 11. *ditionem* TUH.

XXXV. — 13. *oppinio* AV. — *prolata* B; *venit uti* Egm. — *his* codd. — 15. *quæ se* V et Sex Δ, quorum L *quæ nationes se*.

legationes Cæsar, quod in Italiam Illyricumque properabat, inita proxima æstate ad se reverti jussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæque civitates propinquæ his locis erant, ubi bellum gesserat, legionibus in hibernacula deductis, in Italiam profectus est; ob easque res ex litteris Cæsaris dierum quindecim supplicatio decreta est, quod ante id tempus accidit nulli.

2. *initio proximæ æstatis* TUL, Cuj. — *Carnutes* ubique; sed V. 25. antiqua m. in margine P : *Carnutorum perfidia.* — 3. *Andes* infra sunt *Andi*, VII. 4. ubi v. not. Tribus locis corruptum ex *Andecavis* putabat Glückius. — *quæque* BMEH; *Turonesque quæ* ceteri A, V et plurimi Δ. — *iis* pauci recentes. — 4. *hiberna* corrector P. Sex Δ; *hibernia* T. — 5. *dies quindecim* omnes præter unum fortasse Petavianum, ex quo *dierum* affertur. Errorem ex compendio DIER facile natum statuere malui quam structuram insolentiorem, aut de conjectura *in dies* scribere. — 6-7. *acciderat* in variis lectt. Victorii. Dio Cassius (XXXIX. 5) : Μαθόντες δὲ ταυθ' οἱ Ῥωμαῖοι ἐθαύμασαν ὅτι ἔθνη τοσαῦτα, ὧν οὐδὲ τὰ ὀνόματα πρότερον ἠκρίβουν, ᾑρήκει· καὶ ἐψηφίσαντο πεντεκαίδεκα ἐπ' αὐτοῖς ἡμέρας θῦσαι.

DE BELLO GALLICO

LIBER III.

I. Cum in Italiam proficisceretur Cæsar, Servium Galbam cum legione duodecima et parte equitatus in Nantuates, Veragros Sedunosque misit, qui ab finibus Allobrogum et lacu Lemanno et flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. Causa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo magnisque cum portoriis mercatores ire consuerant, patefieri volebat. Huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in his locis legionem hiemandi causa collocaret. Galba, secundis aliquot prœliis factis castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undique legatis obsidibusque datis et pace facta, constituit cohortes duas in Nantuatibus collocare et ipse cum reliquis ejus legionis cohortibus in vico Veragro-

I. — 2. *in Nantuatis* PR hoc loco, sed paulo post et c. 6 omnes *A in Antuatis*, ut hic BMV, ob præpositionem in tribus locis. Quos sequuntur plurimi Δ; constanter Vindob. 1 *Atuates*, Egm., Vrat. 1 et corrector T *Mantuates;* nonnulli, ut V semel et c. 6 corrector P, *Antuatos*. Straboni Ναντουᾶται, in cod. uno Μαντ. Genitivus (IV. 10) *Nantuatium* in A, cum levi errore *Nantuantium* in PV et aliquot Δ: *Vantuantium* R. — *Veragri* etiam Oros. Strabo et Dio Cass. (xxxix, 5), Οὐάραγροι. — 3. *a f.* BMV et plures Δ. — *Allobrorum* in P corrector antiquior illo qui paulo ante ex *h* adscripsit *Antuatis*. — 6. *cum* omissum in quattuor Δ. — 8. *iis* pauci Δ.

rum, qui appellatur Octodurus, hiemare; qui vicus positus in valle, non magna adjecta planitie, altissimis montibus undique continetur. Cum hic in duas partes flumine divideretur, alteram partem ejus vici Gallis ad hiemandum concessit, alteram vacuam ab his relictam cohortibus attribuit. Eum locum vallo fossaque munivit.

II. Cum dies hibernorum complures transissent, frumentumque eo comportari jussisset, subito per exploratores certior factus est, ex ea parte vici, quam Gallis concesserat, omnes noctu discessisse, montesque qui impenderent a maxima multitudine Sedunorum et Veragrorum teneri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli renovandi legionisque opprimendæ consilium caperent : primum, quod legionem, neque eam plenissimam, detractis cohortibus duabus et compluribus singillatim, qui commeatus petendi causa missi erant, propter paucitatem despiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipsi ex montibus in vallem decurrerent et tela conjicerent, ne primum quidem posse impetum suum sustineri existimabant. Accedebat quod suos ab se liberos abstractos

1. *Octodurus A*, ut veteres Orosii VI. 8, cujus recentes *Octodorus* (ut V, corrector P, Egm., Petav., Gott.) et *Ottodorus*. — 2. *altimis* P pr. — 3. *Cum hinc in d. p. flumen* (vel *fluũ*) *divideretur A* et var. Victoriana, nec pauci Δ; *hic* VLH et m. sec. P; *hunc* And. et duo alii Δ; *flumine* corrector P, TU, Vindob. 1, Barber.; *divideret* And. et duo Δ, qui et *flumen*. Unde Oudendorpius : *cum hunc in d. p. flumen divideret*, quam correctionem alii prætulerunt. — 4. *ad gemandum* P, non *yem*. — 5. *ab illis* V et Sex Δ. — *relictis* P pr.

II. — 11. *aliquibus* duo Δ rec. — 13-14. *neque tam A*V et multi Δ; *neque eam* Sex Δ. — 15. *singilatim* P; *singulatim* V et fort. R, in quo rasura; *sigillatim* recentes Δ. — *erant, absentibus, propter* V, Sex Δ et nonnulli recentes. Quod orationi commodissimum in posterioribus libris non hæsitans recepissem; in prioribus fons codicum *A* sine ullis fere lacunis erat. — 16. *quod* om. quattuor Δ. — 17. *decucurrerent* B. — 18. *sustinere* PRV et pars Δ, sed alterum antiquiores cum RM. — 19. *Accedebant* R.

obsidum nomine dolebant, et Romanos non solum itinerum causa, sed etiam perpetuæ possessionis, culmina Alpium occupare conari et ea loca finitima Provinciæ adjungere sibi persuasum habebant.

III. His nuntiis acceptis Galba, cum neque opus hibernorum munitionesque plene essent perfectæ, neque de frumento reliquoque commeatu satis esset provisum, quod, deditione facta obsidibusque acceptis, nihil de bello timendum existimaverat, consilio celeriter convocato, sententias exquirere cœpit. Quo in consilio, cum tantum repentini periculi præter opinionem accidisset, ac jam omnia fere superiora loca multitudine armatorum completa conspicerentur, neque subsidio veniri neque commeatus supportari interclusis itineribus possent, prope jam desperata salute, nonnullæ hujusmodi sententiæ dicebantur. ut impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo pervenissent, ad salutem contenderent. Majori tamen parti placuit, hoc reservato ad extremum consilio, interim rei eventum experiri et castra defendere.

IV. Brevi spatio interjecto, vix ut rebus quas constituissent collocandis atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus signo dato decurrere, lapides gæsaque in

3. *finitimæ* omnes, correctum a Vossio.

III. — 5. *tempus hib.* Sex Δ. *h* in P. et margo V. — 6. *plenæ* BV. — 8. *timendo* B. — 9. *concilio* V et Sex Δ hic et seq. — 10. *cum in tantum* PRV. — *opinationem* B pr. — 11. *aciem* P pr. (pro *ac iam*). — 14. *ejusmodi* TUL. — 15. *hisdem* A. — 17. *servato* TU. — 18. *et* om. R; *ac* duo Δ.

IV. — 19. *ut rebus* A et magna pars Δ; *ut iis rebus* VU et pauci Δ. *his* T. *omnibus* Vindob. 3. — 20. *conloquendis* BM et aliquot vett. edd. — *ministrandis* nonnulli Δ. — 21. *decurrere in pedes* V et corrector P. — *cæsaque* A, ut aliorum quoque antiqui libri: Δ fere *gæsa*, *gesa*. *gessa*. Sed in Egm., Vrat. 1 et aliis Δ *telaque* (etiam ap. Orosium); *hastas tela* L.

vallum conjicere. Nostri primo integris viribus fortiter repugnare neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere; ut quæque pars castrorum nudata defensoribus premi videbatur, eo occurrere et auxilium ferre, sed hoc superari, quod diuturnitate pugnæ hostes defessi prœlio excedebant, alii integris viribus succedebant: quarum rerum a nostris propter paucitatem fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem, ejus loci, ubi constiterat, relinquendi ac sui recipiendi facultas dabatur.

V. Cum jam amplius horis sex continenter pugnaretur ac non solum vires, sed etiam tela nostros deficerent atque hostes acrius instarent, languidioribusque nostris, vallum scindere et fossas complere cœpissent, resque esset jam ad extremum perducta casum, Publius Sextius Baculus, primi pili centurio, quem Nervico prœlio compluribus confectum vulneribus diximus, et item Gaius Volusenus, tribunus militum, vir et consilii magni et virtutis, ad Galbam accurrunt atque unam esse spem salutis docent, si eruptione facta extremum auxilium experirentur. Itaque convocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulisper intermitterent prœlium ac tantummodo tela missa exciperent seque ex labore reficerent, post dato signo ex castris erumperent atque omnem spem salutis in virtute ponerent.

1. *Nostri* om. BM. Consulto ejectum vocabulum, quod in PR sæpe *non* vel *nihil* scriptum cernitur, male intellecto compendio. Hic quoque R et Egm. *Vou.* — *propugnare* TU. Vind. 1. — 3. *quæcumque* Sex Δ. — 4. *eo concurrere* L et pauci Δ recentes.

V. — 11. *nostris* omnes; cui propter communem usum cum recentioribus criticis prætulimus *nostros*. — 13. *fossam* B. — 13-14. *deducta* var. in Vrat. 1. — 14. *Baculus* Orosio est *Pacurius* (*Pacubius* Par.), qui in codice non satis nitido viderit Pacuius, nam vix differunt L et I in pervetustis. — 17. *occurrunt* TUL. — 18. *docerent* P pr.

VI. Quod jussi sunt, faciunt; ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Ita commutata fortuna, eos qui in spem potiundorum castrorum venerant, undique circumventos interficiunt, et ex hominum millibus amplius xxx, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conjiciunt ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis armisque exutis, se in castra munitionesque suas recipiunt. Quo prœlio facto, quod sæpius fortunam tentare Galba nolebat atque alio se in hiberna consilio venisse meminerat, aliis occurrisse rebus viderat, maxime frumenti commeatusque inopia permotus, postero die, omnibus ejus vici ædificiis incensis, in Provinciam reverti contendit, ac nullo hoste prohibente aut iter demorante, incolumem legionem in Nantuates, inde in Allobroges perduxit, ibique hiemavit.

VII. His rebus gestis, cum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, victis in Alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus esset, quod eas quoque nationes adire et regiones cognoscere volebat, subitum bellum in Gallia coortum est. Ejus belli hæc fuit causa. Publius Crassus adolescens cum

VI. — 1. *omnis p.* B. — 2. *quid faceret* vel *facerent* TL. — 4. *potiendorum* pars Δ. — 7. Orosius, leviter inspecto loco, sic narrat : *amplius* XXX *millia barbarorum tunc cæsa referuntur.* — 9. *exutis* V. — 10. *se intra* (*in* And.) *munitiones* Sex Δ. — *suas* om. V. qui *receperunt.* — 11. *sese* P a sec., V et nonnulli Δ. — 12. *se occurrisse* duo Δ. — 16. *Nant.*, vide ad c. 1.

VII. — 20. *Sedonis*, ut videtur, B a pr. — *ita* om. quattuor Δ. — *in* om. BM et Sex Δ, «quod non accommodatum Cæsaris consuetudini.» Schneid.

legione septima proximus mare Oceanum in Andibus hiemarat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos tribunosque militum complures in finitimas civitates frumenti causa dimisit; quo in numero est Titus Terrasidius missus in Esuvios, Marcus Trebius Gallus in Curiosolitas, Quintus Velanius cum Tito Silio in Venetos.

VIII. Hujus est civitatis longe amplissima auctoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod et naves habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam navigare consuerunt, et scientia atque usu nauticarum rerum reliquos antecedunt, et in magno impetu maris atque aperto paucis portibus interjectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eo mari uti consuerunt, habent vectigales. Ab his fit initium retinendi Silii atque Velanii, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita et repentina consilia) eadem de causa Trebium Terrasidiumque retinent, et celeriter missis

1. *mari Oceano* aliquot Δ recentes. — *qui in* VTUL; *qui undibis* Vindob. 1; *in Andegabis* Audin. Orosius: *Oceano tenus apud Andegavos hiemat;* vetustus Paris. *Andicavos*. Glückius *in Andecavis:* vide ad II. 35. — *hiemarat* PB (qui a pr. *hiemare*, ead. m. correctus) TUH. Vrat. 1; *hiemaverat* correctores PR, V et ceteri Δ; *hiemerat* a pr. m. PRM. — 3. *frumenti commeatusque petendi causa* Sex Δ, ut de antiqua omissione ex ὁμοιοτελεύτῳ cogitari possit. — 4. *est etiam Terr.* L; *erat* Lov., ed. Ald. — 5. *Sesuvios* hic UH, Vindob. 1; vide ad II. 34. *Unellos* T. Vindob. 1 sic: *quo in numero est in Sesuvios T. Terr. missus, in Unellos Trebius, Gallus in C.* — *Curios.*, v. ad II. 34. — 5-6. *Velanius* B, sed c. 8 *Velanii*, *a* tamen ita arraso ut *o* fieret. Ibidem *Vellanii* A (præter BM) V et multi Δ. — 6. *Sillio* hic et c. 8, *Sillii* codd. prope omnes; ex nonnullis Δ *filii* et *filio* affertur.

VIII. — 10. *nauticarum reliquos* A et plurimi Δ, omisso *rerum* ob similes syllabas vicinas; *nautarum* duo Δ; *rerum nauticarum ceteros* Sex Δ. — 12. *eodem* L, Vindob. 1. — 13. *his finitimu* P pr., ead. m. correctum. — *Silii atque Velanii*, v. ad c. 7 extr. — 14. *Velanii et si quos intercipere potuerunt* Sex Δ, de quo additamento videndus Schneider. — *quos per* P pr. — 17. *Terrasibiumque* R.

legatis, per suos principes inter se conjurant, nihil nisi communi consilio acturos eundemque omnis fortunæ exitum esse laturos, reliquasque civitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a majoribus acceperant, permanere, quam Romanorum servitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiam perducta, communem legationem ad P. Crassum mittunt: «si velit suos recipere, obsides sibi remittat.»

IX. Quibus de rebus Cæsar ab Crasso certior factus, quod ipse aberat longius, naves interim longas ædificari in flumine Ligere, quod influit in Oceanum, remiges ex Provincia institui, nautas gubernatoresque comparari jubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit.

Veneti, reliquæque item civitates, cognito Cæsaris adventu, simul quod, quantum in se facinus admisissent, intelligebant, legatos (quod nomen ad omnes nationes sanctum inviolatumque semper fuisset) retentos a se et in vincula conjectos, pro magnitudine periculi bellum parare et maxime ea quæ ad usum navium pertinent providere instituunt, hoc majore spe, quod multum natura loci confidebant. Pedestria esse iti-

4. *acceperint* TU, Vind. 1. — 5. *malint* TUH. Ox. — 7. *recipere* om. B: *recuperare* Sex Δ, mox *sibi* omittentes.

IX. — 10. *Ligeri* corrector P, V et aliquot Δ. *Ligeris* TL. Orosius *Ligero* sive *Ligro*, ut Dio Cassius Λίγρου, sed alii Græci Λείγηρ. — *regem* B, in *remiges* versum ead. m. — 10-11 *instituit* duo Δ. — 11. *His*... hinc alia manus in P. æque antiqua. — 14. *cognito C. adventu certiores facti* codd. omnes, quorum postrema jam Aldus delevit. Lacunam statuere vel «bellum sibi esse gerendum» subintelligere malebat Schneiderus, sed est potius antiqui librarii error, cujus aures formula frequentissima circumsonabant, aut dittographia ex ipsis forsitan pugillaribus Cæsaris bis idem scribentis dictantisve manans. — 16. *apud omnes* H, Vind. 1. — 17. *vincula* R, ceteri *A vincla*, et magna pars Δ. — 19. *instituit* R et M pr.: *instituere* Egm.

nera concisa æstuariis, navigationem impeditam propter inscientiam locorum paucitatemque portuum sciebant, neque nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud se morari posse confidebant: ac jam ut omnia contra opinionem acciderent, tamen se plurimum navibus posse, Romanos neque ullam facultatem habere navium neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, vada, portus, insulas novisse; ac longe aliam esse navigationem in concluso mari atque in vastissimo atque apertissimo Oceano perspiciebant. His initis consiliis, oppida muniunt, frumenta ex agris in oppida comportant, naves in Venetiam, ubi Cæsarem primum esse bellum gesturum constabat, quam plurimas possunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osismos, Lexovios, Namnetes, Ambiliatos, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt: auxilia ex Britannia, quæ contra eas regiones posita est, arcessunt.

1. *concisa* Egm., Gottorp. — 2. *locorumque* B. — 5. *acciderant* IV præter M, qui *acciderent* cum multis Δ. — *tamen* om. Vindob. 1. — *posse quam Romanos* omnes codd. præter Vindob. 2, qui *quoniam;* sed jam in primis edd. expulsum est *quam.* Nimirum in codd. distinguebatur post *Romanos*, ut nulla jam his verbis nec structura nec sententia inesset, nisi comparationem institueres : *se plurimum posse* (*et plus*) *quam Romanos;* et meminerat fortasse librarius conjunctionis *quam* aliquando post superlativum positæ. Hinc orta videtur vox inepta : «nisi forte (quæ Schneideri verba sunt) non *tamen*, sed *tam* se plurimum posse *quam* Romanos nullam facultatem habere navium, etc. a Cæsare scriptum est, ut apud Terentium : *Parmenonis* TAM *scio esse hanc technam* QUAM *me vivere* (Eun. IV. 4. 51) » — 6. *ullam* om. H pr., in fine versus. — 7. *nosse* TUL. — 9. *atque apertissimo* om. BM; contra *vastissimo atque* om. Sex Δ. *atque in aperto Oc.* L. — *respiciebant* TLI. — 11. *esse* om. Sex Δ. — 12. *complurimas* PR. — 13. *Os.*, v. ad II. 34. — *Lexobios* A, hic, c. 11 et 29, sed c. 17 iidem *Lexovii*, cum plerisque Δ. VII. 75, iidem A *Lixovii*, at Orosius quoque *Lexovii*. — *Namnetos* B pr. *Namnetes* etiam Orosii veteres codd., non *Vannetes*. — *Ambiliatos* A consensu et multi Δ, sed Sex Δ *Ambianos;* Ortel. *Ambururitos*, Orosius *Ambicaritos*, quod in A et plurimis Δ legitur IV. 9, ubi pauci Δ *rr* duplici, sed hi Ambivariti sunt *trans Mosam*. *Ambibarii* scribuntur VII. 90, ubi vide. — 14. *Diablintes* U, Vindob. 1 et veteres Orosii; *Diablindes* TL, Scal.; *Diabrintres* Gott.; *Diabintres* V.

X. Erant eæ difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus; sed multa Cæsarem tamen ad id bellum incitabant: injuriæ retentorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditionem, defectio datis obsidibus, tot civitatum conjuratio; inprimis, ne hac parte neglecta reliquæ nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intelligeret omnes fere Gallos novis rebus studere et ad bellum mobiliter celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere et conditionem servitutis odisse, priusquam plures civitates conspirarent, partiendum sibi ac latius distribuendum exercitum putavit.

XI. Itaque Titum Labienum legatum in Treveros, qui proximi flumini Rheno sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat, Remos reliquosque Belgas adeat atque in officio contineat, Germanosque, qui auxilio a Belgis arcessiti dicebantur, si per vim navibus flumen transire conentur, prohibeat. Publium Crassum cum cohortibus legionariis duodecim et magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci jubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur ac tantæ nationes conjungantur. Quintum Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Unellos, Curiosolites Lexoviosque mittit, qui eam manum distinendam curet. Decimum Brutum adolescen-

X. — 1. *heæ* PRV, *hæ* BM et Δ. — *belligerandi* L. — 2. *sed tamen multa* vel *sed multa tamen* C. pars Δ. — 3. *injuria* TU. Vind. 1. — 5. *idem sibi* tres Δ recentes. — 8. *natura libertatis studiose* (vel *studio*) *incitari et* Sex Δ.

XI. — 13. *Rheno* B. unde trium correctorum recentissimus finxit *Rhodano*. — *flumini* om. pauci Δ. — *misit* VT. — 14. *Belgas aderat* B. sed *adeat* in his verbis post *Germanosque* iterum scriptis et deletis. — 15. *auxilio abbelgis A* (quorum B *abbellis*); *Belgis* (sine præp.) V; *Gallis* TU. Vind. 1. — *arcessiri* in variet. Victor. — 18. *ex eis* U; *exiguis* T. — 21. *Cur.* v. ad II. 34.

tem classi Gallicisque navibus, quas ex Pictonibus et Santonis reliquisque pacatis regionibus convenire jusserat, præficit, et cum primum posset, in Venetos proficisci jubet. Ipse eo pedestribus copiis contendit.

XII. Erant ejusmodi fere situs oppidorum, ut, posita in extremis lingulis promontoriisque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se æstus incitavisset (quod is accedit semper horarum XII spatio), neque navibus, quod rursus minuente æstu naves in vadis afflictarentur. Ita utraque re oppidorum oppugnatio impediebatur; ac si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere ac molibus, atque his oppidi mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero navium appulso, cujus rei summam facultatem habebant, sua deportabant omnia seque in proxima oppida recipiebant: ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naves tempestatibus detinebantur, summaque erat vasto atque aperto mari, magnis æstibus, raris ac prope nullis portibus, difficultas navigandi.

XIII. Namque ipsorum naves ad hunc modum factæ arma-

1. *Pectonibus A* (partim sec. m. correcti) TU et pauci alii Δ. Etiam VIII. 26 *A Pectonum*, sed tribus aliis locis *Pict.* — *Santoniis* Vindob. 1. *Santonibus* solus Vindob. 4. — 2. *præfecit* TU et pauci alii Δ.

XII. — 6. *linguris* H. in marg. *Lingurum.* — *promuntoriisq.* et *promunturiisq.* A. — 7. *æstus* corrector M in *ascensus* mutavit. — *his accedit* AVL., Egm., Vrat. 1; *bis accidit* T et alii Δ, quorum H et Vindob. 5 *his*, U *iis*, denique *hic* in variet. Vict. et margine duorum recentium. *Bis* quum aperte falsum sit, cum Hugio scripsi *quod is accedit.* — 11. *extruso pro mari* Scal., Vind. 1 (hujus corrector *exstructo*); *pro aggere* L. — 12. *isdem* vel *hisdem opp.* TU, Cuj., Vindob. 1; *his fere opp.* Oxon. — 15. *isdem A.* — 17. *detenebantur* PR. — 18. *mari magno, æstibus r.* PRV.

tæque erant : carinæ aliquanto planiores quam nostrarum navium, quo facilius vada ac decessum æstus excipere possent; proræ admodum erectæ, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum tempestatumque accommodatæ; naves totæ factæ ex robore ad quamvis vim et contumeliam perferendam; transtra pedalibus in altitudinem trabibus confixa clavis ferreis digiti pollicis crassitudine; ancoræ, pro funibus, ferreis catenis revinctæ; pelles pro velis alutæque tenuiter confectæ, hæ sive propter lini inopiam atque ejus usus inscientiam, sive eo, quod est magis verisimile, quod tantas tempestates Oceani tantosque impetus ventorum sustineri ac tanta onera navium regi velis non satis commode posse arbitrabantur. Cum his navibus nostræ classi ejusmodi congressus erat, ut una celeritate et pulsu remorum præstaret, reliqua pro loci natura, pro vi tempestatum illis essent aptiora et accommodatiora. Neque enim his nostræ rostro nocere poterant (tanta in iis erat firmitudo), neque propter altitudinem facile telum adjiciebatur, et eadem de causa minus commode copulis continebantur. Accedebat ut, cum sævire ventus cœpisset et se vento dedissent, et tem-

VIII. — 2. *ad decessum* Petav. — 4. *tempestutiumque* U. — 6. *ex pedalibus* TUR, a sec. V et Egm.; *sexpedalibus* Vindob. 1 e corr. — 7. *grassitudine* P. corrector *gross.* — 8. *ueli saluteque* A, quorum P *saluteq;* BV *velis aluteque*, correctores RM *velis saluteque.* — *hæ* probabiliter delet Frigellius, sed poterat a Cæsare scribi, nam «reliquarum rerum ratio in promptu erat, sed pellium usus et alutarum minus esse videbatur.» Schneid. — 9. *inscientia* TU, And. — *eo* om. aliquot Δ. — 11. *sustinere* AV, Egm. et alii Δ, sed iidem mox *regi.* — 12. *posse* om. Sex Δ. — 13. *classis* PR pr. — 14. *pulsu remorum incitatione* vel *incitationem præst.* Sex Δ. — 15. *altiora* V. — 16. *in his* A et plerique Δ; *in eis* L. — 17. *adigebatur* U, correctione mala. — 18. *scopolis* P (*u* ead. m. supra scripto), ex R autem mihi refertur *scopulis*, ut est in ceteris omnibus: intelligi manus ferreas s. harpagones apparet, quibus injectis naves hostiles tenentur, ut transcendi in eas possit; unde *copulis* plerique ediderunt, in uno Palat. inventum. Mire superstes hic *s* in vetustissimis tam frequenter abundans, nec de glossematica voce somniandum. — 19. *cum se* (om. B) *serire* (vel *sævire*) *ventus cœpisset, vento dedissent* A, et cum *se vento*

pestatem ferrent facilius et in vadis consisterent tutius, et ab æstu relictæ nihil saxa et cautes timerent; quarum rerum omnium nostris navibus casus erat extimescendus.

XIV. Compluribus expugnatis oppidis Cæsar, ubi intellexit frustra tantum laborem sumi neque hostium fugam captis oppidis reprimi neque iis noceri posse, statuit exspectandam classem. Quæ ubi convenit ac primum ab hostibus visa est, circiter CCXX naves eorum paratissimæ atque omni genere armorum ornatissimæ, profectæ ex portu, nostris adversæ constiterunt; neque satis Bruto, qui classi præerat, vel tribunis militum centurionibusque, quibus singulæ naves erant attributæ, constabat quid agerent aut quam rationem pugnæ insisterent. Rostro enim noceri non posse cognoverant; turribus autem excitatis, tamen has altitudo puppium ex barbaris navibus superabat, ut neque ex inferiore loco satis commode tela adjici possent et missa ab Gallis gravius acciderent. Una erat magno usui res præparata a nostris, falces præacutæ, insertæ affixæque longuriis, non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antemnas ad

X, quod *se vento* in potioribus quoque et pluribus Δ legitur, omisso *se* ante *sævire*. Ac videtur *se* olim margini adscriptum inepto loco fuisse insertum, *et* autem excidisse post *cœpisset;* legitur in uno L. Sex autem Δ, omissis *sævire ventus cœp.* verbis, sic : *cum se vento dedissent;* quæ ipsa in altera ed. seclusit Oudendorpius, sic scribens : *cum sævire ventus cœpisset, et temp.* At hunc fuisse morem illis gentibus ut tum se vento sævienti darent Cæsar significat. — *et* (ante *temp.*) om. TLUH. — 2. *rei relictæ A* et potiores inter Δ: veterem existimo notationem esse dubitantis *relictæ* an *rejectæ* esset in archetypo: hanc notationem, sive malis dittographiam, *rei* omittunt TU, Vindob. 1, et recentiores, quorum nonnulli *derelictæ*. — *cotes* LU, Vindob. 1. — 3. *erant extimescendi* iidem cum T.

XIV. — 6. *his* pars Δ. — *expectare* pauci Δ rec. — 8. *ducentas xx A.* — 9. *profecta* B. — *portu nos nostri* P pr. — 12. *qua ratione* multi Δ. — 18. *longuris A* et multi Δ. — 19. *moralium* PRV; *ruralium* Cujac., Scal. — *amtemnas* PR.

malos destinabant, comprehensi adductique erant, navigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abscisis, antemnæ necessario concidebant, ut, cum omnis Gallicis navibus spes in velis armamentisque consisteret, his ereptis, omnis usus navium uno tempore eriperetur. Reliquum erat certamen positum in virtute, qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Cæsaris atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset; omnes enim colles ac loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur.

XV. Disjectis, ut diximus, antemnis, cum singulas binæ aut ternæ naves circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naves contendebant. Quod postquam barbari fieri animadverterunt, expugnatis compluribus navibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutem petere contenderunt. Ac jam conversis in eam partem navibus, quo ventus ferebat, tanta subito malacia ac tranquillitas exstitit, ut se ex loco commovere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna; nam singulas nostri consectati expugnaverunt, ut perpaucæ ex omni

1. *distinebant* A et magna pars Δ; *detinebant* sec. m. P; *destinebant* M, Gottorp., Vrat. 1, Vind. 1; *destinabant* correctus M, LT, Scal., Vrat. 2. — 2. *prorump.* vel *perrump.* nonnulli Δ. — *præcisis* Sex Δ. — 8. *gerebantur unnullum* P.

XV. — 11-12. *binæ ac ternæ* codd. omnes præter Egm. qui *et*, Vrat. 1 et Vind. 4, qui *aut* exhibent, ut edd. primæ, recte. — 12. *circumsisterent* Sex Δ. — 15-16. *contendebant* Sex Δ. — 17. *malicia* V et aliquot Δ; *malina* Lov.; *mollicies* L et e corr. Vindob. 1. — 18. *movere* aliquot Δ. — 19. *maximæ fuit opportunitati* Sex Δ. — 20. *expugnaverunt.* Pluribus hanc pugnam descripsit Dio Cass. (XXXIX, 43): Οἱ βάρβαροι μήτε τοξείᾳ χρώμενοι μήτε λίθους, ὡς οὐδὲν αὐτῶν δεησόμενοι, προπαρασκευάσαντες, εἰ μέν τις σφισιν ὁμόσε ἐχώρησε, τρόπον τινὰ ἀπεμάχοντο, τοὺς δ' ὀλίγον σφῶν ἀφεστηκότας οὐκ εἶχον ὅ τι ποιήσωσιν. Αὐτοί τε οὖν ἐτιτρώσκοντο καὶ ἀπέθνησκον καὶ οἱ μηδὲ ἀμύνεσθαί τινα δυνάμενοι·

numero noctis interventu ad terram pervenerint, cum ab hora fere quarta usque ad solis occasum pugnaretur.

XVI. Quo prœlio bellum Venetorum totiusque oræ maritimæ confectum est. Nam cum omnis juventus, omnes etiam gravioris ætatis, in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit, eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum locum coegerant; quibus amissis reliqui neque quo se reciperent, neque quemadmodum oppida defenderent, habebant. Itaque se suaque omnia Cæsari dediderunt. In quos eo gravius Cæsar vindicandum statuit, quo diligentius in reliquum tempus a barbaris jus legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato, reliquos sub corona vendidit.

XVII. Dum hæc in Venetis geruntur, Quintus Titurius Sabinus cum iis copiis, quas a Cæsare acceperat, in fines Unellorum pervenit. Iis præerat Viridovix ac summam imperii tenebat earum omnium civitatum, quæ defecerant, ex quibus exercitum magnasque copias coegerat. Atque iis paucis die-

και τα σκαφη τα μεν ἀνεῤῥήγνυτο ἐμβαλλομενα, τα δὲ κατεπίμπρατο ὑφαπτόμενα· ἀλλα ἀναδεόμενα ὥσπερ κενὰ ἀνδρῶν εἵλκετο. Ὁρῶντες δε ταῦθ' οἱ λοιποὶ ἐπιβάται ἀπεκτίννυσάν σφας, μὴ καὶ ζῶντες ἁλῶσιν, οἱ δὲ ἐς την θάλασσαν ἐξεπήδων, ὡς καὶ δι' ἐκείνης ἤτοι τῶν πολεμίων νεῶν ἐπιβησόμενοι ἢ πάντως γε οὐχ ὑπο τῶν Ῥωμαίων ἀπολούμενοι. Προθυμίᾳ μὲν γὰρ καὶ τόλμῃ οὐδὲν αὐτῶν διέφερον, τῷ δὲ δὴ ςαδίῳ τῶν σκαφῶν προδιδόμενοι δεινῶς ἤσχαλλον... Πεζομαχεῖν δὲ τρόπον τινὰ ἐν πλοίοις πρὸς ναυμαχοῦντας ἀναγκαζόμενοι πάμπολλοι μεν αὐτοῦ ταύτῃ ἐφθάρησαν, πάντες δὲ οἱ περιλιπεῖς ἑάλωσαν. Quæ Dio ex Livio petierat, l. CIV : *C. Cæsar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prælio vicit.* — 1. *pervenirent* TLH.

XVI. — 5. *graviores* PB. — 6. *unum in tres* Δ. — 9. *dedirunt* P pr., *dederunt* T. — 11. *vis leg.* B pr. — Post hoc caput Dio ponit quæ sequuntur c. 28 et 29.

XVII. — 14 et 15. *his* vel *hiis* pars Δ. — 15. *Uridovix* U, Cuj., Ox.; *Viriduovix* constanter Egm. Dionis libri Βουὶξ. — 17. *hiis* M, *his* aliquot Δ.

bus Aulerci Eburovices Lexoviique, senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt seque cum Viridovice conjunxerunt; magnaque præterea multitudo undique ex Gallia perditorum hominum latronumque convenerat, quos spes prædandi studiumque bellandi ab agricultura et quotidiano labore revocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat, cum Viridovix contra eum duum millium spatio consedisset, quotidieque productis copiis pugnandi potestatem faceret, ut jam non solum hostibus in contemptionem Sabinus veniret, sed etiam nostrorum militum vocibus nonnihil carperetur; tantamque opinionem timoris præbuit, ut jam ad vallum castrorum hostes accedere auderent. Id ea de causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium, præsertim eo absente qui summam imperii teneret, nisi æquo loco aut opportunitate aliqua data legato dimicandum non existimabat.

XVIII. Hac confirmata opinione timoris idoneum quendam hominem et callidum delegit, Gallum ex iis quos auxilii causa secum habebat. Huic magnis præmiis pollicitationibusque persuadet uti ad hostes transeat, et quid fieri velit edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos venit, timorem Romanorum proponit, quibus angustiis ipse Cæsar a Venetis prema-

1. *Aulurci* AV; vide ad II. 34. — *Eburonices* aliquot Δ recentes; sed VII. 75 *A* et Δ omnes *Aulercis Eburonibus* Orosii vetus cod. Paris. VI. 8, *Aluercos Eburodices*. — 2. *seseque* TU. — 3. *Viridovici* (sine *cum*) T. — 4-5. *convenerant* RM et multi Δ. — 7. *se retinebat* B: *se tenebat* nonnulli Δ. — 8. *duorum* pauci Δ. — 10. *contemptum* L, Vindob. 1; *contentionem* recentes Δ. — 13. *faciebat* om. R. — 14. *hostium* om. UH.

XVIII. — 17. *Ac* AV et multi Δ; *Hac* TU. — 18. *dilegit* A præter B, qui ut M a sec., V et pars Δ *delegit*; L *deligit*; Ox. *dirigit*. — *his* codd. — 20. *et* om. TUH. — *vellet* VU. — 22. *premebatur* TLH.

tur docet, neque longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat et ad Cæsarem auxilii ferendi causa proficiscatur. Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasionem negotii bene gerendi amittendam non esse: ad castra iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hortabantur: superiorum dierum Sabini cunctatio, perfugæ confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat provisum, spes Venetici belli, et quod fere libenter homines id quod volunt credunt. His rebus adducti non prius Viridovicem reliquosque duces ex concilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant et ad castra contendant. Qua re concessa læti ut explorata victoria, sarmentis virgultisque collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt.

XIX. Locus erat castrorum editus et paulatim ab imo acclivis circiter passus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatii ad se colligendos armandosque Romanis daretur, exanimatique pervenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hostibus propter ea quæ ferebant onera, subito duabus portis eruptionem fieri jubet. Factum est opportunitate loci, hostium inscientia ac defetigatione, virtute militum et superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent ac statim terga verterent. Quos impeditos integris viribus milites

7. *re* P. — 11. *concessum ut copiam faciant* TU, Vindob. 1. Ebrios in consilium illud convenisse auctor est Dio (XXXIX, 45): Πάνυ γάρ τοι διακορεῖς καὶ τῆς τροφῆς καὶ τοῦ ποτοῦ ἦσαν. — 12-13. *sacramentis* B.

XIX. — 17. *armandosque* om. TU. — 18-19. *hortatur* V. — 22. *defectigatione* B; *defatig.* V et Δ præter Egm., Vrat. 1, Vind. 1, qui vocali mutata, ut A; sed libro VII omnes consensu *defatig.* — 24. *verterunt* Egm. — *impeditos* om. Sex Δ præter L.

nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt; reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga evaserant, reliquerunt. Sic uno tempore et de navali pugna Sabinus et de Sabini victoria Cæsar certior factus est, civitatesque omnes se statim Titurio dediderunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer ac promptus est animus, sic mollis ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est.

XX. Eodem fere tempore Publius Crassus cum in Aquitaniam pervenisset, quæ pars, ut ante dictum est, et regionum latitudine et multitudine hominum ex tertia parte Galliæ est æstimanda, cum intelligeret in iis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis Lucius Valerius Præconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde Lucius Mallius proconsul, impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaque re frumentaria provisa, auxiliis equitatuque comparato, multis præterea viris fortibus Tolosa et Narbone, quæ sunt civitates Galliæ provinciæ finitimæ his regionibus, nominatim evocatis,

2. *equites eorum* Sex Δ. — 4. *Cæsar certior factus* (sine *est*) A et plurimi Δ: *factus est* L, Egm. a pr. m. Sex Δ *est* habent ante vel post *certior*. — 6. *prūptus* B.
XX. — 8. *fere* om. TU, Ox. — 10. *Gallia* PBM. Locutionem *ex tertia parte Galliæ est æstimanda* explicant: pro tertia parte habenda est, sed nemo exempla alia hujuscemodi usus loquendi protulit. Facile corrigas *est tertia pars Galliæ æstimanda* vel *existimanda*, sed ipsa facilitas scrupulum injicit, ut τὸ κείμενον movere nondum audeamus. Krauerus annotatam varietatem ascivit: *ex tertia parte* GALLIA *est æstimanda*, quod ægre scriptori tribuas antiquo. — 11. *his* codd. præter quattuor Δ qui *illis*. — 12. *Præconius* nonnulli Δ rec. — 14. *Manlius* et *Manilius* pauci Δ. — 17. *Tolose et Narbonae* B: hoc etiam PMR, hic eraso *e*; *Narbona* ceteri, sed Sex Δ. *Tolosa, Carcasone et N.*, Vindob. 1 *Circasone*. — 18. *finitimæ ex his* omnes codices; præpositionem delevit Ciacconius, propter sequentia olim insertam: nam in distinctione erratum erat, post vocem *finitimæ* indicata. Abesse *ex* in codice Regio Londinensi refert Clarkius.

in Sontiatum fines exercitum introduxit. Cujus adventu cognito Sontiates magnis copiis coactis equitatuque, quo plurimum valebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prœlium commiserunt, deinde equitatu suo pulso atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in convalle in insidiis collocaverant, ostenderunt. Hi nostros disjectos adorti prœlium renovarunt.

XXI. Pugnatum est diu atque acriter, cum Sontiates superioribus victoriis freti in sua virtute totius Aquitaniæ salutem positam putarent, nostri autem, quid sine imperatore et sine reliquis legionibus adolescentulo duce efficere possent, perspici cuperent : tandem confecti vulneribus hostes terga vertere. Quorum magno numero interfecto, Crassus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit. Quibus fortiter resistentibus, vineas turresque egit. Illi alias eruptione tentata, alias cuniculis ad aggerem vineasque actis (cujus rei sunt longe peritissimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos ærariæ secturæque sunt), ubi diligentia nostrorum nihil

1. *Sontiates* AV constanter, nisi quod c. 21 init. PV *Sociates*. Sex Δ genitivum in *ium* habent, *Sociatium* TU, qui c. 21 *Sosatium*. Sed *a* est in plurimis, quod non agnoscunt veteres Orosii qui *Sotiates* et *Sociates*, neque Plinius qui *Sottiates*, Σωτιᾶνοί Nicolaus c. 22 citatus. Dioni Cassio (XXXIX, 46) sunt Σωτιᾶται, nam ϛρατεύσας Ἀπιάτας sive Ἀσπιάτας rectissime Fabricius scripsit ϛρατεύσας Σωτιάτας, ω depravato in αι. — 2. *equitatuque comparato quod pl.* T. — 3. *valebant* B. — 6. *Iis* BMV; *Ii* PR; *Hii* et *Hi* Δ ut videtur plurimi.

XXI. — 9. *sua* om. P pr. — 10. *nihil autem* H, qui error sæpe commissus in PR, semel iterumve a nobis annotatus, ostendit religionem horum librariorum. — 12. *tamen* codd. omnes præter Vind. 1, qui *tandem* cum primis edd. In his compendiis non raro erratum. — 12-13. *verterunt* M, Sex Δ præter H; in R ultima syll. incerta. — 18. *securæque* T, Egm., Ortel., Vrat. 1, Vindob. 1; *structuræque* Ox., And.; *ærrariæ secturæ* Oudendorpius, sed *secturas* esse lapicidinas subterraneas recte monuit Em. Hoffmannus. — *diligentior* R pr.

his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt, seque in deditionem ut recipiat petunt. Qua re impetrata, arma tradere jussi, faciunt.

XXII. Atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte oppidi Adiatunnus, qui summam imperii tenebat, cum sexcentis devotis, quos illi *soldurios* appellant, quorum hæc est conditio, ut omnibus in vita commodis una cum iis fruantur, quorum se amicitiæ dediderint; si quid iis per vim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant (neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cujus se amicitiæ devovisset, mori recusaret) : cum his Adiatunnus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, vehementerque ibi pugnatum esset, repulsus in oppidum tamen, uti eadem deditionis conditione uteretur, ab Crasso impetravit.

XXIII. Armis obsidibusque acceptis, Crassus in fines Vo-

XXII. — 4. *intenti animi* V. — 5. sic *A*, quorum RV hic *Adiatonnus*, infra ut est editum. Nicolaus Damascenus Historiarum libro CVI ap. Athen. VI, p. 249, A (fragm. 89) : Ἀδιάτομον, τὸν τῶν Σωτιανῶν βασιλέα, ubi græcus librarius pronus erat in μ, si νν invenit; nec improbabile est Σωτιατῶν fuisse ut ap. Dionem. Nullius vero momenti *Adcant*... sive *Adcat*... præbent quidam Δ. In fine nominis Δ plurimum variant : *tonnius, tonninus, tinus, tumnus, tuannus*. — 6. *cum* om. P. ead. ut videtur m. suppletum; *conductis devotis* Egm. Nicolous qui sua hinc duxit : ἑξακοσίους λογάδας, οὓς καλεῖσθαι ὑπὸ Γαλατῶν τῇ πατρίῳ γλώττῃ σιλοδούρους (ita recte vetus epitome: cod. Ven. σιλοδοίνους)· τοῦτο δ' ἐστιν ἑλληνιςὶ εὐχωλιμαῖοι. Duo Δ recentes *solidurios*, alii duo *solduuos*. — 7. *uti omn.* pauci Δ. — 8. *his fr.* codd. — *quid diis* R (*d* eraso); *qui diis* B; *quidiis* P pr.; *quid hiis* M; *quid is* V et Vrat. 1; ceteri fere *his*. — 12. *mortem rec.* Sex Δ. — 13. *parte eruptionis* Sex Δ. — 15. *ubi ead.* V.

XXIII. — 17-1. p. 96. *Vocatirum* A VL. Egm., Gott., Petav.; *Vocattirum* M, sed c. 27 omnes *Vocates*. Vrat. 1 *Vocatuarum*, Vindob. 1 *Vacautrium*, duo rec. *Vocatiorum* et *Vocontiorum*, T *Votium*

catium et Tarusatium profectus est. Tum vero barbari commoti, quod oppidum et natura loci et manu munitum paucis diebus, quibus eo ventum erat, expugnatum cognoverant, legatos quoquo versum dimittere, conjurare, obsides inter se dare, copias parare cœperunt. Mittuntur etiam ad eas civitates legati, quæ sunt Citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ; inde auxilia ducesque arcessuntur. Quorum adventu magna cum auctoritate et magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces vero ii deliguntur, qui una cum Quinto Sertorio omnes annos fuerant summamque scientiam rei militaris habere existimabantur. Hi consuetudine populi Romani loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere instituunt. Quod ubi Crassus animadvertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, hostem et vagari et vias obsidere et castris satis præsidii relinquere, ob eam causam minus commode frumentum commeatumque sibi supportari, in dies hostium numerum augeri, non cunctandum existimavit quin pugna decertaret. Hac re ad consilium delata, ubi omnes idem sentire intellexit, posterum diem pugnæ constituit.

XXIV. Prima luce productis omnibus copiis, duplici acie instituta, auxiliis in mediam aciem conjectis, quid hostes consilii caperent exspectabat. Illi, etsi propter multitudinem et

1. *Tarusates* omnes c. 27. — 4. *quoque versum A*, quorum P a sec. *quoquoversum* cum V et multis Δ. R a sec. *quaquaversum* (ut Gott., Petav.); Vind. 1 *quoquoversus*; TUH *quoque versus*. — 6. *citeriores* R; *cæterioris* P. — 7. *duces* B. — 9. *ii* BM; *hi* PRV et pars Δ. — *dilig.* P. — 11. *In* (pro *Hi*) R, *Hii* MV, *Ii* P pr. — 12-13. *insistunt* Sex Δ præter U. — 14. *deduci* codd. ut videtur omnes, correctum in Juntina. — 18. *ad* om. P pr. — *concilium* TI.

XXIV. — 21. *collectis* A et Δ plurimi, ex quorum uno U *conlectis* affertur : vera tamen scriptura *conjectis*, quod legitur in T. And., Ox., Cuj., Scal. (ex V falso referebatur); *collocatis* recentissimi Δ et primæ edd.

veterem belli gloriam paucitatemque nostrorum se tuto dimicaturos existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, commeatu intercluso, sine ullo vulnere victoria potiri et, si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine et sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copiis, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus, cum sua cunctatione atque opinione timoris hostes nostros milites alacriores ad pugnandum effecissent, atque omnium voces audirentur, exspectari diutius non oportere quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit.

XXV. Ibi cum alii fossas complerent, alii multis telis conjectis defensores vallo munitionibusque depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus telisque subministrandis et ad aggerem cespitibus comportandis speciem atque opinionem pugnantium præberent, cum item ab hostibus constanter ac non timide pugnaretur, telaque ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites, circumitis hostium castris, Crasso renuntiaverunt non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita facilemque aditum habere.

1. *veterum* V. — *toto* P pr. — 2. *totius* B. — 3. *ullo* om. quattuor Δ. — 5. *inferiore* Sex Δ. — 8. *timidiores hostes* codd. omnes, jam ab Rob. Stephano probabiliter emendatum. Vetus corrector hæsisse videtur in sententia verborum *opinione timoris*, et quæsivisse causam quæ *alacriores* reddiderit Romanos milites : inde finxerit hostes *timidiores*. — 9. *ad pugnam* Vind. 1. — *efficissent* PRV ; *effecisset* H et recentes Δ.

XXV. — 13. *Ubi cum fossas* TL, Vindob. 1. — 16. *lapidibusque et telis* V. — 19-20. *accederent* R et plurimi Δ; *accedere* PBMV et nonnulli Δ; *acciderent* UT, Vindob. 1. — 20. *sisubates* (*Sibuzates* c. 27) *equites* Vindob. 1. — 20-21. *renunciarunt* duo Δ.

XXVI. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmiis pollicitationibusque suos excitarent, quid fieri vellet ostendit. Illi, ut erat imperatum, eductis iis cohortibus, quæ præsidio castris relictæ intritæ ab labore erant, et longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis mentibusque ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones pervenerunt, atque his prorutis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab iis videri aut, quid rei gereretur, cognosci posset. Tum vero, clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis viribus (quod plerumque in spe victoriæ accidere consuevit) acrius impugnare cœperunt. Hostes undique circumventi, desperatis omnibus rebus, se per munitiones dejicere et fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania Cantabrisque convenisse constabat, vix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit.

XXVII. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedidit, obsidesque ultro misit; quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Ptianii, Vocates, Tarusates, Elusates,

XXVI. — 2. *velit* A, quorum B *vellit*; Sex Δ et alii *vellet*, rectius, nam *ostendit* pro perfecto habendum. — 3. *hiis* M; *inde* Egm.; *ιιι* Sex Δ, pars superscripto *or*. — 4. *interritæ* A: hoc vel *interitæ* plurimi Δ; *integræ* Vindob. 1 et duo pro var. lect.; *intentæ* duo recentes. *Intritæ* ex And., Ox., Duk. et Voss. 2 affertur, ob insolentiam vocis pro compendio scripturæ habitum. — 7. *pervenerant* B. — *prorutis* A (*prorumptis* P pr.) et plurimi Δ; pauci *præruptis* vel *perruptis*. Correxit Faernus. — 8. *ab his* BM nec pauci Δ. — 13. *semper* R pr. — 13-14. *contenderunt* duo Δ. — 16. *quarta parte*. Orosius (VI, 8): ...*deleti sunt. Nam ex Aquitanis et Cantabris, quorum L millia tunc in auxilium venerant, triginta et octo millia cæsa referuntur*. — 17. *recipit* AV et nonnulli Δ, plures *recepit*.

XXVII. — 19. *dedit* BM et nonnulli Δ. — *obtulit* (pro *misit*) TLU, And.: *detulit* Vindob. 1. — 20. *Trabelli* Petav. — *Bigarriores* Egm.: *Berones* T. — *Ptianii* vel

Gates, Ausci, Garumni, Sibuzates, Cocosates. Paucæ ultimæ nationes, anni tempore confisæ, quod hiems suberat, hoc facere neglexerunt.

XXVIII. Eodem fere tempore Cæsar, etsi prope exacta jam æstas erat, tamen quod omni Gallia pacata, Morini Menapiique supererant, qui in armis essent neque ad eum unquam legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit. Qui longe alia ratione ac reliqui Galli bellum gerere cœperunt. Nam quod intelligebant maximas nationes, quæ prœlio contendissent, pulsas superatasque esse, continentesque silvas ac paludes habebant, eo se suaque omnia contulerunt. Ad quarum initium silvarum cum Cæsar pervenisset castraque munire instituisset, neque hostis interim visus esset, dispersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus silvæ evolaverunt et in nostros impetum fecerunt. Nostri celeriter arma ceperunt eosque in silvas repulerunt, et, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis secuti paucos ex suis deperdiderunt.

Ptiani AV et antiquiores Δ; *Pacianii* M: *Phthiciani* Vind. 1; *Pthiani* U. Recentium Δ multi nomen depravarunt *p* pro compendio præpositionis habentes. — *Vacates* T, Vind. 1; v. ad c. 23. — *Flustates* AV et plurimi Δ; *Frustates* non nominati ap. Oudend., T a sec. m.; *Flustrates* et alia variant recentes; *Elusates* ex uno Cujac. affertur. — 1. *Gates* BBM et Δ antiquiores, alii *Gaites* cum V; *Gautes* P, expuncto *u*; recentes Δ *Garites*, metaphr. Γαρῖται. — *Auscigarunni* B; *Garunni* etiam ceteri *A*, V, Egm., Gott. et alii Δ præter Sex. — *Sibuzates* BML et alii veterum Δ; *Sibutzates* PBV, Vrat. 1; *Siburzates* nonnulli Δ recentes; *Sibusates* U et metaphrasta; *Sibulates* T, Vind. 1; *Suburates* Gottorp. — 2. *omni tempore* R pr. — 2-3. *id fac.* TU.

XXVIII. — 5. *Menapique* B. — 6. *erant* B. — 8. *adducit* V; *duxit* tres Δ. — *natione* P pr. — 9. *bellum agere instituerunt* Sex Δ, qui et *Nam* omittunt. — 11. *paludes quas habeb.* Sex Δ. — 12. *Cæsar cum perv.* Sex Δ. — 15. *silva* P. — 16. *silva* B. — 17. *in imped.* P sec. m., V, Petav. — 18. *disperdiderunt* TL, Gottorp., Vindob. 1.

XXIX. Reliquis deinceps diebus Cæsar silvas cædere instituit, et ne quis inermibus imprudentibusque militibus ab latere impetus fieri posset, omnem eam materiam, quæ erat cæsa, conversam ad hostem collocabat et pro vallo ad utramque latus exstruebat. Incredibili celeritate magno spatio paucis diebus confecto, cum jam pecus atque extrema impedimenta ab nostris tenerentur, ipsi densiores silvas peterent, ejusmodi sunt tempestates consecutæ, uti opus necessario intermitteretur, et continuatione imbrium diutius sub pellibus milites contineri non possent. Itaque vastatis omnibus eorum agris, vicis ædificiisque incensis, Cæsar exercitum reduxit et in Aulercis Lexoviisque, reliquis item civitatibus, quæ maxime bellum fecerant, in hibernis collocavit.

XXIX. — 9. *suppellib.* PRT. — 11. *Cæsar* om. quattuor Δ. — *perduxit* AV et plurimi Δ, *eduxit* pauci recentes, *reduxit* TU. — 12. *in civ.* Sex Δ. — *proxime* TH, Vindob. 1, Cujac. et fortasse Ox.; *maximae* B pr.

DE BELLO GALLICO

LIBER IV.

I. Ea quæ secuta est hieme, qui fuit annus Cneio Pompeio, Marco Crasso consulibus, Usipetes Germani et item Tencteri magna cum multitudine hominum flumen Rhenum transierunt non longe a mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi fuit quod ab Suevis complures annos exagitati bello premebantur et agri cultura prohibebantur.

Suevorum gens est longe maxima et bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur, ex quibus quotannis singula millia armatorum bellandi causa ex finibus

I. — 1-2. *annus Pompeio et Crasso* TU, Vindob. 1. — *consule* V; *conss̄* P, a sec. ultimis superposito *ie.* — *Usipetes* (cap. 16 B *Usupetum*) Straboni sunt Οὐσιποι. — *Tencteri.* In hoc nomine maxima cernitur codicum varietas, sic collecta ap. Oudend. : «Mss. *Tenctheri*, *Tanctheri*, *Tonctheri*, *Tencatheri*, *Tenchatheri*, *Tenchetæ.*» Etiam I inter se dissentiunt : *Tenctheri* BM, qui c. 18 *Tencteri*; V, 55 cum PV *Thinctheri*; VI, 35 *Thenctheri* cum ceteris I et V. Hoc loco P *Tunctheri*, R cum antiquioribus Δ *Tanctheri*; Egm., Gott., Vral. 1 *Tanctheri*, V *Tonctheri*, U *Tencheteri*, quod aliis quoque locis tenet cum T et Vind. 1, qui *Tencheri* V, 55, *Tenctheri* VI, 35, ubi H *Tencteri*. Recentium Δ nonnulli in hoc libro sæpe *Tanct.* præbent, sed I. V et VI omnes *Tenc.*; omnibus vero in locis quidam ex recentibus *a* inserunt post primam syllabam, *Tencat.* Similiter variant codices græci. — 5. *exagitato* U, *exagitata* P pr. — 8. *Ii* pauci Δ rec. — 9. *ex causa ex* PRM; *causa ex* V et plerique Δ, quorum Sex *causa suis ex.* B om. *causa.*

educunt. Reliqui, qui domi manserunt, se atque illos alunt. Hi rursus in vicem anno post in armis sunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura nec ratio atque usus belli intermittitur. Sed privati ac separati agri apud eos nihil est, neque longius anno remanere uno in loco incolendi causa licet. Neque multum frumento, sed maximam partem lacte atque pecore vivunt, multumque sunt in venationibus; quæ res et cibi genere et quotidiana exercitatione et libertate vitæ, quod a pueris nullo officio aut disciplina assuefacti nihil omnino contra voluntatem faciant, et vires alit et immani corporum magnitudine homines efficit. Atque in eam se consuetudinem adduxerunt, ut locis frigidissimis neque vestitus præter pelles haberent quicquam, quarum propter exiguitatem magna est corporis pars aperta, et lavarentur in fluminibus.

II. Mercatoribus est aditus magis eo, ut quæ bello ceperint quibus vendant habeant, quam quo ullam rem ad se importari desiderent. Quin etiam jumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæque impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur, sed quæ sunt apud eos nata, prava atque

1. *remanserunt* UH. — *ollos* P pr. — 5. *colendi* Sex Δ. — 8. *quom a* Nipperdeius e conjectura. *Quod* hic eandem fere vim habet quam *quippe qui.* — 11. *abduxerunt* PRV, sed *addux.* BM et Δ, neque alteri hic aptus locus. — 12. *fridigissimis* PR. — *pellis A* et pars Δ. — *habeant* Egm., Vrat. 1, Vindob. 4 et primæ edd., quod per se optimum, sed *lavere* tertiæ conjug. a Cæsaris oratione alienum est. — 14. *lavantur* codd. omnes; *lavarentur* Weissenbornius; *re* indicans lineola neglecta fuit. B. — 15. *ad eos* (inter verba *est aditus*) B in marg. a sec. m. et vett. edd. Conf. II, 15. — *eo magis* Sex Δ præter H. — 17. *desiderant* B. — 17-18. *Gallia delectatur* Sex Δ. — 18. *immenso* quattuor Δ. — 18-19. *importatis his* (pauci recentes *iis*) *non* AV et prope omnes Δ; omissum *his* in TU, nec scripsisse Cæsarem probabile est, quamquam potest ferri. Oudendorpius *importaticiis.* — 19. *prava A* (in B *pava* ead. m. emendatum inserto *r* post *p*) et Δ plurimi; Sex Δ *parva*, quod nemo mutavisset.

deformia, hæc quotidiana exercitatione summi ut sint laboris efficiunt. Equestribus prœliis sæpe ex equis desiliunt ac pedibus prœliantur, equosque eodem remanere vestigio assuefecerunt, ad quos se celeriter, cum usus est, recipiunt; neque eorum moribus turpius quicquam aut inertius habetur quam ephippiis uti. Itaque ad quemvis numerum ephippiatorum equitum quamvis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt, quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines atque effeminari arbitrantur.

III. Publice maximam putant esse laudem quam latissime a suis finibus vacare agros : hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non posse. Itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum sexcenta agri vacare dicuntur. Ad alteram partem succedunt Ubii, quorum fuit civitas ampla atque florens, ut est captus Germanorum, paulo quam sunt ejusdem generis ceteri humaniores, propterea quod Rhenum attingunt multumque ad eos mercatores ventitant,

3-4. *assuefaciunt* Sex Δ præter H. — 5. *usus poscit* Sex Δ. — 6. *etphiapiis* A; *ephiapiis* P a sec., MV et nonnulli Δ; *eiphiapiis* V in margine; *ephippiis* TU, qui etiam mox recte; *ephiappiatorum* omnes A et plerique Δ. His adhiberi potest quod Frigellius observavit (t. III, p. 32 seq.) de litera *a* sæpius abundante in locis suspectis et interpolatis : ut *a* supra posito lector ad interpretationem peregrinæ vocis in margine scriptam remissus fuisse videatur. — 8. *patiuntur* (pro *sinunt*) Sex Δ præter LH. — 9. *dicuntur* Petav.

III. — 11. *vagari* B (teste Kék.) PVTU, Egm. (qui *vacari* teste Fabric.). — 12. *civitatium* B. — *potuisse* TUH, Vindob. 1. — 13. *a suis* TL. — *passuum c* vel *centum* Sex Δ. — 15. *captus Germanorum* B habet in rasura paulo latiore. — *et paulo* codd. omnes; *et* cum Th. Bentleio delevi. Servant qui *sunt* transposuerunt ut esset *sunt humaniores*. — 16. *generis et ceteris* omnes præter L qui *sunt* pro *et*, et duos recentissimos qui *etiam* (ut primæ edd.). Th. Bentleius *ceteri*. Vel sic constituendus locus, vel cum Nipperdeio scribendum, *et paulo sunt ejusdem generis ceteris humaniores*, sicuti supra vidimus *quam* ob comparationem de suo inseruisse correctorem III, 9. — 17. *multique* L. — *ad eos* om. M. — *venditant* V et corrector P.

et ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos cum Suevi multis sæpe bellis experti, propter amplitudinem gravitatemque civitatis, finibus expellere non potuissent, tamen vectigales sibi fecerunt ac multo humiliores infirmioresque redegerunt.

IV. In eadem causa fuerunt Usipetes et Tencteri, quos supra diximus, qui complures annos Suevorum vim sustinuerunt; ad extremum tamen agris expulsi, et multis locis Germaniæ triennium vagati, ad Rhenum pervenerunt; quas regiones Menapii incolebant et ad utramque ripam fluminis agros, ædificia vicosque habebant; sed tantæ multitudinis aditu perterriti, ex iis ædificiis, quæ trans flumen habuerant, demigraverunt, et cis Rhenum dispositis præsidiis, Germanos transire prohibebant. Illi, omnia experti, cum neque vi contendere propter inopiam navium neque clam transire propter custodias Menapiorum possent, reverti se in suas sedes regionesque simulaverunt, et tridui viam progressi, rursus reverterunt, atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios inopinantesque Menapios oppresserunt, qui de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos vicos remigraverant. His interfectis navibusque eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum

1. *quod Gallicis* codd. omnes, unus recens *qui*. Nimirum corrector vel glossator hæc præcedentibus *propterea quod* accuratius respondere volebat, *et quod ipsi...* scripturus, sed *quod* de margine insertum loco alieno. — 3. *et gravitatem* L. — 5. *reddiderunt* unus Δ.

IV. — 6. *Usipetes eptemtheri* T et similiter Vind. 1. — 7. *cum plures A.* — 9. *triennio* TL. — 10. *incolebant. Hi ad* Sex Δ. — 11. *adventu* TUH. — 12. *his* codd. — 13. *eo cis* Egm. — 17. *reversi sunt* Petav. — 19. *percusserunt* V. — 21. *remigraverunt* B a pr. m. UH, Vind. 1. — 22. *cythara* B pr., *cithra* PV. — 22-23. *Rhenum qui in suis sedibus erat* vel *erant* Sex Δ; *Rhenum quieta in suis sedibus erat* Scal.

erat, certior fieret, flumen transierunt, atque omnibus eorum ædificiis occupatis, reliquam partem hiemis se eorum copiis aluerunt.

V. His de rebus Cæsar certior factus et infirmitatem Gallorum veritus, quod sunt in consiliis capiendis mobiles et novis plerumque rebus student, nihil his committendum existimavit. Est autem hoc Gallicæ consuetudinis, uti et viatores etiam invitos consistere cogant, et quod quisque eorum de quaque re audierit aut cognoverit quærant, et mercatores in oppidis vulgus circumsistat, quibusque ex regionibus veniant quasque ibi res cognoverint pronuntiare cogant. His rebus atque auditionibus permoti de summis sæpe rebus consilia ineunt, quorum eos in vestigio pœnitere necesse est, cum incertis rumoribus serviant et plerique ad voluntatem eorum ficta respondeant.

VI. Qua consuetudine cognita Cæsar, ne graviori bello occurreret, maturius quam consuerat ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, ea quæ fore suspicatus erat facta cognovit : missas legationes ab nonnullis civitatibus ad Germanos, invitatosque eos, uti ab Rheno discederent, omniaque quæ postulassent ab se fore parata. Qua spe adducti Germani latius

V. — 7. *autem* R et Δ recentiores, cum primis edd.; *enim* reliqui *A* cum V et antiquioribus Δ; sine particula Aimoin. — 8. *quid* Aim. — *de quacumque re* Aim.; *qualibet* Petav. — 11. *cogat* Sex Δ. — *His rumoribus atque* Sex Δ et margo Aim. — 13. *e vestigio* Aim. et recentes Δ. — 14. *moribus* *A* V. multi Δ et codd. Aimoini, cujus editi *motibus*: Sex Δ et Gottorp. a pr. *rumoribus*.

VI. — 16. *gnaviori* R; *in* (pro *ne*) P pr. — 17. *consueverat* T et pauci Δ rec. — 19. *ad Romanos* ut videtur B pr. — 20. *omnia quæque* codd. ut videtur omnes; emendavit Aldus. — 21. *latius jam* vel *jam latius* Sex Δ.

vagabantur et in fines Eburonum et Condrusorum, qui sunt Treverorum clientes, pervenerant. Principibus Galliæ evocatis, Cæsar ea quæ cognoverat dissimulanda sibi existimavit, eorumque animis permulsis et confirmatis, equitatuque imperato, bellum cum Germanis gerere constituit.

VII. Re frumentaria comparata equitibusque delectis, iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis esse Germanos audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his venerunt, quorum hæc fuit oratio : «Germanos neque priores populo Romano bellum inferre, neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant, quod Germanorum consuetudo hæc sit a majoribus tradita, quicumque bellum inferant, resistere neque deprecari. Hæc tamen dicere : venisse invitos, ejectos domo; si suam gratiam Romani velint, posse iis utiles esse amicos; vel sibi agros attribuant, vel patiantur eos tenere, quos armis possederint; sese unis Suevis concedere, quibus ne dii quidem immortales pares esse possint; reliquum quidem in terris esse neminem quem non superare possint.»

VIII. Ad hæc quæ visum est Cæsar respondit; sed exitus fuit orationis : «sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanerent; neque verum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare; neque ullos in Gallia vacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine injuria pos-

1. *Ebur. et Condr.*, v. ad II, 4. — 2. *pervenerunt* tres Δ et antiqua m. sec. in B. — 2-3. *Galliae vocatis* codd. prope omnes; *evocatis* TUH. Vindob. 1. — 5. *agere* Vrat. 1.

VII. — 8-9 *legati ad eum ven.* nonnulli Δ recentes. — 12. *hæc* om. B; *exiit* (pro *hæc sit*) M. — *quicum b.* PV. Egm. — 17. *possent* BM; *possunt* L.

VIII. — 20. *iis* pauci Δ. — 23. *qui tantæ præsertim* quidam Δ rec. deinde *sine injuria sufficere possint.*

sint; sed licere, si velint, in Ubiorum finibus considere, quorum sint legati apud se et de Suevorum injuriis querantur et a se auxilium petant: hoc se Ubiis imperaturum.»

IX. Legati hæc se ad suos relaturos dixerunt, et re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reversuros; interea ne propius se castra moveret petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognoverat enim magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante prædandi frumentandique causa ad Ambivaretos trans Mosam missam; hos exspectari equites, atque ejus rei causa moram interponi arbitrabatur.

X. Mosa profluit ex monte Vosego, qui est in finibus Lingonum, et parte quadam ex Rheno recepta, quæ appellatur Vacalus, insulam efficit Batavorum, neque longius ab Oceano

1. *vellint* PR a pr. m.; *vellent* pars Δ recentior. — 3. *hoc Suebis A: hoc Suevis* multi Δ; *Sueviis* Egm.; *se Ubiis* L, Ortel.: *se ab Ubiis* Sex Δ. — *impetraturum* Sex Δ præter TL.

IX. — 7. *imperare* RP a pr. m.; *imperari* B; *impetrari* RP correcti, VT et alii Δ. — 8. *ab his* codd. — 9. *Ambiraritos* codd. hic, sed recte *Ambivareti* VII, 75, 90.

X. — 11. *Vosgo* P; *provolego* cod. Hamb. — 13. *Vaculus* M et Aimoin., qui addit: *vulgo autem dicitur Walis*; marg. PR: *vulgo dicitur Uuals*. Δ quidam *Vachalus*, *Vaculis*, recentiorum multi *Valus*, *Vullus*, *Valis*, *Vallis*. Apud Tacitum acc. *Vahalaem* vel *Vahalem*. — *Vatavorum A* et plurimi Δ, quorum TLU, Vindob. 1 *Butar*. cum Paris. cod. mutilo et Aimoino, qui addit: *rustico sermone vocatur Battua*: sec. m. satis antiqua in P: *vulgo dicitur Batua*. Totus locus autem sic legitur in *A* et plerisque Δ: *insulam quæ* (vel *insulamque*) *efficit Vatavorum, in Oceanum influit, neque longius ab Oceano milibus passuum* LXXX *in Rhenum influit*. Quæ Cæsar scribere non potuit. Recte Aimoin., codd. And., Ox., Scal. et pauci alii Δ ap. Oudend. *insulam*, sine *quæ* vel *que*. Quæ sequuntur autem, *in Oc. influit*, liquido apparet varietatem vel correctionem esse verborum *in Rhenum influit*, et alterutro modo esse scribendum, non ambobus. In iisdem illis Δ ap. Oud., duobus Vindob., vett. edd. ab Aldo, non habentur verba *in Oc. influit*, quæ excludenda erant. Commode monet Em. Hoffmannus, «ex eorumdem locorum ignorantia profectum errorem observari VI, 33, ubi Cæsar Scaldim in Mosam influere narravit.» Alia emendandi via cer-

millibus passuum LXXX in Rhenum influit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui Alpes incolunt, et longo spatio per fines Nantuatium, Helvetiorum, Sequanorum, Mediomatricûm, Tribocorum, Treverorum citatus fertur, et ubi Oceano appropinquavit, in plures defluit partes, multis ingentibusque insulis effectis (quarum pars magna a feris barbarisque nationibus incolitur, ex quibus sunt qui piscibus atque ovis avium vivere existimantur), multisque capitibus in Oceanum influit.

XI. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum XII millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati revertuntur qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. Cum id non impetrassent, petebant uti ad eos equites, qui agmen antecessissent præmitteret, eosque pugna prohiberet, sibique ut potestatem faceret in Ubios legatos mittendi; quorum si principes ac senatus sibi jurejurando fidem fecisset, ea conditione, quæ a Cæsare ferretur, se usuros ostendebant; ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret. Hæc omnia Cæsar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut tridui mora interposita equites eorum qui abessent reverterentur; tamen sese non lon-

nitur in his : *neque longius ab Rheno millibus passuum LXXX in Oceanum influit*, quæ in Vindob. 4 leguntur. — 1. *transit* (pro *influit*) «nonnulli, teste Manutio, et alter cod. Bouhierii.» Oud. — 2-3. *Nant.*, v. ad III, 1. — 3. *Mediomatricorum* TU et non nominati ex Oudendorpianis; et est dativus *Mediomatricis* VII. 75, ubi pauci recentissimi *Mediomatricibus*, metaphrasta Μεδιομάτριξι. Sic Straboni sunt Μεδιοματρικοί, Ptolemæo Μεδιομάτρικες. Sed Glückio auctore *Mediomatricûm* scripsimus. — 3-4. *Trib.*, v. ad I, 51. Aimoin. hæc ita effert : *per fines Helvetiorum, Mediomatricum atque Treverorum citatus fertur.* — 4. *ciuitatus* B pr. — 4-5. *appropinquat* Aim., Sex Δ præter H. — 5. *diffluit* TLU, Vindob. 1. — *multisque ingentibus* TL. — 7. *qui solis pisc.* Aim. — *atque qui ovis* Sex Δ. — 8. *fluit* Aim.

XI. — 11. *ne ulterius* L. — *procederetur* And., Ox.; *prodiretur* Petav.; *procederet* TU. — 15. *fecisset* consensu A et multi Δ; recentiores Δ *fecissent*, sed illud consulto positum videri ostendit Schneiderus.

gius millibus passuum quattuor aquationis causa processurum eo die dixit : « huc postero die quam frequentissimi convenirent, ut de eorum postulatis cognosceret. » Interim ad præfectos, qui cum omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prœlio lacesserent et, si ipsi lacesserentur, sustinerent quoad ipse cum exercitu propius accessisset.

XII. At hostes, ubi primum nostros equites conspexerunt, quorum erat quinque millium numerus, cum ipsi non amplius octingentos equites haberent, quod ii qui frumentandi causa ierant trans Mosam nondum redierant, nihil timentibus nostris, quod legati eorum paulo ante a Cæsare discesserant atque is dies induciis erat ab his petitus, impetu facto celeriter nostros perturbaverunt. Rursus resistentibus, consuetudine sua ad pedes desiluerunt, subfossis equis compluribusque nostris dejectis, reliquos in fugam conjecerunt, atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quam in conspectum agminis nostri venissent. In eo prœlio ex equitibus nostris interficiuntur quattuor et septuaginta, in iis vir fortissimus Piso Aquitanus, amplissimo genere natus, cujus avus in civitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo vulnerato dejectus, quoad potuit, fortissime restitit; cum circumventus multis vulneribus acceptis cecidisset,

1. *IIII* unus Vind. 1. — 6. *proprius* PR pr. XII. — 8. V *num.* A, in PB *milium* sec. m. superposito; *duorum milium* Egm., Vrat. 1. Πενταχισχιλίους Plutarch. c. 22. — 9. cccc^tos Vind. 1. Ὀκτακοσίους Plut. — *hi* nonnulli Δ. — 10. *erant trans M. profecti* Sex Δ. — 12. *his dies* HTU. — *indutus* PV, in utroque radendo factum *inditus*. — *iis* TU; *eis* Vrat. 1. — 13. *iis* vel *his resistentibus* Sex Δ. — 15. *coiecerunt* R a pr.; *coegerunt* duo Δ. — 16. *conspectu* Sex Δ. — 18. *hiis* vel *his* aliquot Δ. — 23. *cumveni ventus* R. — *decidisset* quattuor Δ.

atque id frater, qui jam prælio excesserat, procul animadvertisset, incitato equo se hostibus obtulit atque interfectus est.

XIII. Hoc facto prœlio, Cæsar neque jam sibi legatos audiendos neque conditiones accipiendas arbitrabatur ab iis qui per dolum atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent: exspectare vero, dum hostium copiæ augerentur equitatusque reverteretur, summæ dementiæ esse judicabat, et cognita Gallorum infirmitate, quantum jam apud eos hostes uno prœlio auctoritatis essent consecuti sentiebat; quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus et consilio cum legatis et quæstore communicato, ne quem diem pugnæ prætermitteret, opportunissima res accidit, quod postridie ejus diei mane eadem et perfidia et simulatione usi Germani frequentes, omnibus principibus majoribusque natu adhibitis, ad eum in castra venerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi causa, quod contra atque esset dictum, et ipsi petissent, prœlium pridie commisissent; simul ut, si quid possent, de induciis fallendo impetrarent. Quos sibi Cæsar oblatos gavisus, illos retineri jussit: ipse omnes copias castris eduxit equitatumque, quod recenti prœlio perterritum esse existimabat, agmen subsequi jussit.

XIV. Acie triplici instituta et celeriter octo millium itinere

1. *adque* B; *at* P pr. — 1-2. *animū adv.* R a pr. m., And., Vindob. 1. — 2. *est interf.* TU.

XIII. — 4. *ab his* AV et multi Δ. — 11. *neque d.* B. — 12. *opportunissime res* AV et Δ præter TUH, Vindob. 1. — 13. *posteridie* B. — 14. *frequentibus omnibus* R et « quinque » Δ ap. Oud. De re hic consulendus Dio Cass. XXXIX, 47 et 48. — 16-17. *ipse petissent* R pr. — 18-19. *gravius* AV et plurimi Δ, mala correctio antiqui lapsus *gavius*. T *gaius* vel *gauis*; UH, Vindob. 1. varietas Victor. *gavisus*. — 19. *illos* om. aliquot Δ rec. — *jubet* L.

confecto, prius ad hostium castra pervenit, quam quid ageretur Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, et celeritate adventus nostri et discessu suorum, neque consilii habendi neque arma capiendi spatio dato, perturbantur, copiasne adversus hostem ducere, an castra defendere, an fuga salutem petere præstaret. Quorum timor cum fremitu et concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruperunt. Quo loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt atque inter carros impedimentaque prœlium commiserunt; at reliqua multitudo puerorum mulierumque (nam cum omnibus suis domo excesserant Rhenumque transierant) passim fugere cœpit; ad quos consectandos Cæsar equitatum misit.

XV. Germani, post tergum clamore audito, cum suos interfici viderent, armis abjectis signisque militaribus relictis, se ex castris ejecerunt, et cum ad confluentem Mosæ et Rheni pervenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitaverunt, atque ibi timore, lassitudine, vi fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, perpaucis vulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitum CCCCXXX millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar iis quos in castris retinuerat discedendi potestatem fecit. Illi supplicia cruciatusque Gallorum

XIV. — 4. *consilium* TL. — 5. *educere* tres Δ; *castris educere* L. — 8. *Quorum qui* Sex Δ.

XV. — 14. *terga* duo Δ. — 19. *in fluminis* P et R a pr. m.: *flumine* correctores et Petav.; *in fluminis alveo* Egm., Vrat. 1: om. V. — 21. Orosius (VI, 8): *Cæsar Germanos . . . usque ad internecionem cecidit. Quorum fuisse numerum ad CCCCXL millia ferunt.* Plutarchus (c. 22): Τῶν δὲ διαβάντων αἱ κατακοπεῖσαι τεσσαράκοντα μυριάδες ἦσαν. Quod ipsiusne sit an librarii τέσσαρες καὶ omittentis incertum est. — 22. *his* 1 et Δ, qui partim *hiis*.

veriti, quorum agros vexaverant, remanere se apud eum velle dixerunt. His Cæsar libertatem concessit.

XVI. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum; quarum illa fuit justissima, quod cum videret Germanos tam facile impelli ut in Galliam venirent, suis quoque rebus eos timere voluit, cum intelligerent et posse et audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiam quod illa pars equitatus Usipetum et Tencterorum, quam supra commemoravi prædandi frumentandique causa Mosam transisse neque prœlio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat seque cum iis conjunxerat. Ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos qui sibi Galliæque bellum intulissent sibi dederent, responderunt: «populi Romani imperium Rhenum finire; si se invito Germanos in Galliam transire non æquum existimaret, cur sui quicquam esse imperii aut potestatis trans Rhenum postularet?» Ubii autem, qui uni ex Transrhenanis ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant ut sibi auxilium ferret, quod graviter ab Suevis premerentur; «vel si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo

1. *rexaverunt* R et Gottorp.

XVI. — 9. *Tenct.*, ad c. 1. — 11. *Sugambrorum* hic *A* consensu et multi Δ, sicut Orosii libri «plerique» ap. Hav. et Portensis (sed Parisinus *Sygrambos*), in græcis Σούγαμβροι Strabo, Σούκαμβροι Appianus, Σύγαμβροι autem Plutarchus et Dio Cassius. At infra c. 18 iidem *A* *Sygambrorum* (BM *Sig.*) et *Sigambri*, sed *Sug.* in melioribus Δ. Rursus c. 19 in *A* *Sugambros*, itemque VI, 35. Omnibus his locis vulgares Δ *Sigambri*, *Sicambri*, aliquoties *Sygambri*. — 12. *hiis* vel *his* aliquot Δ. — 14. *P̄. R̄. imp.* *A* de consuetudine, quod in quibusdam Δ item de consuetudine pro *RP* accipitur, *reipublicæ* præbentibus. — 17. *Hubii* B, *Hubi* M. — 18. *legatos* om. pauci Δ. — 21. *occupationibus reipublicæ* Sex Δ, de quo hic anceps judicium, *P. R.* an *RP* sit verius.

Rhenum transportaret : id sibi ad auxilium spemque reliqui temporis satis futurum. Tantum esse nomen atque opinionem ejus exercitus Ariovisto pulso et hoc novissimo prœlio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, uti opinione et amicitia populi Romani tuti esse possint. - Navium magnam copiam ad transportandum exercitum pollicebantur.

XVII. Cæsar his de causis, quas commemoravi, Rhenum transire decreverat; sed navibus transire neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suæ neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciendi pontis proponebatur propter latitudinem, rapiditatem altitudinemque fluminis, tamen id sibi contendendum; aut aliter non traducendum exercitum existimabat.

Rationem pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, intervallo pedum duorum inter se jungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumen defixerat fistucisque adegerat, non sublicæ modo directe ad perpendiculum, sed prone ac fastigate, ut secundum naturam fluminis procumberent; his item contraria duo ad eundem modum juncta intervallo pedum

1. *sibi auxilium* codices omnes, ab Aldo correctum addito *ad*, quod jam Egmondiano m. sec. intuleral. In recentioribus Δ multis id vitium expulit vocem *satis* quæ sequitur. — 2-3. *nomen apud eos atque opinionem exercitus Romani* Sex Δ. — 3. *exercitum* R; *Ariovixto* A.

XVII. — 8. *transire se neque* Sex Δ. — 10. *faciundi* TU. — 12. *haud aliter* corrector P, V. — 14. *sesquipedolia* P pr. — 15. *palum* B. — 17. *in flumine* TU. — *difixerat* PBM. — *fistuculisque* vel *festuculisque* quattuor Δ; *fistulisque* duo; *fusticisque* Egm., Vrat. 1. — 18. *derecte* vel *derectæ* A cum parte Δ antiquiorum; *directe* vel *directæ* VU, Egm., Gott., Cuj., Petav., Vrat. 1, Vindob. 1 et multi Δ recentes. — *pronæ* A præter M. — 19. *fastigatæ* A præter BM; *fastigiatæ* P correctus, V et plurimi Δ (partim *-ate*). — *iis* BM, sed hic imposito græco spiritu quadrato, quo sæpe indicat *h*. — 20. *diiuncta* vel *divincta* (nam ægre discernuntur) TUL, Ox., And.; *conjuncta* Gott.

quadragenum ab inferiore parte contra vim atque impetum fluminis conversa statuebat. Hæc utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum junctura distabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte destinabantur; quibus disclusis atque in contrariam partem revinctis tanta erat operis firmitudo atque ea rerum natura, ut, quo major vis aquæ se incitavisset, hoc artius illigata tenerentur. Hæc directa materia injecta contexebantur ac longuriis cratibusque consternebantur; ac nihilo secius sublicæ et ad inferiorem partem fluminis oblique agebantur, quæ pro ariete subjectæ et cum omni opere conjunctæ vim fluminis exciperent, et aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut, si arborum trunci sive naves dejiciendi operis essent a barbaris missæ, his defensoribus earum rerum vis minueretur, neu ponti nocerent.

XVIII. Diebus decem, quibus materia cœpta erat comportari, omni opere effecto, exercitus traducitur. Cæsar, ad utramque partem pontis firmo præsidio relicto, in fines Sugambrorum contendit. Interim a compluribus civitatibus ad eum legati veniunt, quibus pacem atque amicitiam petentibus liberaliter respondit, obsidesque ad se adduci jubet. Sugambri ex eo tempore, quo pons institui cœptus est, fuga comparata hortantibus iis quos ex Tencteris atque Usipetibus apud se habebant, fini-

4. *bonis* B pr. m ; eademque l. 6 *formitudo*. — *distinebantur* A et Δ maximo numero. *detinebantur* corrector P. V et pauci recentes; Vindob. duo *destinebantur*; Vrat. 1 *destinabantur*, quod recte receptum a Frigellio : solitam fere corruptionem syllabæ *des* in *dis* prope necessario sequebatur litera *e*. — 7. *ligata* tres Δ. — *derecta* A et plorimi Δ: *directa* sec. m. antiqua in PB et V. recentiores Δ. — 7-8. *materie* Sex Δ. — 8. *et longuris* TL. — 10. *obliq.* R., *oblique* a sec. m. — *adigebantur* Pet. — 13. *operis causa* Sex Δ.

XVIII. — 17-18. *Sug.*, v. ad c. 16. — 18. *intendit* Sex Δ. — 20. *respondet* TU. — *At Sugambri* TL, Vindob. 1. *Ut Sug.* UH. — 22. *his* vel *hiis* pars Δ. — *Tenct.*, v. ad c. 1.

bus suis excesserant suaque omnia exportaverant, seque in solitudinem ac silvas abdiderant.

XIX. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus vicis ædificiisque incensis frumentisque succisis, se in fines Ubiorum recepit, atque iis auxilium suum pollicitus, si ab Suevis premerentur, hæc ab iis cognovit : « Suevos, posteaquam per exploratores pontem fieri comperissent, more suo, concilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarent, liberos, uxores suaque omnia in silvis deponerent, atque omnes qui arma ferre possent unum in locum convenirent : hunc esse delectum medium fere regionum earum quas Suevi obtinerent; hic Romanorum adventum exspectare atque ibi decertare constituisse. » Quod ubi Cæsar comperit, omnibus rebus iis confectis, quarum rerum causa traducere exercitum constituerat, ut Germanis metum injiceret, ut Sugambros ulcisceretur, ut Ubios obsidione liberaret, diebus omnino decem et octo trans Rhenum consumptis, satis et ad laudem et ad utilitatem profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemque rescidit.

XX. Exigua parte æstatis reliqua Cæsar, etsi in his locis, quod omnis Gallia ad septentrionem vergit, maturæ sunt hie-

1. *asportaverant* Gottorp. et duo recentes.

XIX. — 3. *moratur* R. — 4. *succensis* A et Δ præter Petav., Lovan., Brantii cod. et unum Ursini; in M hæc omissa erant, sed suppare manu hunc in modum suppleta : *frumentibusq. succisis*. — 5 et 6. *his* vel *hiis* nonnulli Δ. — 7. *consilio* H. Petav. — 8. *dimisse* a pr. m. PBM; *misisse* V. — 11. *huc* R. — 14. *his* vel *hiis* codd. — 16-17. *omnino xiii trans* L. cod. Scal., corrector in T. Sed *εἴκοσι δυεῖν δεούσας ἡμέρας* hinc retulit etiam Plutarchus, c. 23. — 18. *perfectum* BM et Sex Δ. partim compendio. — *in* om. B.

XX. — 20. *iis* pauci Δ. — 21. *septentriones* BM et Sex Δ. — *matue sunt* B. superscripto *mansuescunt* recenti m.

mes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod omnibus fere Gallicis bellis hostibus nostris inde sumministrata auxilia intelligebat, et, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognovisset; quæ omnia fere Gallis erant incognita. Neque enim temere præter mercatores illo adit quisquam, neque iis ipsis quicquam præter oram maritimam atque eas regiones, quæ sunt contra Gallias, notum est. Itaque vocatis ad se undique mercatoribus, neque quanta esset insulæ magnitudo, neque quæ aut quantæ nationes incolerent, neque quem usum belli haberent aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad majorum navium multitudinem idonei portus, reperire poterat.

XXI. Ad hæc cognoscenda, prinsquam periculum faceret, idoneum esse arbitratus Gaium Volusenum, cum navi longa præmittit. Huic mandat ut, exploratis omnibus rebus, ad se quam primum revertatur. Ipse cum omnibus copiis in Morinos proficiscitur, quod inde erat brevissimus in Britanniam trajectus. Huc naves undique ex finitimis regionibus, et quam superiore æstate ad Veneticum bellum effecerat classem, jubet convenire. Interim consilio ejus cognito et per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus insulæ civitatibus ad eum legati veniunt, qui polliceantur obsides dare atque imperio populi

1. *Britan.*, v. ad II, 4. — 2. *subministr.* BM. — 3. *defecerat* TUL. — 5. *adisset et genus A* et Δ præter Sex, qui sine et. — 7. *illo adiit A* et multi Δ, quidam *illos* et *ad illos;* Sex Δ *adit ad* (om. I.) *illos*, qui recte præsens. U *adiri.* — *his* vel *hiis* pars Δ. — 9. *evocatis* Sex Δ; *convocatis* pars Δ recentium, συγκαλέσας metaphrasta. — 13. *navigium* TL; *navigiorum* Vind. 1. — *reperiri* PBML.

XXI. — 14. *periclum* PBM. — 15. *Caium* vel *C.* pars Δ. — 16. *uti* pauci Δ. — 20. *fecerat* Sex Δ. — 22. *ejus insulæ* tres Δ. — 23. *pollicerentur* TUL.

Romani obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque ut in ea sententia permanerent, eos domum remittit, et cum iis una Commium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cujus et virtutem et consilium probabat, et quem sibi fidelem esse arbitrabatur, cujusque auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat civitates, horteturque ut populi Romani fidem sequantur, seque celeriter eo venturum nuntiet. Volusenus, perspectis regionibus omnibus quantum ei facultatis dari potuit, qui navi egredi ac se barbaris committere non auderet, quinto die ad Cæsarem revertitur, quæque ibi perspexisset renuntiat.

XXII. Dum in his locis Cæsar navium parandarum causa moratur, ex magna parte Morinorum ad eum legati venerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent, quod homines barbari et nostræ consuetudinis imperiti bellum populo Romano fecissent, seque ea quæ imperasset facturos pollicerentur. Hoc sibi Cæsar satis opportune accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere volebat, neque belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes Britanniæ anteponendas judicabat, magnum iis numerum obsidum imperat. Quibus

3. *hiis* vel *his* pars Δ. — 6. *in is* PRV. — *magna* pauci Δ rec. — *Huc* R. — 7. *hortaturque* PT; *ut* BM et Sex Δ. sed plures numero Δ omittunt cum PBV. — 8. *sedque* B. — 9. *regionibus* om. T; *omnibus* om. Sex Δ præter T. — *et fac.* PBV et aliquot Δ. — 9-10. *facultas* B et nonnulli Δ. sed Sex *facultatis*.

XXII. — 13. *iis* PR. — 17. *sed quæ ea* B. — 17-18. *pollicentur* A et plurimi Δ, quorum TUH, Vindob. 1 *pollicerentur*, L *pollicebantur*. — 18. *Hæc* tres Δ. — 21. *tantarum* A et Δ, quorum Sex præter L *tantularum*. — *sibi Britanniæ* Sex Δ. — 22. *hiis* vel *his* nonnulli Δ. — *obsidum judicat* B. ead. m. correctus.

adductis, eos in fidem recepit. Navibus circiter LXXX onerariis coactis, constratisque quot satis esse ad duas transportandas legiones existimabat, quod præterea navium longarum habebat, quæstori, legatis præfectisque distribuit. Huc accedebant XVIII onerariæ naves, quæ ex eo loco ab millibus passuum octo vento tenebantur, quo minus in eundem portum venire possent; has equitibus distribuit. Reliquum exercitum Quinto Titurio Sabino et Lucio Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non venerant, ducendum dedit; Publium Sulpicium Rufum legatum cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere jussit.

XXIII. His constitutis rebus, nactus idoneam ad navigandum tempestatem, tertia fere vigilia solvit, equitesque in ulteriorem portum progredi et naves conscendere et se sequi jussit. A quibus cum paulo tardius esset administratum, ipse hora circiter diei quarta cum primis navibus Britanniam attigit, atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas conspexit. Cujus loci hæc erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquam idoneum

1. *recipit* duo Δ. — *octingentis octoginta* A, quorum B *octingentis octingenta*, satis recenti m. correctus. DCCC. LXXX M; idemque numerus in multis Δ. Sed Orosius (VI. 9): *navibus circiter onerariis atque actuariis* OCTOGINTA *præparatis in Britanniam transvehitur*. Et hoc vel LXXX Sex Δ. — 2. *contractisque* codd. et edd. omnes, quod optime correxit Em. Hoffmannus. — *quod* codices omnes; *quot* pars editionum primarum. — 3. *quot pr.* Gottorp., Egm., Vrat. 1; *quicquid* Vindob. 1. — 4. *id quæstoribus* Sex Δ, tres sine *id*. — 5. *VIII* B. — 7. *tribuit* tres Δ. — 10. *deducendum* Sex Δ. — *Sculpicium* B.

XXIII. — 14. *vigilia noctis* L. — *naves solvit* Sex Δ. — 16. *id paulo* Sex Δ. — 19. *natura : adeo montibus* Sex Δ. — 19-20. *montium angustiis* Vindob. 1. — 21. *adici* vel *adjici* aliqui Δ.

locum arbitratus, dum reliquæ naves eo convenirent, ad horam nonam in ancoris exspectavit. Interim legatis tribunisque militum convocatis et quæ ex Voluseno cognosset, et quæ fieri vellet, ostendit, monuitque ut rei militaris ratio, maxime ut maritimæ res postularent, ut quæ celerem atque instabilem motum haberent, ad nutum et ad tempus omnes res ab iis administrarentur. His dimissis, et ventum et æstum uno tempore nactus secundum, dato signo et sublatis ancoris, circiter millia passuum septem ab eo loco progressus, aperto ac plano litore naves constituit.

XXIV. At barbari, consilio Romanorum cognito, præmisso equitatu et essedariis, quo plerumque genere in prœliis uti consuerunt, reliquis copiis subsecuti, nostros navibus egredi prohibebant. Erat ob has causas summa difficultas, quod naves propter magnitudinem nisi in alto constitui non poterant; militibus autem ignotis locis, impeditis manibus, magno et gravi onere armorum oppressis, simul et de navibus desiliendum et in fluctibus consistendum et cum hostibus erat pugnandum, cum illi aut ex arido aut paulum in aquam progressi, omnibus membris expediti, notissimis locis audacter tela conjicerent et equos insuefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti, atque hujus omnino generis pugnæ imperiti, non eadem alacritate ac studio, quo in pedestribus uti prœliis consuerant, utebantur.

3. *et* om. TU. — 4. *uti rei* iidem — 5. *maritumæ* A. — *ut quā* vel *quam* codd. omnes; *ut quæ* Lipsius. — 6. *ab his* vel *hiis* aliquot Δ. — 9. *progressus ac plano* A et multi Δ; *aperto ac* (*et* H) *plano* Sex Δ et non nominati ap. Oud. et Schneid.

XXIV. — 17. *onore* PR. — *pressis* TUH, Vindob. 1: *expressis* V pr. — *de* om. pauci Δ. — 20. *expeditis* BM, Sex Δ præter L. — 21. *assuefactos* aliqui Δ rec. — 24. *utebantur* omnes (etiam B). Ex uno Oxon. frustra editum erat *nitebantur*.

XXV. Quod ubi Cæsar animadvertit, naves longas, quarum et species erat barbaris inusitatior et motus ad usum expeditior, paulum removeri ab onerariis navibus, et remis incitari, et ad latus apertum hostium constitui, atque inde fundis, sagittis, tormentis hostes propelli ac summoveri jussit; quæ res magno usui nostris fuit. Nam et navium figura et remorum motu et inusitato genere tormentorum permoti barbari constiterunt ac paulum modo pedem retulerunt. Atque nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, « Desilite, inquit, milites, nisi vultis aquilam hostibus prodere; ego certe meum reipublicæ atque imperatori officium præstitero. » Hoc cum voce magna dixisset, se ex navi projecit atque in hostes aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se, ne tantum dedecus admitteretur, universi ex navi desiluerunt. Hos item ex proximis navibus cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarunt.

XXVI. Pugnatum est ab utrisque acriter. Nostri tamen, quod neque ordines servare, neque firmiter insistere, neque signa subsequi poterant, atque alius alia ex navi quibuscumque

XXV. — 1. *animum advertit* tres Δ. — 2. *species barbaris* A et plurimi Δ; *erat* nominatim affertur ex TU interpolatis, nescitur qua auctoritate ab Aldo insertum, sed abesset perincommode; in Gottorp. est a sec. m.; in recentibus aliquot Δ legitur variis locis, post *inusitatior*, post *usum*, post *expeditior*. Vrat. 1. duo ap. Oud. et ed. a. 1473 *species ac barbaris* sine sensu, ut in prototypo ipsorum aliquid turbatum fuisse et fortasse *ex* post *species* excidisse videatur. — 4. *de* (pro *inde*) B. — 5. *hostis* BM. — 8. *At nostris* Sex Δ. — 10. *obtestatus* Sex Δ præter U. — 11. *commilitones* Sex Δ. In Andino et a sec. m. in recenti Δ alio acerbius : *Deserite (inquit) milites, si vultis, aquilam atque hostibus prodite.* — 15. *hortati* B. — 16. *desilierunt* TU. Vrat. 1. et aliquot recentes. — *Hos alii ex* Aldina. — *proximis primis nav.* omnes codd. et edd.; antiquam varietatem scripturæ expulit Hotomannus, multis dissentientibus. — 17. *adpropinquarent* PR Egm.

signis occurrerat se aggregabat, magnopere perturbabantur; hostes vero, notis omnibus vadis, ubi ex litore aliquos singulares ex navi egredientes conspexerant, incitatis equis impeditos adoriebantur, plures paucos circumsistebant, alii ab latere aperto in universos tela conjiciebant. Quod cum animadvertisset Cæsar, scaphas longarum navium, item speculatoria navigia militibus compleri jussit, et quos laborantes conspexerat, his subsidia submittebat. Nostri, simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt, neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere atque insulam capere non potuerant. Hoc unum ad pristinam fortunam Cæsari defuit.

XXVII. Hostes prœlio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt; obsides daturos quæque imperasset facturos esse polliciti sunt. Una cum his legatis Commius Atrebas venit, quem supra demonstraveram a Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc illi e navi egressum, cum ad eos oratoris modo Cæsaris mandata deferret, comprehenderant atque in vincula conjecerant; tum prœlio facto remiserunt. In petenda pace ejus rei culpam in multitudinem conjecerunt, et propter imprudentiam ut ignosceretur petiverunt. Cæsar questus quod, cum ultro in continentem legatis missis pacem ab se petissent, bellum sine causa intu-

XXVI. — 1. *magno opere* Vind. 1 et pauci rec. — *perturbantur* A et Δ præter paucos, quorum TU, Vind. 1. — 3. *exgredientes* V. — 5-6. *animum adv.* pauci Δ — 8. *Ut simul* Egm., in quo sæpe *nostri* in *non* depravatum. — 11-12. *potuerunt* codd. omnes, a Lipsio correctum.

XXVII. — 14. *legatos*, quos τῶν Μορίνων τινὰς φίλων σφίσιν ὄντων dicit Dio Cass. XXXIX, 51 extr. — 15. *sese facturos pollic.* Sex Δ. — 16. *iis* U. — 18-19. *perferret* Sex Δ. — 19. *coniecerant* R, item 21. — 20. *et in pet.* TU, Vind. 1. — 21. *contulerunt* Sex Δ.

lissent, ignoscere imprudentiæ dixit, obsidesque imperavit: quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquioribus locis arcessitam paucis diebus sese daturos dixerunt. Interea suos remigrare in agros jusserunt, principesque undique convenire et se civitatesque suas Cæsari commendare cœperunt.

XXVIII. His rebus pace confirmata, post diem quartum quam est in Britanniam ventum, naves XVIII, de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiore portu leni vento solverunt. Quæ cum appropinquarent Britanniæ et ex castris viderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset, sed aliæ eodem unde erant profectæ referrentur, aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cum periculo dejicerentur; quæ tamen ancoris jactis cum fluctibus complerentur, necessario adversa nocte in altum provectæ continentem petierunt.

XXIX. Eadem nocte accidit ut esset luna plena, qui dies maritimos æstus maximos in Oceano efficere consuevit, nostrisque id erat incognitum. Ita uno tempore et longas naves, quibus Cæsar exercitum transportandum curaverat, quasque in aridum subduxerat, æstus compleverat, et onerarias, quæ

3. *accersitam* hic I. — *paucis post d.* tres Δ. — *se daturos esse* Sex Δ. sed duo *sese*. — 4. *et in* B. — 5. *convenere* et *commendarunt* quattuor Δ.

XXVIII. — 8. *supra* om. B. — 11. *quohorta* P. — 13. *referentur* IV, a sec. m. correcti. — 14. *proprie* B. *prope* inter versus satis recens m. — 14-15. *deiec.* PRV. *deic.* B et plurimi Δ; *deilerentur* (quantum cerni potest; v. ad III, 13 extr.) M a pr. m., *deuecterentur* correctus. — 16-17. *petiverunt* tres Δ.

XXIX. — 22. *complebat* Sex Δ; duo alii *eamplerat*.

ad ancoras erant deligatæ, tempestas afflictabat, neque ulla nostris facultas aut administrandi aut auxiliandi dabatur. Compluribus navibus fractis, reliquæ cum essent, funibus, ancoris reliquisque armamentis amissis, ad navigandum inutiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius exercitus perturbatio facta est. Neque enim naves erant aliæ, quibus reportari possent, et omnia deerant quæ ad reficiendas naves erant usui: et quod omnibus constabat hiemari in Gallia oportere, frumentum his in locis in hiemem provisum non erat.

XXX. Quibus rebus cognitis, principes Britanniæ, qui post prælium ad Cæsarem convenerant, inter se collocuti, cum equites et naves et frumentum Romanis deesse intelligerent et paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent (quæ hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Cæsar legiones transportaverat), optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento commeatuque nostros prohibere et rem in hiemem producere; quod his superatis aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi causa in Britanniam transiturum confidebant. Itaque rursus conjuratione facta, paulatim ex castris discedere ac suos clam ex agris deducere cœperunt.

XXXI. At Cæsar, etsi nondum eorum consilia cognoverat,

1. *ne qua ulla* PRV. — 2-3. *Compluribus* PB; *Cum pluribus* V et Sex Δ, mox *cum* omittentes præter V. — 7-8. *eas* (pro *naves*) *usui sunt* Sex Δ. — 8. *hiemare* A V et multi Δ; *hiemari* Sex Δ. — 9. *iis* perpauci Δ.

XXX. — 10-11. *post prælium factum ad ea, quæ jusserat Cæsar, facienda convenerant* Sex Δ. — 12. *et equites et* quatuor Δ. — 15. *factum* PV et multi Δ, partim a pr. m. deinde correcti. — 17. *iis* A et multi Δ; *hiis* Egm.; *his* Vrat. 1. Vindob. 1 nec pauci ex recentibus Δ ap. Schneid. — 19. *confitebant* PR. — 20. *aut suos* A et Δ præter TUL, Vindob. 1, qui *et suos*. Sed recte in primis edd. *ac suos*.

XXXI. — 21. *Ad* PR.

tamen et ex eventu navium suarum et ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id quod accidit suspicabatur. Itaque ad omnes casus subsidia comparabat; nam et frumentum ex agris quotidie in castra conferebat, et quæ gravissime afflictæ erant naves, earum materia atque ære ad reliquas reficiendas utebatur, et quæ ad eas res erant usui, ex continenti comportari jubebat. Itaque cum summo studio a militibus administraretur, XII navibus amissis, reliquis ut navigari commode posset effecit.

XXXII. Dum ea geruntur, legione ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appellabatur septima, neque ulla ad id tempus belli suspicione interposita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in castra ventitaret, ii qui pro portis castrorum in statione erant, Cæsari nuntiaverunt pulverem majorem quam consuetudo ferret in ea parte videri, quam in partem legio iter fecisset. Cæsar id quod erat suspicatus, aliquid novi a barbaris initum consilii, cohortes quæ in stationibus erant, secum in eam partem proficisci, ex reliquis duas in stationem cohortes succedere, reliquas armari et confestim sese subsequi jussit. Cum paulo longius a castris processisset, suos ab hostibus premi atque ægre sustinere, et conferta legione ex omnibus partibus tela conjici animadvertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento pars una erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse venturos, noctu in silvis delituerant; tum dispersos depositis armis in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos

6. *comparari* Sex Δ. — 8. *navigare* pauci Δ.

XXXII. — 12. *hii* vel *hi* aliquot Δ. — 13. *renuntiaverunt* tres Δ. — 15. *interfecisset* PBB pr. — 17. *duas ex reliquis* Sex Δ, qui mox om. *cohortes*. — 21. *animum adv.* duo Δ. — 24. *dispositis* R. Gott. — 25. *reliquis* B pr. De sententia

incertis ordinibus perturbaverant, simul equitatu atque essedis circumdederant.

XXXIII. Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, et cum se inter equitum turmas insinuaverunt, ex essedis desiliunt et pedibus præliantur. Aurigæ interim paulatim ex prœlio excedunt, atque ita currus collocant, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in prœliis præstant, ac tantum usu quotidiano et exercitatione efficiunt, uti in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere et brevi moderari ac flectere, et per temonem percurrere et in jugo insistere et se inde in currus citissime recipere consuerint.

XXXIV. Quibus rebus perturbatis nostris novitate pugnæ tempore opportunissimo Cæsar auxilium tulit; namque ejus adventu hostes constiterunt, nostri se ex timore receperunt. Quo facto, ad lacessendum et ad committendum prœlium alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et brevi tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc geruntur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui

horum, ut alibi non raro, erravit Dio Cassius (xxxix, 52): Δεξάμενοι δέ τινας (Britanni) ὡς καὶ ἐς φιλίαν τὴν χώραν σφῶν πρὸς κομιδὴν τῶν ἐπιτηδείων πεμφθέντας, αὐτούς τε πλὴν ὀλίγων ἔφθειραν, καὶ etc. — 1. *perturbaverunt* tres Δ. — 2. *circumdauerant* B: *circumdederunt* L.

XXXIII. — 6. *insinuaverint* V et nonnulli Δ. — 7. *pedites* Sex Δ. — *paulum ex* nonnulli Δ. — 8. *ita se collocant* Sex Δ. — 11. *excitatione* PRV. Egm. — 12. *brevi* R in ras. — 13-14. *consistere* T. — 14. *tetissime* P pr.

XXXIV. — 18. *ad lacessendum hostem et* Sex Δ. — 20. *conduxit* V.

discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ et nostros in castris continerent et hostem a pugna prohiberent. Interim barbari nuntios in omnes partes dimiserunt paucitatemque nostrorum militum suis prædicaverunt, et quanta prædæ faciendæ atque in perpetuum sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstraverunt. His rebus celeriter magna multitudine peditatus equitatusque coacta, ad castra venerunt.

XXXV. Cæsar, etsi idem, quod superioribus diebus acciderat, fore videbat, ut, si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugerent, tamen nactus equites circiter XXX, quos Commius Atrebas, de quo ante dictum est, secum transportaverat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prœlio, diutius nostrorum militum impetum hostes ferre non potuerunt ac terga verterunt. Quos tanto spatio secuti, quantum cursu et viribus efficere potuerunt, complures ex iis occiderunt, deinde omnibus longe lateque ædificiis incensis, se in castra receperunt.

XXXVI. Eodem die legati ab hostibus missi ad Cæsarem de pace venerunt. His Cæsar numerum obsidum quem ante imperaverat duplicavit, eosque in continentem adduci jussit, quod propinqua die æquinoctii infirmis navibus hiemi navigationem subjiciendam non existimabat. Ipse idoneam tempesta-

1. *discerunt* P pr. — *continuo* R a sec., Lov., Gottorp.; *continuas* M pr. — 6-7. *demonstraverant* PV. Egm. — 7. *His diebus* quattuor Δ. — *multitudo* BM.

XXXV. — 10. *videbat* ET *si A* et plurimi Δ; *ut* Sex Δ. — 12. *Adrebas* B. — 15. *verterent* R pr.; *dederunt* Gott. — 15-16. *quanto cursu* Sex Δ. — 16. *hiis* vel *his* aliquot Δ. — 17. *lateque adflictis incensisque* And., Oxon.

XXXVI. — 22. *hiemis* PRV et aliquot Δ — 23. *subicienda* PV.

tem nactus, paulo post mediam noctem naves solvit : quæ omnes incolumes ad continentem pervenerunt; sed ex iis onerariæ duæ eosdem, quos reliqui, portus capere non potuerunt et paulo infra delatæ sunt.

XXXVII. Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter trecenti atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britanniam proficiscens pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt ac, si sese interfici nollent, arma ponere jusserunt. Cum illi orbe facto sese defenderent, celeriter ad clamorem hominum circiter millia sex convenerunt. Qua re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt, atque amplius horis quattuor fortissime pugnaverunt, et paucis vulneribus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea vero quam equitatus noster in conspectum venit, hostes abjectis armis terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus.

XXXVIII. Cæsar postero die Titum Labienum legatum cum iis legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent (quo superiore anno perfugio fuerant usi), omnes fere in potestatem Labieni perve-

1. *nanctus* PB. — 2. *his* nonnulli Δ. — 3. *duæ eosdem duos quos* B. — *reliquæ* Sex Δ.

XXXVII. — 8. *circumstiterunt* duo Δ. — 10. *deferent* P pr. — 12. *auxilii* BM. — 15. *ex is* P. — 16. *conspectu* BM.

XXXVIII. — 19. *iis* PR, Petav., *is* V : ceteri *hiis* vel *his*, om. Sex Δ. — 20. *siccitatem* Sex Δ. — 21. *quo.... sup.* V, erasis quattuor litteris. — 21-22. *anno perfuerant usi* A consensu; V e correctione postea deleta *perfuderant*. Repetita syllaba *fu* errorem peperit. Corrector in R et nonnulli Δ, partim inter versus : *anno semper fue-*

nerunt. At Q. Titurius et L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificiis incensis, quod Menapii se omnes in densissimas silvas abdiderant, se ad Cæsarem receperunt. Cæsar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. Eo duæ omnino civitates ex Britannia obsides miserunt, reliquæ neglexerunt. His rebus gestis ex litteris Cæsaris dierum viginti supplicatio a senatu decreta est.

rant usi. Pauci *per* deleto : *anno fuerant usi.* Sex Δ et Aldus : *quo perfugio superiore anno erant* (*fuerant* Ald.) *usi.* — *omnes fere* omittunt Sex Δ ; *fere om.* V. — *venerunt* Sex Δ. — 1. *Atque Tit.* BMT : *At quē Tit.* PRV. — 3. *ædificiisque* Sex Δ. — 6. *reliqui* T. — 7-8. Conf. Dio Cass. xxxix. 53.

DE BELLO GALLICO

LIBER V.

I. L. Domitio, Appio Claudio consulibus discedens ab hibernis Cæsar in Italiam, ut quotannis facere consuerat, legatis imperat, quos legionibus præfecerat, uti quam plurimas possent hieme naves ædificandas veteresque reficiendas curarent. Earum modum formamque demonstrat. Ad celeritatem onerandi subductionesque paulo facit humiliores quam quibus in nostro mari uti consuevimus; atque id eo magis, quod propter crebras commutationes æstuum minus magnos ibi fluctus fieri cognoverat; ad onera ac multitudinem jumentorum transportandam paulo latiores quam quibus in reliquis utimur maribus. Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem multum humilitas adjuvat. Ea quæ sunt usui ad armandas naves ex Hispania apportari jubet. Ipse, conventibus Galliæ Citerioris per-

I. — 1. *Domitio* A et plerique Δ. sine prænomine; *Lucio D.* TU. Vindob. 1. ed. princeps. — *Ap. A; Apio* V. Egm., Vrat. 1. — 2. *facere instituerat* TU. Scal. — 5. *monstravit* tres Δ, duo *demonstravit.* — 8. *magis magnos* And., Ox. — 9. *ad mult.* A et plerique Δ; *ac mult.* TUL. Vindob. 1; unus alterve *et ad mult.* — 10. *altiores* TUL. sed *latiores* etiam Priscianus p. 770. — *in reliquis maribus uti adsueverant* Sex Δ. rursus Prisciano cum optimis libris inter nostros consentiente. — 11. *actuarias* R. — 12. *adjurabat* Sex Δ. — 13. *Ita conventibus* Sex Δ.

actis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem Provinciæ incursionibus vastari audiebat. Eo cum venisset, civitatibus milites imperat, certumque in locum convenire jubet. Qua re nuntiata, Pirustæ legatos ad eum mittunt, qui doceant nihil earum rerum publico factum consilio, seseque paratos esse demonstrant omnibus rationibus de injuriis satisfacere. Percepta oratione eorum, Cæsar obsides imperat, eosque ad certam diem adduci jubet: nisi ita fecerint, sese bello civitatem persecuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut imperaverat, arbitros inter civitates dat, qui litem æstiment pœnamque constituant.

II. Iis confectis rebus conventibusque peractis, in Citeriorem Galliam revertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. Eo cum venisset, circumitis omnibus hibernis, singulari militum studio in summa omnium rerum inopia, circiter sexcentas ejus generis, cujus supra demonstravimus, naves et longas XXVIII invenit instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possint. Collaudatis militibus atque iis qui negotio præfuerant, quid fieri velit, ostendit, atque omnes ad portum Itium convenire jubet, quo ex portu commodissimum in Britanniam trajectum esse cognoverat, circiter millium

1. *a piratis* TU (et a sec. m. Cuj., Petav.) et *pyratæ* L 4, ut Cuj. a sec., Petav. — 5. *facto* RL. — 6. *rationibus* om. Sex Δ. — 7. *Accepta ratione* Sex Δ, cum *oratione* Cuj., Ox. — 9. *Hiis* vel *His* pars Δ. — 10. *civitatē* B. — *æstumant* M pr.; *litemstument* P pr.

II. — 12. *Iis* A; *Hiis* M a sec.; *His* multi Δ. — *conventisque* BM et nonnulli Δ. — 14. *circuitis* A, sed iidem III. 25 consensu *circumitis*, ut hic Sex Δ. — 15-16. *sexcentas* A. — 17. *duo de* XXX vel *duodetriginta* pauci Δ; Egm., Vrat. 1 *viginti octo*; XXX Ox., XXIX Gott., alius XVIII. — 18. *possent* pauci Δ recentes et primæ edd. — *his* vel *hiis* nonnulli Δ. — 19. *vellet* R a sec., Gott., pauci Δ rec. et primæ edd. — 20. *Ytium*, *Icium*, *Ictium*, *Iccium* et magis aberrantes multi Δ ex recentibus.

passuum triginta [transmissum] a continenti. Huic rei quod satis esse visum est militum reliquit; ipse cum legionibus expeditis quattuor et equitibus DCCC in fines Treverorum proficiscitur, quod hi neque ad concilia veniebant neque imperio parebant, Germanosque Transrhenanos sollicitare dicebantur.

III. Hæc civitas longe plurimum totius Galliæ equitatu valet, magnasque habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstravimus, tangit. In ea civitate duo de principatu inter se contendebant, Indutiomarus et Cingetorix : e quibus alter, simul atque de Cæsaris legionumque adventu cognitum est, ad eum venit, se suosque omnes in officio futuros neque ab amicitia populi Romani defecturos confirmavit, quæque in Treveris gererentur ostendit. At Indutiomarus equitatum peditatumque cogere, iisque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in silvam Arduennam abditis (quæ ingenti magnitudine per medios fines Treverorum a flumine Rheno ad initium Remorum pertinet), bellum parare instituit. Sed posteaquam nonnulli principes ex ea civitate, et familiaritate Cingetorigis adducti et adventu nostri exercitus perterriti, ad Cæsarem venerunt et de suis privatim rebus ab eo petere

1. *tramissum* UH. om. Vrat. 2. Criticis auctoribus delere vocem non sum ausus, cujus origo ex antiqua varietate vocis *trajectus* hic minime probabilis; et tulerunt correctores haud sane timidi librorum Sex. Admitti potest invectam fuisse ex argumenta marginali : *Transmissus in Britanniam* (conf. c. 13), qualia multa sunt in P. — 2. *reliquid* B; *relinquit* P. — 3. *IIII A* et antiquiores Δ, partim imposita syllaba *or*. — 4. *hii* B.

III. — 9. *Induciomarus* et *Indutiomarus A* variantes, sed ut *c* paulo sit frequentius altero, plus semel etiam *Induciom*. Apud Orosium *Indutiomarus* sine var.; ap. Dionem Ἰνδουτιομάρου, codd. Ἰνδυοτιμάρους, Ἰνδυοτιμάρου, Ἰνδουτιμάρου. — 14. *eisque* duo Δ. — 15. *Ardueninam* R a pr., B. Egm., Vrat. 1. Orosius *Arduenna*. — 17. *Et* Tl. — 18. *et auctoritate* Sex Δ. — 20. *privatis* Sex Δ.

cœperunt, quoniam civitati consulere non possent; veritus ne ab omnibus desereretur, Indutiomarus legatos ad Cæsarem mittit : «sese idcirco ab suis discedere atque ad eum venire noluisse, quo facilius civitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis discessu plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque esse civitatem in sua potestate, seseque, si Cæsar permitteret, ad eum in castra venturum, suas civitatisque fortunas ejus fidei permissurum.»

IV. Cæsar, etsi intelligebat qua de causa ea dicerentur, quæque eum res ab instituto consilio deterreret, tamen, ne æstatem in Treveris consumere cogeretur, omnibus ad Britannicum bellum rebus comparatis, Indutiomarum ad se cum ducentis obsidibus venire jussit. His adductis, in iis filio propinquisque ejus omnibus, quos nominatim evocaverat, consolatus Indutiomarum hortatusque est uti in officio maneret; nihilo tamen secius, principibus Treverorum ad se convocatis, hos singillatim Cingetorigi conciliavit : quod cum merito ejus a se fieri intelligebat, tum magni interesse arbitrabatur ejus auctoritatem inter suos quam plurimum valere, cujus tam egregiam in se voluntatem perspexisset. Id tulit factum graviter Indutiomarus, «suam gratiam inter suos minui,» et qui jam ante inimico in nos animo fuisset, multo gravius hoc dolore exarsit.

1. *posset* A et Δ præter L., And., Ox., Cuj., qui recte *possent*. — *Indutiomarus veritus* Sex Δ, infra omisso nomine. — 6. *seque* B et pars Δ.

IV. — 10. *quæcumque eum* PRV, Egm.; *quære* L. — 11-12. *Britanucum* P pr. — 13. *Hiis* RV, Egm., Gott., Bong. 2; *Iis* ceteri A et alii Δ; *His* T. — *his* T; *his* pauci alii Δ; *inis* B pr. — *filiis* Sex Δ. — 17. *eos* TU. — *Cingetorii* B. — *quod tum* aliquot Δ rec. — 18. *ab se* L., Ox., Vindob. 1. — *tamen magni* TU. — 20. *Id factum* (unus *Id in se factum*) *graviter tulit* pauci Δ recentes.

V. His rebus constitutis, Cæsar ad portum Itium cum legionibus pervenit. Ibi cognoscit LX naves, quæ in Meldis factæ erant, tempestate rejectas cursum tenere non potuisse, atque eodem, unde erant profectæ, revertisse; reliquas paratas ad navigandum atque omnibus rebus instructas invenit. Eodem equitatus totius Galliæ convenit, numero millium quattuor, principesque ex omnibus civitatibus : ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreverat, quod, cum ipse abesset, motum Galliæ verebatur.

VI. Erat una cum ceteris Dumnorix Æduus, de quo ante ab nobis dictum est. Hunc secum habere inprimis constituerat, quod eum cupidum rerum novarum, cupidum imperii, magni animi, magnæ inter Gallos auctoritatis cognoverat. Accedebat huc quod in concilio Æduorum Dumnorix dixerat sibi a Cæsare regnum civitatis deferri : quod dictum Ædui graviter ferebant, neque recusandi aut deprecandi causa legatos ad Cæsarem mittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognoverat. Ille omnibus primo precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur, partim quod insuetus navigandi mare timeret, partim quod religionibus impediri sese diceret. Posteaquam id obstinate sibi negari vidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ sollicitare, sevocare

V. — 2. *in Belgis* multi Δ recentes. — 7. *paucos* BM.

VI. — 12. *secum abire* V, Egm. et aliquot alii Δ; *habire* corrector in P et ipse, ut videtur, R qui : ... *bire* (post rasuram); postremi Δ *ducere*. — 13. *rerum... novarum* B, voce erasa. — 14. fort. *Gallicos* P pr. — 15. *jam in* Sex Δ. — 18-19. *suis hostibus* B. — 19. fort. *precipibus* P pr. — 23. *revocare* Δ et A præter P, qui *sevocare* cum V, Ox., Duk., Bong. 2. Sed in Fabriciano exemplo ex « Bong. 2, Egm., Gott. » *evocare* annotatum video, quod ex uno modo Ursiniano affert Oud.

singulos hortarique cœpit, uti in continenti remanerent; metu territare: «non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur; id esse consilium Cæsaris, ut, quos in conspectu Galliæ interficere vereretur, hos omnes in Britanniam traductos necaret;» fidem reliquis interponere, jusjurandum poscere, ut, quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hæc a compluribus ad Cæsarem deferebantur.

VII. Qua re cognita Cæsar, quod tantum civitati Æduæ dignitatis tribuebat, coercendum atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius ejus amentiam progredi videbat, prospiciendum ne quid sibi ac reipublicæ nocere posset. Itaque dies circiter xxv in eo loco commoratus, quod corus ventus navigationem impediebat, qui magnam partem omnis temporis in iis locis flare consuevit, dabat operam ut in officio Dumnorigem contineret, nihilo tamen secius omnia ejus consilia cognosceret; tandem, idoneam nactus tempestatem, milites equitesque conscendere in naves jubet. At omnium impeditis animis, Dumnorix cum equitibus Æduorum a castris, insciente Cæsare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata Cæsar, intermissa profectione atque omnibus rebus postpositis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit retrahique imperat: si vim faciat

1. *ut* R et aliquot Δ. — 1-2. *metu terr.* om. tres Δ. — 3. *quosquos* Vindob. 1.

VII. — 9. *tribuerat* Sex Δ. — 11. *perspiciendum* A præter M, qui *prospiciendum* cum TU, Vindob. 1, ed. principe. — 12. *noceri* T, Scal. — *dies* om. PRV, *circiter xxv diebus* R a sec., Egm. — 13. *chorus ventus* codd. ut videtur omnes, non insolita scriptura, a Schneidero servata, quem vide. — 14. *in is* V et duo Δ, alii *his*. — *locis* non agnoscunt A nec plurimi Δ, quorum tres *partibus* vel *regionibus*. Quod facilius excidebat *locis* habent Sex Δ. — 16. *cognoscere* BMTU. — 17-18. *conscendere naves* H, Vindob. 1. — 22. *misit* et *imperavit* Sex Δ.

neque pareat, interfici jubet, nihil hunc se absente pro sano facturum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset. Ille enim revocatus resistere ac se manu defendere suorumque fidem implorare cœpit, sæpe clamitans liberum se liberæque esse civitatis. Illi, ut erat imperatum, circumsistunt hominem atque interficiunt; at equites Ædui ad Cæsarem omnes revertuntur.

VIII. His rebus gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus et equitum millibus duobus relicto, ut portus tueretur et rem frumentariam provideret, quæque in Gallia gererentur cognosceret, consiliumque pro tempore et pro re caperet, ipse cum quinque legionibus, et pari numero equitum quem in continenti reliquerat, ad solis occasum naves solvit. et leni Africo provectus, media circiter nocte vento intermisso, cursum non tenuit, et longius delatus æstu, orta luce sub sinistra Britanniam relictam conspexit. Tum rursus, æstus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulæ caperet, qua optimum esse egressum superiore æstate cognoverat. Qua in re admodum fuit militum virtus laudanda, qui vectoriis gravibusque navigiis, non intermisso remigandi labore, longarum navium cursum adæquarunt. Accessum est ad Britanniam omnibus navibus meridiano fere tempore, neque in eo loco hostis est visus, sed, ut postea Cæsar ex captivis

1. *nihil eum* Sex Δ. — 2-3. *Ille autem* perpauci Δ recentes et primæ editt. — 4. *improlerare* P pr. — 5-6. *circumsistunt hominemque interf.* pauci Δ, Ald.

VIII. — 8. *continenti* TE. — 10. *re frumentaria A* præter R qui *rē frumentariā*, ut multi Δ, quorum Sex et Aldus *rei frumentariæ*. — 10-11. *in Gallia fierent* Sex Δ. — 11. *pro se* R, Egm., Gott. — 13. *quam* Andin. — *relinquebat, solis occasu* Sex Δ. — 14. *profectus* nonnulli Δ. — 21. *adæquaverint* TU, Vindob. 1. — 23 et 1 p. 136. *ex captivis comperit* tres Δ iidem.

cognovit, cum magnæ manus eo convenissent, multitudine navium perterritæ (quæ cum annotinis privatisque, quas sui quisque commodi fecerat, amplius octingentæ uno erant visæ tempore), a litore discesserant ac se in superiora loca abdiderant.

IX. Cæsar, exposito exercitu et loco castris idoneo capto, ubi ex captivis cognovit quo in loco hostium copiæ consedissent, cohortibus decem ad mare relictis et equitibus trecentis, qui præsidio navibus essent, de tertia vigilia ad hostes contendit, eo minus veritus navibus, quod in litore molli atque aperto deligatas ad ancoram relinquebat, et præsidio navibus Quintum Atrium præfecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter XII, hostium copias conspicatus est. Illi equitatu atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere et prœlium committere cœperunt. Repulsi ab equitatu, se in silvas abdiderunt, locum nacti egregie et natura et opere munitum, quem domestici belli, ut videbatur, causa jam ante præparaverant : nam crebris arboribus succisis omnes introitus erant præclusi. Ipsi ex silvis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimæ, testudine facta et aggere ad munitiones

1. *magna* IIM (et *convenissent*). — 3. *commodi causa* quattuor Δ. — *amplius* *DCCCC* T. Vindob. 1 (in quo *tis* supra). Orosius (VI, 9) : SEXCENTAS *naves utriusque* (*ueriusque* cod. Paris.) *commodi fieri imperavi*. Cotta legatus Cæsaris in libro De republica Romanorum ap. Athen. (VI, p. 273, B), *mille* naves dicit his. ὁ πρῶτος πάντων ἀνθρώπων περαιωθεὶς ἐπὶ τὰς Βρεττανίδας νήσους μετὰ χιλίων σκαφῶν. — 4. *superiore loca* B, in quo manus antiqua *superiora*, recentior *loco* corrigendum annotaut.

IX. — 11. *deligatos* B. — *anchoras* quattuor Δ. — 11-12. *navibusque Atrium* TI. — *Attium* pauci Δ rec. — 16. *naucti* V. — 17. *videbantur* PRV, Egm., Gott., Vrat. 1 et pauci rec. — 20. *monitiones* hic et l. 21 R pr., PV. — 21. *et* omittunt Sex Δ.

adjecto, locum ceperunt, eosque ex silvis expulerunt paucis vulneribus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar prosequi vetuit, et quod loci naturam ignorabat, et quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui volebat.

X. Postridie ejus diei mane tripertito milites equitesque in expeditionem misit, ut eos qui fugerant persequerentur. Iis aliquantum itineris progressis, cum jam extremi essent in prospectu, equites a Quinto Atrio ad Cæsarem venerunt, qui nuntiarent superiore nocte, maxima coorta tempestate, prope omnes naves afflictas atque in litore ejectas esse, quod neque ancoræ funesque subsisterent, neque nautæ gubernatoresque vim tempestatis pati possent : itaque ex eo concursu navium magnum esse incommodum acceptum.

XI. His rebus cognitis, Cæsar legiones equitatumque revocari atque in itinere resistere jubet: ipse ad naves revertitur; eadem fere, quæ ex nuntiis litterisque cognoverat, coram perspicit, sic ut, amissis circiter XL navibus, reliquæ tamen refici posse magno negotio viderentur. Itaque ex legionibus fabros deligit, et ex continenti alios arcessi jubet; Labieno scribit ut quam plurimas posset iis legionibus quæ sunt apud eum naves instituat. Ipse, etsi res erat multæ operæ ac laboris, tamen

X. — 5. *tripartito* Δ recentiores. — *milite* A V et pauci Δ. — 6. *Iis* PBM, *is* R; *His* vel *hiis* plures Δ. — 8. *conspectu* duo Δ. — *atque Atrio* U; *a Titurio* L. — 10. *in litus* Sex Δ.

XI. — 14-15. *revocare* B. — 15. *itinere* (sine *in*) *desistere* Sex Δ; pauci recentes *consistere*. — 16-17. *prespicit* PR. — 17. *circiter* L recentes Δ non pauci; Lov. et duo alii LX; sed *quadraginta* Egm., Vrat. 1. — 19. *delegit* L, V a sec. (pr. *eligit*). Gottorp. et pauci rec.; *deligi* Sex Δ. — *arcersi* V, *accersi* M cum paucis Δ; *accersiri* vel *arcessiri* Sex Δ. — 20. *possit* Sex Δ. — *hiis* vel *his* pars Δ. — 21. *multi operis* aliquot Δ ex recentissimis.

commodissimum esse statuit omnes naves subduci et cum castris una munitione conjungi. In his rebus circiter dies decem consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis. Subductis navibus castrisque egregie munitis, easdem copias, quas ante, præsidio navibus reliquit; ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. Eo cum venisset, majores jam undique in eum locum copiæ Britannorum convenerant, summa imperii bellique administrandi communi consilio permissa Casivellauno, cujus fines a maritimis civitatibus flumen dividit, quod appellatur Tamesis, a mari circiter millia passuum LXXX. Huic superiore tempore cum reliquis civitatibus continentia bella intercesserant; sed nostro adventu permoti Britanni hunc toti bello imperioque præfecerant.

XII. Britanniæ pars interior ab iis incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt; maritima pars ab iis qui prædæ ac belli inferendi causa ex Belgio transierant (qui omnes fere iis nominibus civitatum appellantur, quibus orti ex

2. *una mutatione subjungi* B. — 3. *a labore* Bong. 2. — 5. *quæ ante* (vel *antea*) *præsidio navibus fuerant, reliquit* Sex Δ. — *relinquit* duo Δ. — 9. *Casivellauno* sive *Casibellauno* A fere constanter. BM aliquoties *Cassiv.*, duplici *ss*, ut pars Δ et omnes Orosii. Longobard. *Cassovellauno*, Paris. *Cassobellauno*. Bis in B *Casubell.*, in P *Casuvell.*, c. 19 et 22, ubi *casu Vellaunus*, paucis versibus post *Casivellauni*. Oudendorpius de suis testatur «*Casibellano* vel *Casivellano*.» Eadem terminatio in parte codicum Δ. Κασουελλανὸν ap. Dion. Cass. XL, 2, sed Κασόλαυνον vel Κασόλαυλον Polyæn. VIII, 23, § 5. — 10. *Tamesis* sine var., sed infra c. 18 Oudendorpius ex suis *Thamesim* affert, quod in paucis Δ inventum, nullo A. Etiam Orosii codices omnes *Tamesis*. Tacito autem et Dioni est ὁ Ταμέσας. — 13. *præfecerunt* Egm.

XII. — 14. *interior* om. B; *inferior* TUL. — 15. *insula ipsa* TL, Scal., Ox. (Cujacianum non memorat nostrum exemplum Fabric.), quod si scripsisset Cæsar, nemo attrectasset. — *maritima* B; *maritima pars* PRV; *dicunt maritimi* Egm., Vrat. 1. — *his* pars Δ. — 16. *qui* om. B, Gott. — *ex Belgis* recentes quidam Δ ap. Oud. — *transierunt* TU, Vind. 1 et non nominati ap. Oud. — 17. *is* V, *his* nonnulli Δ

civitatibus eo pervenerunt) et bello illato ibi permanserunt atque agros colere cœperunt. Hominum est infinita multitudo, creberrimaque ædificia, fere Gallicis consimilia; pecorum magnus numerus. Utuntur aut ære aut taleis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum, sed ejus exigua est copia; ære utuntur importato. Materia cujusque generis, ut in Gallia, est, præter fagum atque abietem. Leporem et gallinam et anserem gustare fas non putant; hæc tamen alunt animi voluptatisque causa. Loca sunt temperatiora quam in Gallia, remissioribus frigoribus.

XIII. Insula natura triquetra, cujus unum latus est contra Galliam. Hujus lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere omnes ex Gallia naves appelluntur, ad orientem solem.

1. *bello inlato* omnes, ut durare bellum significetur, aliter ac II, 29. Recentes critici correxerunt *sedato* aut *finito*. — *remanserunt* Sex Δ — 3. *pecoris* Sex Δ, quorum tres *numerus ingens*. — 4. *aut ære aut nummo aureo aut* A et plurimi Δ, quorum Sex *nummo æreo*. Primæ edd.: *utuntur tamen ære ut nummo aureo*. Quod A præbent, et absurdum est et falsum esse «ostendit quod hac ipsa æstate Cicero scribit Trebatio (*Fam.* VII, 7): *in Britannia nihil esse audio neque auri neque argenti*, idque ex Quinti fratris litteris, quas memorat, cognitum habere potuit.» Schneider. Ambigue dictum *utuntur aut ære* in fine demum periodi apparet quomodo accipiendum sit: quare, post certissima quæ vidimus marginalium in archetypo notarum exempla, statuo ad latus vocum *aut ære* scriptam fuisse sive explicationem sive correctionem *nummo æreo*, quod perinde necessarium videri poterat sive *taleis* sequeretur sive *aliis*. In seriem illatum *nummo æreo* fiebat intolerabile et alteri voci cessit, nam fuisse *aurum* in Britannia jam Strabo et Tacitus erant testes. Quod in Cujaciano voces interpolatæ non leguntur, casu factum est. — *aut aliis ferreis* A et multi Δ; *taleis* Sex Δ præter U; *anulis* vel *annulis* recentium Δ non pauci, R a sec., et vett. edd. — 5. *pro nummo* omittunt Sex Δ; *pro nummo aureo* duo codd. Sambuci. — 9. *ansarem* R.

XIII. — 12. *Insulæ* Egm., Vrat. 1. — *natura utrique A*; plurimi Δ sic vel *utrinque, utriusque, utrisque, utique*; Sex Δ *triquadra* vel *triquatra*, unus *triquarta*; edd. primæ *triquetra*, cujus pars est relicta erat in antiquorum codicum scriptura (*u*)*trique*. — *cujus imum* ed. princ.

inferior ad meridiem spectat. Hoc pertinet circiter millia passuum quingenta. Alterum vergit ad Hispaniam atque occidentem solem; qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia, sed pari spatio transmissus atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula quæ appellatur Mona; complures præterea minores objectæ insulæ existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt dies continuos XXX sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percontationibus reperiebamus, nisi certis ex aqua mensuris breviores esse quam in continenti noctes videbamus. Hujus est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum millium. Tertium est contra septentriones, cui parti nulla est objecta terra, sed ejus angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse existimatur. Ita omnis insula est in circuitu vicies centum millium passuum.

XIV. Ex his omnibus longe sunt humanissimi qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt, sed lacte et carne vivunt, pellibusque sunt vestiti. Omnes vero se Britanni vitro inficiunt, quod cæruleum efficit

1. *expectat A* præter BM. — *Hoc latus* (*locus* T a pr. m.) *tenet* Sex Δ. — 2. *quinquaginta* duo recentes Δ. *octingenta* alii duo. — 3. *Hibernia insula* Sex Δ. — 4. *æstimantur* L. Gott. et recentes Δ non pauci. — *quam a Br.* P pr. — 6. *subjectæ A* et plurimi Δ: *objectæ* Sex Δ. metaphrasta ἀντικεῖσθαι. Rectius erat *superjectæ*, quod scripsit Em. Hoffmann. — 8-9. *percunct.* Sex Δ. — 9. *nisi quod* pauci Δ recentes. — 10. *videbamus* om. tres Δ. — 11. *ut eorum fert op.* Sex Δ. — 13. *ad* om. TI. — *exspectat A* præter BM. — 14. *Huic* Sex Δ. — 15. *vigies milium* Gottorp.

XIV. — 17. *iis A*, *hiis* M, *his* V et pars Δ. — 18-19. *Gallica A* sine præpositione, quæ exstat in Sex Δ et aliquot aliis; *Gallia* P pr. — 21. *ultro A* (*a ultro* B) et plurimi Δ: H et pauci recentes *nitro*; U. And. et Vindob. 1 *nitro*, quod in

colorem, atque hoc horridiores sunt in pugna aspectu; capilloque sunt promisso atque omni parte corporis rasa præter caput et labrum superius. Uxores habent deni duodenique inter se communes, et maxime fratres cum fratribus parentesque cum liberis; sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, quo primum virgo quæque deducta est.

XV. Equites hostium essedariique acriter prœlio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, tamen ut nostri omnibus partibus superiores fuerint atque eos in silvas collesque compulerint; sed compluribus interfectis, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex silvis ejecerunt, impetuque in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnaverunt, duabusque missis subsidio cohortibus a Cæsare, atque iis primis legionum duarum, cum hæ perexiguo intermisso loci spatio inter se constitissent, novo genere pugnæ perterritis nostris, per medios audacissime perruperunt, seque inde incolumes receperunt.

ultro abiit. Edd. vett. *glasto*. — 1. *horribiliores* vel *horribiliore* in Sex Δ. — 5. *si* om. BM et Sex Δ. — *iis A* (præter M, qui *hiis*) et nonnulli Δ; *his* V et plures Δ. — 6. *primo* PB pr.; *quibus primo* (vel *primum*) *virgines quæque ductæ sunt* Sex Δ. *deductæ* L.

XV. — 8. *non* (pro *nostro*) PR pr., V. — *in* om. R. — *ita tamen* Sex Δ. — *utnim* vel *utnin omnibus* PR pr.; P sec. *utrum omnibus*, ut V. — 9. *atque omnes* PRV et plurimi Δ; *eos* BM et Sex Δ, quod præferendum; illud *oēs* scribebatur. — 10-11. *nonnullo* R. — 11. *ex* B in rasura; *a* H (qui *nonnulli*); *exmus* R; *exius* P pr. — *spatio* om. B. — 13. *in eo* PRV; *in nostros* Egm. — 15. *is* V, *hiis* vel *his* plures Δ. — 16. *hæc* BM et aliquot Δ. — 17. *pertemptis* AV, *peremptis* M et var. Victorii; *pertemptatis* m. sec. recentior B, ut Bong. 2 (cui nescio an errore nostrum exemplum Fabric. addit Egm. et Goll.); *perterritis* Δ multi et ed. princ. — 18. *proruperunt* L, Ox. Quod sic narrovit Dio Cass. (XL, 2): Τὸ μὲν πρῶτον ἐταράχθησαν τῇ τῶν ἁρμάτων σφῶν προσμίξει· ἔπειτα δὲ διιςάμενοι καὶ ἐκεῖνά τε παρεξιέντες καὶ τοὺς παραθέοντας εἰς τὰ πλάγια βάλλοντες, ἀνίσωσαν τὴν μάχην.

Eo die Quintus Laberius Durus, tribunus militum, interficitur. Illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur.

XVI. Toto hoc in genere pugnæ, cum sub oculis omnium ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter gravitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad hujus generis hostem, equites autem magno cum periculo prœlio dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent et, cum paulum ab legionibus nostros removissent, ex essedis desilirent et pedibus dispari prœlio contenderent. Equestris autem prœlii ratio et cedentibus et insequentibus par atque idem periculum inferebat. Accedebat huc ut numquam conferti, sed rari magnisque intervallis prœliarentur, stationesque dispositas haberent, atque alios alii deinceps exciperent, integrique et recentes defetigatis succederent.

XVII. Postero die procul a castris hostes in collibus constiterunt, rarique se ostendere et lenius quam pridie nostros equites prœlio lacessere cœperunt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa tres legiones atque omnem equitatum cum Gaio Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores advolaverunt, sic uti ab signis legionibusque non absisterent. Nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt

1. *Labienus* in Sex Δ et ap. Oros. (VI, 9) : *Cæsaris equitatus primo congressu a Britannis victus, ibique Labienus tribunus occisus est.* — 2. *immissis* Sex Δ.

XVI. — 4. *dimicarentur* B. — 5. *armaturæ* Sex Δ. — 7. *prœlio* om. Sex Δ. — 10. *desilerent* PRV. — 13. *rationesque* B. — 14. *alii* om. quattuor Δ. — 15. *defatig.* V et pars Δ.

XVII. — 17. *lentius* quattuor Δ; *latius* L. — 20. *Q. Trebonio* L. Scal. — *partibus* abest ab *A* et plurimis Δ; legitur vox necessaria in Sex Δ et primis edd. — 22. *adsisterent* R.

neque finem sequendi fecerunt, quoad subsidio confisi equites, cum post se legiones viderent, præcipites hostes egerunt: magnoque eorum numero interfecto, neque sui colligendi neque consistendi aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. Ex hac fuga protinus, quæ undique convenerant, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copiis hostes contenderunt.

XVIII. Cæsar, cognito consilio eorum, ad flumen Tamesim in fines Casivellauni exercitum duxit, quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc ægre, transiri potest. Eo cum venisset, animum advertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas. Ripa autem erat acutis sudibus præfixis munita, ejusdemque generis sub aqua defixæ sudes flumine tegebantur. His rebus cognitis a captivis perfugisque, Cæsar, præmisso equitatu, confestim legiones subsequi jussit. Sed ea celeritate atque eo impetu milites ierunt, cum capite solo ex aqua exstarent, ut hostes impetum legionum atque equitum sustinere non possent, ripasque dimitterent ac se fugæ mandarent.

XIX. Casivellaunus, ut supra demonstravimus, omni deposita spe contentionis, dimissis amplioribus copiis, millibus circiter quattuor essedariorum relictis, itinera nostra servabat,

1. *quod* BMH II. *quo* PBV et Δ præter Oxon. et Cujac., qui recte *quoad*, ut Aldus. — 2. *se* om. A cum V et multis Δ; habent Sex Δ et primæ edd. — *eierunt* B. m. sec. recentior *eiecerunt*. — 3-4. *neque consist.* usque ad *desiliendi* om. BM. — 4. *ex equis* tres Δ.

XVIII. — 8. *Tamesin* pars Δ et vetus Paris. Orosii; v. ad c. 11. — 11. *animadvertit* M a sec. et Sex Δ. — *rippam* B. — 13. *præfixisque* BM et Sex Δ. De flumine sic olim munito valde memorabilia tradit Beda Histor. Angl. I. 2. — 14. *Iis A*; *His* V et pars Δ.

paulumque ex via excedebat, locisque impeditis ac silvestribus sese occultabat, atque iis regionibus, quibus nos iter facturos cognoverat, pecora atque homines ex agris in silvas compellebat, et cum equitatus noster liberius prædandi vastandique causa se in agros ejecerat, omnibus viis notis semitisque, essedarios ex silvis emittebat et magno cum periculo nostrorum equitum cum iis confligebat, atque hoc metu latius vagari prohibebat. Relinquebatur ut neque longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur et tantum in agris vastandis incendiisque faciendis hostibus noceretur, quantum labore atque itinere legionarii milites efficere poterant.

XX. Interim Trinobantes, prope firmissima earum regionum civitas, ex qua Mandubracius adolescens, Cæsaris fidem secutus, ad eum in continentem Galliam venerat (cujus pater in ea civitate regnum obtinuerat interfectusque erat a Casivellauno; ipse fuga mortem vitaverat), legatos ad Cæsarem mittunt, pollicenturque sese ei dedituros atque imperata facturos; petunt ut Mandubracium ab injuria Casivellauni defendat at-

XIX. — 2. *se* Sex Δ. — *hiis* vel *his* pars Δ. — 5. *ejiceret* tres Δ rec.; *in agros effunderet, omnes* (vel *omnis*) *viis notis semitisque* Sex Δ. — *notis* om. *A* et Δ præter Sex, cujus interpolandi causam non fuisse ostendit Schneiderus. — 7. *hiis* vel *his* pars Δ.

XX. — 12. *Trinobantes* hic *A* cum Orosio, cap. 21 *Trinouantibus*, cap. 22 extr. *Trenouantibus*; in Δ *tri* et *u* sæpius habes quam *tre* et *b*. — 13. *Mandubracius A* constanter hoc capite, B semel *Mandubratium*, sed c. 22 extr. PRM *Mandubragio*. Vindob. 1 *Mandruubatius*, TU *Mandrobacius* vel *Mandrubacius*. Aliqui Δ in fine *-antius* vel *-antus*. Orosius (VI, 9): *Trinobantum firmissima civitas cum Androgorio duce*, sed codices ejus *Androgio* vel (ut vetus Paris.) *Andragio*, ut *cum Mandragio* vel *Mandubragio* scribendum videatur, ut Cæsaris codd. extremo c. 22. — 14. *pater Imanuentius* edd. primæ; *Inianuuetitius* UH et Vindob. 1, qui in fine *-tutus*, P in marg.: *ali inlanouitus*. Abest nomen ab *A* et longe plurimis Δ. — 15. *interfectus a Cassivellauno victusque erat a Cassivellauno* B; postremæ voces quattuor inter versus positæ in M.

que in civitatem mittat qui præsit imperiumque obtineat. His Cæsar imperat obsides XL frumentumque exercitui, Mandubraciumque ad eos mittit. Illi imperata celeriter fecerunt, obsides ad numerum frumentaque miserunt.

XXI. Trinobantibus defensis atque ab omni militum injuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Cæsari dedunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco oppidum Casivellauni abesse, silvis paludibusque munitum, quo satis magnus hominum pecorisque numerus convenerit. Oppidum autem Britanni vocant, cum silvas impeditas vallo atque fossa munierunt, quo incursionis hostium vitandæ causa convenire consuerunt. Eo proficiscitur cum legionibus: locum repperit egregie natura atque opere munitum; tamen hunc duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes paulisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt, seseque alia ex parte oppidi ejecerunt. Magnus ibi numerus pecoris repertus, multique in fuga sunt comprehensi atque interfecti.

XXII. Dum hæc in iis locis geruntur, Casivellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstravimus, quibus regionibus quattuor reges præerant, Cingetorix, Carvilius, Taxima-

1. *Iis A.* — 2. *frumentaque* Sex Δ.

XXI. — 6. *Cenimanni* U, *Cenomagni* Egm. (in marg. *Cenomanni*) et Vrat. 1; *Cegni Agni* cod. a Cambdeno inspectus. Lipsius corrigebat *Iceni*, *Cangi*. — *Segontaci*, *-tiani*, *Sengoriaci* et alia Δ recentes. — *Ancarites*, *Ancalides*, *Anchalides* Δ recentes. — *Bibrocicassi*, *Bibrociacassi*, *Bibrocilassi* et alia Δ recentes. — 7. *iis* AV Egm. — 10. *Brittantium vocari* Vind. 1. — 11. *munierint* duo Δ. — 11-12. *incursiones hostium vitandi* Sex Δ præter U.

XXII. — 19. *Cum hæc A* et plurimi Δ; *Dum* TUL et primæ edd. — *hiis* vel *his* pars Δ. — 21. *tres* Vind. 1. — *Cartuilius* L; *Carnilius* cod. Scal.

gulus, Segovax, nuntios mittit, atque iis imperat uti, coactis omnibus copiis, castra navalia de improviso adoriantur atque oppugnent. Ii cum ad castra venissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Lugotorige, suos incolumes reduxerunt. Casivellaunus, hoc prœlio nuntiato, tot detrimentis acceptis, vastatis finibus, maxime etiam permotus defectione civitatum, legatos per Atrebatem Commium de deditione ad Cæsarem mittit. Cæsar, cum constituisset hiemare in continenti propter repentinos Galliæ motus, neque multum æstatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat, et quid in annos singulos vectigalis populo Romano Britannia penderet constituit; interdicit atque imperat Casivellauno, ne Mandubracio neu Trinobantibus noceat.

XXIII. Obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naves invenit refectas. His deductis, quod et captivorum magnum numerum habebat, et nonnullæ tempestate deperierant naves, duobus commeatibus exercitum reportare instituit. Ac sic accidit uti ex tanto navium numero tot navigationibus, neque hoc neque superiore anno, ulla omnino navis quæ milites portaret desideraretur; at ex iis quæ inanes ex continenti ad eum remitterentur et prioris commeatus expositis militibus, et quas

1. *Segonax* recentes Δ. quidam *Segoviax*, *Sevogax*. — *mittatque* R pr. — *his* vel *hiis* pars Δ. — 2. *contra* (pro *castra*) B. — 3. *Hii* vel *Hi* pars Δ; *Ibi* V. — 4. *Lugutorige*, *Lutocorige* et alia in recentibus Δ; *Cingetorige* Sex Δ. — 7. *civitatium* Sex Δ. — 8-9. *statuisset hiemem* Sex Δ. adjecto *agere* post *motus*. — 9. *motus* om. M, qui a sec. *casus*. — 11. *quod* A præter R. qui *quot* cum V: utrumque in plerisque Δ. sed *quid* in Sex Δ. — 14. *bellum faciat* (pro *noceat*) Sex Δ.

XXIII. — 16. *Iis A; His* V et multi Δ. — 16-17. *in magnum n. habeat* B. — 18. *deportare constituit* Sex Δ. — 20. *nulla* Sex Δ. — 21. *his* aliquot Δ. — *inanis* BM.

postea Labienus faciendas curaverat numero XL., perpaucæ locum caperent, reliquæ fere omnes rejicerentur. Quas cum aliquamdiu Cæsar frustra exspectasset, ne anni tempore a navigatione excluderetur, quod æquinoctium suberat, necessario angustius milites collocavit, ac summa tranquillitate consecuta, secunda inita cum solvisset vigilia, prima luce terram attigit, omnesque incolumes naves perduxit.

XXIV. Subductis navibus, concilioque Gallorum Samarobrivæ peracto, quod eo anno frumentum in Gallia propter siccitates angustius provenerat, coactus est aliter ac superioribus annis exercitum in hibernis collocare, legionesque in plures civitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam Gaio Fabio legato dedit, alteram in Nervios Quinto Ciceroni, tertiam in Esuvios Lucio Roscio; quartam in Remis cum Tito Labieno in confinio Treverorum hiemare jussit; tres in Belgis collocavit: his Marcum Crassum quæstorem, et Lucium Munatium Plancum et Gaium Trebonium legatos præfecit. Unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, et cohor-

2. *reficerentur* A cum V et plurimis Δ. antiquo lapsu; *reicerentur* TUH. Vind. 1 et primæ edd. — 3. *a* om. Sex Δ — 5-6. *summam tranquillitatem consecutus* quattuor Δ. — 6. *inita* om. Sex Δ.

XXIV. — 8-9. *Samarobrivæ* A hic et c. 47 cum V. Egm., Gott., Petav. et aliis, sed c. 53 *Samarobrivam* cum plerisque Δ. duo *Samarobrum*, U *Samarobriuma*. Utroque loco nonnulli Δ *Samarubr.* vel *Samaribr.*, alii quidam cum terminatione *-brina*. Lapis antiquus SAMARABRIVA. — 9. *quo anno* ap. Flodoardum, qui om. *in Gallia*. — 13. *C.* pars Δ. — 14. *Esurios*. v. ad II. 34. — *Rostio* PV. — 15. *Trev.*, v. ad I. 37. — *in Belgio* Sex Δ. — 16. *iis* A et pars Δ. — *Marcum Crassum Quintum* A et multi Δ. quorum TUH. Vindob. 1. aliquot recentes et primæ edd. omittunt *Quintum*. Aldum *quæstorem*, ut «Petav., Lovan., Oxon., Bong. 3. fort. et Andin. et Cujac.» Oud. Recens corrector (nam sunt tres) codicis B erravit supra l. 13 verbis *Quinto Ciceroni* adscribens «*l' questori.*» Compendium scripturæ vitium peperit. — 16-17. *Munacium* M, *Manacium* B. *Municium* PRV, Egm., Gott.; *Munitium* L; alii Δ *Minutium*, ut plerumque variatur in his nominibus. — *C.* vel *Caium* nonnulli Δ.

tes quinque in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam ac Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis et Catuvolci erant, misit. His militibus Q. Titurium Sabinum et L. Aurunculeium Cottam legatos præesse jussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillime inopiæ frumentariæ sese mederi posse existimavit. Atque harum tamen omnium legionum hiberna (præter eam quam Lucio Roscio in pacatissimam et quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea, quoad legiones collocatas munitaque hiberna cognovisset, in Gallia morari constituit.

XXV. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cujus majores in sua civitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar, pro ejus virtute atque in se benevolentia, quod in omnibus bellis singulari ejus opera fuerat usus, majorum locum restituerat. Tertium jam hunc annum regnantem inimici, multis palam ex civitate auctoribus, interfecerunt. Defertur ea res ad Cæsarem.

1. *Ebur.*, v. ad II, 4. — 2. *et Rhen.* pauci Δ. — *Ambioregem* accus., nominativo *Ambio rex* cod. Paris. Orosii. — *Catuolci* hic *A* et plurimi Δ. *Catulorci* Goll., *Caticolci* Lovan.; sed c. 26 *A Caturulco* cum parte Δ, variantium *Catuolco*, *Catticulco*, *Cantusulco*, *Patuulco*, etc. Denique VI, 31 *A Caturoleus*, cum levi aberratione in parte Δ, *Catucoltus*, *Caticuleus*, *Catoricus*, etc. — 4. *esse jussit* quattuor Δ. — 7. *Ruscio* PR. Egm. — 8. *dederat militibus* PR pr., U. — 9. *collocasset* Sex Δ. — 9-10. *minutaque* B.

XXV. — 11. *Tasgecius* B et multi ap. Oud. — *hujus A* et plerique Δ; *cujus* TUH, Vindob. 1. — 15-16. *inimicis jam multis palam ex civitate et iis auctoribus eum interf.* AV et multi Δ. In quibus verbis alterum *jam* repetitum ex praecedentibus videtur; ablativi autem minime apti sequentibus; ac facile quidem *inimici* ob insequens *multis* in ablativum abibat; postrema vero, *et iis* (*hiis* vel *his* pars Δ) *auctoribus* (*actor.* V) *eum interfecerunt*, excidisse quædam produnt, neque ulla cum probabilitate *et iis* et *eum* a Schneidero pro interpolatis habentur. Oudendorp. conjecit *necis*, Davisius *cædis auctoribus*. Sex Δ vero locum non ineleganter ita constituerunt: *regnantem inimici palam multis ex civitate auctoribus interfecerunt*. Quam fere scripturam dedimus, non quasi veram, sed ne cum perditis vocibus etiam oratio perdatur.

Ille veritus, quod ad plures pertinebat, ne civitas eorum impulsu deficeret, Lucium Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet ibique hiemare, quorumque opera cognoverit Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis quæstoreque, quibus legiones tradiderat, certior factus est in hiberna perventum locumque hibernis esse munitum.

XXVI. Diebus circiter quindecim, quibus in hiberna ventum est, initium repentini tumultus ac defectionis ortum est ab Ambiorige et Catuvolco : qui cum ad fines regni sui Sabino Cottæque præsto fuissent, frumentumque in hiberna comportavissent, Indutiomari Treveri nuntiis impulsi suos concitaverunt, subitoque oppressis lignatoribus, magna manu ad castra oppugnatum venerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent vallumque ascendissent, atque una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri prœlio superiores fuissent, desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamaverunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodiret : « habere sese quæ de re communi dicere vellent, quibus rebus controversias minui posse sperarent. »

XXVII. Mittitur ad eos colloquendi causa Gaius Arpineius.

2. *cum religione* B. — *Belgis* nonnulli Δ rec. — 4. *cognoverat* A et plurimi Δ; *cognoverit* recte Sex Δ. — 5. *quæstoribusque* codd. omnes præter duos quos se vidisse dicit Ciacconius. Ceterum *quæstoribusque* ex compendio vocis *quibusque* oriri potuisse observat Em. Hofmannus, deinde ob structuram illato *quibus*. Similiter accidit c. 53

XXVI. — 8. *xii* Vindob. 1. — 11. *Cat.*, v. ad c. 24. — 14. *oppugnanda* Sex Δ. — 16. *missis* Sex Δ. — 17. *ab oppugnatione suos* Sex Δ. — 18. *aliquis* unus L. — *prodiret* omnes A et Δ, præter paucos recentissimos; vicissim edd. ante nostram memoriam omnes *prodirent*. — 19. *quod* TU.

XXVII. — 21. *colloq. causa* om. Sex Δ.

eques Romanus, familiaris Quinti Titurii, et Quintus Junius ex Hispania quidam, qui jam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem ventitare consuerat. Apud quos Ambiorix ad hunc modum locutus est : « sese pro Cæsaris in se beneficiis plurimum ei confiteri debere, quod ejus opera stipendio liberatus esset, quod Aduatucis finitimis suis pendere consuesset; quodque ei et filius et fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatuci, obsidum numero missos, apud se in servitute et catenis tenuissent : neque id, quod fecerit de oppugnatione castrorum, aut judicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu civitatis; suaque esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet juris in se multitudo quam ipse in multitudinem. Civitati porro hanc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum conjurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humilitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copiis populum Romanum superari posse confidat. Sed esse Galliæ commune consilium; omnibus hibernis Cæsaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteræ legioni subsidio venire posset. Non facile Gallos Gallis negare potuisse, præsertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum videretur. Quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere nunc se rationem officii pro beneficiis Cæsaris : monere, orare Titu-

— *Caius* vel *C.* pars Δ. — *Carpineius* A nec pauci Δ, cum aliqua varietate, ut *Carcinius*, *Capineus*, etc. Sex Δ autem *Arpinius*, eodemque modo c. 28, ubi A *Arpineus* (P *Arpineius*) cum V. Egm. et antiquioribus aliis; habent recentes Δ *Carpitius*, *Carpititius*, *Carpienius*, et alia. — 1. *quinque Ti. Titurii* P pr. — 2. *missi* B; *jussu* Gott. — 3. *consuerunt* R et nonnulli Δ rec.; in B *consuerāt*, sed lineola recenti : *consueverant* Sex Δ. — *in hunc* Sex Δ. — 5. *confidere* R a sec. m., Gott., aliquot Δ recentes et primæ edd. — 7. *missi* RBTU. — 9. *hi* (pro *id*) duo Δ. — *fecerint* Sex Δ; Vrat. 1 et pauci alii *fecerat*. — 16. *se superare* Sex Δ. sine *se* Petav. et Pal., sine *posse* Gott. — 18. *alteri* Sex Δ; *alteræ* etiam primæ edd. — 21. *proprietate* multi Δ cum A, quorum unus M *pro pietate*.

rium pro hospitio, ut suæ ac militum saluti consulat. Magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse; hanc adfore biduo. Ipsorum esse consilium, velintne prius, quam finitimi sentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem aut ad Labienum deducere, quorum alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab iis absit. Illud se polliceri et jurejurando confirmare, tutum iter per fines daturum; quod cum faciat, et civitati sese consulere, quod hibernis levetur, et Cæsari pro ejus meritis gratiam referre. » Hac oratione habita, discedit Ambiorix.

XXVIII. Arpineius et Junius quæ audierunt ad legatos deferunt. Illi, repentina re perturbati, etsi ab hoste ea dicebantur, tamen non negligenda existimabant, maximeque hac re permovebantur, quod civitatem ignobilem atque humilem Eburonum sua sponte populo Romano bellum facere ausam vix erat credendum. Itaque ad consilium rem deferunt, magnaque inter eos exsistit controversia. L. Aurunculeius compluresque tribuni militum et primorum ordinum centuriones nihil temere agendum, neque ex hibernis injussu Cæsaris discedendum existimabant; quantasvis copias Germanorum sustineri posse munitis hibernis docebant : « rem esse testimonio, quod primum hostium impetum, multis ultro vulneribus illatis, fortissime

2. *Renum* RV. — 4. *aut* prius omittunt Sex Δ. — 6. *his* vel *hiis* aliquot Δ; *ab iis* om. Sex Δ. — 7. *se iter per suos fines* Sex Δ.

XXVIII. — 11. *Arp.*, v. ad c. 27. — *audierant* Sex Δ. — 14-15. *Ebur.*, v. ad II. 4. — 16-17. *inter eos* (addit Cujac., And., Ox. *ex iis tot causis*) *controversia orta est* Sex Δ præter L., qui *extiti*. — 19-20. *disc. docebant* Sex Δ præter L. — 20. *quantasvis magnas etiam copias* A et plurimi Δ, quorum Sex *quantasvis etiam magnas*. Recentes aliquot omittunt *magnas*, alii pauciores *etiam*. Expulit Schneiderus antiquam interpretationem vocabuli *quantasvis*, qui *copias etiam Germ.* edidit.

sustinuerint; re frumentaria non premi; interea et ex proximis hibernis et a Cæsare conventura subsidia;» postremo, «quid esse levius aut turpius, quam auctore hoste de summis rebus capere consilium?»

XXIX. Contra ea Titurius sero facturos clamitabat, «cum majores manus hostium, adjunctis Germanis, convenissent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum: brevem consulendi esse occasionem. Cæsarem arbitrari profectum in Italiam; neque aliter Carnutes interficiundi Tasgetii consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, tanta contemptione nostri ad castra venturos esse. Non hostem auctorem, sed rem spectare: subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Ariovisti mortem et superiores nostras victorias; ardere Galliam tot contumeliis acceptis sub populi Romani imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta.» Postremo, «quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad ejusmodi consilium descendisse? Suam sententiam in utramque partem esse tutam: si nihil esset durius, nullo cum periculo ad proximam legionem perventuros; si Gallia omnis cum Germanis consentiret, unam esse in celeritate positam salutem. Cottæ quidem, atque eorum qui dissentirent, consilium quem habere exitum? in quo si non

3. *esset* AV et multi Δ. sed recte Sex *esse*. — 4. *capare* P.

XXIX. — 7. *aut* BMTU et alii Δ; *ut* PRV, Egm.; *et* quinque Δ ap. Oud. — 11. *contentione* PB et plurimi Δ; *contenptione* R. — 12. *spectare* BMTL et pauciores Δ; *exspectare* PRV et Δ plures. — *magnum* BM. — 15. *superiorem gloriam r. m. extinctam* TU, Cuj. — 16. *certa spe* Sex Δ. — 17. *discendisse* PR. — 18. *in utraque parte* A et plures Δ; alterum est in Sex Δ. — *si nil* (vel *nihil*) *sit* Sex Δ. — 20. *consentiat* iidem. — 22. *haberet* codd. omnes; *haberent* M. Correxit Rob. Stephanus. — 22 et 1, p. 153. *si præsens periculum non* A et multi Δ. quorum nonnulli *non sit*. Suo loco *non* in TUL, Lovan. Corrector codicis M *periculum non*

præsens periculum, at certe longinqua obsidione fames esset timenda. »

XXX. Hac in utramque partem disputatione habita, cum a Cotta primisque ordinibus acriter resisteretur, « Vincite, inquit, « si ita vultis, » Sabinus, et id clariore voce, ut magna pars militum exaudiret : « neque is sum, inquit, qui gravissime ex « vobis mortis periculo terrear : hi sapient; si gravius quid acci- « derit, abs te rationem reposcent; qui, si per te liceat, peren- « dino die cum proximis hibernis conjuncti, communem cum « reliquis belli casum sustineant, non rejecti et relegati longe « ab ceteris aut ferro aut fame intereant. »

XXXI. Consurgitur ex consilio; comprehendunt utrumque et orant, « ne sua dissensione et pertinacia rem in summum periculum deducant : facilem esse rem, seu maneant, seu proficiscantur, si modo unum omnes sentiant ac probent; contra in dissensione nullam se salutem perspicere. » Res disputatione ad mediam noctem perducitur. Tandem dat Cotta permotus manus; superat sententia Sabini; pronuntiatur prima luce ituros. Consumitur vigiliis reliqua pars noctis, cum sua quisque miles circumspiceret, quid secum portare posset, quid ex instrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine periculo maneatur, et languore militum et vigiliis periculum augeatur. Prima luce sic ex castris profi-

ERAT (pro *ut*). *certe*. — 1. *longa* Sex Δ. — 2. *pertimescenda* Sex Δ.

XXX. — 3. *in utraque parte A* præter M et multi Δ. accusativi in Sex Δ. — 7. *in periculo* Sex Δ. — 10. *nec rejecti* quattuor Δ.

XXXI. — 13. *summo* B, ead. m. correctum. — 16. *dissensionem* B, *-nē* ceteri *A* et V; hoc vel illud in multis Δ præter Sex; *discessione* L. — 18. *manum* B. — 20. *possit* quattuor Δ. — 22. *langore* RMU.

ciscuntur, ut quibus esset persuasum non ab hoste, sed ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum, longissimo agmine maximisque impedimentis.

XXXII. At hostes posteaquam ex nocturno fremitu vigiliisque de profectione eorum senserunt, collocatis insidiis bipertito in silvis opportuno atque occulto loco, a millibus passuum circiter duobus Romanorum adventum exspectabant, et, cum se major pars agminis in magnam convallem demisisset, ex utraque parte ejus vallis subito se ostenderunt, novissimosque premere et primos prohibere ascensu atque iniquissimo nostris loco prœlium committere cœperunt.

XXXIII. Tum demum Titurius, qui nihil ante providisset, trepidare et concursare, cohortesque disponere, hæc tamen ipsa timide atque ut eum omnia deficere viderentur : quod plerumque iis accidere consuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta, qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atque ob eam causam profectionis auctor non fuisset, nulla in re communi saluti deerat, et in appellandis cohortandisque militibus imperatoris et in pugna militis officia præstabat. Cum propter longitudinem agminis minus facile omnia per se obire et, quid quoque loco faciendum esset, providere pos-

XXXII. — 5. *ejus* Sex Δ. — *bipart.* Δ recentes. — 7. *duorum* tres Δ. — *et* om. Sex Δ. — *major* om. Sex Δ. — 8. *dimisisset* A cum «plerisque» Δ. Non afferuntur nominatim qui *demisisset* præbent. — 10. *nostrorum* AV et multi alii; *nostris* Sex Δ.

XXXIII. — 12. *ut qui* Sex Δ. — 14. *ut ei* quattuor Δ. — 15. *hiis* vel *his* pars Δ, om. TU. — *accidere* B, ceteri A *accedere*, cum V et Egm. — 16. *qui cogitasse videretur* Sex Δ. — 20. *Quod cum* L: *Quod* TU, Vindob. 1. — *minus* FACERE *omnia per* A et pleraque Δ, quod bene correxit Aldus. Sex Δ : *non facile per se omnia obire.* — 21 et 1, p. 155. *scire possent* Sex Δ, quorum And et Ox. *poterant*, non scripto *Quod.*

sent, jusserunt pronuntiare, ut impedimenta relinquerent atque in orbem consisterent. Quod consilium etsi in ejusmodi casu reprehendendum non est, tamen incommode accidit: nam et nostris militibus spem minuit, et hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore et desperatione id factum videbatur. Præterea accidit (quod fieri necesse erat) ut vulgo milites ab signis discederent, quæque quisque eorum carissima haberet, ab impedimentis petere atque arripere properaret, clamore et fletu omnia complerentur.

XXXIV. At barbaris consilium non defuit; nam duces eorum tota acie pronuntiare jusserunt, « ne quis ab loco discederet; illorum esse prædam, atque illis reservari quæcumque Romani reliquissent: proinde omnia in victoria posita existimarent; esse et virtute et numero pugnantium pares. » Nostri tametsi ab duce et a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in virtute ponebant et, quoties quæque cohors procurrerat, ab ea parte magnus numerus hostium cadebat. Qua re animadversa, Ambiorix pronuntiari jubet, ut procul tela conjiciant neu propius accedant, et quam in partem Romani impetum fecerint,

1. *pronuntiari* UH; *tamen pronuntiare* L. — 4-5. *hostem ad pugnam alacriorem fecit* Sex Δ; *ad pugnam* etiam in BM. qui cetera ut *A* et reliqui Δ. — 7. *quæ quisque* BM et pauci recentes. — 8. *abripere* U. And., Ox.

XXXIV. — 11. *pronuntiari* TUH. — 12. *reservare* P. — 13. *posita esse* Sex Δ. — *existimare* Carrar., Duk. et duo alii Δ; *sperarent* Lov., Leid. 2. — 14. *Erant et virtute et numero pugnandi pares A* et Δ præter L. Pelav., Bong. 2 et paucos alios qui *pugnando*, omnes ut videtur distinguentes *pares. Nostri*, sed editores distinguunt *erant... pares nostri*, quod non procedere ab iisdem intellectum est. Nobis hæc quoque sunt ducum barbarorum verba, in quibus *existimaRENT ERANT* dittographiæ deberi videtur, cum res poscat *esse*, in Sex Δ post *posita* scriptum. Deinde quod dubitans proposuit Dinterus, *pugnantiū*, verum esse putamus in tanta vetustorum inter *t* et *d* fluctuatione. Sic sententia restituta. — *tamen etsi* Sex Δ. — 16. *procurreret* Sex Δ — 18-19. *ne ut propius* V; *ne propius* UH.

cedant: «levitate armorum et quotidiana exercitatione nihil iis noceri posse; rursus se ad signa recipientes insequantur.»

XXXV. Quo præcepto ab iis diligentissime observato, cum quæpiam cohors ex orbe excesserat atque impetum fecerat, hostes velocissime refugiebant. Interim eam partem nudari necesse erat et ab latere aperto tela recipi. Rursus cum in eum locum, unde erant egressi, reverti cœperant, et ab iis qui cesserant, et ab iis qui proximi steterant, circumveniebantur; sin autem locum tenere vellent, nec virtuti locus relinquebatur, neque ab tanta multitudine conjecta tela conferti vitare poterant. Tamen tot incommodis conflictati, multis vulneribus acceptis, resistebant, et magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam octavam pugnaretur, nihil quod ipsis esset indignum committebant. Tum Tito Balventio, qui superiore anno primum pilum duxerat, viro forti et magnæ auctoritatis, utrumque femur tragula trajicitur; Quintus Lucanius, ejusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumvento filio subvenit interficitur; Lucius Cotta legatus omnes cohortes ordinesque adhortans in adversum os funda vulneratur.

XXXVI. His rebus permotus Quintus Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum Gneum Pompeium ad eum mittit rogatum ut sibi militibusque

1. *hiis* vel *his* codd.; *ex his* Sex Δ.

XXXV. — 3. *is* V. *his* pars Δ. — *deligentissume* PR. — 4. *quæpiam* om. TU, Ox. — 6. *recipere* Sex Δ. — 7. *progressi* Sex Δ. — 7 et 8. *his*... *his* pars Δ. — 10. *confercti* pauci Δ recentes, *confecti* tres rec.; *a confertis vitari* Sex Δ. — 11. *Tamen tam multis inc.* Sex Δ. — *afflicti* L. — 13. *pugnassent* Sex Δ. — 14. *Bentio* vel *Ventio* TU; pauci alii *Balvennio* vel *Balventino*. — 15. *duxerat* TUL. — 16. *fremur* B. — *Lucianus* L. — 19. *adversus os* vel *hos* Sex Δ (sine *in*).

XXXVI. — 22. *Gneium* vel *Cn.* pars Δ.

parcat. Ille appellatus respondit : «si velit secum colloqui, licere; sperare a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi vero nihil nocitum iri, inque eam rem se suam fidem interponere.» Ille cum Cotta saucio communicat, si videatur, pugna ut excedant et cum Ambiorige una colloquantur : sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atque in eo perseverat.

XXXVII. Sabinus, quos in præsentia tribunos militum circum se habebat et primorum ordinum centuriones, se sequi jubet, et cum propius Ambiorigem accessisset, jussus arma abjicere, imperatum facit, suisque, ut idem faciant, imperat. Interim, dum de conditionibus inter se agunt longiorque consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumventus interficitur. Tum vero suo more victoriam conclamant atque ululatum tollunt, impetuque in nostros facto, ordines perturbant. Ibi Lucius Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum; reliqui se in castra recipiunt unde erant egressi. Ex quibus Lucius Petrosidius aquilifer, cum magna multitudine hostium premeretur, aquilam intra vallum projecit, ipse pro castris fortissime pugnans occiditur. Illi ægre ad noctem oppugnationem sustinent; noctu ad unum omnes, desperata salute, se ipsi interficiunt. Pauci ex prœlio elapsi, incertis itineribus per silvas ad Titum Labienum legatum in hiberna perveniunt, atque eum de rebus gestis certiorem faciunt.

3. *non noc.* Sex Δ. — *in quam r.* Sex Δ. — 6. *sperare se* Sex Δ. — *habeo* PV. — *impetrare* BML., Ox., Petav. — 8. *constitit* Sex Δ.

XXXVII. — 12. *impetratum* B. — *id ut fac.* L., *is ut* duo alii Δ. — 17. *maximū a* B. — 19. *Peturifidius* Vindob. 1. — 22. *nocte* quattuor Δ. — 23. *lapsi* codd. præter Sex Δ, qui *elapsi*. — 24. *hibernia* V, etiam alibi.

XXXVIII. Hac victoria sublatus Ambiorix statim cum equitatu in Aduatucos, qui erant ejus regno finitimi, proficiscitur; neque noctem neque diem intermittit, peditatumque sese subsequi jubet. Re demonstrata, Aduatucisque concitatis, postero die in Nervios pervenit, hortaturque « ne sui in perpetuum liberandi atque ulciscendi Romanos pro iis quas acceperint injuriis occasionem dimittant : interfectos esse legatos duos magnamque partem exercitus interisse » demonstrat; « nihil esse negotii subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hiemet, interfici; » se ad eam rem profitetur adjutorem. Facile hac oratione Nerviis persuadet.

XXXIX. Itaque, confestim dimissis nuntiis ad Ceutrones, Grudios, Levacos, Pleumoxios, Geidumnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quam maximas manus possunt, cogunt et de improviso ad Ciceronis hiberna advolant, nondum ad eum fama de Titurii morte perlata. Huic quoque accidit (quod fuit necesse) ut nonnulli milites, qui lignationis munitionisque causa in silvas discessissent, repentino equitum adventu interciperentur. Iis circumventis, magna manu Eburones, Nervii, Aduatuci atque horum omnium socii et clientes legionem op-

XXXVIII. — 2. *Aduatucos*, v. ad II, 4. — 3. *peditatum* L. — 3-4. *sese subsequi A* præter B, qui *se sequi* cum L et Barberin. Alii Δ variant in *se* et *sese*. — 6. *pro his A* et Δ plurimi. — *acceperant* Goll. et Sex Δ præter U. — 7. *duo A* præter M. — 8. *negotio* R; *negoticii* M. — 9-10. *interfici posse, ad* TLH, Cuj. — 10. *sed eam* P a pr.; *sed ad eam* B; *ad eam rem se* quattuor illi Δ.

XXXIX. — 12. *Ceutrones A* et Δ; diversi sunt *Centrones*, I, 10. — 13. *Pleumoxios* BM et Sex Δ præter L; *Pleumoximos* PRVL et alii Δ; *Pleumoxicos* Petav.; *Pleumosios* primæ edd. — *Geidumnos* P. *Gedumnos* Petav.; *Geidúnos* RBMV; sic vel *Geidunnos* et *Geidunos* multi Δ; *Geud.* TL, Scal., Vindob. 1. *Gordunnos* primæ edd. — 14. *continebantur* (pro *sunt*) Sex Δ. — 14-15. *cogunt... advolent* tres Δ. — 16. *forma* PRV; *fama* BM et Δ. — 18-19. *interficerentur* TU. — 19. *Iis A* præter B, qui *His* cum parte Δ. — 20. *orum* PR. — *socii clientesque* Sex Δ.

pugnare incipiunt. Nostri celeriter ad arma concurrunt, vallum conscendunt. Ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti victoriam, in perpetuum se fore victores confidebant.

XL. Mittuntur ad Cæsarem confestim ab Cicerone litteræ, magnis propositis præmiis, si pertulissent. Obsessis omnibus viis, missi intercipiuntur. Noctu ex materia, quam munitionis causa comportaverant, turres admodum cxx excitantur incredibili celeritate; quæ deesse operi videbantur, perficiuntur. Hostes postero die, multo majoribus coactis copiis, castra oppugnant, fossam complent. Eadem ratione, qua pridie, ab nostris resistitur. Hoc idem reliquis deinceps fit diebus. Nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur; non ægris, non vulneratis facultas quietis datur. Quæcumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur; multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur; turres contabulantur, pinnæ loricæque ex cratibus attexuntur. Ipse Cicero, cum tenuissima valetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu ac vocibus sibi parcere cogeretur.

XLI. Tunc duces principesque Nerviorum, qui aliquem sermonis aditum causamque amicitiæ cum Cicerone habebant, colloqui sese velle dicunt. Facta potestate, eadem quæ

2. *his dies* B. Vindob. 1; *hiis* Vrat. 1.

XL. — 7. *Noctu ea mat.* Sex Δ. — 8. *comportaverunt* TU. Vind. 1. — *centum xx* A. — 15. *diei oppossunt* V; *diei opposent* Egm.; *diei possunt* Gott., consentientes in omissione sine corrigendi conatu. — 17. *loricæque* AVL, Egm., Vrat. 1. — 20. *incursu* tres Δ. — *parcere sibi* TU.

XLI. — 21. *Tum* Sex Δ.

Ambiorix cum Titurio egerat commemorant : « omnem esse in armis Galliam; Germanos Rhenum transisse; Cæsaris reliquorumque hiberna oppugnari. » Addunt etiam de Sabini morte; Ambiorigem ostentant fidei faciundæ causa; errare eos dicunt, si quicquam ab iis præsidii sperent, qui suis rebus diffidant; « sese tamen hoc esse in Ciceronem populumque Romanum animo, ut nihil nisi hiberna recusent, atque hanc inveterascere consuetudinem nolint : licere illis incolumibus per se ex hibernis discedere, et quascumque in partes velint, sine metu proficisci. » Cicero ad hæc unum modo respondit : « non esse consuetudinem populi Romani accipere ab hoste armato conditionem; si ab armis discedere velint, se adjutore utantur, legatosque ad Cæsarem mittant; sperare, pro ejus justitia, quæ petierint impetraturos. »

XLII. Ab hac spe repulsi Nervii vallo pedum IX et fossa pedum XV hiberna cingunt. Hæc et superiorum annorum consuetudine ab nobis cognoverant, et quosdam de exercitu habebant captivos, ab his docebantur; sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc usum idonea, gladiis cespites circumcidere, manibus sagulisque terram exhaurire nitebantur.

1-2. *omnes ... Gallos* Egm., Vrat. 1. — 4. *faciendæ* Sex Δ. — 5. *quidquam A*. — *his* vel *hiis* codd. ut videtur omnes. — 6. *Cicerone pop. R.* TU. — 7-8. *inveterescere* AV, Egm., Gott., Vrat. 1. — 9. *quascumque partes* AV et multi Δ; sed Petav. et Sex Δ habent *in*. — 11. *ullam accipere* Sex Δ. — 13. *sperare se* Sex Δ.

XLII. — 15. *IX* (superposito *no* P) vel *novem A* præter M, qui *XI* cum paucis recentibus; *X* TU, Oxon., Vindob. 1, ut Orosius (VI, 10). *vallum pedum decem*. — 15-16. *p. XV A* et nonnulli Δ. — 17. *a nostris* Sex Δ. — *cognoverunt* TU. — *et quos de exerc...., ab iis d.* correxeram olim, sed ἀφέλεια, quæ est in codicum scriptura, non erat delenda. — *exercitu* P pr. — 17-18. pro *habebant* Sex Δ *nacti*. — 18. *ab iis* B, *ab hiis* ML, Gott., Vrat. 1. Quattuor recentes Δ *a quibus doc*. — *nulla his* Sex Δ præter U. — 19. *quæ sunt* Sex Δ. — *cespitem* Sex Δ. — 20. *sagulis* TU, Vind. 1; *sarculisque* recentes Δ non pauci. Sed Orosius quoque : *gladiis*

Qua quidem ex re hominum multitudo cognosci potuit : nam minus horis tribus millium passuum xv in circuitu munitionem perfecerunt, reliquisque diebus turres ad altitudinem valli, falces testudinesque, quas iidem captivi docuerant, parare ac facere cœperunt.

XLIII. Septimo oppugnationis die, maximo coorto vento, ferventes fusili ex argilla glandes fundis et fervefacta jacula in casas, quæ more gallico stramentis erant tectæ, jacere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderunt et venti magnitudine in omnem locum castrorum distulerunt. Hostes maximo clamore, sicuti parta jam atque explorata victoria, turres testudinesque agere et scalis vallum ascendere cœperunt. At tanta militum virtus atque ea præsentia animi fuit, ut, cum undique flamma torrerentur maximaque telorum multitudine premerentur, suaque omnia impedimenta atque omnes fortunas conflagrare intelligerent, non modo demigrandi causa de vallo decederet nemo, sed pæne ne respiceret quidem quisquam, ac tum omnes acerrime fortissimeque pugnarent. Hic dies nostris

concidendo terram et sagulis exportando. — *haurire* Egm., Vrat. 1. — *videbantur* A et multi Δ; *nitebantur* de lectoris antiqui conjectura decem fere recentes Δ, partim *n* sec. m., et primæ edd.; *cogebantur* Sex Δ. — 2. *milium .p. xi in circuitum* A V (qui *circuitu*) et multi Δ, *pedum* exhibentes pro *p*. duo numerum *xii*. Sed Orosius, *fossam pedum quindecim per millia passuum quindecim in circuitu* (quod in vet. Parisino post prius *quindecim* positum) *perfecerunt*, jam ipse de compendio. *p*. in ambiguo hærens. R *n* sec. m. et Gottoep. *vallum pedum xv*. Sex Δ : *decem milium in circuitum* (T *circuitu*) *munitionem pedum xi perfecerunt.* Pauci quidam omittunt *milium*, lineola numero imposita significantum. — 3. *reliquis* Gott. et Sex Δ præter H. — 4. *idem* A et pars Δ.

XLIII. — 7. *fundis* om. quattuor Δ; *fundas* L., Petav., Cuj. — 11. *clamore insecuti quasi parta* Sex Δ; *secuti* pauci recentes. — 12. *Ac* A et multi Δ; *At* recentissimi quidam, quo hic opus est. Sæpe confusa *tt* et *ct*. — 13. *cum ubique* A et multi Δ; *undique* TU et aliquot non nominati codicum Oudendorpii et Schneideri. Unus Δ *undecumque*. — 14. *tulorum* P. — 17. *deceret* R pc., *diceret* a sec. et Goll. — *respeceret* P pr.

longe gravissimus fuit; sed tamen hunc habuit eventum, ut eo die maximus numerus hostium vulneraretur atque interficeretur, ut se sub ipso vallo constipaverant recessumque primis ultimi non dabant. Paulum quidem intermissa flamma, et quodam loco turri adacta et contingente vallum, tertiæ cohortis centuriones ex eo, quo stabant, loco recesserunt suosque omnes removerunt, nutu vocibusque hostes, si introire vellent, vocare cœperunt; quorum progredi ausus est nemo. Tum ex omni parte lapidibus conjectis deturbati, turrisque succensa est.

XLIV. Erant in ea legione fortissimi viri centuriones, qui primis ordinibus appropinquarent, Titus Pulio et Lucius Vorenus. Hi perpetuas inter se controversias habebant, quinam anteferretur, omnibusque annis de loco summis simultatibus contendebant. Ex his Pulio cum acerrime ad munitiones pugnaretur, «Quid dubitas,» inquit, «Vorene? aut quem locum tuæ «probandæ virtutis spectas? Hic dies de nostris controversiis «judicabit.» Hæc cum dixisset, procedit extra munitiones, qua-

5. *adacta contingentes* Sex Δ. — 6. *centuriones* P pr. — 9. *succisa est* corrigit Nipperdeius (coll. IV, 19), sed manibus succisa fuerit post deturbatos hostes, non «lapidibus conjectis.» Ac librarius P scripserat *succes*, deinde *s* in *a* mutavit et reliqua addidit.

XLIV. — 11. *jam primis* Sex Δ. — *Pullo* A et Δ præter paucos recentes, qui *Pillo, Pullus, Pulfius*; Aldus *Pulfio*. Frequenter in A *l* pro *i* exaratum. — 11-12. *Verenus* V. Egm. hic, infra plures; *Varenus* edd. post Aldum. — 12. *hi* V. — *quisnam* L; *uter alteri antef.* TUB. — 13. *locis* A nec pauci Δ; sed Sex Δ *loco*. — 14. *munitionem* TUL. — 15-16. *tue pro laude virtutis* A et prope omnes Δ, sed pars eorum vocis *tuæ* locum varie immutans. Verum est Aldi *probandæ*, quod in Andin., Cujac. et Oxon. legi testatur Oud. — *expectas* TUB et duo ap. Davis. — *Hinc d.* B; *Hic dies* iterata in P, Egm. et in variet. Victorii. — 17. *Hæc dum* A, Vrat. 1 et aliquot recentiores; *cum* V, Sex Δ et alii. — 17 et 1 p. 163. *procedit ex castris munitiones* (*munitionem* B a sec., M, Egm., Vrat. 1) *quæque* (*quæq̄* B, M a sec.) *parti hostium conf. est visa irrumpit* A et multi Δ, quorum nonnulli (post *munit.*) *et quæ*, *que quæ*, *que qua* (Egm., Lov.), *qua*, L et pauci alii *visa est*. Initio *extra munitiones* in Sex Δ, certa corre-

que parte hostium confertissima *manus* est visa, irrumpit. Ne Vorenus quidem sese vallo continet, sed omnium veritus existimationem, subsequitur. Tum mediocri spatio relicto, Pulio pilum in hostes immittit, atque unum ex multitudine procurrentem trajicit; quo percusso et exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela universi conjiciunt, neque dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulioni et verutum in balteo defigitur. Avertit hic casus vaginam, et gladium educere conanti dextram moratur manum, impeditumque hostes circumsistunt. Succurrit inimicus illi Vorenus et laboranti subvenit. Ad hunc se confestim a Pulione omnis multitudo convertit; illum veruto arbitrantur occisum. Gladio comminus rem gerit Vorenus, atque uno interfecto, reliquos paulum propellit; dum cupidius instat, in locum dejectus inferiorem

rtione; deinde iidem *quaque pars hostium*, vel *hostium pars*, vel *et quæ pars hostium*: ut VII, 84, Cæsar dixit, *quæ minime visa pars firma est, huc concurritur*. Nihilominus aptior videbatur integriorum codicum scriptura *parti* (i. e. *parte*, ut in tribus recentibus ap. Frig.) et vox *manus* excidisse post *confertissima* vel ante hoc vocabulum. — 1. *eam inrumpit* Sex Δ — 2. *vallo sese* V et recentes nonnulli Δ; *sese tum vallo* vel *tum sese vallo* Sex Δ; *tum quidem vallo se* L. — 3 *Tum* om. Sex Δ (jungentes *subsequitur mediocri*...) præter L, qui *Tunc*. — 4. *mittit* Sex Δ. — 5. *exanimatoque* Sex Δ. — 6. *protegunt hostes*, *in* (tres *et in*) *illum universi tela* Sex Δ. — *universa* Egm. — 6-7. *progrediendi* Sex Δ, *progrediundi* Cuj. — 7. *Transigitur* B, P pr. et «septem» Δ ap. Oud.; *Transfig*. BMV, Sex Δ et alii. — *Pullonis* B a sec., V. — *verrutum* PRV. — 8. *huic* AV et multi Δ; Sex Δ *hic*, duo rec. *huc et hinc*. — 9. *conati* P; *conantis* RV et pauci recentes. — *impeditum* Sex Δ præter T. — 10. *Sic currit* B. — 11-12. *convertit* : hinc rursus deficit P. — 12. *illum vero obscurantur occisum* A et multi Δ. Sex Δ : *illum veruto transfixum arbitrantur. Vorenus gladio rem comminus gerit*. Gottorp. : *illum veruto arbitrantur occisum* (a sec. *transfixum*). Petav. : *i. v. occisum arbitrantur*. Vindob. 2 : *i. v. hostes reentur (rentur?) occisum*. Longe vero aliter tres codd. apud Hotomannum cum recentibus fere decem et primis edd. : *illic vero obcursat gladio comminusque* (vel *et comm.*, *ac comm.*, vel sine copula) *rem gerit Vorenus*. Quam correctionem præferam alteri cum Schneidero, qui hæc fere Cæsaris esse arbitratur : *ille vero occursat ocius gladio : comminus rem gerit atque uno*, etc.

concidit. Huic rursus circumvento fert subsidium Pulio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione et certamine utrumque versavit, ut alter alteri inimicus auxilio salutique esset, neque dijudicari posset uter utri virtute anteferendus videretur.

XLV. Quanto erat in dies gravior atque asperior oppugnatio, et maxime quod magna parte militum confecta vulneribus, res ad paucitatem defensorum pervenerat, tanto crebriores litteræ nuntiique ad Cæsarem mittebantur; quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Nervius, nomine Vertico, loco natus honesto, qui a prima obsidione ad Ciceronem perfugerat suamque ei fidem præstiterat. Hic servo spe libertatis magnisque persuadet præmiis, ut litteras ad Cæsarem deferat. Has ille in jaculo illigatas effert, et Gallus inter Gallos sine ulla suspicione versatus, ad Cæsarem pervenit. Ab eo de periculis Ciceronis legionisque cognoscitur.

XLVI. Cæsar, acceptis litteris hora circiter undecima diei, statim nuntium in Bellovacos ad Marcum Crassum quæstorem mittit, cujus hiberna aberant ab eo millia passuum xxv, jubet

1. *occidit* R. — *Hinc* T. — 2. *summa cum lacrimis* M. — 4. *servavit* V et «septem» recentiores Δ.

XLV. — 11-12. *necabantur* ML, Vrat. 1, Vindob. 1. — 12. *unus inter nostros* N. Egm. — 14. *Hinc* II; *Huic* Sex Δ præter T; *Hujus* R a sec., Gott., Lov., Pal. et aliquot alii Δ. — 15. *perferat* L. — 16. *jaculo* sine *in* Sex Δ. — *infert* T a pr. m.: in V pr. præpositio incerta; *adfert* Sex Δ. — 17. *pervenit*. Orosius : *Cæsari nuntiatum est unam deletam esse legionem, alteram jam pæne confectam*. — 18. *cognoscit* quattuor Δ.

XLVI. — 20. *quæstorem* omittunt quattuor Δ.

media nocte legionem proficisci celeriterque ad se venire. Exit cum nuntio Crassus. Alterum ad Gaium Fabium legatum mittit, ut in Atrebatum fines legionem adducat, qua sibi iter faciendum sciebat. Scribit Labieno, si reipublicæ commodo facere posset, cum legione ad fines Nerviorum veniat. Reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat exspectandam; equites circiter quadringentos ex proximis hibernis colligit.

XLVII. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi adventu certior factus, eo die millia passuum viginti procedit. Crassum Samarobrivæ præficit, legionemque attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides civitatum, litteras publicas frumentumque omne, quod eo tolerandæ hiemis causa devexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus, in itinere cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini et cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treverorum copiæ venissent, veritus ne, ex hibernis si fugæ similem profectionem fecisset, hostium impetum sustinere non posset, præsertim quos recenti victoria efferri sciret,

1. *Exiit* ML et alii Δ. — 2. *C.* pars Δ. — 3. *Atrebatium* Sex Δ; v. ad II. 4. — 3-4. *sibi iter faciendum. Scribit* *A* præter M, qui *sibi iter sit fac.*, ut nonnulli Δ rec.; Ciacc., Reg., Duk. et alii recentes, *sibi sit iter fac.*; plures tamen sine verbo; Petav. *fac. esset.* Sex Δ : *qua sibi iter faciendum* SCIEBAT. *Scribit.* Quod haud dubie verum et præferendum ei quod Hellerus malebat: *qua* SCIT *iter faciendum.* — 5. *possit* TL. — 7. *exercendam* Sex Δ. — 7-8. *proximis hibernis* : ἐν τοῖς χειμαδίοις, δι' ὧν διῄει Dio Cass. XL, 9. — 8. *cogit* Sex Δ.

XLVII. — 10. *certior est factus* Sex Δ. quorum T *Cæsar cert.* — *eodem* Vrat. 1. — *progreditur* Sex Δ. — 11. *Sam.*, v. ad c. 24. — *ei attribuit* Sex Δ. — 15. *currit* R pr. — 16. *cohortum* B. — 17. *convenissent* Sex Δ. — 17-18. *ne ex hibernis fugæ similem* *A* et plurimi Δ. Sex Δ : *ne si ex hib.* Dudendorpius *si* inseruit ante *similem*, ego malui post *hibernis*. — 18. *ut hostium* *A* (*ostium* B) et plurimi Δ; sed sine *ut* Sex Δ, nam aut hoc delendum aut *non* quod sequitur. Alii utrumque ejiciunt, et *ne* et *non*, servant *ut*.

litteras Cæsari remittit, «quanto cum periculo legionem ex hibernis educturus esset;» rem gestam in Eburonibus perscribit, docet omnes peditatus equitatusque copias Treverorum tria millia passuum longe ab suis castris consedisse.

XLVIII. Cæsar, consilio ejus probato, etsi opinione trium legionum dejectus ad duas redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat. Venit magnis itineribus in Nerviorum fines. Ibi ex captivis cognoscit quæ apud Ciceronem gerantur, quantoque in periculo res sit. Tum cuidam ex equitibus Gallis magnis præmiis persuadet uti ad Ciceronem epistolam deferat. Hanc græcis conscriptam litteris mittit, ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur. Si adire non possit, monet ut tragulam cum epistola, ad amentum deligata, intra munitionem castrorum abjiciat. In litteris scribit se cum legionibus profectum celeriter adfore; hortatur ut pristinam virtutem retineat. Gallus, periculum veritus, ut erat præceptum, tragulam mittit. Hæc casu ad turrim adhæsit, neque ab nostris biduo animadversa, tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. Ille per-

1. *dimittit* A et Δ præter Sex. qui *remittit;* V a pr. et L *mittit*, quod verum censeo, illud ortum ex versibus casu sic divisis CÆSA|RIMITTIT. — 3. *equitatus peditatusque* B et Sex Δ.

XLVIII. - 6. *communitis* B. — 6-7. *communi salute* Sex Δ præter Vindob. 1. qui *saluti.* — 7. *ponebant* A præter M. — 10. *suadet* TU. Oxon. — 13-14. *ammentum* A. — 14. *deligatam* BV. Egm. et pauci Δ. — *munitiones* H. Vind. 1. «Litterarum exemplum a Polyæno fictum (VIII. 13. § 6) hoc est: Καῖσαρ Κικέρωνι θαῤῥεῖν. Προσδέχου βοήθειαν. Non magis certa fide uti videntur ea quæ Dio Cassius XL. 9. de equite Gallo narrat quo Cæsar potius quam Verticonis servo sit usus: quem Nervicæ linguæ peritum delegerit, Nervica veste instruxerit, celerum ne quid vel nolens prodere posset, nihil eorum docuerit quæ scire Ciceronem vellet.» Schneider. — 15. *legione esse prof.* TL. — 17. *casu*, quod Dioni est ἐξεπίτηδες προσέπηξεν (eques). Rursus incipit P. sed alia manu scriptus. — *turrem* TFL.

lectam in conventu militum recitat, maximaque omnes lætitia afficit. Tum fumi incendiorum procul videbantur, quæ res omnem dubitationem adventus legionum expulit.

XLIX. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Cæsarem omnibus copiis contendunt. Hæc erant armata circiter millia LX. Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstravimus, repetit, qui litteras ad Cæsarem deferat : hunc admonet, iter caute diligenterque faciat; perscribit in litteris hostes ab se discessisse omnemque ad eum multitudinem convertisse. Quibus litteris circiter media nocte Cæsar allatis suos facit certiores, eosque ad dimicandum animo confirmat. Postero die, luce prima movet castra, et circiter millia passuum quattuor progressus, trans vallem et rivum multitudinem hostium conspicatur. Erat magni periculi res, tantulis copiis iniquo loco dimicare; tum, quoniam obsidione liberatum Ciceronem sciebat, æquo animo remittendum de celeritate existimabat. Consedit, et quam æquissimo loco potest, castra communit, atque hæc, etsi erant exigua per se, vix hominum millium VII, præsertim nullis cum impedimentis, tamen angustiis viarum quam maxime potest contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus veniat. Interim

XLIX. — 5. *Hæc* B et nonnulli Δ non nominati ap. Oud.; *Hæ* PRVH, Vind. 1 et alii; *hec* Gottorp., Vrat. 1; inde *eæ* recentes Δ. — 6. *armatæ* A et Δ præter recentiores non nominatos ap. Oud., qui *armatorum* præbent, *Hæc... armata* recte edidit Em. Hoffmannus. — 6-7. *Gallum eundem Verticonem* Sex Δ. — 7. *repperit* vel *reperit* codd. omnes præter Petav. et Bong. 3, qui duo *repetit*, Lovan. *petit*. — 8. *referat* Sex Δ. — 11. *mediam noctem* Sex Δ. — 12. *Postera* A et pars Δ; *Postero* Sex. — 14. *vallem magnam et* Sex Δ. Probabiliter Dinterus statuit vocem non hic, sed paulo post excidisse et scripsisse Cæsarem : *magnam multitudinem hostium*. — 15. *cum tantis cop.* Sex Δ. — *tunc* Sex Δ. — 17-18. *potest loco* Sex Δ. — 19. *præsertis* R. — 21. *contentionem* quattuor Δ.

speculatoribus in omnes partes dimissis, explorat quo commodissime itinere valles transiri possit.

L. Eo die, parvulis equestribus prœliis ad aquam factis, utrique sese suo loco continent: Galli, quod ampliores copias, quæ nondum convenerant, exspectabant; Cæsar, si forte timoris simulatione hostes in suum locum elicere posset, ut citra vallem pro castris prœlio contenderet; si id efficere non posset, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo vallem rivumque transiret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit, prœliumque cum nostris equitibus committit. Cæsar consulto equites cedere seque in castra recipere jubet; simul ex omnibus partibus castra altiore vallo muniri portasque obstrui atque in his administrandis rebus quam maxime concursari et cum simulatione agi timoris jubet.

LI. Quibus omnibus rebus hostes invitati copias traducunt aciemque iniquo loco constituunt; nostris vero etiam de vallo deductis, propius accedunt et tela intra munitionem ex omnibus partibus conjiciunt: præconibusque circummissis pronuntiari jubent, «seu quis Gallus seu Romanus velit ante horam tertiam ad se transire, sine periculo licere; post id tempus non fore potestatem;» ac sic nostros contempserunt, ut, obstructis in speciem portis singulis ordinibus cespitum, quod ea non posse introrumpere videbantur, alii vallum manu scindere, alii fossas complere inciperent. Tum Cæsar, omnibus portis

1-2. *commodissimo* Sex Δ. — 2. *valles transire* A et plurimi Δ; *vallem transire* TU et pauci recentes; ex nullo affertur *transiri*, quod poscere vocem *valles* monuit Schneiderus. — *posset* TUH.

L. — 4. *ac in suo* TUI. — 7. *si id fieri* Sex Δ. — 8. *cum* om. LH.

LI. — 21. *nostris* R pr. — 22. *eas* A et multi Δ; *ea* Sex Δ et corrector Gottorpiani.

eruptione facta equitatuque emisso, celeriter hostes in fugam dat, sic uti omnino pugnandi causa resisteret nemo; magnumque ex eis numerum occidit atque omnes armis exuit.

LII. Longius prosequi veritus, quod silvæ paludesque intercedebant, neque etiam parvulo detrimento illorum locum relinqui videbat, omnibus suis incolumibus copiis, eodem die ad Ciceronem pervenit. Institutas turres, testudines munitionesque hostium admiratur; legione producta, cognoscit non decimum quemque esse reliquum militem sine vulnere. Ex his omnibus judicat rebus, quanto cum periculo et quanta cum virtute res sint administratæ; Ciceronem pro ejus merito legionemque collaudat: centuriones singillatim tribunosque militum appellat, quorum egregiam fuisse virtutem testimonio Ciceronis cognoverat. De casu Sabini et Cottæ certius ex captivis cognoscit. Postero die concione habita rem gestam proponit, milites consolatur et confirmat: quod detrimentum culpa et temeritate legati sit acceptum, hoc æquiore animo ferundum docet, quod, beneficio deorum immortalium et virtute eorum expiato incommodo, neque hostibus diutina lætatio neque ipsis longior dolor relinquatur.

LIII. Interim ad Labienum per Remos incredibili celeritate de victoria Cæsaris fama perfertur, ut, cum ab hibernis Ciceronis millia passuum abesset circiter LX, eoque post horam nonam diei Cæsar pervenisset, ante mediam noctem ad portas

3. *iis* B; *his* M et pars Δ — *arma* T. LII. — 4. *prosequi* (vel *persequi*) *noluit veritus* Sex Δ. — 5. *neque enim tres* Δ — *illum* non pauci Δ. — 5-6. *locum eos relinqui* Sex Δ. omissa mox voce *copiis*. — 9. *relictum* Sex Δ. — *iis* A præter M. — 10. *quanta virtute* TU. — 17. *ferendum* pars Δ. — 19. *lætitia* Gott., Sex Δ.

castrorum clamor oreretur, quo clamore significatio victoriæ gratulatioque ab Remis Labieno fieret. Hac fama ad Treveros perlata, Indutiomarus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreverat, noctu profugit, copiasque omnes in Treveros reducit.

Cæsar Fabium cum sua legione remittit in hiberna; ipse cum tribus legionibus circum Samarobrivam trinis hibernis hiemare constituit, et quod tanti motus Galliæ exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decrevit. Nam illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliæ civitates de bello consultabant, nuntios legationesque in omnes partes dimittebant, et quid reliqui consilii caperent atque unde initium belli fieret explorabant, nocturnaque in locis desertis concilia habebant. Neque ullum fere totius hiemis tempus sine sollicitudine Cæsaris intercessit, quin aliquem de consiliis ac motu Gallorum nuntium acciperet. In his ab Lucio Roscio [quæstore], quem legioni XIII præfecerat, certior est factus magnas Gallorum copias earum civitatum, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa convenisse, neque longius millia passuum octo ab hibernis suis afuisse; sed nuntio allato de victoria Cæsaris discessisse, adeo ut fugæ similis discessus videretur.

LIV. At Cæsar, principibus cujusque civitatis ad se evocatis,

LIII. — 1. *oriretur* pars Δ. — 6. *cum legione in sua remittit hib.* Sex Δ. — 7. *Samarobrium* codd.; v. ad c. 24. — 8. *constituit. Quod* TU. — *Gallice* R pr. — 13. *explorant* TU. — 15. *conciliis* Sex Δ. — 16. *Roscio legato* Sex Δ præter U; *quæstore* ex pronomine natum et delendum esse jam observavit Oudend. — 18. *Armoricæ* sine var.: sed *Aremoricæ* scripsisse Cæsarem pro certo habendum. — 19. *millium* A et aliquot Δ; *milibus* pauci recentes. — 20. *afuisse* A, sed in R ead. m. correctum *abf.*, ut multi Δ; *fuisse* Sex Δ; *constitisse* quidam recentes.

LIV. — 22. *vocatis* Sex Δ præter L, qui *convocatis*.

alias territando, cum se scire quæ fierent denuntiaret, alias cohortando, magnam partem Galliæ in officio tenuit. Tamen Senones, quæ est civitas inprimis firma et magnæ inter Gallos auctoritatis, Cavarinum, quem Cæsar apud eos regem constituerat (cujus frater Moritasgus adventu in Galliam Cæsaris cujusque majores regnum obtinuerant), interficere publico consilio conati, cum ille præsensisset ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno domoque expulerunt, et missis ad Cæsarem satisfaciundi causa legatis, cum is omnem ad se senatum venire jussisset, dicto audientes non fuerant. Tantum apud homines barbaros valuit esse aliquos repertos principes inferendi belli, tantamque omnibus voluntatum commutationem attulit, ut præter Æduos et Remos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, alteros pro vetere ac perpetua erga populum Romanum fide, alteros pro recentibus Gallici belli officiis, nulla fere civitas fuerit non suspecta nobis. Idque adeo haud scio mirandumne sit, cum compluribus aliis de causis, tum maxime quod ei, qui virtute belli omnibus gentibus præferebantur, tantum se ejus opinionis deperdidisse, ut a populo Romano imperia perferrent, gravissime dolebant.

1. *ulios* H. et iterum. — 1-2. *fierent alias cohortando denuntiaret* A et Δ plurimi: *denuntiaret* ante *alias* posuit Aldus. omittunt Sex Δ. quorum tres *cum sciret deficere* (pro *quæ fierent*). Scribendum videtur cum Oudendorpio: *territando, se scire quæ fierent, alias.* — 2. *Gallorum* TL. — 5. *Moretargus* et *Morcasgus* duo recentes: *Moritasgus*, *ante cujus* (*cujusq.* T) *majores regnum obtinuerant ante adventum Cæsaris in Galliam*. *interf.* TL. Scal. — 7. *ac prof.* om. TL. — 7-8. *usque in fines exsecuti* B: *prosecuti* V pr. — 9. *satisfaciendi* codd. præter PR. Vrat. 1 et paucos recentes. — *his* BV. Egm. — 12. *tantumq.* B. — *omnium* Sex Δ. Flodoardus. — *voluntatum* BM. Gottorp.; *voluntatumque* Palat. et pauci recentes Δ, nonnulli *voluptatum*; PRV *voluntatem*, et sic Δ plures, quorum Egm. et Vrat. 1 *commutationemque*; Sex Δ et Flod. *voluntatis*. — *commutationum* B. — 13. *præsipio* P pr. — 17. *cum* om. TU. — 18. *ei qui* A V. Egm., Lov., Vrat. 1 et alii Δ antiquiores; *hii*, *hi* et *ii qui* recentes; *qui* solum Sex Δ. — 19. *disperdidisse* M. Gott. et pauci rec. — *ea*

LV. Treveri vero atque Indutiomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent, civitates sollicitarent, pecunias pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. Neque tamen ulli civitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se bis expertos dicerent, Ariovisti bello et Tencterorum transitu : « non esse amplius fortunam tentaturos. » Hac spe lapsus Indutiomarus nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exules damnatosque tota Gallia magnis præmiis ad se allicere cœpit. Ac tantam sibi jam his rebus in Gallia auctoritatem comparaverat, ut undique ad eum legationes concurrerent, gratiam atque amicitiam publice privatimque peterent.

LVI. Ubi intellexit ultro ad se veniri, altera ex parte Senones Carnutesque conscientia facinoris instigari, altera Nervios Aduatucosque bellum Romanis parare, neque sibi voluntariorum copias defore, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum concilium indicit. Hoc more Gallorum est initium belli : quo lege communi omnes puberes armati convenire consuerunt; qui ex iis novissimus convenit, in conspectu multitudinis

(pro *a*) V; *a* om. H. Vindob. 1 ut *P. R.* iis sit *populi Romani.* — 20 p. 171. *præferent* H; *præferrent* T. — *dolebant* om. B.

LV. — 3. *pollicitarentur* Gottorp. — 6-7. *Ariovisto* PRV. Egm. Gott. et duo alii ap. Oud.; *Ariovistico* sec. m. H; *Ariovistio* L. — 7. *Tenct.*, vide ad IV, 1. — 8. *tentandam* vel *temptandam* Sex Δ. — 9-10. *dampnatosque* B. — 10. *Hac* B. — 11. *hiis* vel *iis* TU et recentes. — *in Galliam* TU.

LVI. — 14. *venire* B, ead. m. corr. — 15. *instigare* BTU. Oxon. — 18. *consilium* tres Δ. — *indixit* Sex Δ. — *initum bellum* Egm., Vrat. 1; *initium bellum* R, a sec. m. *bellorum*, quod est in Gottorp. (sed postea in *belli* mutatum) et multis Δ recentibus et edd. primis. — 19. *quod* Sex Δ. — *puberes et armati A* cum plurimis Δ; *et* om. TUH. — 19-20. *convenire coguntur* Sex Δ. — 20. *ex his* V et nonnulli Δ. — *venit* Sex Δ.

omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum suum (quem supra demonstravimus, Cæsaris secutum fidem, ab eo non discessisse), hostem judicat bonaque ejus publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat arcessitum se a Senonibus et Carnutibus aliisque compluribus Galliæ civitatibus, huc iturum per fines Remorum, eorumque agros populaturum, ac priusquam id faciat, castra Labieni oppugnaturum : quæ fieri velit, præcipit.

LVII. Labienus, cum et loci natura et manu munitissimis castris sese teneret, de suo ac legionis periculo nihil timebat; ne quam occasionem rei bene gerendæ dimitteret cogitabat. Itaque, a Cingetorige atque ejus propinquis oratione Indutiomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas civitates, equitesque undique evocat : iis certum diem conveniendi dicit. Interim prope quotidie cum omni equitatu Indutiomarus sub castris ejus vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi aut territandi causa; equites plerumque omnes tela intra vallum conjiciebant. Labienus suos intra munitionem continebat, timorisque opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat.

4. *judicaadum* (And. *judicari*) *curat* Sex Δ. — *bnaa* TUH. — 5. *consilio* BMV. Gott. — *arcersitum* B. — 6. *hunc* TUL. — 6. *iterum* Gottorp.; *iter facturum* Sex Δ. — 7. *per finib:* P. — 8. *hoc faciat* Gott. — 9. *præcepit* AV. Egm., Gott. et alii Δ: *præcipit* TU et aliquammulti Oudendorpii, varietatem quippe nullam hic afferentis.

LVII. — 10. *Dolabella* pro Labieno memoratur ap. Florum III, 10 : *Utrique* (Indutiomarus et Ambiorix), *absente Cæsare conjuratione facta, invasere legatos : sed ille fortiter a Dolabella summotus est*, quod nomen in turbato loco Arminius Kœchly ex *dolo a Labieno* oriri potuisse observavit. — 14. *circummittit* (sine *nuntios*) TU, Ox. — 15. *convocat* And., Ox. — *certam* TUH. — 20. *munitiones* H, Vind. 1 et «quinque» Δ ap. Oud.

LVIII. Cum majore in dies contemptione Indutiomarus ad castra accederet, nocte una, intromissis equitibus omnium finitimarum civitatum, quos arcessendos curaverat, tanta diligentia omnes suos custodiis intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari aut ad Treveros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Indutiomarus ad castra accedit, atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conjiciunt, et magna cum contumelia verborum nostros ad pugnam evocant. Nullo ab nostris dato responso, ubi visum est, sub vesperum dispersi ac dissipati discedunt. Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; præcipit atque interdicit, « proterritis hostibus atque in fugam conjectis (quod fore, sicut accidit, videbat), unum omnes peterent Indutiomarum; neu quis quem prius vulneret, quam illum interfectum viderit, » quod mora reliquorum spatium nactum illum effugere nolebat; magna proponit iis qui occiderint præmia; summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, et cum unum omnes peterent, in ipso fluminis vado deprehensus Indutiomarus interficitur, caputque ejus refertur in castra; redeuntes equites, quos possunt, consectantur atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum et Nerviorum, quæ convenerant, copiæ discedunt; pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LVIII. — 1. *contentione* UH et recentes aliquot. — 3. *accers.* A V. Egm., Gott. — 8. *cum* om. R. — 12. *perterritis* Sex Δ; unus Bong. 2 *præteritis*. — 13. *petant* Sex Δ. — 14. *quisquam alium prius* Sex Δ: *quemquam* recentes, qui et *vulnerent*. — 15. *viderit* BM; ceteri A et Δ *videret*; quidam recentes *viderent*. — 16. *his* A V et præcipui Δ. — 19. *deprensus* pars Δ. — 23. *Galliam quietiorem* TU.

DE BELLO GALLICO

LIBER VI.

I. Multis de causis Cæsar majorem Galliæ motum exspectans, per Marcum Silanum, Gaium Antistium Reginum, Titum Sextium legatos dilectum habere instituit; simul ab Gneo Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad Urbem cum imperio reipublicæ causa remaneret, quos ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogavisset, ad signa convenire et ad se proficisci juberet; magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans tantas videri Italiæ facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id brevi tempore resarciri, sed etiam majoribus augeri copiis posset. Quod cum Pompeius et reipublicæ et amicitiæ tribuisset, celeriter confecto per suos dilectu, tribus ante exactam hiemem et constitutis et adductis legionibus, duplicatoque earum cohortium numero, quas cum Quinto Titurio amiserat, et celeritate et copiis docuit quid populi Romani disciplina atque opes possent.

I. — 2. *Sillanum* BM. — *C.* pars Δ. — 3. *delectum* aliquot Δ rec. — *ab negeo* PRV; *Cn.* rec. Δ. — 5. *remanebat* Goll. et Sex Δ. — 7. *jubet* R. — 10. *sarciri* Sex Δ præter L. — *adaugeri* Sex Δ. — 12. *delectu* multi Δ rec. — 15. *opus* R, Lov.

II. Interfecto Indutiomaro, ut docuimus, ad ejus propinquos a Treveris imperium defertur. Illi finitimos Germanos sollicitare et pecuniam polliceri non desistunt; cum ab proximis impetrare non possent, ulteriores tentant. Inventis nonnullis civitatibus, jurejurando inter se confirmant, obsidibusque de pecunia cavent; Ambiorigem sibi societate et fœdere adjungunt. Quibus rebus cognitis Cæsar, cum undique bellum parari videret, Nervios, Aduatucos ac Menapios, adjunctis Cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non venire et cum Carnutibus finitimisque civitatibus consilia communicare, a Treveris Germanos crebris legationibus sollicitari, maturius sibi de bello cogitandum putavit.

III. Itaque nondum hieme confecta, proximis quattuor coactis legionibus, de improviso in fines Nerviorum contendit, et priusquam illi aut convenire aut profugere possent, magno pecoris atque hominum numero capto, atque ea præda militibus concessa vastatisque agris, in deditionem venire atque obsides sibi dare coegit. Eo celeriter confecto negotio, rursus in hiberna legiones reduxit.

Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes Treverosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus civitatemque patrum memoria conjunxe-

II. — 5. *civitatis* B. — 8. *Aduat.*, v. ad II, 4. — *ac* om. Sex Δ. — 9. *Senonas* TU. — 11. *ab* T, *abs* U; *ad Treveros* B.

III. — 20. *Gallia* BM. — *uti* Sex Δ. — 21. *Senonas et Carnutas* TU. — 22. *definicionis* B; *bellicæ defectionis* Goll. — 23. *Luteciam* A (M a pr. *Lutenciam*). In Δ utrumque, *-tia* et *-cia*. Sed VII, 57, 58 P semel, Egm. bis, TU ter *Lucecia*; in Vindob. 1 omnibus locis *Lucetia*. — *Parisiorum* A præter BM: *Pariseorum* V, Petav. — 24. *hii* PV.

rant; sed ab hoc consilio afuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronuntiata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisque itineribus eo pervenit.

IV. Cognito ejus adventu, Acco, qui princeps ejus consilii fuerat, jubet in oppida multitudinem convenire. Conantibus, priusquam id effici posset, adesse Romanos nuntiatur. Necessario sententia desistunt, legatosque deprecandi causa ad Cæsarem mittunt; adeunt per Æduos, quorum antiquitus erat in fide civitas. Libenter Cæsar petentibus Æduis dat veniam excusationemque accipit, quod æstivum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Æduis custodiendos tradit. Eodem Carnutes legatos obsidesque mittunt, usi deprecatoribus Remis, quorum erant in clientela; eadem ferunt responsa. Peragit concilium Cæsar, equitesque imperat civitatibus.

V. Hac parte Galliæ pacata, totus et mente et animo in bellum Treverorum et Ambiorigis insistit. Cavarinum cum equitatu Senonum secum proficisci jubet, ne quis aut ex hujus iracundia, aut ex eo quod meruerat odio civitatis, motus exsistat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambio-

1. *abfuisse* pars Δ; *affuisse* H. — 2. *Senonas* T.

IV. — 4. *Acico* hic *A*, sed infra c. 44; VII, 1, eodem consensu *Accone* et *Acconis* Etiam Δ plurimi *Acico*, *Accico*, *Achico*, *Attico*, etc., sed Sex Δ *Acco*, ut infra fere omnes Δ. — 5. *et conant.* TU. — 8. *mittunt ad eum per* PRV et pars Δ. — 9. *præsentibus* Goll. — 10. *instanti* R., a sec. m. *æstivo tempore instante*; sic Goll. et Buslid. — 11. *arbitratur* AV et novem fere Δ; Sex Δ (præter UII) et alii *arbitrabatur*, aptius. — *imperatum* R pr. — 12. *tradidit* TL.

V. — 16. *Ac* BPV. — *et conimo* R. — 17. *bello* BM. — *Amborigis* hic *A* (præter M) V, Egm. — 18. *quis aud* PRV; hoc *aut* omissum in Sex Δ. — 19. *metuerat* recentes Δ non pauci. — 20. *pro exprorato* B.

rigem prœlio non esse concertaturum, reliqua ejus consilia animo circumspiciebat. Erant Menapii propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus silvisque muniti, qui uni ex Gallia de pace ad Cæsarem legatos numquam miserant. Cum his esse hospitium Ambiorigi sciebat; item per Treveros venisse Germanis in amicitiam cognoverat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacesseret, ne, desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum Transrhenanis congredi cogeretur. Hoc inito consilio, totius exercitus impedimenta ad Labienum in Treveros mittit, duasque legiones ad eum proficisci jubet; ipse cum legionibus expeditis quinque in Menapios proficiscitur. Illi, nulla coacta manu, loci præsidio freti, in silvas paludesque confugiunt, suaque eodem conferunt.

VI. Cæsar, partitis copiis cum Gaio Fabio legato et M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripertito, ædificia vicosque incendit, magno pecoris atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt. Ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem aut ejus legatos finibus suis recepissent. His confirmatis rebus, Commium Atrebatem cum equitatu custodis loco in Menapiis relinquit, ipse in Treveros proficiscitur.

1. *concertaturum* BML; *concertaturum tenturum* PRV; *concertaturum temptaturum* Egm., Vrat. 1. Sex Δ: *conteaturum*, antiqua varietate. — 2. *Eburorum* PR. — 4. *iis* perpauci Δ. — 6. *Germanos* AV, Vrat. 1 et alii Δ multi; Sex Δ *Germanis*. — 7. *bellum* PRV, Egm., Vrat. 1. — 8. *Menapiis* Sex Δ. — 9. *conaretur* Vratisl. 1. — 10-11. *duasque ad eum legiones* BM et Sex Δ.

VI. — 15. *C.* pars Δ. — *legato* om. Sex Δ. — 16. *adiit* AV, Vrat. 1 et alii; *adit* Sex Δ. — 17. *in numero* TL. Orosius (VI, 10): .... *nimiaque cæde vulgo agitata, residuos* (Menapios) *supplices in deditionem recepit*.

VII. Dum hæc a Cæsare geruntur, Treveri, magnis coactis peditatus equitatusque copiis, Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus hiemaverat, adoriri parabant; jamque ab eo non longius bidui via aberant, cum duas venisse legiones missu Cæsaris cognoscunt. Positis castris a millibus passuum quindecim, auxilia Germanorum exspectare constituunt. Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem, præsidio cohortium quinque impedimentis relicto, cum xxv cohortibus magnoque equitatu contra hostem proficiscitur, et mille passuum intermisso spatio, castra communit. Erat inter Labienum atque hostem difficili transitu flumen ripisque præruptis. Hoc neque ipse transire habebat in animo, neque hostes transituros existimabat. Augebatur auxiliorum quotidie spes. Loquitur in consilio palam: «quoniam Germani appropinquare dicantur, sese suas exercitusque fortunas in dubium non devocaturum et postero die prima luce castra moturum.» Celeriter hæc ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitum numero nonnullos Gallicis rebus favere natura cogebat. Labienus noctu, tribunis militum primisque ordinibus convocatis, quid sui sit consilii, proponit, et quo facilius hostibus timoris det suspicionem, majore strepitu et tumultu, quam populi Romani fert consuetudo, castra moveri jubet. His rebus fugæ similem profectionem efficit. Hæc quoque per exploratores ante lucem, in tanta propinquitate castrorum, ad hostes deferuntur.

VII. — 3. *hiemabat* Sex Δ. — 12. *difficile* Egm. — 13. *in animo habebat* Sex Δ. — 14. *concilio* pauci Δ recentes. — 18. *equitatus* Sex Δ. — 18-19. *nonnullos Gallos Gallicis* AV. Egm., Gott., Petav. et recentes Δ. In Sex Δ non exstat dittographia *Gallos*, quam tueri studet Schneiderus. Ex uno Δ affertur *Gallorum*. — 19. *nocte* TU. Vindob. 1. — 20. *coactis* Sex Δ. — 21. *suspectionem* B. — 22. *strepitu multo quam* Egm. — 24. *efficit* TU. Vindob. 1 et non nominati ap. Oud.

VIII. Vix agmen novissimum extra munitiones processerat, cum Galli, cohortati inter se « ne speratam prædam ex manibus dimitterent; longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copiis tam exiguam manum, præsertim fugientem atque impeditam, adoriri non audeant, » flumen transire et iniquo loco committere prœlium non dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. Tum, præmissis paulum impedimentis atque in tumulo quodam collocatis, « Habetis », inquit, « milites, quam petistis, facultatem; hostem « impedito atque iniquo loco tenetis; præstate eandem nobis « ducibus virtutem, quam sæpenumero imperatori præstitistis, « atque illum adesse et hæc coram cernere existimate. » Simul signa ad hostem converti aciemque dirigi jubet, et paucis turmis præsidio ad impedimenta dimissis, reliquos equites ad latera disponit. Celeriter nostri clamore sublato pila in hostes immittunt. Illi, ubi præter spem, quos fugere credebant, infestis signis ad se ire viderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concursu in fugam conjecti, proximas silvas petiverunt. Quos Labienus equitatu consectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis post diebus civitatem recepit : nam Germani, qui auxilio veniebant, percepta Treverorum fuga, sese domum receperunt. Cum his propinqui Indutiomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex civitate excesserunt. Cingetorigi, quem ab initio permansisse

VIII. — 3. *locum esse* B, Goll., Lov. — 4. *auxilio* B; *auxilia* tres Δ rec. — 7. *prœlium* om. Vind. 1. — 11. *hostes* B. — 13-14. *præstitistis : adesse eum et* Sex Δ — 21. *petierunt* PBM, Sex Δ. — 23. *recipit* TU. — 24. *domum contulerunt* Sex Δ. — 26. *excesserant* AV et multi Δ; *exccesserunt* Sex Δ; *excessere* ab Aldo edd.

in officio demonstravimus, principatus atque imperium est traditum.

IX. Cæsar, postquam ex Menapiis in Treveros venit, duabus de causis Rhenum transire constituit: quarum una erat, quod auxilia contra se Treveris miserant; altera, ne ad eos Ambiorix receptum haberet. His constitutis rebus, paulum supra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem instituit. Nota atque instituta ratione, magno militum studio paucis diebus opus efficitur. Firmo in Treveris ad pontem præsidio relicto, ne quis ab his subito motus oreretur, reliquas copias equitatumque traducit. Ubii, qui ante obsides dederant atque in deditionem venerant, purgandi sui causa ad eum legatos mittunt, qui doceant neque auxilia ex sua civitate in Treveros missa, neque ab se fidem læsam; petunt atque orant ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum innocentes pro nocentibus pœnas pendant; si amplius obsidum vellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar causa reperit ab Suevis auxilia missa esse; Ubiorum satisfactionem accepit: aditus viasque in Suevos perquirit.

X. Interim paucis post diebus fit ab Ubiis certior Suevos omnes in unum locum copias cogere atque iis nationibus, quæ

IX. — 4. *quarum erat altera* Sex Δ. — 5. *contra severis* B. — *mittebant* V. — 10. *oriretur* RVT. — 11. *Ubii* BM; *Ubi* RV, ut plurimi Δ; *Ubi . i* P (eraso *h* vel i); *ubi hi* T, *ii* U. — 12. *sui* om. quattuor Δ. — 13. *ex sua civitate auxilia* Sex Δ. — 16. *obsidium* B et cod. Scal. — *velit* Sex Δ. quorum duo *velit dari*. — 17. *Suebi* scriptura in his capp. prope constans habetur in *A* V et parte Δ, ut Egm., Gott., Petav. — 18. *Ubi horum* codd. omnes præter Andin., Oxon., Vindob 1. — *accipit* in cod. quodam Ursini, sed ratio perfectum non excludit.

X. — 21. *unum in locum* Sex Δ. — *his* A et Δ præter recentissimos

sub eorum sint imperio, denuntiare ut auxilia peditatus equitatusque mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam providet, castris idoneum locum deligit, Ubiis imperat ut pecora deducant, suaque omnia ex agris in oppida conferant, sperans barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci; mandat ut crebros exploratores in Suevos mittant, quæque apud eos gerantur cognoscant. Illi imperata faciunt et, paucis diebus intermissis, referunt «Suevos omnes, posteaquam certiores nuntii de exercitu Romanorum venerint, cum omnibus suis sociorumque copiis, quas coegissent, penitus ad extremos fines se recepisse; silvam esse ibi infinita magnitudine, quæ appellatur Bacenis; hanc longe introrsus pertinere, et pro nativo muro objectam Cheruscos ab Suevis, Suevosque ab Cheruscis, injuriis incursionibusque prohibere: ad ejus initium silvæ Suevos adventum Romanorum exspectare constituisse.»

XI. Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum esse videtur de Galliæ Germaniæque moribus, et quo differant hæ nationes inter sese, proponere.

In Gallia non solum in omnibus civitatibus atque in omnibus pagis partibusque, sed pæne etiam in singulis domibus factiones sunt, earumque factionum principes sunt qui summam auctoritatem eorum judicio habere existimantur, quorum ad arbitrium judiciumque summa omnium rerum consilio-

1 *sunt* Sex Δ. — 6. *ad* vel *in aliquam pugnandi* Sex Δ. — *adduci* L. — 10. *venerant* R; *venerunt* T et duo ap. Oud. — 13. *appelletur* sola ed. Stephani. — *Bacenis* A et antiquiores Δ; *Bacinis* L, alii *Baccenis*, *Bacessis*, *Bacenne*. — *ac longe* AV et multi Δ; *hanc longe* Sex Δ. — 14-15. *Cheruscis* B.

XI. — 21. *partibus* V, Egm., Pelav.; *partibus pagisque* Gottorp. et quinque Δ recentes. — *etiam singulis* AV et multi Δ; *in sing.* Sex Δ.

rumque redeat. Idque ejus rei causa antiquitus institutum videtur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilii egeret: suos enim quisque opprimi et circumveniri non patitur, neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. Hæc eadem ratio est in summa totius Galliæ: namque omnes civitates in partes divisæ sunt duas.

XII. Cum Cæsar in Galliam venit, alterius factionis principes erant Ædui, alterius Sequani. Hi cum per se minus valerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Æduis, magnæque eorum erant clientelæ, Germanos atque Ariovistum sibi adjunxerant, eosque ad se magnis jacturis pollicitationibusque perduxerant. Prœliis vero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Æduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientium ab Æduis ad se transducerent, obsidesque ab his principum filios acciperent, et publice jurare cogerent nihil se contra Sequanos consilii inituros; et partem finitimi agri per vim occupatam possiderent, Galliæque totius principatum obtinerent. Qua necessitate adductus Divitiacus, auxilii petendi causa Romam ad senatum profectus, imperfecta re redierat. Adventu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Æduis redditis, veteribus clientelis restitutis, novis per Cæsarem comparatis (quod ii qui se ad eorum amicitiam aggregaverant, meliore conditione

1. *Itaque* AV et plurimi Δ; *Idque* Sex Δ, quod cur præferendum sit alteri, exposuit Schneider. Post *antiquitus* rursus deficit P. — 4. *faciant* Sex Δ. — *habent* Vindob. 1; *habeant* Oxon.; *haberet* R cum uno Δ recente, alius *habeat*, rursus alius *habere*.

XII. — 8. *alteri iis sequamini* B. — 10. *erant* om. Sex Δ; *erant eorum* V, Gott. — *triobixtum* RV, Egm. — 15. *traduc.* BM et Sex Δ. — 16. *ēē* (*esse*) R pro *se*. — 17. *occupatum* TU. — 20. *infecta re* Sex Δ. — 21. *cum mutatione* RB. — 22. *hii* vel *hi* codd.

atque æquiore imperio se uti videbant), reliquis rebus eorum gratia dignitateque amplificata, Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Remi successerant; quos quod adæquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ii qui propter veteres inimicitias nullo modo cum Æduis conjungi poterant, se Remis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur. Ita et novam et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Ædui, secundum locum dignitatis Remi obtinerent.

XIII. In omni Gallia eorum hominum, qui aliquo sunt numero atque honore, genera sunt duo; nam plebes pæne servorum habetur loco, quæ nihil audet per se, nullo adhibetur consilio. Plerique, cum aut ære alieno aut magnitudine tributorum aut injuria potentiorum premuntur, sese in servitutem dicant nobilibus, *quibus* in hos eadem omnia sunt jura, quæ dominis in servos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum Equitum. Illi rebus divinis intersunt, sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur : ad eos magnus adolescentium numerus disciplinæ causa concurrit, magnoque hi sunt apud eos honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt, et, si

2. *dignitate* Sex Δ. — 3-4. *adæquari pauci quidam* Δ. — 4. *hii* vel *hi* codd. — 6. *dicebant* BVT; *ducebant* Egm., Vrat. 1. — 8. *erant* BML. — *prius hab.* B a pr. m.

XIII. — 10. *in aliquo* Sex Δ. — 11. *plebs* Aimoin. et recentes Δ. — 12. *nihil habet* BV, Egm., Gott. et alii ap. Oud., Aim.; *nihil aut* (vel *auc*) *et* B. *audet* M; *per se nihil audet* Sex Δ. *audent* L. — *nullo betur* B pr.: *nullo* etiam Aim., *nulli* Sex Δ. — *adhibentur* L. — 13. *concilio* TUL. — *aut* prius omittunt TUL. — 14-15. *in servitutem sese* TU. — 15. *addicunt* Aim. — *Nobilibus in hos* distinguunt BM; in nullo codice exstat *quibus*, ob sententiam suppletum a Dintero. — 17. *Druidum* Vindob. 1. hic et infra. — 19. *ad hos* codd. omnes et Aim.; correxit Nipperdeius.

quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controversia est, iidem decernunt; præmia pœnasque constituunt: si qui aut privatus aut populus eorum decreto non stetit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, hi numero impiorum ac sceleratorum habentur, his omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant; neque his petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus Druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, aut si qui ex reliquis excellit dignitate, succedit, aut si sunt plures pares, suffragio Druidum; nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Galliæ media habetur, considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque decretis judiciisque parent. Disciplina in Britannia reperta atque inde in Galliam translata esse existimatur, et nunc, qui diligentius eam rem cognoscere volunt, plerumque illo discendi causa proficiscuntur.

XIV. Druides a bello abesse consuerunt, neque tributa una

2. *si de fin.* Egm. (qui præcedens *si* omittit). Vrat. 1. — *idem* AV. — *discernunt* AVUH, Egm., Aim.; *decernunt* TL. Petav., And., Vindob. 1. — 3. *si quia* B pr.; *si quid* M pr.; *si quis* V. recentiores Δ et Aim. — *privati* Sex Δ. — *publicus* Aim. — 4. *steterit* L et pauci alii Δ, Aim. — 5. *ita* om. Sex Δ. — 6. *ab his* vel *iis* Sex Δ. — *discedunt* iidem præter T. — 6-7. *aditum eorum* Sex Δ; *atque sermonem* TL. — 7. *ex cogitatione* AV et pars Δ: *ex contagione* Sex Δ, *communione* Vindob. 1. — 8. *iis* M et recentes Δ. — *onos* B. — 10. *mortuo, si* Aim. et Sex Δ præter U. — 10-11. *si quis* Aim., U, Petav. — 11. *dignitati succedit* Aim. — *at si* And., Ox. — 12. *Druidum adlegitur* Sex Δ, *deligitur* sec. m. recentior in B et H. — 13. *Hii* B, Goll. — 16. *judiciis decretisque* Aim. Hinc rursus incipit P. — 19. *illos* B, *ad illos* sec. m. recentior.

XIV. — 20. *tributa unquam* TUL.

cum reliquis pendunt; militiæ vacationem omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur; itaque annos nonnulli xx in disciplina permanent. Neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis privatisque rationibus, græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur: quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere; quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum diligentiam in perdiscendo ac memoriam remittant. Inprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alios, atque hoc maxime ad virtutem excitari putant, metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et juventuti tradunt.

XV. Alterum genus est Equitum. Hi, cum est usus atque aliquod bellum incidit (quod fere ante Cæsaris adventum quotannis accidere solebat, uti aut ipsi injurias inferrent aut illatas propulsarent), omnes in bello versantur, atque eorum ut quisque est genere copiisque amplissimus, ita plurimos circum se ambactos clientesque habet. Hanc unam gratiam potentiamque noverunt.

2. *extati* R; *ætati* A. — 5. *vicenos* TUII. Vind. 1 et non nominati ap. Oud., cujus «quattuor» *viginti*, ut Egm. — 7. *utantur litteris* Sex Δ. — 9. *discant* Sex Δ. — 10. *studerent* B pr. — 12-13. *animis sed abliis* R pr. — 13. *ad eos* R pr. — 14. *maxime* om. Sex Δ. — 15. *ac eor.* Aim. — 17. *via ac* R pr.

XV. — 19. *Cæsarem* R pr. — 20. *accedere* PRV. Egm.; *occidere* B a pr. m. — 22. *est* om. Aim. — 23. *circa* Tl. — *amicos* And., Ox. — *habent* Sex Δ.

XVI. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam causam, qui sunt affecti gravioribus morbis, quique in prœliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur, quod, pro vita hominis nisi hominis vita reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceque ejusdem generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent, quibus succensis, circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut in latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur; sed cum ejus generis copia defecit, etiam ad innocentium supplicia descendunt.

XVII. Deum maxime Mercurium colunt : hujus sunt plurima simulacra; hunc omnium inventorem artium ferunt, hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem et Martem et Jovem et Minervam. De his eandem fere quam reliquæ gentes habent opinionem : Apollinem morbos depellere, Minervam operum atque artificiorum initia tradere,

XVI. — 1. *omnis* Sex Δ. — 4. *amministrisq.* M a sec., V; *amin.* Egm., Gott. — 5. *non nisi A* et multi Δ; *non* (sive *n̄*, quo compendio exarari solet) omittunt UH. Vind. 1 et perpauci recentes. — 6. *vita hominis* PRV. Aim. et multi Δ; *hominis vita* BM et Sex Δ. T om. *hominis*. — *non aliter posse* vel *non posse aliter* Sex Δ. — 8. *magnitudine immani* TU, Ox., Vind. 1 L. (qui *limmani*). Scal. (qui *humani*). Κολοσσον χορτου και ξυλων vocat Strabo IV, p. 198. — 10. *examin.* PV. Egm. — 11. *aut latr.* nonnulli Δ. — *noxia* BMT. Scal., Vindob. 1. — 12. *sunt* Aim. et pauci Δ rec. — *dis A*, *deis* M. — 13. *deficit* Sex Δ, Aim.

XVII. — 15. *Dñ* V, Egm. et ≡multi-ap. Oud., quod esse solet *dominum*. — *plura* B. — 19. *Minervinu* R. — *Deis* V. — 21. *inicium* BM.

Jovem imperium cœlestium tenere, Martem bella regere. Huic, cum prœlio dimicare constituerunt, ea quæ bello ceperint plerumque devovent; quæ superaverint animalia capta immolant, reliquasque res in unum locum conferunt. Multis in civitatibus harum rerum exstructos tumulos locis consecratis conspicari licet; neque sæpe accidit ut neglecta quispiam religione aut capta apud se occultare aut posita tollere auderet, gravissimumque ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est.

XVIII. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant, idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt; dies natales et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc fere ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleverunt, ut munus militiæ sustinere possint, palam ad se adire non patiuntur, filiumque puerili ætate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt.

XIX. Viri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis, æstimatione facta, cum dotibus

1. *cœleste* Aim. — *bella gerere* L, Goll., Pet., nec pauci Δ recentes. — 2. *cum* om. B; *si prælio* Lov., Carrar. et «quinque» recentes ap. Oud.; *bello* Vind. 1. — *ceperunt* TUH. — 3. *quæ superaverunt* edd. primæ. Clarkius correxit *cum superaverunt, animalia*; Hoffmannus *qui superaverint*. Codicum omnium et Aim. scriptura commode intelligitur de animalibus quæ post victoriam supersunt non consumpta ab exercitu. — 4. *reliquas* Sex Δ. — 6. *Nam* vel *Namque sæpe* T. — 7. *apud se* om. Sex Δ. — 7-8. *gravissimumque ibi supplicium horum delictorum cum* Sex Δ.

XVIII. — 10. *ex Dr.* Sex Δ. — *hanc caus.* Aim. — *spatium* Sex Δ. — 11. *ut dies* TLUH. — 12. *mensum* R, ut I, 5: *mensuum* P. — *observent* B (non M) T. — 13. *Ad* (a sec. *A*) *reliq.* R. — 14. *adoleverint* Aim. et recentiores quidam Δ.

XIX. — 18. *Virique* TUL. — 18-19. *acceperint* Egm., Sex Δ præter T.

communicant. Hujus omnis pecuniæ conjunctim ratio habetur, fructusque servantur : uter eorum vita superarit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum pervenit. Viri in uxores, sicuti in liberos, vitæ necisque habent potestatem, et cum pater familiæ, illustriore loco natus, decessit, ejus propinqui conveniunt et, de morte si res in suspicionem venit, de uxoribus in servilem modum quæstionem habent et, si compertum est, igni atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica et sumptuosa, omniaque, quæ vivis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia; ac paulo supra hanc memoriam servi et clientes, quos ab iis dilectos esse constabat, justis funeribus confectis, una cremabantur.

XX. Quæ civitates commodius suam rem publicam administrare existimantur, habent legibus sanctum, si quis quid de re publica a finitimis rumore aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, neve cum quo alio communicet, quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri et ad facinus impelli et de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ visa sunt, occultant, quæque esse ex usu judicaverunt, multitudini produnt. De re publica nisi per concilium loqui non conceditur.

2. *superaverit* Aim., TU, Gott., Vindob. 1 et alii. — 3. *cum fructu* Sex Δ. — 5. *paterfamilias* Aim. — 6. *veniunt* R. Gott. — 8. *igne* Sex Δ. — 10. *omnia quæque* A et multi Δ; *omniaque quæ* TU; *et omnia quæ* Aim., sine *et* Egm., Vrat. 1, Vindob. 1. — 12. *his* codd. præter U et aliquot recentissimos. — *funebribus* corrigendum esse censuerunt Lipsius et Ursinus. — 13. *cremantur* R a sec., Gottorp.

XX. — 15. *quis* om. Sex Δ, qui deinde *acceperint, deferant, communicent.* — 16. *ac fama* iidem. — 16-17. *uti .... communicet* om. R, Gott. — 17. *quo* om. L, Ox. — 18. *impeditos* A, Aim. et Δ præter U. — 20. *quæ esse* TU; *quæ vero ex* L. — 21. *judicaverint* Aim. — 21-22. *consilium* Egm., Vrat. 1 et pauci alii Δ.

XXI. Germani multum ab hac consuetudine differunt; nam neque Druides habent, qui rebus divinis præsint, neque sacrificiis student. Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt et quorum aperte opibus juvantur, Solem et Vulcanum et Lunam; reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in venationibus atque in studiis rei militaris consistit; ab parvulis labori ac duritiæ student. Qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: hoc ali staturam, ali vires nervosque confirmari putant. Intra annum vero vicesimum feminæ notitiam habuisse in turpissimis habent rebus; cujus rei nulla est occultatio, quod et promiscue in fluminibus perluuntur, et pellibus aut parvis renonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda.

XXII. Agriculturæ non student, majorque pars eorum victus in lacte, caseo, carne consistit. Neque quisquam agri modum certum aut fines habet proprios; sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum, et quo loco visum est, agri attribuunt, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas

XXI. — 3. *De deorum* Aim. — 5. *nec fama acc.* Aim. — 6. *Apparvulis* B; *a parvis* Sex Δ. — 8. *maxime* B. — 8-9. *alii* bis A cum plurimis Δ; *hoc alii* vel *alii hoc staturam, alii hoc vires* Sex Δ. Verbum *ali* restituit Aldus. — 9-10. *vicensimum* R. — 10. *feminä notitiæ* B; *feminæ noticiäe* P. — 12. *renonum* M. Vindob. 1. recentes quidam Δ et primæ edd.; *rhenonum* PVUH. Aim; *rhenorum* BB. Egm., Lov., Petav.; *renorum* Sex Δ. — *tegimentis* BMLT.

XXII. — 15. *carneque* Aim.; *et caseo et carne* Sex Δ — *Ne quisq.* B. — 16. *propios* B. — 17. *cognationesque* PBV; *cognationique* Egm., Vral. 1; *cognationibus* (sine *que*) TL. — 17-18. *qui cum una* B V et «undecim» Δ ap. Oud., alii ap. Schneid.; unde Frigellius *qui communiter*, ego malebam *qui in commune*; sed recte Bellerus *qui tum una*. Sex Δ *quique una*: Aim. *qui una*, quod vulgo editur. Egm. *qui sua una cogerunt* (sic). — 18. *coierint* L et recentes quidam Δ. — *quantum ei quo* A et multi Δ, pauci *eis*; Aim. et Sex Δ *et*. — 19. *post annum* Aim.

afferunt causas : ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant; ne accuratius ad frigora atque æstus vitandos ædificent; ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur; ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.

XXIII. Civitatibus maxima laus est quam latissime circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato. Cum bellum civitas aut illatum defendit aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus est communis magistratus, sed principes regionum atque pagorum inter suos jus dicunt, controversiasque minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cujusque civitatis fiunt, atque ea juventutis exercendæ ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicant. Atque, ubi quis ex principibus in concilio dixit se ducem fore, « qui sequi velint, profiteantur, » consurgunt ii qui et causam et hominem probant, suumque auxilium pollicentur atque ab multitudine collaudantur: qui ex his secuti non sunt, in desertorum ac proditorum nu-

1. *causas quod neque* TUL. — *adsua cons.* B pr. — 1-2. *belligerandi* U, Aim. — 4. *neque or.* BTL et duo Δ alii cum Aim. — 5. *divisionesque* R, Goll. et aliquot recentes Δ, edd. primæ.

XXIII. — 8. *latissimis* Sex Δ; *latissimas* Petav., unus Ursini. — 10. *expulsis* A præter BM, qui cum L et aliis Δ *expulsos*, ut Aim. — 11. *prope se* Sex Δ. — 17. *nullis* RMTU, Vindob. 1. — 18. *desidiā* B. — 20. *consilio* Egm., nec pauci Δ recentes. — *dixerit* Aim. — 21. *consurgunt hi* R; *hi* etiam reliqui A, multi Δ et Aim.; *hii* Goll.

mero ducuntur, omniumque his rerum postea fides derogatur. Hospitem violare fas non putant; qui quaque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctos habent, hisque omnium domus patent, victusque communicatur.

XXIV. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli virtute superarent, ultro bella inferrent, propter hominum multitudinem agrique inopiam trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea quæ fertilissima Germaniæ sunt loca circum Hercyniam silvam (quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orcyniam appellant), Volcæ Tectosages occupaverunt atque ibi consederunt : quæ gens ad hoc tempus his sedibus sese continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem. Nunc quoque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani, permanent, eodem victu et cultu corporis utuntur; Gallis autem provinciarum propinquitas et transmarinarum rerum notitia multa ad copiam atque usus largitur. Paulatim assuefacti superari, multisque victi prœliis, ne se quidem ipsi cum illis virtute comparant.

2. *Hospites violari* Sex Δ. — *quaque* A et multi Δ; *quaqua* Frigellius; *quacunque* Sex Δ — 3. *venerint* Petav., L, Vindob. 1, Aim. — *sanctosque* quinque Δ. — *iisque* recentes aliquot Δ.

XXIV. — 5. *At* H et pauci Δ. — 6. *ac propter* Aim. — 8. *Hircaniam* et *Hyrc.* LT hic et cum U c. 25; *Herciniam* recentes Δ cum Aim., alii *Hericina* vel similiter. — 9. *Eratostені A.* — 10. *Orciniam* Egm., Vrat. 1, Aim. — *Volgæ* PV, Egm., Vrat. 1; *volgo* BM; *vulgo* R et plerique Δ. *Volcæ* Ursinus ex duobus libris. — *Tectusages* RB, in quo sec. m. *tectu* in rasura. — 11. *nuncupaverunt* Aim. — *usque ad* Aim. — 12. *justitiam* Sex Δ. — 13. *Nunc quoque* unus ut videtur Petav.; *Nunc quod* AV et multi Δ; *Nunc quidem* cod. Duk., Vindob. 3 et Aim.; *Nunc quoniam* Sex Δ; *Nunc qua* Lov.; *Nuncque* duo recentissimi. — 14. *patientiaque Germani perm.* Aldus. — *quam Germ.* Goll. — 15. *provinciarum* etiam Aim.; *provinciæ* cod. Duk. a pr. m. Elberlingius *provinciæ Rom.* (*Romanæ*) scriptum fuisse putabat, sed Hispanias quoque intelligi voluit Cæsar. — 16. *usum* Sex Δ. — 17. *Qui paulatim* Aim.

XXV. Hujus Hercyniæ silvæ, quæ supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet : non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum et Nemetum et Rauricorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium : hinc se flectit sinistrorsus, diversis ab flumine regionibus, multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit; neque quisquam est hujus Germaniæ, qui se aut adisse ad initium ejus silvæ dicat, cum dierum iter LX processerit, aut quo ex loco oriatur acceperit; multaque in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis visa non sint : ex quibus quæ maxime differant ab ceteris et memoriæ prodenda videantur, hæc sunt.

XXVI. Est bos cervi figura, cujus a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius magisque directum his, quæ nobis nota sunt, cornibus : ab ejus summo sicut palmæ ramique late diffunduntur. Eadem est feminæ marisque natura, eadem forma magnitudoque cornuum.

XXVII. Sunt item quæ appellantur alces. Harum est consi-

XXV. — 2. *expedito iter* T; *itinere* L. — 4. *ab Herustiorum* vel *Herusciorum* pauci Δ recentes. — *et Tauriacorum* A et plurimi Δ, quidam *Tauricorum*, *Taurinorum*, sed V *Rauriacorum*, L *Rauacorum*, TUH cum Aim. *Rauracorum*. Vide ad I, 5. — 5. *et pertingit ad* Aim. — *Anartum* Ciacc. : *Arnatium* recens unus. — 6. *a fl.* TU, Aim. — 8. *aut audisse aut adisse ad* A et Δ fere omnes cum Aim. (qui *ad* omittit, ut pauci recentes); soli ut videtur Andin., Oxon. et Bamb. sine primis vocibus. Nimirum antiqui librarii lapsus *audisse* in margine correctus erat, deinde utrumque arreptum. — 9. *hujus* TU, Aim. — *XL* B a sec. m. inter versus; *LXVIII* TL, Scal. — *processerint* B. — 11. *non sunt* Aim. — 12. *ab aliis* Aim. — *memoria* Sex Δ præter T.

XXVI. — 15. *derectum* TUH. — 16. *et ab* Aim. — *rami* Aim. : *rami quam late* Sex Δ. — 17. *diffundunt* Sex Δ, quo recepto Rob. Stephanus *se ut* pro *sicut*.

XXVII. — 19. *altes* A (etiam B) et plu-

milis capris figura et varietas pellium, sed magnitudine paulo antecedunt, mutilæque sunt cornibus et crura sine nodis articulisque habent, neque quietis causa procumbunt, neque, si quo afflictæ casu conciderunt, erigere sese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus : ad eas se applicant, atque ita, paulum modo reclinatæ, quietem capiunt. Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur. Huc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsæ concidunt.

XXVIII. Tertium est genus eorum qui uri appellantur. Hi sunt magnitudine paulo infra elephantos, specie et colore et figura tauri. Magna vis eorum est et magna velocitas; neque homini neque feræ, quam conspexerunt, parcunt. Hos studiose foveis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines et mansuefieri ne parvuli quidem excepti possunt. Amplitudo cor-

rimi Δ; sed *alces* H. Vindob. 1. Dresd. 1. Aim. — 1. *capreis* Ox., Lov. — *sed* om. TU, Ox. — 2-3. *articlisque* A, Egm. — 3. *si* om. R. — 4. *conciderint* Aim., Egm. et Sex Δ præter T. qui sic a sec. m. — *ac subl.* Sex Δ. — 6. *paululum* Aim. — 8. *consueverint* Aim. — 9. *abscidunt* Sex Δ præter T. in quem a correctore illatum; *abscindunt* Aim.; *incidunt* Petav. — 10. *reclinaverint* H. Vindob. 1. nonnulli Oudendorpii. Aim.

XXVIII. — 12. *earum quæ* Aim. — 13. *elefantos* A. — 14. *est eorum* TH. Vindob. 1. — *et neque* Sex Δ. — 15. *quem* T. — *conspexerint* Sex Δ. Aim. — 16. *Hos se lab.* B. — *homines adolescentes* TL., Scal. — 17. *se exerc.* Aim. — 18. *interfecerint* Aim. et Sex Δ præter T. qui a sec. — 20. *mansuefieri* BM et Sex Δ: *mansueti fieri* reliqui A, V et plures Δ cum Aim. Ortum ex ambiguitate in antiqua scriptura unciali.

unum et figura et species multum a nostrorum boum cornibus differt. Hæc studiose conquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.

XXIX. Cæsar, postquam per Ubios exploratores comperit Suevos sese in silvas recepisse, inopiam frumenti veritus, quod, ut supra demonstravimus, minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius; sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu, partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum quattuor constituit, præsidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisque eum locum munitionibus firmat. Ei loco præsidioque Gaium Volcatium Tullum adolescentem præfecit; ipse, cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus per Arduennam silvam, quæ est totius Galliæ maxima atque ab ripis Rheni finibusque Treverorum ad Nervios pertinet, millibusque amplius quingentis in longitudinem patet, L. Minucium Basilum cum omni equitatu præmittit, si quid

1. *a* om. AV. multi Δ et primæ edd.: habent Sex Δ et Aim. — 2. *ad labris* B. sec. manus *a*.

XXIX. — 5. *Suebos* AV et plerique Δ. — 11. *in extrema parte* Egm. — *turrem* Sex Δ. — 13-14. *præsidio* Egm., Vrat. 1: *præsidia* Vindob. 1. — 14. *Caium* vel *C.* pars Δ; *Quintum* L. Vindob. 1 (hic *que* omisso). — *Vulcatium* vel *-cium* codd. præter UH, Vrat. 1. qui *Vulcanum*; U *Volc.* — *Tullium* «nonnulli» Oud., om. TU. — 16. *Aduenam* R. — *riam* Vind. 1. — 17. *a rip.* UH. Aim. — *ad Nervios pertinet* et sequens *que* om. Aim. — 18. *quingentis* codd. omnes et Aim. Strabo (IV. p. 194): ὕλη πολλὴ μέν, οὐ τοσαύτη δέ, ὅσην οἱ συγγραφεῖς εἰρήκασι, τετρακισχιλίων σταδίων, nimirum Cæsar, cujus hic est numerus. Error ap. Orosium (VI. 10): *in longitudine* (sic) *plus quam* QUINQUAGINTA *millia passuum patet*. Gœlerus *amplius centum et quinquaginta* scribendum esse exponit p. 190. — 19. *Municium* H, et alia recentes Δ, ut in his solent. — *Basilium* hic omnes, sed VII. 90 *Basilum* in melioribus.

celeritate itineris atque opportunitate temporis proficere posset; monet ut ignes in castris fieri prohibeat, ne qua ejus adventus procul significatio fiat : sese confestim subsequi dicit.

XXX. Basilus ut imperatum est facit; celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna. Nam sicut magno accidit casu, ut in ipsum, incautum etiam atque imparatum, incideret, priusque ejus adventus ab hominibus videretur, quam fama ac nuntius afferretur : sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento quod circum se habebat erepto, redis equisque comprehensis, ipsum effugere mortem. Sed hoc eo factum est, quod, ædificio circumdato silva (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui vitandi æstus causa plerumque silvarum atque fluminum petunt propinquitates), comites familiaresque ejus angusto in loco paulisper equitum nostrorum vim sustinuerunt. His pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit; fugientem silvæ texerunt. Sic et ad subeundum periculum et ad vitandum multum fortuna valuit.

1. *perficere* V. — 1-2. *possit* Oxon., Lov. et pauci Δ recentes.

XXX. — 4. *Basilius* codd. — 7. *dicebantur* B. — 9. *sicut* est Rob. Stephani additamentum, in quattuor Δ recentibus repertum. Neglecta particula *ut* latuit librarios priores, quod longiore spatio sequitur *sic*. — 10. *primusque* B. — *ab omnibus* BM et Sex Δ. — 11. *nuntius adventus* Sex Δ. — 13. *rhedis* PRV; *rhed.* B et plurimi Δ; *redis* M, Gottorp., Egm., Vrat. 1. — 14. *hoc quoque fact.* I et plurimi Δ, quod sententiarum nexus non admittit. Omissum *quoque* in LH, Scal., Vindob. 1; *eo* in Aud., Ox. et tribus fere aliis lectum ob sententiam sivimus, sed quomodo hoc abierit in *quoque*, difficile est intellectu. — *circumdata* U. — 15. *ædificia Gall.* Sex Δ. — *vitanda* B. — 16. *ac fl.* BM et pars Δ — 18. *de suis* L. — 19. *impulit* TI. — 20. *vitandum tumultum* TI.

XXXI. Ambiorix copias suas judicione non conduxerit, quod prœlio dimicandum non existimarit, an tempore exclusus et repentino equitum adventu prohibitus, cum reliquum exercitum subsequi crederet, dubium est; sed certe, dimissis per agros nuntiis, sibi quemque consulere jussit. Quorum pars in Arduennam silvam, pars in continentes paludes profugit; qui proximi Oceano fuerunt, hi insulis sese occultaverunt, quas æstus efficere consuerunt; multi ex suis finibus egressi se suaque omnia alienissimis crediderunt. Catuvolcus, rex dimidiæ partis Eburonum, qui una cum Ambiorige consilium inierat, ætate jam confectus, cum laborem belli aut fugæ ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui ejus consilii auctor fuisset, taxo, cujus magna in Gallia Germaniaque copia est, se exanimavit.

XXXII. Segni Condrusique, ex gente et numero Germanorum, qui sunt inter Eburones Treverosque, legatos ad Cæsarem miserunt, oratum ne se in hostium numero duceret, neve omnium Germanorum, qui essent citra Rhenum, unam esse causam judicaret : « nihil se de bello cogitavisse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. » Cæsar, explorata re quæstione captivorum, si qui ad eos Eburones ex fuga convenissent, ad se ut reducerentur imperavit : si ita fecissent, fines eorum se violaturum negavit. Tum copiis in tres partes distributis, impedimenta omnium

XXXI. — 3. *equitatus* Sex Δ. — 4. *certe clam dimissis* Oxon., And. (qui *missis*). — 6. *qui proxii* B; *qui hinc proximi* Sex Δ. — 7. *Oceanum* And., Ox. — *his* Sex Δ; *hii* vel *ii* alii Δ. — *in silvis* PBV, Egm., Lov., Petav.; *insulis* B et multi Δ, quorum H: Vindob. 1 *in insulis*, ut M. — 9. *Catuc.*, v. ad V, 24. — 11. *aut belli aut* Sex Δ, quorum Vindob. 1 *aut belli aufugere non*. — *fugæ sustinere non* Gottorp. — 14. *examinavit* B, Vind. 1.

XXXII. — 15. *Sacini* And.; *Segni Condrusi* tres Δ. Conf. ad II, 4. — 19 *se* om. M. — 23. *tris partis* B.

legionum Aduatucam contulit. Id castelli nomen est. Hoc fere est in mediis Eburonum finibus, ubi Titurius atque Aurunculeius hiemandi causa consederant. Hunc cum reliquis rebus locum probarat, tum quod superioris anni munitiones integræ manebant, ut militum laborem sublevaret. Præsidio impedimentis legionem quartam decimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas ex Italia traduxerat. Ei legioni castrisque Quintum Tullium Ciceronem præficit, ducentosque equites attribuit.

XXXIII. Partito exercitu, Titum Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum versus in eas partes, quæ Menapios attingunt, proficisci jubet; Gaium Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ ad Aduatucos adjacet, depopulandam mittit; ipse cum reliquis tribus ad flumen Scaldem, quod influit in Mosam, extremasque Arduennæ partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat. Discedens, post diem septimum sese reversurum confirmat; quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat. Labienum Treboniumque hortatur, si reipublicæ commodo facere possint, ad eum diem revertan-

1. *Atuatucam* pars Δ hic et c. 35. ubi V semel *Aduatuam*. Recentes aliquot *-ticam*. Conf. ad II. 4. — 4. *probaret* M a pr., pars Δ; *probabat* Sex Δ, cui *Cæsar* addit Aldus. — *tunc* AV, Egm., Vrat. 1; *tum* Sex Δ et alii. — 6. *hiis* T, Vrat. 1; *iis* recentes Δ. — 8. *præfecit* UH, et aliquot recentes — *ducentisque* P pr. — 9. *ei attribuit* Sex Δ.

XXXIII. — 10. *Partitoque* H. — 12. *Caium* vel *C.* pars Δ. — 13. *ad* om. MV nec pauci Δ, quomodo loqui poterat Cæsar, sed temere Schneid.: «*ad Aduatucos* propter sonum probari nequit,» qui cum Sex Δ *quæ Aduaticis*. — 14. *reliquis VIII* TUH, Vind. 1. — *Scaldem* A consensu; Δ inter hoc et *Scaldim* vel *Scaldin* variant. Ad rei veritatem Vrat. 2 *Sambim*, metaphr. Σαβιν. — 17. *Descendens* PRV, Egm. — 19. *Treboniumque* BM pr. — 20. *rei PR.* A, V, Egm., i. e. *populi Romani*. — *quomodo* H. — *eam diem* TU, Vind. 1.

tur, ut, rursus communicato consilio, exploratisque hostium rationibus, aliud initium belli capere possent.

XXXIV. Erat, ut supra demonstravimus, manus certa nulla, non oppidum, non præsidium, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo. Ubi cuique aut valles abdita aut locus silvestris aut palus impedita spem præsidii aut salutis aliquam offerebat, consederat. Hæc loca vicinitatibus erant nota, magnamque res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat universis ab perterritis ac dispersis periculum accidere), sed in singulis militibus conservandis; quæ tamen ex parte res ad salutem exercitus pertinebat. Nam et prædæ cupiditas multos longius evocabat, et silvæ incertis occultisque itineribus confertos adire prohibebant. Si negotium confici stirpemque hominum sceleratorum interfici vellet, dimittendæ plures manus diducendique erant milites; si continere ad signa manipulos vellet, ut instituta ratio et consuetudo exercitus Romani postulabat, locus ipse erat præsidio barbaris, neque ex occulto insidiandi et dispersos circumveniendi singulis deerat audacia. Ut in ejusmodi difficultatibus, quantum diligentia provideri poterat providebatur, ut

2. *possint* Sex Δ.

XXXIV. — 4. *prædium* codd. omnes, eadem ut videtur m. *si* illato in M; *præsidium* L solus. — 5. *omnis in partis* (vel *-es*) Sex Δ. — *Ubicumque* AV et plurimi Δ: *Ubi cuique* TLH. And., Ox., Scal.; *Ut cuique* malit Hellerus. — *vallis* pauci Δ. — *abditæ* P. — 6. *locis silvestribus palus* Sex Δ. — *aut paul̄ impedimenta* B. — 6-7. *præsidiare salutis* TL. Scal.; *præsidia ut sal.* Vindob. 1. — 7. *consederant* solus Voss. 2; *considerunt* H. Egm. — *in civitatibus* Cuj. — 9. *ab* in nullo codice legitur præter Andin., Oxon. et vetere uno Ursini (non I). — 11-12. *quæ ... pertinebat* om. R pr. — 13. *in itin.* Sex Δ. — *confertis* PRV. Egm. — *adhire* BM. — 15. *vellent* codd. omnes præter Andin. et Oxon., qui *vellet*; sic edd. ab Aldo. — *deduc.* pauci Δ. — 16. *contineri* TLU. Ox. — *vellent* AVL et alii Δ; *vellet* Sex Δ. Ad ducem quippe hæc omnia referenda sunt. — 19. *At in* Andin., Petav. *Et in* non pauci ex recentibus Δ.

potius in nocendo aliquid prætermitteretur, etsi omnium animi ad ulciscendum ardebant, quam cum aliquo militum detrimento noceretur. Dimittit ad finitimas civitates nuntios Cæsar, omnes ad se vocat spe prædæ ad diripiendos Eburones, ut potius in silvis Gallorum vita quam legionarius miles periclitetur; simul ut, magna multitudine circumfusa, pro tali facinore stirps ac nomen civitatis tollatur. Magnus undique numerus celeriter convenit.

XXXV. Hæc in omnibus Eburonum partibus gerebantur, diesque appetebat septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta legionemque reverti constituerat. Hic, quantum in bello fortuna possit et quantos afferat casus, cognosci potuit. Dissipatis ac perterritis hostibus, ut demonstravimus, manus erat nulla, quæ parvam modo causam timoris afferret. Trans Rhenum ad Germanos pervenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad prædam evocari. Cogunt equitum duo millia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tencteros atque Usipetes supra docuimus. Transeunt Rhenum navibus ratibusque, triginta millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat perfectus præsidiumque ab Cæsare relictum: primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cujus sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Invitati præda, longius procedunt : non hos palus bello

1. *omitteretur* Sex Δ. — 2. *aduliscendum* P, *adulescentum* R; *adolescentum* Egm., EH, Vrat. 1. — 3. *noceret* BM. — *Cæsar ad finitimas civitates nuntios dimittit* Sex Δ. — 3-4. *omnes evocat* (sine *ad se*) Sex Δ. — 5. *periclitaretur* TUH. — 6. *stirpa* BM.

XXXV. — 10. *accedebat* L. — VItus H. — 15. *diripiendi* TL. — 18. *Transeunt* BM et Sex Δ; *Transeunti* PRV; *Transeuntes* Δ aliquot recentes; *Transeunt hi* Egm., Vrat. 1. — 20. *imperfectus* nonnulli Δ recentes. — 23. *in bello* omnes; sed *in* ejiciendum esse vidit Dinterus.

latrociniisque natos, non silvæ morantur. Quibus in locis sit Cæsar, ex captivis quærunt; profectum longius reperiunt, omnemque exercitum discessisse cognoscunt. Atque unus ex captivis, «Quid vos,» inquit, «hanc miseram ac tenuem sectamini «prædam, quibus licet jam esse fortunatissimos? Tribus horis «Aduatucam venire potestis : huc omnes suas fortunas exerci«tus Romanorum contulit; præsidii tantum est, ut ne murus «quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones «audeat.» Oblata spe Germani, quam nacti erant prædam, in occulto relinquunt; ipsi Aduatucam contendunt, usi eodem duce, cujus hæc indicio cognoverant.

XXXVI. Cicero, qui omnes superiores dies præceptis Cæsaris cum summa diligentia milites in castris continuisset ac ne calonem quidem quemquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens de numero dierum Cæsarem fidem servaturum, quod longius progressum audiebat, neque ulla de reditu ejus fama afferebatur; simul eorum permotus vocibus, qui illius patientiam pæne obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum ejusmodi casum exspectans, quo, novem oppositis legionibus maximoque equitatu, dispersis ac pæne deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes mittit.

1. *notos* corrector M. — 4. *hanc* om. B. — 5. *fortunatissimis* PR (qui cum sequente *tribus* jungunt), And., Ox., Scal. et pauci alii Δ. — 6. *ad Vatucam* Goltorp.; v. ad c. 32. — *convenire* TL. — 7. *ut numerus* AV et plurimi Δ; *ut ne murus* Sex Δ. — 8. *ne quisquam* B. — 9. *Oblecta* R, sec. m. *obiecta*, et sic Lov., Gott. et nonnulli recentes. — *Romani* P a pr.

XXXVI. — 12. *qui per omnes* Sex Δ. — 13. *cum* om. Sex Δ. — *in* om. UH. — *contenuisset* PRBV, Egm. — 16. *eum progr.* Sex Δ. — 18. *plane* (hoc etiam T) *obsidionem* L. — 19. *nullum* (*nullam* R a sec., Gott.) *ejusmodi causam* RM, Gott., Petav. — 20. *expositis* B. — 22. *misit* Sex Δ, non hoc loco, sed infra post *intererat* positum.

quas inter et castra unus omnino collis intererat. Complures erant ex legionibus ægri relicti, ex quibus qui hoc spatio dierum convaluerant, circiter trecenti, sub vexillo una mittuntur: magna præterea multitudo calonum, magna vis jumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate, sequitur.

XXXVII. Hoc ipso tempore et casu Germani equites interveniunt, protinusque eodem illo, quo venerant, cursu ab decumana porta in castra irrumpere conantur, nec prius sunt visi, objectis ab ea parte silvis, quam castris appropinquarent, usque eo, ut qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui facultatem non haberent. Inopinantes nostri re nova perturbantur, ac vix primum impetum cohors in statione sustinet. Circumfunduntur ex reliquis hostes partibus, si quem aditum reperire possent. Ægre portas nostri tuentur; reliquos aditus locus ipse per se munitioque defendit. Totis trepidatur castris, atque alius ex alio causam tumultus quærit; neque quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conveniat, provident. Alius jam capta castra pronuntiat; alius, deleto exercitu atque imperatore, victores barbaros venisse contendit; plerique novas sibi ex loco religiones fingunt, Cottæque et Titurii calamitatem, qui in eodem occiderint castello, ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captivo audierant, nullum intus esse præsidium. Perrumpere nitun-

2. *erant in castris ex* Sex Δ, quod casu omissum censet Schneiderus. — *quibus quos adhuc spacio* B. — 5. *subsederant* AV et plurimi Δ; Sex Δ *subsederat.*

XXXVII. — 7-8. *decimana* AV. Egm. — 10. *valle* PRV, Egm., Gott. — In P eadem manus his appinxit : *hic servus tendebat Achilles.* — 12. *in stationem* BM. — 14. *possint* Sex Δ. — *nihil* (pro *nostri*) PR; quare omittunt V, Egm., Petav. — 17-18. *jam castra capta* PRV et multi Δ. recentiores quidam *jam capta castra.* BM et Sex Δ *castra jam capta.* — 21. *Tali tempore* TU. — 22. *adfirmatur* TU. Aud.

tur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant.

XXXVIII. Erat æger cum præsidio relictus Publius Sextius Baculus, qui primum pilum apud Cæsarem duxerat, cujus mentionem superioribus prœliis fecimus, ac diem jam quintum cibo caruerat. Hic, diffisus suæ atque omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit, videt imminere hostes atque in summo esse rem discrimine, capit arma a proximis atque in porta consistit. Consequuntur hunc centuriones ejus cohortis, quæ in statione erat; paulisper una prœlium sustinent. Relinquit animus Sextium, gravibus acceptis vulneribus; ægre per manus tractus servatur. Hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant tantum, ut in munitionibus consistere audeant speciemque defensorum præbeant.

XXXIX. Interim confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites, quanto res sit in periculo cognoscunt. Hic vero nulla munitio est, quæ perterritos recipiat: modo conscripti atque usus militaris imperiti ad tribunum militum centurionesque ora convertunt; quid ab his præcipiatur exspectant. Nemo est tam fortis, quin rei novitate perturbetur. Barbari, signa procul conspicati, oppugnatione

XXXVIII. — 3. *in præsidio* Sex Δ. — *Publ.* om. TU. — 4. *Bibaculus* Leid. 2. — *ad Cæsarem* A et Δ plurimi; *apud C.* TUH. Vindob. 1. et primæ edd. — *adduxerat* L. — 5. *ad diem* pauci Δ recentes. — *jam* om. R. Lov. et nonnulli recentes. — 9. *Sequuntur* Sex Δ. — *Consequitur... centurio* corrector R. Gott., Petav. — 10. *Reliquid* B. — 11. *gravius* idem. — *vulneribus deficiens* Sex Δ. — 13. *spemque* L.

XXXIX. — 15-16. *Milites non clam.* R. — 16. *sit res* Sex Δ. — 18. *conscripta* B. — 18-19. *tribunos* L. Vindob. 1. — 20. *Nam est* Vindob. 1. — *Nemo est fortis* A et Δ plurimi, sine particula; *est tam fortis* Sex Δ et primæ edd. — *qui non rei* L et Oxon.

desistunt : redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse ex captivis cognoverant; postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt.

XL. Calones in proximum tumulum procurrunt; hinc celeriter dejecti se in signa manipulosque conjiciunt : eo magis timidos perterrent milites. Alii, cuneo facto ut celeriter perrumpant, censent, quoniam tam propinqua sint castra, et, si pars aliqua circumventa ceciderit, at reliquos servari posse confidunt; alii, ut in jugo consistant atque eundem omnes ferant casum. Hoc veteres non probant milites, quos sub vexillo una profectos docuimus. Itaque inter se cohortati, duce Gaio Trebonio, equite Romano, qui eis erat præpositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesque ad unum omnes in castra perveniunt. Hos subsecuti calones equitesque eodem impetu militum virtute servantur. At ii qui in jugo constiterant, nullo etiamnunc usu rei militaris percepto, neque in eo quod probaverant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam quam prodesse aliis vim celeritatemque viderant, imitari potuerunt, sed se in castra recipere conati iniquum in locum demiserunt. Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum virtutis causa in superiores erant ordines hujus legionis traducti, ne ante partam

2. *pacitate* B. qui in aliis quoque vocibus ita variat inter *a* et *au*.

XL. — 4. *in primum* TU. — 6. *eum eo* PV. — *facta* B. — 6-7. *perrumpent* H. sec. *perrumperent*, ut Gott. et alii Δ rec. — 8. *ad rel.* B. — 9. *in* om. R. — 11. C. pars Δ. — 12. *milite Rom.* Gott. et duo ap. Oud. — *iis* TU. — 13. *prorumpunt* Vrat. 1 et pauci recentes. — 14. *equites calonesque* TU. — 15. *hii* vel *hi* BMH. om. TL. — *constiterunt* TU. — 18. *profuisse* Sex Δ. — 19. *potuerant* AV; *poterant* R a sec. m.; alterum utrum multi Δ; *potuerunt* TUH. Vindob. 1. — 20. *dimiserunt* RU. et vel sic vel *dimiserant* multi Δ — 21. *in reliq.* R. — 22. *ante portam* 4 (præter BM) V et nonnulli Δ; *partem laudis militaris* T.

rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes conciderunt. Militum pars, horum virtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra pervenit; pars a barbaris circumventa periit.

XLI. Germani, desperata expugnatione castrorum, quod nostros jam constitisse in munitionibus videbant, cum ea præda, quam in silvis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. At tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum Gaius Volusenus missus cum equitatu ad castra venisset, fidem non faceret adesse eum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnino animos timor præoccupaverat, ut pæne alienata mente, deletis omnibus copiis, equitatum se ex fuga recepisse dicerent, neque, incolumi exercitu, Germanos castra oppugnaturos fuisse contenderent. Quem timorem Cæsaris adventus sustulit.

XLII. Reversus ille, eventus belli non ignorans, unum, quod cohortes ex statione et præsidio essent emissæ, questus: « ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, » multum fortunam in repentino hostium adventu potuisse judicavit, multo etiam amplius, quod pæne ab ipso vallo portisque castrorum barbaros avertisset. Quarum omnium rerum maxime admirandum videbatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra

3. *parad barbaris* B; *pars ab corbaris* (corr. *carb.*) V in Fabric. collect.

XLI. — 7-8. *Ac tantus* AV et Δ præter Vrat. 1, Petav. et recentes aliquot ap. Oud. — 9. *C.* pars Δ. — *in castra* quinque Δ. — 11. *omnium animos* Sex Δ. — *occupaverat* Sex Δ. — 12. *equitatum tantum se* Sex Δ.

XLII. — 16. *ignoris* R, sec. *ignarus*. — 18. *casui* Sex Δ. — 19. *jud.* omnes codd. quos vidi, nec varietas ap. Fabric. — 21. *avertissent* UH.

Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerunt.

XLIII. Cæsar rursus ad vexandos hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis civitatibus, in omnes partes dimittit. Omnes vici atque omnia ædificia, quæ quisque conspexerat, incendebantur; præda ex omnibus locis agebatur; frumenta non solum tanta multitudine jumentorum atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore atque imbribus procubuerant, ut, si qui etiam in præsentia se occultassent, tamen his, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum videretur. Ac sæpe in eum locum ventum est, tanto in omnes partes diviso equitatu, ut modo visum ab se Ambiorigem in fuga circumspicerent captivi, nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent, ut, spe consequendi illata atque infinito labore suscepto, qui se summam ab Cæsare gratiam inituros putarent, pæne naturam studio vincerent, semperque paulum ad summam felicitatem defuisse videretur, atque ille latebris aut saltibus se eriperet, et noctu occultatus alias regiones partesque peteret, non majore equitum præsidio quam quattuor, quibus solis vitam suam committere audebat.

XLIV. Tali modo vastatis regionibus, exercitum Cæsar dua-

1-2. *obtulerant* H. Vindob 1. Aldina; *obtinuerunt* R. Lov., Gottorp. et quidam recentes.

XLIII. — 6. *incendebantur, pecora interficiebantur* Sex Δ. — 7. *a tanta hominum jumentorumque multitudine* Sex Δ. — 8. *etiam* om. Sex Δ præter L. — 9. *se* om. UH. — 10. *is* M., *iis* recentes Δ. — 11-12. *omnis partis* A. — 12. *ut non modo* A et Δ omnes præter Andin. et Ox. — *in figura* B. — 13. *conspicerent* Sex Δ. — 17-18. *latebris aut* (duo *ac*) *silvis aut saltibus* Sex Δ — 18. *et* (tres *ut*) *noctu occupatus* Sex Δ.

XLIV. — 21. *vastitas reg.* B; *factis religionibus* TUH, Vindob. 1; *factis legionibus* Flodoardus præter unum codicem, in quo editum.

rum cohortium damno Durocortorum Remorum reducit, concilioque in eum locum Galliæ indicto, de conjuratione Senonum et Carnutum quæstionem habere instituit, et de Accone, qui princeps ejus consilii fuerat, graviore sententia pronuntiata, more majorum supplicium sumpsit. Nonnulli judicium veriti profugerunt; quibus cum aqua atque igni interdixisset, duas legiones ad fines Treverorum, duas in Lingonibus, sex reliquas in Senonum finibus Agedinci in hibernis collocavit, frumentoque exercitui proviso, ut instituerat, in Italiam ad conventus agendos profectus est.

1. *Durocortorum* etiam Flodoardus. *Durocorterum* TI II. Vind. 1; alii Δ recentes *Durocortum*, *Durofortum*, *Durocotorum*. — *deducit* Egm., Vrat. 1. — 7-8. *et reliquas* V. Egm., Gott., Vrat. 1. et alii non pauci Δ; in P & cum appendicula *ex* efficiente, posterius erasa. — 8. *Agedinci* BMTU; *Acedici* PRV. Egm., Gott., Vrat. 1; *Agendici* Aldus et recentes Δ pluribus locis. In *Agedinci* A consentiunt VII. 10 (ubi V *Agedici*), 57 et 62, sed c. 59 habent (præter BM) *Egedincum*, cum VIII. qui sic etiam c. 57. Ib. c. 10 et 62 etiam Δ omnes *Agedinci*, pars leviter aberrans; c. 62 TL. Vind. 1. *Adgedincum* (post *revertitur*). — 9. *exercitu* TL. Vind. 1.

DE BELLO GALLICO

LIBER VII.

I. Quieta Gallia Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conventus agendos proficiscitur. Ibi cognoscit de Clodii cæde, de senatusque consulto certior factus, ut omnes juniores Italiæ conjurarent, dilectum tota Provincia habere instituit. Eæ res in Galliam Transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi et affingunt rumoribus Galli quod res poscere videbatur : « retineri urbano motu Cæsarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum venire posse. » Hac impulsi occasione, qui jam ante se populi Romani imperio subjectos dolerent, liberius atque audacius de bello consilia inire incipiunt. Indictis inter se principes Galliæ conciliis, silvestribus ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; posse hunc casum ad ipsos recidere demonstrant; miserantur communem Galliæ fortunam; omnibus pollicitationibus ac præmiis deposcunt qui belli initium faciant et

I. — 2-3. *cæde senatusque* A et Δ prope omnes, in quibus Aldus *de* excidisse vidit: præbent Andin., Ox., Cujac., Vindob. 2 et pauci alii Δ recentes. — 4. *delectum* pars Δ. — *instituunt* R. Lov. — *Hæ* pauci Δ. — 11. *consiliis* A et Δ præter TU, qui *conciliis*, ut Aldus. — 12. *posse* in Sex Δ post *recidere* positum. — *recipere* B. — 14. *initia* A et multi Δ: *initium faciat* Sex Δ.

sui capitis periculo Galliam in libertatem vindicent. Inprimis rationem esse habendam dicunt, priusquam eorum clandestina consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur. « Id esse facile, quod neque legiones audeant absente imperatore ex hibernis egredi, neque imperator sine præsidio ad legiones pervenire possit; postremo in acie præstare interfici quam non veterem belli gloriam libertatemque, quam a majoribus acceperint, recuperare. »

II. His rebus agitatis, profitentur Carnutes se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesque ex omnibus bellum facturos pollicentur, et quoniam in præsentia obsidibus cavere inter se non possint, ne res efferatur, ut jurejurando ac fide sanciatur petunt, collatis militaribus signis (quo, more eorum, gravissima cærimonia continetur), ne, facto initio belli, ab reliquis deserantur. Tum, collaudatis Carnutibus, dato jurejurando ab omnibus qui aderant, tempore ejus rei constituto, ab concilio disceditur.

III. Ubi ea dies venit, Carnutes, Cotuato et Conconnetodumno ducibus, desperatis hominibus, Cenabum dato signo

1. *vindicet* Sex Δ. — *Ejus inprimis* Sex Δ. — 2. *esse* om. L et aliquot Δ rec. — 6. *posset* A et plurimi Δ; *possit* Sex Δ præter L, qui om. — 7-8. *acceperant* A et plurimi Δ; *acceperint* Sex Δ.

II. — 12. *possent* A et plurimi Δ; *possint* Sex Δ. — 12-13. *aut jur.* codd. fere omnes; *aut in jur.* H; *at* T, cujus corrector et Aldus *ut.* — 13. *aut fide* Gott., Egm., Vrat. 1. — *sentiotur* T. — 14. *quod more* A et plurimi Δ; *quo more* Sex Δ. — *gravissimæ cærimoniæ continentur* Sex Δ. — 17. *consilio* pars Δ.

III. — 18. *Catuato* Egm., Petav., Vrat. 1; *Contuato* et *Couturato* tres alii Δ recentes. Hirtio VIII, 38 est *Gutruatus*, quod verum esse nomen videtur, hic depravatum. — 18-19. *Conconetodumno* A et pars Δ; pars in terminatione variat *-duno*, *-duino*, etc. *Conconnetodumno* V, Egm., Gott., Vrat. 1. *Conetoduno* recentissimi et edd. vett. — 19. *Genabim* hic A

concurrunt, civesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in his Gaium Fufium Citam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ jussu Cæsaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt. Celeriter ad omnes Galliæ civitates fama perfertur : nam, ubi quæ major atque illustrior incidit res, clamore per agros regionesque significant; hunc alii deinceps excipiunt et proximis tradunt; ut tum accidit : nam, quæ Cenabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam vigiliam in finibus Arvernorum audita sunt; quod spatium est millium passuum circiter CLX.

IV. Simili ratione ibi Vercingetorix, Celtilli filius, Arvernus, summæ potentiæ adolescens (cujus pater principatum Galliæ totius obtinuerat, et ob eam causam, quod regnum appetebat, ab civitate erat interfectus), convocatis suis clientibus, facile incendit. Cognito ejus consilio, ad arma concurritur. Prohibetur ab Gobannitione, patruo suo, reliquisque principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant;

præter R, qui *Genebim;* pars Δ *Genabin.* Gott. *Genebin*, sed ceteris hujus libri locis *A* et Δ *Genabi* et *Genabum;* at iidem VIII, 5 et 6, *Cenabo*, *Cenabi* (partim *Cænab.*, soli ibi Egm. et U *Genab.*), quæ vera scriptura nominis; Orosius quoque VI, 11, *Cenapum* sine varietate, et Strabo Κήναβον. — 2. *iis* pars Δ, et *C.* — *Fusium* LH, *Fusum* Vrat. 1; magis aberrant Δ recentes. — *Citan* LH. — 3. *frumentariæ causa jussu* Sex Δ. — 5. *ubique maj.* *A* V et multi Δ; *ubicumque* Egm., Vrat. 2, et pauci alii; *ubi* TL, Vindob. 1, et alii item pauci; *ubi quæ* affertur ex Lovan. — 6. *hanc* *A* V et multi Δ; *hinc* TUHL, Vindob. 1; *hunc* And., Ox., Petav., Vrat. 2. — 8. *nam cum hæc Gen.* L. — 10. *passuum* omittunt Sex Δ præter T. — *centum LX* *A* V, Egm.

IV. — 11. *ubi* H. — *Vercingetorix* constanter *A* præter c. 9, ubi PR *Vergingel.*, et c. 63 accus. lapsu *Vercingetoriginem.* Etiam UH *Verging.*, T et Vind. 1 *Verringetorix.* Cod. Paris. Orosii *Vergingetorex.* Edd. ante Aldum *Vercingentorix*, ut ap. Florum. In Græcis Οὐεργεντόριξ Plutarchus, Οὐεργετόριξ Polyænus, Οὐρκινγετόριξ codd. Dionis Cassii, XL, 33. — 14. *interdictus* Sex Δ præter T. — 15. *facere intendit* Sex Δ. — 16. *Gobannitino* Sex Δ, quorum And. *Gobannitico*, U *Gobannitio;* metaphrasta Βαννίτονος.

expellitur ex oppido Gergovia; non destitit tamen, atque in agris habet dilectum egentium ac perditorum. Hac coacta manu, quoscumque adit ex civitate, ad suam sententiam perducit; hortatur ut communis libertatis causa arma capiant, magnisque coactis copiis, adversarios suos, a quibus paulo ante erat ejectus, expellit ex civitate. Rex ab suis appellatur. Dimittit quoquoversus legationes; obtestatur ut in fide maneant. Celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemovices, Andos, reliquosque omnes qui Oceanum attingunt adjungit; omnium consensu ad eum defertur imperium. Qua oblata potestate, omnibus his civitatibus obsides imperat; certum numerum militum ad se celeriter adduci jussit; armorum quantum quæque civitas domi, quodque ante tempus efficiat, constituit; inprimis equitatui studet. Summæ diligentiæ summam imperii severitatem addit; magnitudine supplicii dubitantes cogit; nam, majore commisso delicto, igne atque omnibus tormentis necat; leviore de causa auribus desectis, aut singulis effossis oculis, domum remittit, ut sint reliquis documento et magnitudine pœnæ perterreant alios.

1. *Gergobia* AV, sed ceteris locis fere *Gergovia*, ut plurimi Δ, præter c. 45 et 59, ubi *A* rursus habent *b*. Vrat. 1 *Gargobia*. Recentium codd. et primarum edd. aberrationes non persequimur. — *desistit* pauci Δ. — 2. *delectum* pars Δ. — *Ac* AV. — 3. *ad* om. R. — 7. *quoqueversus* AV et pars Δ: *quoquor*. corrector in R, TU et non nominati ap. Oud. et Schneid.; *quaquerersus* L et pauci alii. — *fine* B. — 8. *Turonos* (R *Tor.*) *A* consensu, sed II, 35 item consensu *Turones*; hoc loco *Turones* unus Petav. Quam in exteris nominibus heteroclisiam nemo mirabitur, nec delenda sunt quæ exstant ejus vestigia. In T. Vind. 1 *Tursúmos*, I II *Tursonos* vel *-somnos*. Dativo *Turonis* A c. 75, ubi soli Sex Δ *Turonibus*. Rursus VIII, 46 *Torones* A (*Tur.* B et Δ) accusativo, *Turonis* TUH. — 9. *Auleurcos* BMV, *Auleurcus* RP, hic in marg. *Auleurcos*, et sic multi Δ; *Aulurcos* Sex Δ. Conf. ad II, 34. — *Andos* omnes item heteroclitice, cum *Andes*, *Andium*, *Andibus* sint II, 35; III, 7; VIII, 26. *Andros* TL, Scal. — 10. *adjungunt* AV et pars Δ; *adjungit* Sex Δ. — 13. *jubet* Sex Δ. — 17. *igni* Sex Δ. — 19. *alios* om. pauci Δ rec.

V. His suppliciis celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, summæ hominem audaciæ, cum parte copiarum in Rutenos mittit; ipse in Bituriges proficiscitur. Ejus adventu Bituriges ad Æduos, quorum erant in fide, legatos mittunt subsidium rogatum, quo facilius hostium copias sustinere possint. Ædui de consilio legatorum, quos Cæsar ad exercitum reliquerat, copias equitatus peditatusque subsidio Biturigibus mittunt. Qui cum ad flumen Ligerim venissent, quod Bituriges ab Æduis dividit, paucos dies ibi morati, neque flumen transire ausi, domum revertuntur, legatisque nostris renuntiant se Biturigum perfidiam veritos revertisse, quibus id consilii fuisse cognoverint, ut, si flumen transissent, una ex parte ipsi, altera Arverni se circumsisterent. Id eane de causa, quam legatis pronuntiarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis constat, non videtur pro certo esse ponendum. Bituriges eorum discessu statim cum Arvernis junguntur.

VI. His rebus in Italiam Cæsari nuntiatis, cum jam ille urbanas res virtute Cnei Pompei commodiorem in statum pervenisse intelligeret, in Transalpinam Galliam profectus est. Eo cum venisset, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum pervenire posset. Nam si legiones in Provinciam arcesseret, se absente in itinere prœlio dimicaturas intelligebat:

V. — 1. *Lucterius* constanter in A, nisi quod *Luterius* VIII. 39. et per errorem *Lucretius* mox c. 7. *Luterius* aliquoties in quibusdam Δ. Veteres Orosii *Lycterius* et *Lictorius*. — 5-6. *possent* Sex Δ præter C. — 7. *consilio* (pro *subs.*) B. — *Bitorig.* hic P. — 11-14. *consilium* Egm., Vrat. 1, Vind. 1. — 14. *pronuntiarint* A et Δ, hi partim *pronuntiaverint*. Indicativus in primis edd. — 15. *proponendum* A et plurimi Δ; *ponendum* Sex Δ. — 16. *statim se cum Arvernis conjungunt* Sex Δ.

VI. — 18. *Cn.* A; *Gnei* P inter versus; sic V et bona pars Δ. — *Pompei* AV; *Pompeii* plerique Δ. — 20. *invenisset* R. — 22. *arcerseret* A.

si ipse ad exercitum contenderet, ne iis quidem eo tempore, qui quieti viderentur, suam salutem recte committi videbat.

VII. Interim Lucterius Cadurcus, in Rutenos missus, eam civitatem Arvernis conciliat. Progressus in Nitiobroges et Gabalos, ab utrisque obsides accipit et magna coacta manu in Provinciam Narbonem versus eruptionem facere contendit. Qua re nuntiata, Cæsar omnibus consiliis antevertendum existimavit, ut Narbonem proficisceretur. Eo cum venisset, timentes confirmat, præsidia in Rutenis provincialibus, Volcis Arecomicis, Tolosatibus, circumque Narbonem, quæ loca hostibus erant finitima, constituit; partem copiarum ex Provincia supplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Helvios, qui fines Arvernorum contingunt, convenire jubet.

VIII. His rebus comparatis, represso jam Lucterio et remoto, quod intrare intra præsidia periculosum putabat, in Helvios proficiscitur. Etsi Cevenna, qui Arvernos ab Helviis

1. *his* vel *hiis A* et multi Δ. Deinde *qui eo tempore pacati vid.* Sex Δ. — 2. *qui* om. PB a pr., Egm., Gott.

VII. — 3. *Lucretius A* V, Egm., Gott. et alii Δ. — 4. *in Nitiobriges* PRM; *iniciobriges* B; *ininitiobries* U, et aliter aberrantes Δ recentes, sed prope omnes *-brig.*, quod falsum esse ex ceteris locis apparet c. 31, 46, 75, ubi constanter *A Nitiobroges* cum V et multis Δ, ut *Allobroges*; semel B et c. 75 M *Nitiobrug.*, ubi *-brig.* pr. m. P, ut hic illic recentes. Quamquam Strabo Νιτιόβριγας. — 4-5. *Gabales* TL, Scal. et alii quidam Δ non recentes. Qui Straboni Γαβαλεῖς. Sed *A* constanter *Gabali*, c. 64 *Gaballos*. — 5. *accepit* Sex Δ. — 6. *Narbonam* V et Sex Δ fere constanter. — 9. *Volcis* hic *A*, aliter ac VI, 24, sed infra c. 64 rursus *Volgarum*, U *Volsis*. — *Aretomicis A* (P *Arecomicis*) V et Δ præter Petav. et Vind. 1. Capite 64 *A* V *Aremicorum*, M *-carum*, syllaba præterita, etiam in parte Δ; *Aremenicorum* L. Strabo Ἀρηκομικοί vel Ἀρηκομίσκοι. — 12. *Eluios* UB; *Heduos* L, Gott. et tres alii ap. Oud.; *Helcetios* pauci recentes. Eadem varietas est in cap. 8. Ἐλουοί sunt Straboni.

VIII. — 14. *Is* PV — 16. *mons Cevenna* Sex Δ. Omnes *Cevenna*, præter paucissimos Δ, qui hic et c. 56 *Cebenna*, ut corrector B, quæ vera scriptura.

discludit, durissimo tempore anni altissima nive iter impediebat, tamen discussa nive sex in altitudinem pedum atque ita viis patefactis summo militum sudore, ad fines Arvernorum pervenit. Quibus oppressis inopinantibus, quod se Cevenna ut muro munitos existimabant, ac ne singulari quidem unquam homini eo tempore anni semitæ patuerant, equitibus imperat ut, quam latissime possint, vagentur et quam maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama ac nuntiis ad Vercingetorigem perferuntur; quem perterriti omnes Arverni circumsistunt, atque obsecrant ut suis fortunis consulat, neu se ab hostibus diripi patiatur, præsertim cum videat omne ad se bellum translatum. Quorum ille precibus permotus castra ex Biturigibus movet Arvernos versus.

IX. At Cæsar, biduum in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu ventura opinione præceperat, per causam supplementi equitatusque cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copiis præficit: hunc monet ut in omnes partes equites quam latissime pervagentur: «daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit.» His constitutis rebus, suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam

2. *discissa* Sex Δ. — *nive in altitudine* (*altitudinem* T) *pedum* II Sex Δ — 3. *labore* Sex Δ. — 5. *quidem* om Sex Δ. — 7. *possent* BM fortasse soli. — *ut quam* ULH. — 8. *ac nuntii* A et multi Δ. Sine *ac* Sex Δ: *fama nuntii*, sed mox *perfertur* in quattuor modo. — 10-11. *neve ab hostibus diripiantur* A et plurimi Δ, in quibus plura sunt incommoda, ut neglexisse antiqui librarii videantur syllabas quas præstant Sex Δ: *neu se ab host. diripi patiatur*. In B *ab omnibus dir.* — 11. *videât* B. — 13. *movet per Arr.* A et multi Δ; *in Arr.* Sex Δ; sine præpositione Vindob. 2, quam non auctore tali, sed re ipsa jubente delevimus.

IX. — 15. *Vercingetorie* Egm.; unde *Vercingetore* Δ non pauci. — *usus* A V et multi Δ. — *perceperat* pars Δ. — *causa* R; unde *pro causa* Goltorp. et aliquot Δ recentes. — 16. *Brotum* R pr. — 17. *iis* MU. — *præfecit* Sex Δ præter T. — 17-18. *omnis partes* A. — 19. *Sed his* B. — 20. *omnibus suis* Sex Δ.

pervenit. Ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo præmiserat, neque diurno neque nocturno itinere intermisso, per fines Æduorum in Lingones contendit, ubi duæ legiones hiemabant, ut, si quid etiam de sua salute ab Æduis iniretur consilii, celeritate præcurreret. Eo cum pervenisset, ad reliquas legiones mittit, priusque omnes in unum locum cogit, quam de ejus adventu Arvernis nuntiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gorgobinam, Boiorum oppidum, quos ibi Helvetico prœlio victos Cæsar collocaverat Æduisque attribuerat, oppugnare instituit.

X. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat : si reliquam partem hiemis uno loco legiones contineret, ne, stipendiariis Æduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum amicis in eo præsidium videretur positum esse; si maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subvectionibus laboraret. Præstare visum est tamen omnes difficultates perpeti quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaque cohortatus Æduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios qui de suo adventu doceant, hortenturque ut in fide maneant atque hostium impetum magno animo sustineant. Duabus

1. *Inde* Sex Δ præter T. — *nanctus* PB, non R. — 4. *si quod A* et pars Δ; *si quid* T, Vindob. 1 et recentes Δ. — 7. *Arvennis* B aliquoties. — 9. *Gergobinam* vel *-innam* aliquot Δ recentes; *Gortonam* Sex Δ; *Gorgoriam* Lovan.; *Gorboliam* Oxon. a sec. m.; *Gorgoboiam* Vindob. 1; *Gergobiam* Aldus — *quod sibi* AV et pars Δ, alii *quod ibi*, U *quo sibi*, tres fere *quos ubi*; corrector R *quos ibi*. — 10. *victus* R, *victor* BM, Lov.

X. — 13. *uno in loco* pars Δ recentium. — 15. *defeceret* PR. — *amicis* om. TL, Scal — 15-16. *videretur* R, pauci Δ recentes, primæ edd. et Aldus; ceteri *videret*. — 16. *sin mat.* Sex Δ, quorum TL omittunt verba *si* ... *educeret*. — 19-20. *cohortatos* P pr.

Agedinci legionibus atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur.

XI. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit, idque biduo circumvallavit; tertio die missis ex oppido legatis de deditione, arma conferri, jumenta produci, sexcentos obsides dari jubet. Ea qui conficeret, C. Trebonium legatum relinquit, ipse ut quam primum iter faceret, Cenabum Carnutum proficiscitur, qui, tum primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, præsidium Cenabi tuendi causa, quod eo mitterent, comparabant. Huc biduo pervenit. Castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt, quæque ad eam rem usui sint militibus imperat; et, quod oppidum Cenabum pons fluminis Ligeris contingebat, veritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excubare jubet. Cenabenses, paulo ante mediam noctem silentio ex oppido egressi, flumen transire cœperunt. Qua re per exploratores nuntiata, Cæsar legiones, quas expeditas esse jusserat, portis incensis intromittit atque oppido potitur, perpaucis ex hostium numero

1. *Aged.*, v. ad lib. VI extremum.

XI. — 3. *Vellandunum* V et Gott., itaque iterum mox et c. 14; hoc loco autem *Vellaodunum* Gott. *Melendunum* aliquos codices habere annotatum in marg. Petav. Mox *A Vellaunduni*, U *Bellaunoduni* et iterum c. 14. — 4. *quod exp.* RM. — 5. *eoque biduo* Sex Δ — 7. *arma proferri* TU et alii quidam Δ; *efferri* L. — *sescentos* AV, ut solent. — 8. *Gaium* sec. m. P inter versus, VU, Egm. — 9. *iter conficeret* Sex Δ. — *Gen.* codd.; v. ad c. 3. Orosius (VI, 11): *oppidum nomine Cenapum obsidione concluserat*, eum Ararico confundens. Margo cod. P.: *Genapum*. — 10. *tunc* aliquot Δ rec. — 12. *quod in eo mitt.* R. Goll. et tres Δ ap. Oud.; *quod committ.* U. — *Hic* B. — 16. *continebat* AV et multi Δ; *contingebat* Sex Δ. — 19. *nuntiata Cæsari* AV et multi Δ; *Cæsar* Sex Δ.

desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis atque itinerum angustiæ multitudinis fugam intercluserant. Oppidum diripit atque incendit, prædam militibus donat, exercitum Ligerem traducit atque in Biturigum fines pervenit.

XII. Vercingetorix, ubi de Cæsaris adventu cognovit, oppugnatione destitit atque obviam Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum, positum in via, Noviodunum oppugnare instituerat. Quo ex oppido cum legati ad eum venissent oratum ut sibi ignosceret suæque vitæ consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, arma conferri, equos produci, obsides dari jubet. Parte jam obsidum tradita, cum reliqua administrarentur, centurionibus et paucis militibus intromissis, qui arma jumentaque conquirerent, equitatus hostium procul visus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat. Quem simulatque oppidani conspexerunt atque in spem auxilii venerunt, clamore sublato arma capere, portas claudere, murum complere cœperunt. Centuriones in oppido cum ex significatione Gallorum novi aliquid ab iis iniri consilii intellexissent, gladiis destrictis portas occupaverunt, suosque omnes incolumes receperunt.

XIII. Cæsar ex castris equitatum educi jubet, prœlium equestre committit; laborantibus jam suis Germanos equites

1. *quin vivi cap.* Sex Δ. — 2. *multitudini* Sex Δ. — *dirigit* R; *diruit* Gott. et alii ap. Oud. — 3. *Ligerim* pars major Δ. capite 5 omnes *A* et Δ.

XII. — 5-6. *ab oppugnatione desistit* Sex Δ. — 6-7. *oppidum oppugnare* *A* V et plurimi Δ, omissis vocibus mediis quas præbuerunt Sex Δ. — 7. *Noboiodunum* L. — 9. *cognosceret* B. — 10. *proferri* Sex Δ. — 12. *administrantur* TU. — 15. *Quæ* T. — 18. *his* pars Δ. — 19. *districtis* BM et Δ recentiores. — *portis* RT.

XIII. — 21. *prœliumque* Sex Δ. — 22. *suos* R.

circiter cccc summittit, quos ab initio habere secum instituerat. Eorum impetum Galli sustinere non potuerunt atque in fugam conjecti, multis amissis, se ad agmen receperunt. Quibus profligatis, rursus oppidani perterriti comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Cæsarem perduxerunt, seseque ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Cæsar ad oppidum Avaricum, quod erat maximum munitissimumque in finibus Biturigum atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo oppido recepto, civitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat.

XIV. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Novioduni acceptis, suos ad concilium convocat. Docet « longe alia ratione esse bellum gerendum atque antea gestum sit : omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione ac commeatu Romani prohibeantur; id esse facile, quod equitatu ipsi abundent, et quod anni tempore subleventur. Pabulum secari non posse; necessario dispersos hostes ex ædificiis petere : hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse. Præterea salutis causa rei familiaris commoda negligenda; vicos atque ædificia incendi oportere hoc spatio a Boia quoquo versus, quo pabulandi causa adire posse videantur. Ha-

1. *secum habere* Sex Δ. — 3. *receperunt* PR. — 5-6. *produxerunt* Sex Δ præter L. — 6. *rebus* om. *A* et plurimi Δ cum edd. primis; addidit Aldus et habent Sex Δ. — 7-8. *a finibus* Sex Δ.

XIV. — 12. *Genabi* codd.; v. ad c. 3. — *consilium* Dinterus. — 14. *sit gestum* Sex Δ. — 15. *aut commeatu AV* et plurimi Δ, quod correxit Schneiderus: *et comm.* Sex Δ — *prohiberentur* Sex Δ — 16. *ut eq. AV* et plurimi Δ; *quod eq.* Sex Δ et Aldus; *atque eq.* edd. primæ; *cum eq.* varietas in Gott. — 17. *Paululum* R pr. — *secare* Sex Δ. — 18. *ex* PRV; omittunt Sex Δ. — *ab equitatu* Sex Δ. — *diligi* RBM et multi Δ, *deligi* PV, Gott., unde *deiici* Oudendorpius, quod fortasse præferendum scripturæ Sex Δ *deleri*; recentes aliquot *diripi*. — 20. *a Boia* multis criticis suspectum. — 20-21. *quo-*

rum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleventur; Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius ab castris processuros; neque interesse, ipsosne interficiant, impedimentisne exuant, quibus amissis bellum geri non possit. Præterea oppida incendi oportere, quæ non munitione et loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus prædamque tollendam. Hæc si gravia aut acerba videantur, multo illa gravius æstimare, liberos, conjuges in servitutem abstrahi, ipsos interfici; quæ sit necesse accidere victis.»

XV. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX urbes Biturigum incenduntur. Hoc idem fit in reliquis civitatibus. In omnibus partibus incendia conspiciuntur; quæ etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatii proponebant, quod explorata victoria celeriter amissa recuperaturos confidebant. Deliberatur de Avarico in communi concilio, incendi placeret, an defendi. Procumbunt omnibus Gallis

que versus A et plurimi Δ; *quoquoversus* Sex Δ. — *adiri* aliquot Δ. — 3. *magno periculo* AV et plurimi Δ; *cum* additum e Sex Δ, eo quidem verius habendum quod alibi iidem in talibus *cum* delere solent. — 4. *progressuros* H, qui cum U *longius* ante *magno* ponit. — 7. *ne suis* Sex Δ. — *detractandam* pars Δ. — 10. *illi* T; *illa* R, sed *a* in rasura. — *æstimare* vel *æstimari debere* Sex Δ

XV. — 13. *ac* PRV; *hæc* TL, Vind. 1. — 14. Orosius (VI. 11): *Statim omnes Galli civitates suas ultro incenderunt; prima a suis incensa Biturigo* (*Bitor.* cod. Par. 1. — *Hoc idem in* AV et plurimi Δ, sine *fit* e Sex Δ suppleto. — 16. *solacii* PBM. — 17. *quod* ignorant A et Δ præter Sex. qui *quod se prope explorata*, in quibus *se* inutile, *prope* autem mitigandæ sententiæ fictum evincit *sperabant* in iisdem libris verbo *confidebant* substitutum. — 18. *Dicebatur de* A et Δ omnes præter Sex. qui *Deliberatur*, item ut primæ edd. Hoc qui nostrorum A scripturas diligenter attenderit in illud abire potuisse minime ambiget. — 19. *placeat* Sex Δ.

ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliæ urbem, quæ præsidio et ornamento sit civitati, suis manibus succendere cogerentur; facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine et palude circumdata, unum habeat et perangustum aditum. Datur petentibus venia, dissuadente primo Vercingetorige, post concedente et precibus ipsorum et misericordia vulgi. Defensores oppido idonei deliguntur.

XVI. Vercingetorix minoribus Cæsarem itineribus subsequitur et locum castris deligit paludibus silvisque munitum, ab Avarico longe millia passuum xvi. Ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Avaricum agerentur, cognoscebat, et quid fieri vellet imperabat. Omnes nostras pabulationes frumentationesque observabat, dispersosque, cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoque incommodo afficiebat, etsi, quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus diversisque itineribus iretur.

XVII. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ intermissa a flumine et a paludibus aditum, ut supra diximus, angustum habebat, aggerem apparare, vineas agere, turres duas constituere cœpit : nam circumvallare loci natura prohibebat. De re frumentaria Boios atque Æduos adhortari non

2. *quæ et præs.* Sex Δ; *et adesse* fere malis quam abesse. — *civitatis* Sex Δ. — 2-3. *incendere* pauci Δ. — 6. *vix suadente* Petav.

XVI. — 10. *delegit* B. — 11. *milium* B. — *quindecim* unus Δ rec. — 12. *insigni dei temporaque ad* B. — *gererentur* Sex Δ. — 13. *quid fieri* (sine *et*) TUH. Vindob. 1.

XVII. — 20. *et palud.* H, Gott., Petav., Vind. 1 et pars recentium; *palude* Sex Δ. quorum duo sine *a*.

destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adjuvabant; alteri non magnis facultatibus, quod civitas erat exigua et infirma, celeriter quod habuerunt consumpserunt. Summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu tenuitate Boiorum, indiligentia Æduorum, incendiis ædificiorum, usque eo ut complures dies frumento milites caruerint, et pecore e longinquioribus vicis adacto extremam famem sustentarent, nulla tamen vox est ab iis audita populi Romani majestate et superioribus victoriis indigna. Quin etiam Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret et, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, universi ab eo, ne id faceret, petebant: «sic se complures annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, nusquam infecta re discederent; hoc se ignominiæ laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent; præstare omnes perferre acerbitates, quam non civibus Romanis, qui Cenabi perfidia Gallorum interissent, parentarent.» Hæc eadem centurionibus tribunisque militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem deferrentur.

XVIII. Cum jam muro turres appropinquassent, ex captivis Cæsar cognovit Vercingetorigem, consumpto pabulo, castra movisse propius Avaricum, atque ipsum cum equitatu expe-

1. *distitit A* (quorum RB *dest.* a correctore) V. Egm.; *desistit* Sex Δ. — 4. *confecto* L. — 6. *carerent* L. — 7. *adducto* L. — 8. *ex iis vox est* Sex Δ. — 10. *singulis* RT. — 13. *acceperent* PRV. — 13-14. *nunquam* Vindob. 1; *num quid* H. — 14. *incepta re A* et multi Δ; *incerta re* Goltorp. et pauci recentes; *infecta re* TUH, Vindob. 1. quod sententia postulat. — *ignominia elaturos* P. — 15. *incertam* Gott. et iidem qui supra Δ recentes. — *præstaret* AV et multi Δ; *præstare* TUH et non nominati ap. Oudendorp. — 17. *paterentur* R.

XVIII. — 20. *turris adpropinquasset* TUL.

ditisque, qui inter equites prœliari consuessent, insidiarum causa eo profectum, quo nostros postero die pabulatum venturos arbitraretur. Quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane pervenit. Illi, celeriter per exploratores adventu Cæsaris cognito, carros impedimentaque sua in artiores silvas abdiderunt, copias omnes in loco edito atque aperto instruxerunt. Qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, arma expediri jussit.

XIX. Collis erat leniter ab infimo acclivis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis atque impedita cingebat, non latior pedibus quinquaginta. Hoc se colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimque distributi in civitates, omnia vada ac saltus ejus paludis obtinebant, sic animo parati, ut, si eam paludem Romani perrumpere conarentur, hæsitantes premerent ex loco superiore; ut, qui propinquitatem loci videret, paratos prope æquo Marte ad dimicandum existimaret; qui iniquitatem conditionis perspiceret, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignantes milites Cæsar, quod conspectum suum hostes perferre possent, tantulo spatio interjecto, et signum prœlii exposcentes, edocet « quanto

1-2. *insidiandi causa profectum* Sex Δ præter T. — 3. *cognitis* B in ras. — 4. *Illic* V, Egm., Vrat. 1. — 6. *artaciores* M. — 7. *operto* B, post *edito* duabus litteris erasis.

XIX. — 9. *leniter* BM et Sex Δ præter T; *leviter* PRV, et plurimi Δ vel hoc vel *breviter*. — 12. *distributis* A præter BM, qui *distributi*; codd. Δ æquo fere numero inter utrumque divisi. Mox *saltus paludis*, si Cæsar scripsit, intelligendi sunt qui extremis partibus suis paludem attingebant. Nipperdeius corrigebat *vada ac transitus* (coll. VIII, 13), *vada transitusque paludis*. Hellerus *vada ac salicta*. — 13. *certis custodiis obtinebant* Sex Δ. Quæ dubium est utrum interpolationi sint tribuenda an omissioni ex *ὁμοιοτελεύτῳ* (*pa*)*ludis* et (*cus*)*todiis*, quod mihi ut Schneidero probabilius videtur. — 16-17. *viderent*... *existimarent* Sex Δ; quorum And., Ox., Scal. inferius quoque *perspicerent*... *cognoscerent*. — 18. *Indignatis militibus* TL. — 19. *sui* B. — *ferre* Sex Δ.

detrimento et quot virorum fortium morte necesse sit constare victoriam; quos cum sic animo paratos videat, ut nullum pro sua laude periculum recusent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum vitam sua salute habeat cariorem.» Sic milites consolatus eodem die reducit in castra, reliquaque quæ ad oppugnationem pertinebant oppidi administrare instituit.

XX. Vercingetorix, cum ad suos redisset, proditionis insimulatus, quod castra propius Romanos movisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantas copias reliquisset; quod ejus discessu Romani tanta opportunitate et celeritate venissent: «non hæc omnia fortuito aut sine consilio accidere potuisse; regnum illum Galliæ malle Cæsaris concessu quam ipsorum habere beneficio;» tali modo accusatus, ad hæc respondit: «quod castra movisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus; quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet; equitum vero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, et illic fuisse utilem, quo sint profecti. Summam imperii se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur; cui rei

1. *quod* AVT, Egm., Gott. — 2. *videret* AV et multi Δ; *videat* Sex Δ. — 3. *recusassent* B; *recusarent* aliquot Δ rec. — 4. *deberi* BVT. — 5. *consolatos* AV et multi Δ. — 5-6. *reliqua quæque* A præter M, et multi Δ — 6. *oppidi pertinebant* Sex Δ, cujusmodi varietatem deteriorum, ob numerum orationis mero arbitrio illatam, sæpe omitto.

XX. — 11. *relinquisset* B. — 12. *fortuitu* B, P a sec. m.; *fortuna* Δ recentes. — 15. *ad* delendum censet Dinter. — 17-18. *que se* B. Scribam *qui se IPSA munitione defenderet*, vel sola munitione naturali situs opportuni. Kranerus *se ipse ut munitione*, Em. Hoffmannus *se ipsius mun.* — 19. *desiderare* B pr. — *illis* A et plurimi Δ; *illic* TUH, Vindob. 1. — 21. *ne is* M et recentes Δ; *ne his* AV et Sex Δ. — *inpelletur* A soli.

propter animi mollitiem studere omnes videret, quod diutius laborem ferre non possent. Romani si casu intervenerint, fortunæ; si alicujus indicio vocati, huic habendam gratiam, quod et paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere et virtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint. Imperium se ab Cæsare per proditionem nullum desiderare, quod habere victoria posset, quæ jam esset sibi atque omnibus Gallis explorata; quin etiam ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere quam ab se salutem accipere videantur. Hæc ut intelligatis, inquit, a me sincere pronuntiari, audite Romanos milites.» Producit servos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat et fame vinculisque excruciaverat. Hi, jam ante edocti quæ interrogati pronuntiarent, milites se esse legionarios dicunt: «fame et inopia adductos clam ex castris exisse, si quid frumenti aut pecoris in agris reperire possent; simili omnem exercitum inopia premi, nec jam vires sufficere cujusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione oppidi profecissent, triduo exercitum deducere» — «Hæc,» inquit, «a me,» Vercingetorix, «beneficia habetis, «quem proditionis insimulatis, cujus opera sine vestro sanguine «tantum exercitum victorem fame consumptum videtis; quem «turpiter se ex fuga recipientem ne qua civitas suis finibus «recipiat, a me provisum est.»

1. *vidisset* UH. — 2. *intervenirent* AV et multi Δ; *intervenerint* Sex Δ. — 7. *possit* TUL. — 9. *remitteret* codd. omnes et primæ edd. Correxit Stephanus. — 12-13. *vinclisque* TU. — 13. *Ii* B, cui rec. m. adscripsit: «*l'illi*,» quod est in M. *Hic* TUH, Vind. 1. — 14. *atque inopia* iidem Δ. — 16. *possint* iidem. — 17. *cuiquam* pauci Δ rec. — 19. *profecisset* Sex Δ præter T. — *triduum* BM. — *pro-deducere* R pr. et Egm.; *producere* P pr. — 21. *nostro* H, Vrat. 1. — 22. *fame pene consumptum* Sex Δ. — 23. *ex hac fuga* Sex Δ.

XXI. Conclamat omnis multitudo et suo more armis concrepat; quod facere in eo consuerunt, cujus orationem approbant: « summum esse Vercingetorigem ducem, nec de ejus fide dubitandum, nec majore ratione bellum administrari posse. » Statuunt ut decem millia hominum delecta ex omnibus locis in oppidum mittantur; nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent, quod penes eos, si id oppidum retinuissent, summam victoriæ constare intelligebant.

XXII. Singulari militum nostrorum virtuti consilia cujusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus sollertiæ atque ad omnia imitanda et efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. Nam et laqueis falces avertebant, quas cum destinaverant, tormentis introrsus reducebant; et aggerem cuniculis subtrahebant, eo scientius, quod apud eos magnæ sunt ferrariæ atque omne genus cuniculorum notum atque usitatum est. Totum autem murum ex omni parte turribus contabulaverant, atque has coriis intexerant. Tum crebris diurnis nocturnisque eruptionibus aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur, et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant, et apertos cuniculos præusta et præacuta materia et

XXI. — 1. *Clamat* B et tres Δ rec. — 3. *ejus adventu* Petav. — 5. x *hom.* PRV pr. sine *m.* — *delecti* V. — *locis* AV; *copiis* Sex Δ, edd. ab Aldo. — 6. *submittantur* Sex Δ. — 7. *quod pene in eo, si* Andin., Ox., etiam a metaphraste expressum: *ἐν τούτῳ γὰρ σχεδὸν, εἰ*... Hoffmannus *pæne ex eo, si.*

XXII. — 9-10. *hujuscemodi* Sex Δ. — 12. *tradantur* Sex Δ præter UH. — 13. *distinar.* PBV. — 17-18. *crebrius* P pr.; *crebri* UH. Barber. — 20-21. inter *quotidiani aggeres* (hoc etiam Egm.), *quotidianas aggere*, *quotidiano aggere expresserant* variant Sex Δ. — 22. *et apertos* quæque sequuntur usque ad finem capi-

pice fervefacta et maximi ponderis saxis morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant.

XXIII. Muri autem omnes Gallici hac fere forma sunt : trabes directæ perpetuæ in longitudinem paribus intervallis, distantes inter se binos pedes, in solo collocantur; hæ revinciuntur introrsus et multo aggere vestiuntur; ea autem, quæ diximus, intervalla grandibus in fronte saxis effarciuntur. His collocatis et coagmentatis alius insuper ordo additur, ut idem illud intervallum servetur, neque inter se contingant trabes, sed paribus intermissæ spatiis singulæ singulis saxis interjectis arte contineantur. Sic deinceps omne opus contexitur, dum justa muri altitudo expleatur. Hoc cum in speciem varietatemque opus deforme non est, alternis trabibus ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines servant; tum ad utilitatem et defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod et ab incendio lapis et ab ariete materia defendit, quæ, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrsus revincta, neque perrumpi neque distrahi potest.

tis desiderantur in PRV, Egm., Gott. et aliis Δ, præsertim recentibus; siquidem aberratum est ab *adæquabant* ad *prohibebant*, quod caverunt librarii codicum BMLTUH, Vindob. 1.

XXIII. — 3. *Muris autem omnibus Gallicis hæc fere forma est* Sex Δ. — 4. *derectæ* TUH. — 5-6. *hære viciuntur* A V (hic *vinc.*); *ære vinciuntur* UH, Petav., Gottorp.; *hæ* vel *eæ revinciuntur* TL, Egm., Ox., Scal., Vrat. 1 — 6. *extrorsus* A et Δ præter TL, Egm., Cujac., Scal., Carr. et Ciacc., qui *introrsus*. Conf. finem cap. — 7. *frontem* T a sec., H, Vind. 1. — *efferc.* UH, Ox., Vind. 1. — 8. *congmentatis* M et Sex Δ; *coagminatis congmentatis* BB (qui *coaugm.* a correctore) V, Egm.: *coagminati coagmentatis* P; hinc Lov., aliquot Δ recentes et primæ edd. *coagminatis et coagmentatis sive coaugmentatis*. Hic quoque seriem invasit annotata varietas. — *additus* And.: *adicitur* sive *adjicitur* nonnulli Δ recentes. — 10. *intermissis* L. — 11. *apte* duo Δ. Intellige *arcte*. — 12. *juxta* BM, Egm., Pet. — *compleatur* Sex Δ. — *tum in* L et pauci recentes. — 15. *et* om. B. — 17. *quadringenos* B.

XXIV. His tot rebus impedita oppugnatione milites, cum toto tempore frigore et assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superaverunt et diebus XXV aggerem *latum pedes CCCXXX, altum pedes LXXX exstruxerunt. Cum is murum hostium pæne contingeret, et Cæsar ad opus consuetudine excubaret militesque hortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur, paulo ante tertiam vigiliam est animadversum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant; eodemque tempore toto muro clamore sublato, duabus portis ab utroque latere turrium eruptio fiebat; alii faces atque aridam materiem de muro in aggerem eminus jaciebant, picem reliquasque res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut, quo primum curreretur, aut cui rei ferretur auxilium, vix ratio iniri posset. Tamen, quod instituto Cæsaris semper duæ legiones pro castris excubabant, pluresque partitis temporibus erant in opere, celeriter factum est ut alii eruptionibus resisterent, alii turres reducerent aggeremque interscinderent, omnis vero ex castris multitudo ad restinguendum concurreret.

XXV. Cum in omnibus locis, consumpta jam reliqua parte noctis, pugnaretur, semperque hostibus spes victoriæ redintegraretur, eo magis, quod deustos pluteos turrium videbant,

XXIV. — 2. *luto, frigore* Sex Δ. — *tardarentur* B et Sex Δ; *tradarentur* M; *traderentur* PRV, Egm., Vrat. 1 (conf. var. ad c. 26, l. 20); reliqui Δ variant inter *turbarentur* et *terrerentur*; sec. m. R *tererentur*. — 4. aut *longum* scripsisse Cæsarem aut numerum esse corruptum monuerunt Rustovius et Goelerus. — 5. *his* RVTH, Egm., Vrat. 1; om. BM. — *e* om. AV et plurimi Δ; habent Sex Δ. — 9 *eodem* L, Ox., Scal. — 10. *utraque parte* L. — 11. *materiam* V et Sex Δ. — 12. *reliquas res* PRV, Egm., Gall. et aliquot alii Δ. Non est opus ut ALII *picem* corrigatur, quod præcedens *alii* erumpentibus opponitur. — 13. *occurreretur* Sex Δ. — 15. *excubarunt* TU. — 15-16. *duæque* Andin., Ox.

nec facile adire apertos ad auxiliandum animadvertebant, semperque ipsi recentes defessis succederent, omnemque Galliæ salutem in illo vestigio temporis positam arbitrarentur, accidit, inspectantibus nobis, quod dignum memoria visum prætereundum non existimavimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus sevi ac picis traditas glebas in ignem e regione turris projiciebat; scorpione ab latere dextro trajectus exanimatusque concidit. Hunc ex proximis unus jacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur; eadem ratione ictu scorpionis exanimato alteri successit tertius, et tertio quartus, nec prius ille est a propugnatoribus vacuus relictus locus, quam, restincto aggere atque omni ea parte summotis hostibus, finis est pugnandi factus.

XXVI. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium ceperunt ex oppido profugere, hortante et jubente Vercingetorige. Id silentio noctis conati, non magna jactura suorum sese effecturos sperabant, propterea quod neque longe ab oppido castra Vercingetorigis aberant, et palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. Jamque hæc facere noctu apparabant, cum matres familiæ repente in publicum procurrerunt, flentesque projectæ ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se et

XXV. — 1. *animum adv.* And., Ox.; *advertebant* Pet. — 2. *illi* B, om. Lov. — 5. *prætermittendum* And., Ox. — 6. *qui per* Sex Δ. — *sebi* duo Δ. — 7. *scurpione* A V, et infra. — 8. *et ex* B. — 10. *altero*, *successit* Sex Δ, quod mihi ut Schneidero præferendum videtur. — 12. *omni illa parte* Leid. 2; *omni parte* Sex Δ; *omni ex p.* Ciacc.

XXVI. — 15. *fecerunt ex* TUL, Ox. — 17. *putabant* Sex Δ. — 18. *castra Vercingetorix habebat* Sex Δ. — 18-19. *paulus* B. — 20. *tardebat* Egm.; *trudebat* V. — *hæc* A et Δ prope omnes, quod Schneiderus argumentis tuetur; *hoc* unus alterve Δ rec. et primæ edd., quod post *Id conati* nemo mutavisset. — 21. *procurrerant* Sex Δ. — 22. *petirerunt* iidem.

communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam naturæ et virium infirmitas impediret. Ubi eos in sententia perstare viderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare et significare de fuga Romanis cœperunt. Quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum viæ præoccuparentur, consilio destiterunt.

XXVII. Postero die Cæsar, promota turri directisque operibus quæ facere instituerat, magno coorto imbre, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paulo incautius custodias in muro dispositas videbat; suosque languidius in opere versari jussit, et quid fieri vellet ostendit. Legionibusque intra vineas in occulto expeditis, cohortatus ut aliquando pro tantis laboribus fructum victoriæ perciperent, iis qui primi murum ascendissent præmia proposuit, militibusque signum dedit. Illi subito ex omnibus partibus evolaverunt, murumque celeriter compleverunt.

XXVIII. Hostes, re nova perterriti, muro turribusque dejecti, in foro ac locis patentioribus cuneatim constiterunt.

3. *præstare* P pr. B. — 4. *recepit* B. XXVII. — 8. *derectisque* A (præter B, qui *dir.*, itaque m. sec B) VUH; alii Δ *erectisque*, sed *dir.* Egm., Gott., Petav.; *perfectisque* Sex Δ. — 9. *cohorto* RBV, Egm. — *imbri* Sex Δ. Orosius male hæc interpretatur (VI, 11) .. *pluvio die, cum hostilium machinarum amenta nervique languerent.* — 11. *est* om. Sex Δ. — 12. *suos quoque* Sex Δ : quæ gemina esse scriptura Cæsaris videtur : *arbitratus*. . . *suos quoque*... — 13. *Legiones* Sex Δ. — *extra castra vineas* PRV et multi Δ, ubi *castra*, ortum ex emendatione vocis absurdæ *extra*, omittunt BM, *extra vineas* præbentes. Sex Δ *intra vineas*. In L ut var. : *juxta vineas*. Cujac. (in Fabriciano exempl.) et Lovan. *extra castra vineasque*. Hellerus corrigit *inter castra vineasque*. — 13-14. *expeditas cohortatur ut* Sex Δ — 15. *his* codd. — *escendissent* T. Aul.

hoc animo, ut, si qua ex parte obviam contra veniretur, acie instructa depugnarent. Ubi neminem in æquum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi viderunt, veriti ne omnino spes fugæ tolleretur, abjectis armis, ultimas oppidi partes continenti impetu petiverunt, parsque ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus, pars jam egressa portis ab equitibus est interfecta. Nec fuit quisquam qui prædæ studeret. Sic et Genabi, cæde et labore operis incitati, non ætate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt. Denique ex omni numero, qui fuit circiter millium XL, vix DCCC, qui primo clamore audito se ex oppido ejecerant, incolumes ad Vercingetorigem pervenerunt. Quos ille, multa jam nocte, silentio ex fuga excepit, veritus ne qua in castris ex eorum concursu et misericordia vulgi seditio oreretur, ut, procul in via dispositis familiaribus suis principibusque civitatum, disparandos deducendosque ad suos curaret, quæ cuique civitati pars castrorum ab initio obvenerat.

XXIX. Postero die concilio convocato, consolatus cohortatusque est, « ne se admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo. Non virtute neque in acie vicisse Romanos, sed artificio quodam et scientia oppugnationis, cujus rei fuerint ipsi imperiti. Errare si qui in bello omnes secundos

XXVIII. — 1. *obviam contra veniretur* libri omnes sine ulla usquam varietate, præter *conveniretur* in uno recentissimo. Critici quidam *contra* delent. — 3. *dimittere* A et Δ « plerique. » — 5. *continuo imp.* TU, Ox. — 8. *Sed et* (om. L) *Genabi* L, Egm. — *Genabensi* Sex Δ. — 10. *ex omni eo numero* Sex Δ. — 11. *vix octoginta* Orosius. — 12. *ejecerunt* A et plurimi Δ; *ejecerant* TUH, Vind. 1. — 13. *sic* (pro *silentio*) TUH, Vind. 1; *silentio sic* And, Ox.; *ex fuga* om. TL. — 15. *oriretur* pars Δ. — *et procul* R a sec., Gott. et multi Δ rec. — 16-17. *curarat* scribit Schneiderus, cujus vide interpretationem.

XXIX. — 18. *consilio* MH. — 19. *nec perturb.* L, Vindob. 1.

rerum proventus exspectent. Sibi nunquam placuisse Avaricum defendi, cujus rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum et nimia obsequentia reliquorum, uti hoc incommodum acciperetur. Id tamen se celeriter majoribus commodis sanaturum. Nam quæ ab reliquis Gallis civitates dissentirent, has sua diligentia adjuncturum, atque unum concilium totius Galliæ effecturum, cujus consensu ne orbis quidem terrarum possit obsistere; idque se prope jam effectum habere. Interea æquum esse ab iis communis salutis causa impetrari ut castra munire instituerent, quo facilius repentinos hostium impetus sustinerent.

XXX. Fuit hæc oratio non ingrata Gallis, et maxime, quod ipse animo non defecerat tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat et conspectum multitudinis fugerat; plusque animo providere et præsentire existimabatur, quod re integra primo incendendum Avaricum, post deserendum censuerat. Itaque ut reliquorum imperatorum res adversæ auctoritatem minuunt, sic hujus ex contrario dignitas incommodo accepto in dies augebatur. Simul in spem veniebant ejus affirmatione de reliquis adjungendis civitatibus, primumque eo tempore Galli castra munire instituerunt, et sic sunt animo consternati homines insueti laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda existimarent.

1. *eventus* L. Cuj. — 2. *facta* B. — 4-5 *se* om. L. Ox.; *sceleriter* ... *senaturum* B; *senat.* etiam V; *sarturum* hic magis esse proprium observat Schneid. — 6. *desentirent* BM. — 9. *his* AV; *hiis* et *iis* pars Δ. — *salutis communis* B solus. — 11. *sustinere possent* Sex Δ.

XXX. — 12. *et* om. TUH. — 13. *se* edd. primæ; om. codd. omnes præter Duk., qui post *occultum* habet. — 14. *non* (pro *et*) *consp.* Egm. — 23. *patienda et perferenda* Sex Δ, quod huic loco tam est commodum, ut a Cæsare scriptum videatur.

XXXI. Nec minus quam est pollicitus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas civitates adjungeret, atque eas bonis pollicitationibus alliciebat. Huic rei idoneos homines deligebat, quorum quisque aut oratione subdola aut amicitia facillime capere posset. Qui Avarico expugnato refugerant, armandos vestiendosque curat. Simul, ut deminutæ copiæ redintegrarentur, imperat certum numerum militum civitatibus, quem et quam ante diem in castra adduci velit; sagittariosque omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri et ad se mitti jubet. His rebus celeriter id quod Avarici deperierat expletur. Interim Teutomatus, Olloviconis filius, rex Nitiobrogum, cujus pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, et quos ex Aquitania conduxerat, ad eum pervenit.

XXXII. Cæsar Avarici complures dies commoratus, summamque ibi copiam frumenti et reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore atque inopia refecit. Jam prope hieme

XXXI. — 2-3. *atque earum principes donis pollicitationibusque allic.* Sex Δ. — 3. *allicebat* BT, Vindob. 1. — *diligebat* V et pauci Δ rec. — 4. *quorum quisque* om. Vrat. 1. — 4-5. *facillime posset* plurimi Δ et A præter BM, qui *facillime capere posset*, Lov. *posset capere*, quod non satisfacit. Mente supplendum videtur *allicere*, petendum ex *huic rei*. In Sex Δ legitur *capi*, qui corrector *idoneos homines* accipiebat non missos a Vercingetorige, sed *principes civitatum* ad capiendum facillimos. Neque in his quicquam de *donis*: quare *bonis* genuinum censeo. — 6. *diminutæ* AV et multi Δ; *deminutæ* Sex Δ. — 8. *diem et c.* B. — 9. *magnus* BM. — *in Gallia numerus* Sex Δ. — 11. *Teutomatus* hic A præter BM, qui *Teutomotus* cum Sex Δ. Recentes quidam *Teutonatus* et *-manus*. Sed c. 46 *Teutomatus* ex solis L et Scal. nominatim affertur, sed in illo *Vatomatus* scriptum est. *Votamatus* BM et Sex Δ; *Votomapatus* PRV, Gottorp. (in quo *Vocomapacus* sec. Fabric.); *Vatomapatus* Egm., Vrat. 1; recentes Δ et vett. edd. in alia multa abeunt. — *Alloriconis* Sex Δ: *Solloric.* Egm., Vrat. 1; recentes aliqui *-niconis*. — *Nitiabr.*, v. ad c. 7.

XXXII. — 15. *Avarico* AV et plurimi Δ, sed *Avarici* nonnulli ex non nominatis Oudendorpio et Schneidero. — 16. *nantus* B. — 17. *reficit* BM et Sex Δ.

confecta, cum ipso anni tempore ad gerendum bellum vocaretur et ad hostem proficisci constituisset, sive eum ex paludibus silvisque elicere, sive obsidione premere posset, legati ad eum principes Æduorum veniunt oratum ut maxime necessario tempore civitati subveniat: «summo esse in periculo rem, quod, cum singuli magistratus antiquitus creari atque regiam potestatem annum obtinere consuessent, duo magistratum gerant et se uterque eorum legibus creatum esse dicat. Horum esse alterum Convictolitavem, florentem et illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summæ potentiæ et magnæ cognationis, cujus frater Valetiacus proximo anno eundem magistratum gesserit. Civitatem esse omnem in armis, divisum senatum, divisum populum; suas cujusque eorum clientelas. Quod si diutius alatur controversia, fore uti pars cum parte civitatis confligat; id ne accidat, positum in ejus diligentia atque auctoritate.»

XXXIII. Cæsar, etsi a bello atque hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen, non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent, ne tanta et tam conjuncta populo Romano civitas, quam ipse semper aluisset

2. *hostium* R pr. — *instituisset* B; *constitueret* Vrat. 1. — 4. *venerunt* TUL. — 5. *civitatibus* U, And., Ox. — 7. *annuam* quattuor Δ. — 8. *esse* om. TU. — 9. *Convictolitavem* hic et mox *A*, sed *-tabim* c. 55, ablativo *-tavi* et *-tabi* c. 39 et 67. Semel R *-litavo* cum V, T bis *-litaio* cum L et Scal.; Vind. 1 *-litarico*, Petav. *-rio*, et c. 42 ipse R *-litarius* (ubi ceteri *-taris* vel *-bis*); P a sec. m. *-litarus* et *-rum*. Ablativo c. 67 *-litabo* V, Egm. (qui c. 39 cum Goll. *-tare*), Vrat. 1. *Convictolitanem* Vrat. 1 et pauci recentes. — 10. *Cottum* L, et sic *A* et potiores Δ cap. 39; cap. 67 autem *A* V, Egm., Gott. *Cotys*, BM *Cotis*. — 12. *Valeciatus* BVL; *Valecincus* M, Lov., Vind. 1; *Altiacus* UH. — 16. *idneccidit* M pr.

XXXIII. — 18. *a* om. Sex Δ. — 21. *injuncta* R pr.

omnibusque rebus ornasset, ad vim atque arma descenderet, atque ea pars, quæ minus confideret, auxilia a Vercingetorige arcesseret, huic rei prævertendum existimavit, et quod legibus Æduorum iis qui summum magistratum obtinerent excedere ex finibus non liceret, ne quid de jure aut de legibus eorum deminuisse videretur, ipse in Æduos proficisci statuit, senatumque omnem, et quos inter controversia esset, ad se Decetiam evocavit. Cum prope omnis civitas eo convenisset, doceretur que, paucis clam convocatis, alio loco, alio tempore atque oportuerit fratrem a fratre renuntiatum, cum leges duo ex una familia, vivo utroque, non solum magistratus creari vetarent, sed etiam in senatu esse prohiberent, Cotum imperium deponere coegit; Convictolitavem, qui per sacerdotes, more civitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere jussit.

XXXIV. Hoc decreto interposito, cohortatus Æduos ut controversiarum ac dissensionis obliviscerentur atque, omnibus omissis his rebus, huic bello servirent, eaque quæ meruissent præmia ab se, devicta Gallia, exspectarent, equitatumque omnem et peditum millia decem sibi celeriter mitterent, quæ

1. *discederet* AV et multi Δ; *descenderet* Sex Δ. — 2. *minus sibi conf.* Sex Δ. — 3. *accesseret* PRV. Gott.; *accersiret* Vind. 1. — 4. *his* codd., *hiis* Goll., *is* M. — 5. *de legibus aut jure* TUH, Vind. 1. — 7-8. *ad se Decetiam* B et Sex Δ; *ad se etiam* PRV et multi Δ, nonnulli *etiam* omittentes; *etiam ad se* primæ edd.; *esse deceret ad se er.* M in ras. eadem ut videtur m. In marg. Cujac. et Petav.: *Decetia quæ aliis Decisa.* — 8-9. *convenisse doceretur* BM. ille a sec. *diceretur.* — 9. *per paucis* BM. — 10. *et fratre* PRV; *et fratrem* Lov. et duo alii; *ex fr.* Egm. — *duos* Vrat. 1. Vind. 1 et aliquot recentes. — 14. *intromissis* Bong. 3.

XXXIV. — 17. *dissensionum* Sex Δ. — 18. *hiis* vel *iis* pars Δ. Delent multi critici. — *ea quæ mer.* PR cum multis Δ; *eaque* BMV. Egm., Gott. et alii Δ; *atque quæ* TL. Vind. 1; *eaque quæ* primæ edd., nullus ut videtur codicum.

in præsidiis rei frumentariæ causa disponeret, exercitum in duas partes divisit : quattuor legiones in Senones Parisiosque Labieno ducendas dedit, sex ipse in Arvernos ad oppidum Gergoviam secundum flumen Elaver duxit; equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit. Qua re cognita Vercingetorix, omnibus interruptis ejus fluminis pontibus, altera fluminis parte iter facere cœpit.

XXXV. Cum uterque utrique esset exercitus in conspectu, fereque e regione castris castra poneret, dispositis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias traducerent, erat in magnis Cæsari difficultatibus res, ne majorem æstatis partem flumine impediretur, quod non fere ante autumnum Elaver vado transiri solet. Itaque, ne id accideret, silvestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curaverat, postero die cum duabus legionibus in occulto restitit; reliquas copias cum omnibus impedimentis, ut consueverat, misit, carptis quibusdam cohortibus, uti numerus legionum constare videretur. His quam longissime possent progredi jussis, cum jam ex diei tempore conjecturam

2. *Parasiosque* PRV. hoc solo loco. — 5-6. *cognita a Vercingetorige* Sex Δ. — 6-7. *altera parte Elaveris* vel *Elaveris parte* Sex Δ.

XXXV. — 8. *utrimque exisset* A et plurimi Δ; *utrique esset* Sex Δ. Levis error *utrimque* malam correctionem peperit. — *exercitui* TUH, Vindob. 1. — 9. *fere* Vindob. 1 et pauci alii. — *ponebant* AV et plurimi Δ, quod parenthetice dictum potius quam pro apodosi habendum; *poneret* Sex Δ, *ponerent* L. — 11. *Cæsaris* A et ceteri præter Sex Δ. — 13. *accederet* PR. — 13-14. *loco sitis e* AV et plurimi Δ; *l. situs* Egm., Vrat. 1; *l. castris positis* TUHL, Jadr. — 15. *postridie cum* Sex Δ. — 17. *in consuer.* PR pr. — *captis* AV et plurimi Δ; *craptis* H pr. et T, ut videtur; *ereptis* Vindob. 1; *demptis* aliquot Δ recentes et primæ edd.; *carptis* Wendelius, coll. Liv. XXVI, 38. — *quartis quibusdam* Leid. 2; *quartis quibusque* Audin. et Aldus; *quartis quidem* affertur ex Oxon. — *huti* M., *ut* TU. — 19. *egredi* A et Δ præter Sex, qui *progredi*, Vind. 1 *proficisci*.

ceperat in castra perventum, iisdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœpit. Celeriter effecto opere legionibusque traductis et loco castris idoneo delecto, reliquas copias revocavit. Vercingetorix, re cognita, ne contra suam voluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit.

XXXVI. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergoviam pervenit, equestrique eo die prœlio levi facto, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperavit; de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris prope oppidum positis, mediocribus circum se intervallis separatim singularum civitatium copias collocaverat; atque omnibus ejus jugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilem speciem præbebat, principesque earum civitatium, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce quotidie ad se convenire jubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum videretur; neque ullum fere diem intermittebat, quin equestri prœlio, interjectis sagittariis, quid in quoque esset animi ac virtutis suo-

1. *cœperit* B, *ceperit* M; *caperet* Sex Δ. — *hisdem* AV, *isd.* M. — 2. *permaneret* Egm. — 3. *legionibusque et loco* AV et plurimi Δ, manifesto hiatu, quem explent Sex Δ. — 4. *revocavit*, *νυκτὸς ἀνεκαλέσατο* Dio Cass. XL, 35.

XXXVI. — 10. *de expugnatione non prius* AV et Δ præter Sex, qui *de oppugnatione* DESPERAVIT; DE OBSESSIONE *non prius*, in quibus *oppugnatione* absurdum, cetera necessaria, sive librarii incuria ob *ὁμοιοτέλευτον* exciderint, sive archetypi *A* aliquo in his foliis defectu, per proxima etiam capita satis manifesto. — 12. *pro oppido* Oxon. — *prope oppidum* IN MONTE *positis* Sex Δ, quod quamquam ex sequentibus potest intelligi, Cæsari tamen recte tribuatur. — 13. *civitatum* hic BM, non l. 16; plerique Δ utroque loco. — 17. *quotidie* om. Sex Δ. — *jubebat convenire* iidem; *venire* Gottorp. et tres Δ rec. — 20. *in quoquo* R a sec. m.

rum, periclitaretur. Erat e regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis, egregie munitus atque ex omni parte circumcisus; quem si tenerent nostri, et aquæ magna parte et pabulatione libera prohibituri hostes videbantur; sed is locus præsidio ab his non nimis firmo tenebatur. Tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priusquam subsidio ex oppido veniri posset, dejecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocavit, fossamque duplicem duodenum pedum a majoribus castris ad minora perduxit, ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent.

XXXVII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Convictolitavis Æduus, cui magistratum adjudicatum a Cæsare demonstravimus, sollicitatus ab Arvernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur, quorum erat princeps Litaviccus atque ejus fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cum his præmium communicat, hortaturque ut se liberos et imperio natos meminerint : « unam esse Æduorum civitatem,

1. *perspiceretur* AV et multi Δ. pauci recentes *perspiceret*; Sex Δ *periclitaretur*. — 4. *his locus* H et aliquot recc. — 5. *hiis* vel *is* (*iis*) pauci Δ. — *non ... is* B (eraso *nim*) et superposito *minim* manu antiqua, quæ *minime* volebat; *non minis* Gottorp.; *non minus* esse videtur in LH. Et hoc : *præsidio non minus* (quam munitio et natura loci) *firmo*, et *non minime* ab nonnullis criticis prælatum est, propter *Tamen*. Verum sequentia, *priusquam subsidio ex oppido veniri posset*, nihil esse mutandum ostendunt, sed brevius locutum Cæsarem. Nec speciosa emendatio Hotomanni : *præsidio ab his, non nimis firmo tamen, tenebatur. Silentio noctis*, etc. potest admitti. — 6-7. *venire possent* TU. — 7. *dejecto* MTU et haud dubie plures Oudendorpii et Schneideri, qui nihil annotant; *dejecti* B; *dejectus* PRV. — 9. *ad repentino* R, *repentinum* m. sec.; *ad repentinum... incursum* Gott.

XXXVII. — 12. *adsignatum* Sex Δ. — 14. *Litaviccus* AV pæne constanter, bis B *Litavictus* et *Lictaviccus*, semel R *Taliviccus*. Vrat. 1. Vindob. 1 *Littaviccus*, ut Egm. semel; T et alii Δ *Litavicus*, ut Dio Cass. XL, 37, Λιταουίκου. — 15. *frater* U, Vindob. 1. — 16. *iis* pauci Δ. — *primum communicat* L, Lov., Petav., Cuj., pauci recentes et metaphrasta; sed *præmium* illud mox memoratur.

quæ certissimam Galliæ victoriam detineat; ejus auctoritate reliquas contineri; qua traducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore. Esse nonnullo se Cæsaris beneficio affectum, sic tamen, ut justissimam apud eum causam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. Cur enim potius Ædui de suo jure et de legibus ad Cæsarem disceptatorem, quam Romani ad Æduos, veniant?» Celeriter adolescentibus et oratione magistratus et præmio deductis, cum se vel principes ejus consilii fore profiterentur, ratio perficiendi quærebatur, quod civitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse non confidebant. Placuit ut Litaviccus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum mitterentur, præficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresque ejus ad Cæsarem præcurrerent. Reliqua qua ratione agi placeat constituunt.

XXXVIII. Litaviccus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter XXX ab Gergovia abesset, convocatis subito militibus, lacrimans, «Quo proficiscimur,» inquit, «milites? Omnis «noster equitatus, omnis nobilitas interiit; principes civitatis, «Eporedorix et Viridomarus, insimulati proditionis, ab Ro«manis indicta causa interfecti sunt. Hæc ab ipsis cognoscite, «qui ex ipsa cæde fugerunt: nam ego, fratribus atque omni-

1. *dedistineat* A cum V, Egm., Vrat. 1, præter M, qui *destineat* cum U et duobus aliis, ex antiqua notatione varietatis aut correctione; *detineat* Gottorp. et recentes alii cum primis edd.; *distineat* TH, Vind. 1 et varietas Victor. — 2. *reliquos* Sex Δ præter U. — 3. *non ullo* corrector B. — 6. *disceptatorū* R pr., sec. *disceptaturi*, ut Gott. — 9. *forte* B. — 11. *uti Lit.* quattuor Δ. — 12. *Cæsarem* P pr.

XXXVIII. — 16. *circiter XL* Sex Δ; *XXV* Vindob. 2. — 18. *periit* U. — 19. *Eporedorix* A non constanter, sed vocalibus mutatis *Eporidorix* c. 40 cum Egm., Vrat. 1, Gottorp., c. 64 *Eporedigeris* BM, *Eporod.* PR, c. 67 *Eboredorix*, c. 76 *Eporidor.* et *Eporiderige*. — *Viridim.* Gott.; *Varidom.* Vind. 1; *Virdumarus* Aldus. — 20. *causa* om. R; *indicta re* Goll. — *ab his cogn.* quattuor Δ.

«bus meis propinquis interfectis, dolore prohibeor quæ gesta «sunt pronuntiare.» Producuntur ii quos ille edocuerat quæ dici vellet, atque eadem, quæ Litaviccus pronuntiaverat, multitudini exponunt: «multos equites Æduorum interfectos, quod collocuti cum Arvernis dicerentur; ipsos se inter multitudinem militum occultasse atque ex media cæde fugisse.» Conclamant Ædui et Litaviccum obsecrant ut sibi consulat. «Quasi vero,» inquit ille, «consilii sit res, ac non necesse sit nobis Gergoviam «contendere et cum Arvernis nosmet conjungere. An dubita-«mus quin, nefario facinore admisso, Romani jam ad nos in-«terficiendos concurrant? Proinde, si quid in nobis animi est, «persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, «atque hos latrones interficiamus.» Ostendit cives Romanos, qui ejus præsidii fiducia una erant; magnum numerum frumenti commeatusque diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit. Nuntios tota civitate Æduorum dimittit, eodem mendacio de cæde equitum et principum permovet; hortatur ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas injurias persequantur.

XXXIX. Eporedorix Æduus, summo loco natus adolescens et summæ domi potentiæ, et una Viridomarus, pari ætate et gratia, sed genere dispari, quem Cæsar ab Divitiaco sibi tra-

2. *ii* B. ceteri *A* et Δ *hii* vel *hi*. Sec. m. B *duo* inter versus. — 4. *omnes eq.* Sex Δ. ex Litavicci verbis; sed subornati illi *multos* dicere poterant quos viderint accusari et interfici, ipsi minime exspectato fine cædis saluti suæ consulentes. — 6. *equitum* Gott. — *perfugisse* L; *profugisse* perpauci recentissimi et vett. edd. — 11. *si quid est in nobis animi* Sex Δ. — 13. *os latr.* V. Egm. — 14. *erant. Continuo magnum* Sex Δ: quod adjuvat sane orationem et potest esse genuinum, quamquam res non poscit. — 14-15. *frumenta* M. — 15. *ipso* B. — 15-16. *intercipit* TUL. — 17. *permonet A* (*permonet* pr. P) V et multi Δ; *præmonet* R a sec. m.; *permovet* Gottorp., Petav. et pauci recentes. Sex Δ *in eodem mendacio... permanet.*

XXXIX. — 21. *sibi ab Dir.* Sex Δ.

ditum ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero convenerant nominatim ab eo evocati. His erat inter se de principatu contentio, et in illa magistratuum controversia alter pro Convictolitavi, alter pro Coto, summis opibus pugnaverant. Ex his Eporedorix, cognito Litavicci consilio, media fere nocte rem ad Cæsarem defert: orat « ne patiatur civitatem pravis adolescentium consiliis ab amicitia populi Romani deficere; quod futurum provideat, si se tot hominum millia cum hostibus conjunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere neque civitas levi momento æstimare posset. »

XL. Magna affectus sollicitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Æduorum civitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas quattuor equitatumque omnem ex castris educit. Nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res posita in celeritate videbatur. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. Fratres Litavicci cum comprehendi jussisset, paulo ante reperit ad hostes fugisse. Adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoveantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum XXV, agmen Æduorum conspicatus, immisso equitatu iter eorum moratur atque impedit, interdicitque omnibus, ne quemquam interficiant. Eporedorigem et Viridomarum, quos illi interfectos existimabant,

1. *loco* om. TUL. — 3. *magistratus* TL. Vindob. 1. — 4. *Cotto* A (præter P) VL. Egm. — 5. *hiis* vel *iis* pars Δ. — 6. *fere* om. TL. — 8. *providerat* BM et Sex Δ; *provideret* Scal. — *ne se* PRV et « decem » Δ ap. Oudend.; ceteri cum BM *si se*. Omisso olim *si* postea illatum *ne*. — 9. *conjunxerint* B. Egm.

XL. — 12. *Cæsar qui semper* Sex Δ. — 17. *Gaium* sive *C. Fabium* Sex Δ. — 17-18. *reliquit* TL. — 19. *profugisse* Sex Δ.

inter equites versari suosque appellare jubet. His cognitis et Litavicci fraude perspecta, Ædui manus tendere, deditionem significare et projectis armis mortem deprecari incipiunt. Litaviccus cum suis clientibus, quibus more Gallorum nefas est etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergoviam profugit.

XLI. Cæsar, nuntiis ad civitatem Æduorum missis, qui suo beneficio conservatos docerent, quos jure belli interficere potuisset, tribusque horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergoviam movit. Medio fere itinere equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt; summis copiis castra oppugnata demonstrant, «cum crebro integri defessis succederent nostrosque assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorum perpetuo esset iisdem in vallo permanendum; multitudine sagittarum atque omnis generis telorum multos vulneratos : ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta; Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere ceteras, pluteosque vallo addere, et se in posterum diem similemque casum apparare.» His rebus cognitis, Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra pervenit.

XLII. Dum hæc ad Gergoviam geruntur, Ædui, primis nuntiis ab Litavicco acceptis, nullum sibi ad cognoscendum

2. *et dedit*. Sex Δ. — 5-6. *perfugit* quattuor Δ.

XLI. — 9. *noctis* ex interpolatione esse videri monuit Gœlerus. — 10. *moret* Sex Δ. — 13. *defatig*. omnes. — 14. *isdem* A; *eisdem* Sex Δ; *eodem* Egm. — 15-16. *omni genere* Sex Δ. — 18. *valle* PRV; *velle* R a sec., Goll. — 19. *causam* R; *similem ad casum parare* Sex Δ, quod recte Schneiderus præferre videtur. — *Iis* IV; *His multi* Δ.

XLII. — 22. *trinis* Sex Δ. *tribus* L.

spatium relinquunt. Impellit alios avaritia, alios iracundia et temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut levem auditionem habeant pro re comperta. Bona civium Romanorum diripiunt, cædes faciunt, in servitutem abstrahunt. Adjuvat rem proclinatam Convictolitavis, plebemque ad furorem impellit, ut, facinore admisso, ad sanitatem reverti pudeat. Marcum Aristium tribunum militum, iter ad legionem facientem, fide data ex oppido Cavillono educunt; idem facere cogunt eos qui negotiandi causa ibi constiterant. Hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exuunt; repugnantes diem noctemque obsident; multis utrimque interfectis, majorem multitudinem armatorum concitant.

XLIII. Interim, nuntio allato omnes eorum milites in potestate Cæsaris teneri, concurrunt ad Aristium, nihil publico factum consilio demonstrant; quæstionem de bonis direptis decernunt, Litavicci fratrumque bona publicant, legatos ad Cæsarem sui purgandi gratia mittunt. Hæc faciunt recuperandorum suorum causa; sed contaminati facinore et capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, timore pœnæ exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, civitatesque reliquas legationibus sollicitant. Quæ tametsi Cæsar intelligebat, tamen quam mitissime potest le-

2. *generis* P. — 3. *habent* PRV. — 5. *inclinatam* Sex Δ. — *Convictolavius* RV. Gott., *-lavus* Egm. — 6. *inbellū* (pro *impellit*) R. Gott. — *ad satanitatem* PV. Monachus *sanitatis* pudere neminem putabat. — 6-7. *pudeat reverti* et mox *data fide* Sex Δ. — 7. *Aristum* aliquot Δ rec. — 8. *Cavillono* hic AV. c. 90 *Cabillonni*; potiores Δ utrobique *Cavillonn.* — 10. *in.* omnibus ut videtur codd. ignoratum. habent primæ edd. — 12. *multitudinem ad arma concitant* Sex Δ.

XLIII. — 13. *ablato* B. — 17-18. *recuperandorum causa suorum* Sex Δ. — 20. *et tim.* Sex Δ. — 21. *cir. derelinquendas* Petav.

gatos appellat : «nihil se propter inscientiam levitatemque vulgi gravius de civitate judicare, neque de sua in Æduos benevolentia deminuere.» Ipse, majorem Galliæ motum exspectans, ne ab omnibus civitatibus circumsisteretur, consilia inibat, quemadmodum a Gergovia discederet ac rursus omnem exercitum contraheret, ne profectio, nata ab timore defectionis, similis fugæ videretur.

XLIV. Hæc cogitanti accidere visa est facultas bene rei gerendæ. Nam cum in minora castra operis perspiciendi causa venisset, animadvertit collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus vix præ multitudine cerni poterat. Admiratus quærit ex perfugis causam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. Constabat inter omnes (quod jam ipse Cæsar per exploratores cognoverat) dorsum esse ejus jugi prope æquum, sed *hunc silvestrem et angustum, qua esset aditus ad alteram partem oppidi; vehementer huic illos loco timere, nec jam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pæne circumvallati atque omni exitu et pabulatione interclusi viderentur : ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige evocatos.

4. *civitatibus* om. Sex Δ. — 5. *ab G.* BM; *ad Gergoviam* Egm., Vrat. 1; præp. omittunt Sex Δ. — 7. *similisque* H. Oxon., Vind. 1.

XLIV. — 8-9. *bene gerendæ rei* Sex Δ. — 10. *animum adv.* TU. — 15. *hunc* om. Sex Δ, quorum quattuor *silvestre*. Sed *dorsus* translata significatione, vel antiquis sæculis inauditum, Cæsari non potest tribui; *hac silvestre* scripsit Davisius, *hinc* Oudendorpius, quæ difficultatem non expediunt. Re altius perpensa Em. Hoffmannus locum ita emendavit : *dorsum esse ejus jugi silvestre et angustum, sed hinc prope æquum, qua.* — 16-17. *alteram oppidi partem. Huic loco vehementer illos* Sex Δ. — 19. *non dubitari quin* Sex Δ. — 20. *hunc muniendum omnes* A et plerique Δ, sine vocabulo *locum*, quod affertur ex TUL, Vind. 1.

XLV. Hac re cognita, Cæsar mittit complures equitum turmas; eis de media nocte imperat ut paulo tumultuosius omnibus locis vagarentur. Prima luce magnum numerum impedimentorum ex castris mulorumque produci, deque his stramenta detrahi mulionesque cum cassidibus, equitum specie ac simulatione, collibus circumvehi jubet. His paucos addit equites, qui latius ostentationis causa vagarentur. Longo circuitu easdem omnes jubet petere regiones. Hæc procul ex oppido videbantur, ut erat a Gergovia despectus in castra, neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legionem unam eodem jugo mittit et paulum progressam inferiore constituit loco, silvisque occultat. Augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiæ traducuntur. Vacua castra hostium Cæsar conspicatus, tectis insignibus suorum occultatisque signis militaribus, raros milites, ne ex oppido animadverterentur, ex majoribus castris in minora traducit, legatisque quos singulis legionibus præfecerat, quid fieri vellet, ostendit: inprimis monet ut contineant milites, ne studio pugnandi aut spe prædæ longius progrediantur; quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: « hoc una celeritate posse mutari; occasionis esse rem, non prœlii. » His rebus expositis, signum

XLV. — 2. *eisdem med.* A et plurimi Δ; *turmas eodem* (*eo de* And., Scal.) *media nocte imperat his* (vel *iis*) *ut* Sex Δ, varie distinguentes. — 3. *pervagarentur* Sex Δ, quorum tres *pervagentur*. — 4-5. *ex castris detrahi* A et multi Δ, mediis omissis, quæ præbuerunt Sex Δ præter And. et Ox. De lacuna optimorum nunc non dubito. — 4. *neque hiis* (vel *iis*, H *his*) Sex Δ, correxit Davisius; *eque his* Scaliger. — 5. *calonesque* Vindob. 1. — 5-6. *specie adsimul.* BM. — 7. *qui cautius* TUH, Vindob. 1. — *vagentur* Sex Δ. — 11. *paulo* BMTL, Egm., Vrat. 1. — 13. *ad munitionem* Sex Δ. — 15. *qui ex* A et Δ præter Sex, qui *ne ex*. — 15-16. *animadverteretur* quattuor Δ; *adverterentur* L. Probabiliter Oudendorp. *qui* (non *qui*) *ex oppido non adverterentur*. Hæc cum iis quæ c. 36 narrata sunt conjungere videtur Polyænus VIII, 23, § 10. — 17. *velit* BM et Sex Δ. — 20. *posse vitari* Sex Δ. — 21 et 1 p. 246. *dat signum et a parte dextra* Sex Δ.

dat et ab dextra parte alio ascensu eodem tempore Æduos mittit.

XLVI. Oppidi murus ab planitie atque initio ascensus recta regione, si nullus anfractus intercederet, MCC passus aberat : quicquid huic circuitus ad molliendum clivum accesserat, id spatium itineris augebat. A medio fere colle in longitudinem, ut natura montis ferebat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostrorum impetum tardaret, præduxerant Galli, atque inferiore omni spatio vacuo relicto, superiorem partem collis usque ad murum oppidi densissimis castris compleverant. Milites dato signo celeriter ad munitionem perveniunt, eamque transgressi trinis castris potiuntur. Ac tanta fuit in castris capiendis celeritas, ut Teutomatus, rex Nitiobrogum, subito in tabernaculo oppressus, ut meridie conquieverat, superiore corporis parte nudata, vulnerato equo, vix se ex manibus prædantium militum eriperet.

XLVII. Consecutus id quod animo proposuerat, Cæsar receptui cani jussit, legionisque decimæ, quacum erat, continuo signa constituit. At reliquarum legionum milites, non exau-

1. *ad Hæduos* PRV et plurimi Δ; sine *ad* BM et Sex Δ. — 2. *mittit ad oppidi muros* BM. Petav., et sine *ad* PH. Egm., Gott. Vrat. 1.

XLVI. — 3. *muris* L. — *at plan.* BMU; *ubi a plan.* Petav. — *escensus* U, And. — 4. *amfractus* A et multi Δ. — 5. *circuitui* quattuor Δ. *circuitu* tres. — *moliendum* RMV, Egm., Gott. — 6. *spatio itineris augebatur* Sex Δ. — *longitudine* AV et ceteri præter Sex Δ. — 8. *quo* quattuor Δ — *nrm* (quod vulgo est *nostrum*) A et multi Δ. — *traderet* P pr.: *tardarent* TUL. — *præcluserant* corrector M. — 9. *inferiorem partem* BM mediis omissis. — 13. *Teutom.*, v. ad c. 31. — *Nit.*, v. ad c. 7. — 14. *ubi mer.* Petav. — 15. *nuda* Sex Δ.

XLVII. — 18. *canere* Sex Δ. — *legionique decimæ quacum erat concionatus* vel *contionatus* A et Δ, nisi quod Sex *legionisque*. Locum restituit Gœlerus. — 19. *constiterunt* vel *constitere* Sex Δ. — *Ac* A et plerique Δ; *At* T. non nominati ap. Oud.

dito sono tubæ, quod satis magna valles intercedebat, tamen ab tribunis militum legatisque, ut erat a Cæsare præceptum, retinebantur; sed, elati spe celeris victoriæ et hostium fuga et superiorum temporum secundis prœliis, nihil adeo arduum sibi esse existimaverunt, quod non virtute consequi possent; neque finem prius sequendi fecerunt, quam muro oppidi portisque appropinquarunt. Tum vero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, cum hostem intra portas esse existimarent, sese ex oppido ejecerunt. Matresfamiliæ de muro vestem argentumque jactabant, et pectore nudo prominentes passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, neu, sicut Avarici fecissent, ne a mulieribus quidem atque infantibus abstinerent. Nonnullæ de muris per manus demissæ sese militibus tradebant. L. Fabius, centurio legionis VIII, quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se avaricensibus præmiis, neque commissurum ut prius quisquam murum ascenderet, tres suos nactus manipulares atque ab iis sublevatus murum ascendit. Hos ipse rursus singulos exceptans in murum extulit.

XLVIII. Interim ii qui ad alteram partem oppidi, ut supra demonstravimus, munitionis causa convenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntiis incitati, oppidum a Romanis teneri, præmissis equitibus, magno concursu eo con-

et vett. edd. — 19 p. 246 et 1 p. 247. *audito* TUL. — 1. *magnæ valles intercedebant* iidem. — 4. *superiorumque* Sex Δ. — 5. *existimabant* iidem. — 7. *appropinquarent* iidem. — 11. *pectoris fine* And., Ox. — 13. *a* om. Sex Δ. — 14. *muro* Sex Δ. — *dimissæ* AV, Egm. — *militibus se* TUH. — 15. *Labius* (sine præn.) AV; *Labienus* marg. P; unus Δ *Sabinus*. Goth. et tres alii *Fabius* sine *L.* — *centurio* om. TU, Cuj. — 18. *his* pars Δ. — *Eos* Sex Δ.

XLVIII. — 20. *hi* AV, Petav., Lov. — 23. *conversu* B; *cursu* TLH.

tenderunt. Eorum ut quisque primus venerat, sub muro consistebat suorumque pugnantium numerum augebat. Quorum cum magna multitudo convenisset, matresfamiliæ, quæ paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari et more gallico passum capillum ostentare liberosque in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco nec numero æqua contentio; simul et cursu et spatio pugnæ defatigati, non facile recentes atque integros sustinebant.

XLIX. Cæsar cum iniquo loco pugnari hostiumque augeri copias videret, præmetuens suis, ad Titum Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, misit, ut cohortes ex castris celeriter educeret et sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret; ut, si nostros loco depulsos vidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. Ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, eventum pugnæ exspectabat.

L. Cum acerrime comminus pugnaretur, hostes loco et numero, nostri virtute confiderent, subito sunt Ædui visi ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextra parte alio ascensu, manus distinendæ causa, miserat. Hi similitudine armorum vehementer nostros perterruerunt, ac, tametsi dextris humeris exsertis animadvertebantur (quod insigne pacatum esse consuerat), tamen id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus

4. *de muro* om. quattuor Δ. — 5. *sparsum* Sex Δ; *passum* corrector M. — 7. *fatigati* BM.

XLIX. — 9-10. *copias augeri* Sex Δ. — 12. *ex castris* om. Sex Δ. — 12-13. *latere* om. BM. — 13. *pulsos* quattuor Δ.

L. — 17. *comminus hostes* A et Δ præter Sex, qui *pugnaretur* præbent. — 20. *distinendi* (sine *manus*) L. Scal. — 22. *pacatis* Aldus, et fort. codd. And. et Ox.; *pactum* Hellerus, sed non delendæ ejusmodi formæ dicendi.

factum existimabant. Eodem tempore Lucius Fabius centurio, quique una murum ascenderant, circumventi atque interfecti de muro præcipitabantur. Marcus Petronius, ejusdem legionis centurio, cum portas excidere conatus esset, a multitudine oppressus ac sibi desperans, multis jam vulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, « Quoniam, » inquit, « me una vobiscum servare non possum, vestræ quidem « certe vitæ prospiciam, quos cupiditate gloriæ adductus in « periculum deduxi. Vos, data facultate, vobis consulite. » Simul in medios hostes irrupit, duobusque interfectis, reliquos a porta paulum summovit. Conantibus auxiliari suis, « Frustra, » inquit, « meæ vitæ subvenire conamini, quem jam sanguis « viresque deficiunt. Proinde abite, dum est facultas, vosque « ad legionem recipite. » Ita pugnans post paulum concidit ac suis saluti fuit.

LI. Nostri, cum undique premerentur, XLVI centurionibus amissis, dejecti sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes legio decima tardavit, quæ pro subsidio paulo æquiore loco constiterat. Hanc rursus XIII legionis cohortes exceperunt, quæ ex castris minoribus eductæ cum Tito Sextio legato ceperant locum superiorem. Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt. Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit. Eo die milites sunt paulo minus septingenti desiderati.

1. *Lucius Sabinus* BM. — 2. *escenderant* U. — 3. *muro A* et Δ præter Sex. qui *de muro*. — *præcipitantur* Sex Δ. — *Petreius* quattuor Δ. — 4. *a* om. TH L. — 5. *ac* (*hac* B) *sui desp. A* et Δ præter Sex. qui *sibi*. — *jam* om. quattuor Δ. — 11. *paululum* quattuor Δ. Similiter l. 14. — 13. *hinc abite* And., Ox., Cuj.

LI. — 16. *sex et XL* TUL; *quadraginta sex* Egm., qui ubique sic in numeris. — 20-21. *locum ceperant* Sex Δ. — 22. *constiterant* R, Goll. — 24. *paulum A*.

LII. Postero die Cæsar, concione advocata, temeritatem cupiditatemque militum reprehendit, « quod sibi ipsi judicavissent quo procedendum aut quid agendum videretur, neque signo recipiendi dato constitissent, neque ab tribunis militum legatisque retineri potuissent. » Exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Avaricum sensisset, cum, sine duce et sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam victoriam dimisisset, ne parvum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci accideret. « Quanto opere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tanto opere licentiam arrogantiamque reprehendere, quod plus se quam imperatorem de victoria atque exitu rerum sentire existimarent; nec minus se ab milite modestiam et continentiam quam virtutem atque animi magnitudinem desiderare. »

LIII. Hac habita concione et ad extremam orationem confirmatis militibus, « ne ob hanc causam animo permoverentur, neu, quod iniquitas loci attulisset, id virtuti hostium tribuerent, » eadem de profectione cogitans quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemque idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilo magis in æquum locum descenderet, levi facto equestri prœlio atque secundo, in castra exercitum reduxit. Cum hoc idem postero die fecisset, satis ad gallicam

LII. — 5. *Exposito* Sex Δ. — 6. *quod sine* TU. — 9. *acciperet* Sex Δ. — *Quantopere* et l. 11-12 *tantopere* pauci Δ. — 10. *quod non* A et Δ præter Sex. — 11. *muros* PRV. — 14. *non minus* TU. — *in milite* Sex Δ, omittentes verba *et continentiam*.

LIII. — 16. *ad extremum oratione* Sex Δ. — 18. *id* om. Goll., Egm. et pauci alii Δ. — *id hosti trib.* Sex Δ. — 20. *extra castra* B. — *induneo* B, *indoneo* M. — 21. *nihilo minus* codd. omnes et edd. ante Vascosanum. — *descenderit* UR. — 22. *atque eo secundo* Sex Δ.

ostentationem minuendam militumque animos confirmandos factum existimans, in Æduos movit castra. Ne tum quidem insecutis hostibus, tertio die ad flumen Elaver pontes reficit, eoque exercitum traducit.

LIV. Ibi a Viridomaro atque Eporedorige Æduis appellatus discit cum omni equitatu Litaviccum ad sollicitandos Æduos profectum : « opus esse ipsos antecedere ad confirmandam civitatem. » Etsi multis jam rebus perfidiam Æduorum perspectam habebat, atque horum discessu admaturari defectionem civitatis existimabat, tamen eos retinendos non constituit, ne aut inferre injuriam videretur, aut daret timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his breviter sua in Æduos merita exposuit: « quos et quam humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos agris, omnibus ereptis copiis, imposito stipendio, obsidibus summa cum contumelia extortis; et quam in fortunam quamque in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem et gratiam antecessisse viderentur. » His datis mandatis, eos ab se dimisit.

LV. Noviodunum erat oppidum Æduorum, ad ripas Ligeris

2. *Ne* om. TL, Scal., Vind. 1. — 3. *Laber A.* — *pontem* Sex Δ, qui variant inter *fecit*, *effecit*, *refecit*. — 4. *exercitumque* vel *atque exercitum traduxit* Sex Δ.

LIV. — 5. *atque operi digne* PRV, *Eporide* M; ὁ Βριτόρης vocatur in exc. Vaticano Appiani. — 7. *esse et ipsos* Sex Δ: *ipsum* Gott. — 8. *Hæduorum perfidiam Cæsar* TUH, Vind. 1. — 9. *eorum* TUL. — *maturari* vel *maturandi* Sex Δ. — 10. *pertinendos* Sex Δ præter T, de qua scriptura videndus Schneider. — *non sensuit constituit* H; *non censuit* TU, Vind. 1, et non nominati ap. Oud. — 11. *dare A* et Δ præter Sex. — 12. *Discend.* PBM pr. — 13. *et conpulsos* AV, Egm. — 14. *ereptis sociis* quattuor Δ. — 15-16. *et in eam fortunam amplitudinemque duxisse* Sex Δ. — 19. *dimittit* Sex Δ.

LV. — 20. *Noviodonum* PRV.

opportuno loco positum. Huc Cæsar omnes obsides Galliæ, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat; huc magnum numerum equorum, hujus belli causa in Italia atque Hispania coemptum, miserat. Eo cum Eporedorix Viridomarusque venissent et de statu civitatis cognovissent, Litaviccum Bibracti ab Æduis receptum (quod est oppidum apud eos maximæ auctoritatis), Convictolitavim magistratum magnamque partem senatus ad eum convenisse, legatos ad Vercingetorigem de pace et amicitia concilianda publice missos, non prætermittendum tantum commodum existimaverunt. Itaque interfectis Novioduni custodibus, quique eo negotiandi causa convenerant, pecuniam atque equos inter se partiti sunt; obsides civitatum Bibracte ad magistratum deducendos curaverunt: oppidum, quod a se teneri non posse judicabant, ne cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti quod subito potuerunt navibus avexerunt, reliquum flumine atque incendio corruperunt. Ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, præsidia custodiasque ad ripas Ligeris disponere equitatumque omnibus locis, injiciendi timoris causa, ostentare cœperunt, si ab re frumentaria Romanos excludere [aut adductos inopia ex provincia expellere] possent. Quam ad spem multum eos adjuva-

5. *coemptum* BMTUL et alii Δ: *coemptus* PRV. Egm.; *coemptos* B a sec., Gottorp. et recentes nonnulli Δ, plures *coemptorum*. — 6. *Bibracte* pars Δ recentior. — 9. *Vercingetorigen* PRV. — 11. *instans tantum* TUH. Ox. — 12. *Noviodunis* V in litura. — *negotiandi aut itineris* Sex Δ. — 14. *civitatium* TU; *civitatis* sec. m. in B. — 15. *ne cui* BTU et alii parvo numero Δ; plures *ne quo* cum PRMV, scilicet *quoi*. — 18. *copias querere*, *cogere præs.* pauci Δ recentes. — 20. *si re* TULH. Vindob. 1; *ut ab re* And., Ox., Cuj. — 21. *atque add.* Dorv. — *in inopiam* Bongars. 3. — 21-22. *provincia excludere* Sex Δ; *in Provinciam expellere* vulgo editur auctore Nicasio Ellebodio. At quis sanus dixerit: *adductum* inopia te expello? Insititia hæc esse post Morum demonstravit Schneider.

bat, quod Liger ex nivibus creverat, ut omnino vado non posse transiri videretur.

LVI. Quibus rebus cognitis, Cæsar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent majores eo coactæ copiæ, dimicaret. Nam ut commutato consilio iter in Provinciam converteret, ut non nemo tunc quidem necessario faciundum existimabat, cum infamia atque indignitas rei et oppositus mons Cevenna viarumque difficultas impediebat, tum maxime, quod abjuncto Labieno atque iis legionibus, quas una miserat, vehementer timebat. Itaque admodum magnis diurnis nocturnisque itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerem venit, vadoque per equites invento pro rei necessitate opportuno, ut brachia modo atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui vim fluminis refringeret, atque hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit, frumentumque in agris et pecoris copiam nactus, repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit.

LVI. — 6-7. *ut ne metu quidem* A et multi Δ; *id ne* nonnulli recentes et edd. primæ; *ut nemo tunc quidem* Sex Δ, ex quo *nemotū* ortum esse *nemetu* existimo, et recte scripsisse Schneiderum cum Herzogio *non nemo* (*ñ nemo*), ut Cæsar aliquem ex consilio suo primarium notet in hoc discrimine indigna ipso suadentem. Aliter cum Ciacconio Oudendorpius *ut nemo non tum quidem*. Aldus *ne tum quidem*. Plures servant *ne metu quidem*, quod non esse hujus loci etiam Hellerus judicavit, *id neutiquam necess.* substituens. Initio periodi *Nam NE commutato... impediebat* dedit Nipperd., sed «quod falso positum videtur *ut*, explicari per attractionem quandam, ita ut *faciendi* verbum plus valuerit quam *impediendi*,» recte observat Dinterus. — 7. *faciendum* quattuor Δ. — 8. *Cevennæ* RV, Egm., Goth., Petav. — 9. *adjuncto* AV et plurimi Δ; *abjuncto* TL, Cuj., Scal., Vind. 1 et primæ edd. *Agedinco* Oudendorp. ex turbidis fontibus. — 12. *Ligerim* pars Δ. — 18. *inter in* B; *in* om. P pr.; *iter inter* TU. — *Senonas* Sex Δ.

LVII. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia venerat, relicto Agedinci, ut esset impedimentis præsidio, cum quattuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, quod positum est in insula fluminis Sequanæ. Cujus adventu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis civitatibus copiæ convenerunt. Summa imperii traditur Camulogeno Aulerco, qui prope confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris ad eum est honorem evocatus. Is cum animadvertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit nostrosque transitu prohibere instituit.

LVIII. Labienus primo vineas agere, cratibus atque aggere paludem explere atque iter munire conabatur. Postquam id difficilius confieri animadvertit, silentio e castris tertia vigilia egressus, eodem quo venerat itinere Metiosedum pervenit. Id est oppidum Senonum, in insula Sequanæ positum, ut paulo

LVII. — 2. *Aged.*, v. ad VI, 44. — 3-4. *Lut.*, v. ad VI, 3. — 4-5. *Parisiorum positum in* Sex Δ. — 5. *Sequani* Petav. — 9. *animum advert.* H, And., Ox., et alii Δ cap. sequenti.

LVIII. — 15. *cum fieri* PRM, cujus corrector *confici*; Egm. et pars Δ *fieri.* — 16. *Metiosedum* hic soli T (pr. m. *Melios.*) et Ox., sed sequentibus locis usque plures, ut nonnunquam vidimus propriorum nominum scripturam in his codd. velut progrediendo stabiliri. *Mellodunum* et *-no* hoc capite BMH; *Mellid.* Egm., Vrat. 1; *Melledunum* PR; in V vocalis incerta, et plures Δ *e* habere videntur quam *o*. Infra R *qui am*?*dodone*, P *am*?*clodone*, V *amedodone*, Lov., Colb. et alii recentes Δ *a Melodone*, primæ edd. *a Meleduna*, sed *Metiosedo* TU et L, qui primo loco utrumque sic : *Melodunūsedū*. Cap. 60 R pr. *quas ameclodone*, m. sec. et Gott. *amellodone*, m. tert. et Egm. *amiliduno*; PV *amedodone*, recentes Δ et primæ edd. *a Meleduno*; BM et Sex Δ *Metiosedo*, L *Mitiosedo*. Cap. 61 P *manum et losedum*, RV, Egm., Vrat. 1 *manu et losedum*, Lov. et recentes aliquot Δ *et losedum* (ut primæ edd.), aliis rec. in alia aberrantibus, *Elosedum*, *Glosedum*, etc. Sed BM et Sex Δ *Metiosedum*, modice depravatum in PRV *Metlosedum*. — 16-17. *Id oppidum in ins.* L. — 17. *insula* (*insulla* P pr.) *silva*

ante de Lutetia diximus. Deprensis navibus circiter quinquaginta celeriterque conjunctis, atque eo militibus injectis, et rei novitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum evocata, sine contentione oppido potitur. Refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum traducit, et secundo flumine ad Lutetiam iter facere cœpit. Hostes, re cognita ab iis qui Metiosedo fugerant, Lutetiam incendi pontesque ejus oppidi rescindi jubent; ipsi præsepti palude ad ripas Sequanæ e regione Lutetiæ contra Labieni castra considunt.

LIX. Jam Cæsar a Gergovia discessisse audiebatur, jam de Eduorum defectione et secundo Galliæ motu rumores afferebantur, Gallique in colloquiis, interclusum itinere et Ligere Cæsarem, inopia frumenti coactum, in Provinciam contendisse confirmabant. Bellovaci autem, defectione Æduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere atque aperte bellum parare cœperunt. Tum Labienus, tanta rerum com-

Seq. A præter M; in R *silva* erasum; *insula fluminis S.* M, Egm., Jadr. — 17 p. 254. *Sequana* PRV et Sex Δ; *Sequanæ* vel *-næ* BML, Egm., Jadr., qui duo *fluminis Sequanæ*. — 1. *Lutetiam* (sine *de*) And., Ox. — *Deprehensis* Sex Δ. — 1-2. *circ.* *c* om. TU. — 2. *impositis* Sex Δ. — 3-4. *praserat* P; *præserat* R; *pars ad bellum erat* Sex Δ. — 7. *his* PRV cum plurimis Δ. — *quia* vel *qui a M.* codd. exceptis BMTUL et si quibus aliis, præpositionem ignorantibus; v. supra ad l. 16. — *profugerant* TULH, Vind. 1. — *incendunt* iidem. — 8. *ipsi prospecta pal.* AV et multi Δ, nonnulli *perspecta*. Em. Hoffmanni correctionem prætulimus vulgo receptæ scripturæ codicum. Sex Δ *profecti a* vel *ab palude* (And. et Ox. sine *a*), cujus explicationes minime satisfaciunt. — 9. *in ripas* vel *in ripa* Sex Δ; *in ripis* Ald. — *ex reg.* PRV.

LIX. — 11. *a* om. Sex Δ. — 12. *secundo* (sine *et*) TUL, Petav., qui non de ordine, sed de successu accipiebant. — 13. *Ligeri* PRV, Egm., sed iidem *Ligere* III, 9. — 15. *autem* om. Sex Δ. — 16. *quia ante* PR, Egm., Gottorp., unde *qui jam ante* Heinsius; *qui erant ante* TH, Petav. — 17. *Cum* AV et multi Δ, sed Sex *Tum*. — 17 et 1 p. 256. *commutione* B, a sec. *commotione*, sed M *commu[ta]cione*, syllaba ead. m. adjecta.

mutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat; neque jam, ut aliquid acquireret, prœlioque hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agedincum reduceret, cogitabat. Namque altera ex parte Bellovaci, quæ civitas in Gallia maximam habet opinionem virtutis, instabant; alteram Camulogenus parato atque instructo exercitu tenebat; tum legiones, a præsidio atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. Tantis subito difficultatibus objectis, ab animi virtute auxilium petendum videbat.

LX. Sub vesperum consilio convocato, cohortatus ut ea quæ imperasset diligenter industrieque administrarent, naves quas Metiosedo deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, et prima confecta vigilia, quattuor millia passuum secundo flumine silentio progredi ibique se exspectari jubet. Quinque cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris præsidio relinquit; quinque ejusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis adverso flumine magno tumultu proficisci imperat. Conquirit etiam lintres: has, magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. Ipse post paulo, silentio egressus, cum tribus legionibus eum locum petit, quo naves appelli jusserat.

2-3. *prœlio quo* V. — 3. *lacesceret* A. — 3-4. *Ag.*, v. ad VI, 44. — 4. *reducere* UH. — *Nam cum* (*cūq;* T) *ex altera p.* TUH. — 5-6. *instabant* BMT, sed plurimi Δ cum PRV *instabat*. — 6. *altera* TU, Petav. — 7. *cum* AV et plurimi Δ, Sex *tum*. — *atque* om. UH. — 8. *destinabat* TL, Scal. — 9. *auxium* P pr.

LX. — 11. *Itaque sub* Sex Δ. — *concilio* pars Δ. — 13. *Metiosedo*, v. ad c. 58, ubi præpos. *a* adhæsisse cernes, cujus non est vestigium in BM et Sex Δ. — 15. *expeta* B pr.; *exspectare* Vind. 1. — 16. *id dimic.* PRV. — 17. *reliquit* pauci Δ. — 19. *luntres* A. — 21. *paulo post* tres Δ. — 22. *qua* BM.

LXI. Eo cum esset ventum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur; exercitus equitatusque, equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Uno fere tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari et magnum ire agmen adverso flumine, sonitumque remorum in eadem parte exaudiri, et paulo infra milites navibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones atque omnes, perturbatos defectione Æduorum, fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. Nam præsidio e regione castrorum relicto, et parva manu Metiosedum versus missa, quæ tantum progrediatur quantum naves processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt.

•

LXII. Prima luce et nostri omnes erant transportati et hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus «ut suæ pristinæ virtutis et secundissimorum prœliorum retinerent memoriam, atque ipsum Cæsarem, cujus ductu sæpenumero hostes superassent, præsentem adesse existimarent,» dat signum prœlii. Primo concursu ab dextro cornu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur atque in fugam conjiciuntur; ab sinistro, quem locum duodecima legio tenebat, cum primi

LXI. — 1. *ut* om. PRV, Egm., Goll. — 3. *erat* om. iidem et «decem» Δ ap. Oud.; *erat subito c.* TUH. — 8. *audiri* Sex Δ. — 10. *duobus locis* Gœlerus p. 57. — 12. *Nam et præs.* And., Ox., Cuj., Scal. — *regione* (sine *e*) PRV. — 13. *Metios.*, v. ad c. 58. — 14. *progrederetur* Sex Δ; *progrediebatur* M pr., Gottorp. et pauci Δ rec. — *præcess.* Goll.

LXII. — 18. *et tot sec.* Sex Δ. — 18-19. *memoriam retinerent* iidem. — 20. *præsentem* om. iidem. — 22. *hostes pelluntur atque* om. BM et Sex Δ. — 23. *quintadecima* PRV, Egm., Goll., Vrat. 1

ordines hostium transfixi telis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem fugæ quisquam. Ipse dux hostium Camulogenus suis aderat, atque eos cohortabatur. Incerto nunc etiam exitu victoriæ, cum septimæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sinistro cornu gererentur, post tergum hostium legionem ostenderunt signaque intulerunt. Ne eo quidem tempore quisquam loco cessit, sed circumventi omnes interfectique sunt. Eandem fortunam tulit Camulogenus. At ii qui præsidio contra castra Labieni erant relicti, cum prœlium commissum audissent, subsidio suis ierunt collemque ceperunt, neque nostrorum militum victorum impetum sustinere potuerunt. Sic, cum suis fugientibus permixti, quos non silvæ montesque texerunt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio confecto, Labienus revertitur Agedincum, ubi impedimenta totius exercitus relicta erant. Inde cum omnibus copiis ad Cæsarem pervenit.

LXIII. Defectione Æduorum cognita, bellum augetur. Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia valent, ad sollicitandas civitates nituntur. Nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio

et alii sive sic sive *xv*: norunt qui antiquos libros versant quam ambiguum sit nonnunquam *xv* inter 12 et 15. *Duodecima* vel *XII* BM et Sex Δ. — 1. *transfixi pilis* Sex Δ. — 3. *eos* om. B pr.; *eosque* TL. — 3-4 *cohortatus incerto* PRV, Egm., Goll. et alii Δ ap. Oud.; *hortabatur* TUL, Ox. — 4. *At incerto etiam nunc* BMTULH, Vind. 1. — *cum a septima legione* AV et Δ; *septimæ legionis* ex TU modo affertur nominatim. — 7. *Neo* P pr. — 9. *ii* BM, *hii* vel *hi* ceteri plerique. — *in præs.* T. — *contra Labienum* AV et Δ præter Sex., qui *contra castra Labieni*, quo opus est. Etiam alibi in his vocibus lapsos esse librarios vidimus. — 11-12. *victorumque* AV et Δ præter Sex. — 14-15. *Agedincubi imp.* R pr.; v. ad VI, 44. — 15. *Indie* RM, *i* eraso; *Indiem* BPV, Egm., Gottorp., Lov. Unde Whitlius *Inde die III*, quod verum videtur.

LXIII. — 17. *augebatur* TUL. — 17-18. *Legiones* PRV, Egm., Goll. et tres alii ap. Oud.

dubitantes territant. Petunt a Vercingetorige Ædui, ut ad se veniat rationesque belli gerendi communicet. Re impetrata, contendunt ut ipsis summa imperii tradatur, et re in controversiam deducta, totius Galliæ concilium Bibracte indicitur. Eodem conveniunt undique frequentes. Multitudinis suffragiis res permittitur; ad unum omnes Vercingetorigem probant imperatorem. Ab hoc concilio Remi, Lingones, Treveri afuerunt: illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treveri, quod aberant longius et ab Germanis premebantur: quæ fuit causa, quare toto abessent bello et neutris auxilia mitterent. Magno dolore Ædui ferunt se dejectos principatu; queruntur fortunæ commutationem et Cæsaris indulgentiam in se requirunt, neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inviti summæ spei adolescentes, Eporedorix et Viridomarus, Vercingetorigi parent.

LXIV. Ipse imperat reliquis civitatibus obsides; denique ei rei constituit diem. Huc omnes equites, XV millia numero, celeriter convenire jubet; peditatu, quem antea habuerat, se

1. *ut* om. R nec pauci Δ recentes. — 3-4. *Re* (omisso *et*) Sex Δ; *et rem in controversiam deduci A* V. Vrat. 1. Egm., Goll. et multi alii Δ; *deducta* Sex; unus Bong. 3 *et res in contr. deducitur.* — 5. *Conveniunt eodem* L., sine *eodem* Sex Δ. *Eo conveniunt* scribendum videtur cum Ursino; antiqua varietas fuerit *deveniunt.* — *frequentes multitudines. Suffrag.* codd. omnes, nonnulli sine distinctione. *Multitudinis* offertur ex And., Ox. et Faerni codice. — 6. *Vercingetoriginem* PRV. — 7. *abfuer.* R et pars Δ ap. Oud., *aff.* TUH. — 10. *tanto* Lov. et pauci Δ rec. — *neutri* TLL. — 11. *ferunt* M et Sex Δ; ceteri *A*.V. Egm., Gott. et alii Δ *fuerunt* a pr. m. — *sed ejectus* PR pr. — 12. *Cæsaris in se indulg.* Sex Δ.

LXIV. — 16. *Ille* Sex Δ. — 16-17. *diemque ei rei constituit* Hotomannus; *dedendique constituit diem* malebat Hoffmannus. — 17. *xv numero A* et multi Δ, *milia* indicantes superducta lineola, qua caret P; *quindecim milia* H; *viginti milia* tres recentes cum primis edd., duo *xl m.* — 18. *jubet; diemque bello constituit, equites ex sua pecunia ut singulos denarios accipiant constituit: hos omnes celeriter*

fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut in acie dimicaturum; «sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus pabulationibusque Romanos prohibere: æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant ædificiaque incendant, qua rei familiaris jactura perpetuum imperium libertatemque se consequi videant.» His constitutis rebus, Æduis Segusiavisque, qui sunt finitimi Provinciæ, decem millia peditum imperat; huc addit equites octingentos. His præficit fratrem Eporedorigis, bellumque inferri Allobrogibus jubet. Altera ex parte Gabalos proximosque pagos Arvernorum in Helvios, item Rutenos Cadurcosque ad fines Volcarum Arecomicorum depopulandos mittit. Nihilo minus clandestinis nuntiis legationibusque Allobrogas sollicitat, quorum mentes nondum ab superiore bello resedisse sperabat. Horum principibus pecunias, civitati autem imperium totius Provinciæ pollicetur.

LXV. Ad hos omnes casus provisa erant præsidia cohortium duarum et viginti, quæ ex ipsa coacta Provincia ab Lucio Cæsare legato ad omnes partes opponebantur. Helvii, sua

jubet convenire And. et Ox. soli. — 18 p. 259. *quam* P. — *habuerit* TH, Egm., Gott., Vindob. 1. — 1. *contemptum* T. — *temptaturum* codd. — *aut acie* Sex Δ. — 3. *factum* L. Scal., corrector T. — 5. *quia r.* BM. — 6. *libertatemque cons.* A et Δ præter Sex, qui *se cons.* — 7. *Segus.*, v. ad l. 10. — *finitimi ei provinciæ* A et plerique Δ, «cui errori occasionem dare poterat *finitimei*, cujusmodi scripturæ vestigia restant in codd. Cæsaris.» Schneider. Omissum *ei* in Scal., Duk. et tribus aliis: *finitimæ prov.* T. — 9. *Epored.*, v. ad c. 38. — *inferre* Sex Δ. — 10. *Gaballos* PMV, Egm., Gott., Petav. et R a sec., pr. *Gallos*. — 11. *item in R.* LT (qui *Rot.*). — 12. *Volgarum* A et plurimi Δ, quorum nonnulli *Vulg.*, Lov. *Volgorum*, sive *Volcorum*. — *Arec.*, vide ad c. 7. — 13. *Allobroges* TUH. — 14. *residisse* PV; *redisse* RM, Gott.

LXV. — 18. *ex ipsa prov.* PRV et plurimi Δ; *coacta* præbuerunt BM et Sex Δ. — 19. *Helucii* V pr., *Heluicii* a correctore; *Helvetii* Egm. nec pauci alii Δ, male.

sponte cum finitimis prœlio congressi, pelluntur, et Gaio Valerio Donnotauro, Caburi filio, principe civitatis, compluribusque aliis interfectis, intra oppida ac muros compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis præsidiis, magna cum cura et diligentia suos fines tuentur. Cæsar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, et interclusis omnibus itineribus, nulla re ex Provincia atque Italia sublevari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas civitates, quas superioribus annis pacaverat, equitesque ab his arcessit et levis armaturæ pedites, qui inter eos prœliari consuerant. Eorum adventu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis militum reliquisque, sed et equitibus Romanis atque evocatis, equos sumit Germanisque distribuit.

LXVI. Interea dum hæc geruntur, hostium copiæ ex Arvernis, equitesque qui toti Galliæ erant imperati, conveniunt. Magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium Provinciæ ferri posset, circiter millia passuum x ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit, convocatisque ad concilium præfectis equitum, venisse tempus victoriæ demonstrat: «fugere in Provinciam Romanos Galliaque excedere; id sibi ad

1. *congressis* PV. — *ellnntur* B, sic, e antiqua m. rasuræ imposito. — *C. Val.* H et aliquot Δ rec.; *cum* U. T. Vind. 1. — 2. *Donotanro* BM; *Domnotauro* aliquot Δ. *Dorinotanro* et similia recentes. — *Cabuli filio* L et 2 sec. T, *Caburei* Bong. 3 et duo alii rec.; *duumviro* TU, Vindob. 1, et ut var. Cujac. — 3. *oppida murosque* Sex Δ. — 4. *Rod.* M. — 5. *cum* om. BM. — 7. *in re* TL. — 10. *Eorum* P in ras. — 11. *ut* (pro *quod*) *minus* TUH, Vindob. 1. — 12. *sedent* P pr., V; omittunt aliquot recentes et primæ edd. Sed integra esse hic omnia censemus cum Schneidero.

LXVI. — 15. *tota Gallia* Sex Δ. — 16. *in Sequanos* om. Sex Δ. — 17. *Lignorum* PR pr.; conf. ad I, 26. — 18. *ferre* Sex Δ. — 19-20. *consilium* UH, Vrat. 1 et aliquot Δ rec.

præsentem obtinendam libertatem satis esse, ad reliqui temporis pacem atque otium parum profici : majoribus enim coactis copiis reversuros, neque finem bellandi facturos. Proinde in agmine impeditos adoriantur. Si pedites suis auxilium ferant atque in eo morentur, iter facere non posse; si (id quod magis futurum confidat) relictis impedimentis suæ saluti consulant, et usu rerum necessariarum et dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, et ipsos quidem non debere dubitare. Id quo majore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum et terrori hostibus futurum.» Conclamant equites «sanctissimo jurejurando confirmari oportere, ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat qui non bis per agmen hostium perequitasset.»

LXVII. Probata re atque omnibus jurejurando adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duæ se acies ab duobus lateribus ostendunt; una a primo agmine iter impedire

2. *proficere* corrector V. — 3. *belli* L. And., Ox., Cujac., Petav. — 3-4. *Proinde agmine* omnes, sed necessarium *in* post *inde* (*iñ*) facile excidebat. And. et Ox. interpolant : *deinde jubet uti eos in agmine adoriantur.* — 4. *adorientur* A (præter unum B) V. Egm.; *adorirentur* BTULH, Vrat. 1, Vind. 1 et alii; sed vere corrector R *adoriantur*; sic Gott. et multi Δ Oudendorpiani (quippe qui ceteras varietates ex quinque modo suorum octodecim afferat) et edd. primæ. — *Si impedimentis suis* L; *Si peditibus suis* Reg. et Voss. Clarkii. — 5. *iter confici* Sex Δ. — 6. *confidebat* Sex Δ. — 7. *necessarium* PRV. Egm. — 8. *modo* om. TUL, Ox. — 9. *ne ipsos quidem deb.* Sex Δ. — 10-11. *Id quod* AV et multi Δ; *Id quo* TU et non nominati ap. Oud. et Schn.; *quod ni facient* Petav. *Id*, videlicet ut impeditos in agmine adoriantur hostes. — 11. *terrori hostium non defuturum* Sex Δ, quorum L. Ox., And. *terrorem*, Cuj. *hostibus*. — 13. *ne* (ante *ad ux.*) omissum in A et Δ præter Cuj., Scal., Leid. 2 et tres recentes; a sec. m. non antiqua in B. — *uxores* Sex Δ. — 14. *bis* om. BM et Sex Δ. — *perequitarit* Sex Δ, quorum Vindob. 1 *perequitaret*.

LXVII. — 15. *ad jusjurandum* Sex Δ. — 17. *una primo* A et Δ præter Sex, in quibus legitur *a*.

cœpit. Qua re nuntiata, Cæsar suum quoque equitatum, tripertito divisum, contra hostem ire jubet. Pugnatur una omnibus in partibus. Consistit agmen; impedimenta inter legiones recipiuntur. Si qua in parte nostri laborare aut gravius premi videbantur, eo signa inferri Cæsar aciemque constitui jubebat: quæ res et hostes ad insequendum tardabat, et nostros spe auxilii confirmabat. Tandem Germani ab dextro latere, summum jugum nacti, hostes loco depellunt; fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copiis consederat, persequuntur compluresque interficiunt. Qua re animadversa, reliqui, ne circumirentur, veriti se fugæ mandant. Omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Ædui capti ad Cæsarem perducuntur: Cotus, præfectus equitum, qui controversiam cum Convictolitavi proximis comitiis habuerat, et Cavarillus, qui post defectionem Litavicci pedestribus copiis præfuerat, et Eporedorix, quo duce ante adventum Cæsaris Ædui cum Sequanis bello contenderant.

LXVIII. Fugato omni equitatu, Vercingetorix copias, ut pro castris collocaverat, reduxit, protinusque Alesiam, quod est oppidum Mandubiorum, iter facere cœpit, celeriterque

1-2. *tripart.* Δ recentiores. — 2-3. *una tunc omnibus* Sex Δ. — 3. *in* om. T. — *Constitit* AV et Δ præter Sex, qui *Consistit*; R pr. *constituit*. — 5. *aciemque conferri* L et fort. T pr., qui correctus *converti* cum UH, Vind. 1. — 8. *nancti* AV. — 10. *persecuntur* A præter M. — 11. *circumvenireatur* M et Sex Δ; *circuirentur* multi Δ recentes. — 13. *Cotus*, v. ad c. 32, ibidemque de *Coarictol.* — 16. *Epor.*, v. ad c. 38.

LXVIII. — 18. *capias* PR; *copias suas* Sex Δ. — 19. *Alesiam* hic omnes, sed mox PR *Alesiam*, recentissimi et primæ edd. *Alexiam*. Capite 79 *Elesiam* PRV, et similiter vetusti codd. Orosii (qui semel memorat) *ad Helesiam*. Cap. 80 extr. A consensu *Elesia*, sed alibi cum Δ *Alesia*. Strabo et Plut. Ἀλησία, Dio Ἀλεσία. — 20. *Mandab.* hic et c. 78 codices; c. 71 *Mandariis* AV et multi Δ, qui partim in *Manduinis*, *Mandianis* (Gottorp.), *Mandubriis*, *Mandais* (Egm., Vrat. 1) et alia aberrant.

impedimenta ex castris educi et se subsequi jussit. Cæsar, impedimentis in proximum collem deductis, duabus legionibus præsidio relictis, secutus quantum diei tempus est passum, circiter tribus millibus hostium ex novissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit. Perspecto urbis situ, perterritisque hostibus, quod equitatu, qua maxime parte exercitus confidebant, erant pulsi, adhortatus ad laborem milites, circumvallare instituit.

LXIX. Ipsum erat oppidum Alesia in colle summo, admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse videretur; cujus collis radices duo duabus ex partibus flumina subluebant. Ante id oppidum planities circiter millia passuum tria in longitudinem patebat; reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interjecto spatio, pari altitudinis fastigio, oppidum cingebant. Sub muro, quæ pars collis ad orientem solem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleverant, fossamque et maceriam sex in altitudinem pedum præduxerant. Ejus munitionis, quæ ab Romanis instituebatur, circuitus XI millia passuum tenebat. Castra opportunis locis

2. *duabusque* UH. — 3. *secutus hostes* B (non M) LH, Cuj., Vindob. 1, et haud dubie TI (*hostem* ap. Oud. legitur, per errorem certum de BL et Cujaciano). — 4. *hostium* om. H, Vind. 1; *hominum* aliquot recentes. — 6. *territisq.* TL. — 6-7. *quo maxuma parte exercitus confidebat* AV et multi Δ; *quo maxime confidebant* Sex Δ. Unde dudum locus recte constitutus a Lipsio. — 7. *exercitus... erat pulsus* pauci recentes et primæ edd. — 8. *Alesiam circumvallare* Sex Δ, qui initio sequentis capitis omittunt *Alesia*.

LXIX. — 10-11. *posse non videretur* Sex Δ. — 11. *duo* erasum in M om. Petav. — 12. *id* om. quattuor Δ. — 15. *muroque pars* B, «plerique» Oud., TL, post *spectabat* distinguentes. — 16. *solem* om. aliquot Δ. — 17. *materiam* AV et «undecim» Δ ap. Oud.; *maceriam* T. — 18. *produx.* Sex Δ; *perdux.* Egm. — 19. *milia* in antiquis plerisque compendio *m̄* scriptum; *undecim milia* Egm.; *x mil.* vel *milium* Sex Δ; *XI milia* Hamb.; 96 stadia, i. e. *XII milia*, ap. metaphrastam — *patebat* Dinterus, conf. initium c. 70.

erant posita, ibique castella XXIII facta, quibus in castellis interdiu stationes ponebantur, ne qua subito eruptio fieret; hæc eadem noctu excubitoribus ac firmis præsidiis tenebantur.

LXX. Opere instituto, fit equestre prœlium in ea planitie, quam intermissam collibus tria millia passuum in longitudinem patere supra demonstravimus. Summa vi ab utrisque contenditur. Laborantibus nostris Cæsar Germanos summittit, legionesque pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat. Præsidio legionum addito, nostris animus augetur; hostes, in fugam conjecti, se ipsi multitudine impediunt atque, angustioribus portis relictis, coacervantur. Germani acrius usque ad munitiones sequuntur. Fit magna cædes : nonnulli, relictis equis, fossam transire et maceriam transcendere conantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro vallo constituerat, promoveri jubet. Non minus, qui intra munitiones erant, perturbantur Galli : veniri ad se confestim existimantes, ad arma conclamant; nonnulli perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix jubet portas claudi, ne castra nudentur. Multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt.

1. *XVIII castella* Florus (III, 10), qui per errorem hoc et alia ad Gergoviæ oppugnationem retulit. — 1-2. *in quibus interdiu.* Sex Δ præter T. — 2. *disponebantur* Sex Δ. — *abruptio* And., Ox. — 3. *detinebantur* TI L.

LXX. — 5-6. *in long.* om. TUL. — 8. *eruptio* L et pauci rec. — 9. *et nostris* THL., Ox. — 9-10. *animis* AV, *animus* plerique Δ. — 10. *et hostes sunt in* THL., Ox. — 11-12. *coacervati tum Germ.* AV et multi Δ, i. e. *coacervantur*, quod præbent Lov., Leid. 2, Duk. nec pauci recentes. Sex Δ *coartantur. Germ.*, prælatum a Schneidero, quod de equitibus *coacervare* improprium nimis esse videatur. — 12. *acriusque* PRV; *acriter usque* Gott., Lov. et nonnulli rec. — *ad muros persequuntur* Sex Δ; *secuntur* PR, non BM. — 13. *materiam* AV, Egm., Gott. — 14. *Paululum* TL, Scal. — 16. *Galli perturb.* Sex Δ. — *veniri* B et Sex Δ; *venire* PBMV, Egm., Gott. nec pauci alii Δ. — 18. *portas jubet* Sex Δ.

LXXI. Vercingetorix, priusquam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit omnem ab se equitatum noctu dimittere. Discedentibus mandat, ut suam quisque eorum civitatem adeat, omnesque, qui per ætatem arma ferre possint, ad bellum cogant; sua in illos merita proponit, obtestaturque, ut suæ salutis rationem habeant, neu se, optime de communi libertate meritum, hostibus in cruciatum dedant. Quod si indiligentiores fuerint, millia hominum delecta LXXX una secum interitura demonstrat. Ratione inita exigue dierum se habere XXX frumentum, sed paulo etiam longius tolerari posse parcendo. His datis mandatis, qua opus erat intermissum, secunda vigilia silentio equitatum emittit. Frumentum omne ad se referri jubet; capitis pœnam iis qui non paruerint constituit: pecus, cujus magna erat copia ab Mandubiis compulsa, viritim distribuit; frumentum parce et paulatim metiri instituit: copias omnes, quas pro oppido collocaverat, in oppidum recepit. His rationibus auxilia Galliæ exspectare et bellum parat administrare.

LXXI. — 3. *demittere* AV et pauci Δ. — *Discendentibus* PRV. *Conscend.* Egm. — 4. *omnes* TI L. Ox. — *possent* A et Δ præter Sex. — 5. *obtestatur* quattuor Δ. — 6-7. *de comm. lib. optime meritum, in cruc. hostibus* Sex Δ. — 7. *Qui si* Sex Δ; *Quod si indulgentiores* L. — 8. *LXXX delecta secum* quattuor Δ. — 9-10. *exigue dierum se habere XXX frumentum* BM, quod ut in re dubia recepi. Ceteri A et V *exigue dierum XXX frum.* (sine verbis *se habere*), item Egm., Vrat. 1 et alii Δ; sed Sex Δ : *frumentum se exigue* (T *exigere*) *dierum XXX habere.* Lov., Gottorp. et octo fere Δ recentes: *exigit* (*exiit* ed. princ.) *dierum XXX frum.*, quam falsam esse correctionem sequentia arguunt. Nondum poenitet conjecturæ olim prolatæ : *exigue ēē* (*esse*, quo redit *se habere*) *dierum XXX frum.*, in qua scriptura nihil interpolationis. — 10. *tolerare* B (non M) et Sex Δ; om.' L. — 11. *His dictis qua* quattuor Δ. — *quam* P. Egm., Vrat. 1. *quā* VR. hic ˜ eraso; *quiam* B; *quia* (dubio compendio) M; *qua* plurimi Δ; *qua erat nostrum opus* H. — 12. *mittit* AV, Egm. et alii Δ; *emittit* corrector R, Lov. et aliquot rec. Δ; *demitt.* Gott.; *dimittit* TUH. — 13. *hiis* vel *his* pars Δ. — *paruerunt* B, correctum in M. — 14. *copia* post *compulsa* ponunt Sex Δ. — *Mand.*, v. ad c. 68. — 16-17. *recipit* Sex Δ.

LXXII. Quibus rebus cognitis ex perfugis et captivis, Cæsar hæc genera munitionis instituit : fossam pedum xx directis lateribus duxit, ut ejus fossæ solum tantundem pateret, quantum summæ fossæ labra distarent. Reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedes quadringentos reduxit : id hoc consilio (quoniam tantum esset necessario spatium complexus, nec facile totum corpus corona militum cingeretur), ne de improviso aut noctu ad munitiones hostium multitudo advolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conjicere possent. Hoc intermisso spatio, duas fossas quindecim pedes latas eadem altitudine perduxit; quarum interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata complevit. Post eas aggerem ac vallum xii pedum exstruxit. Huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, qui ascensum hostium tardarent; et turres toto opere circumdedit, quæ pedes lxxx inter se distarent.

LXXIII. Erat eodem tempore et materiari et frumentari et tantas munitiones tueri necesse, deminutis nostris copiis, quæ longius ab castris progrediebantur : ac nonnunquam opera

LXXII. — 2. *derectis* AV. — 3. *fossæ* om. Sex Δ. — *solum* om. BM. — 4. *summa labra distabant* Sex Δ. — 5. *pedibus cccc* TUH, Vind. 1. — 6. *spatio* A V et multi Δ : *spatium necessario esset* Sex Δ. — 6-7. *ne facile totum opus* Sex Δ : *opus* om. UH. — 8. *aut mun.* A (præter B) V, Egm.; *ad mun.* B, R a sec., ex aliis non nominatim allatum; *in mun.* Sex Δ. — 9. *coicere* AV et pars Δ. — *posset* TH. — 10. *quindecim* om. B. Scal.; ἑπτὰ metaphrasta : *pedum* UH. — 11. *inferiorem* Gœlerus. — 11-12. *dimissis* et 12 *dirivata* AV, Egm., Gott. et nonnulli alii Δ. — 12. *Postea* TL, Vind. 1. — 13. *xv* V : *xxii* Petav — *luricam* LH, Vind. 1. — 15. *aggeres* BBM, et «multi» Δ ap. Oud. — *ut* (pro *qui*) Sex Δ.

LXXIII. — 18. *eo temp.* AV et Δ præter Sex, qui *eodem t.* — 19. *munitiones fieri nec.* omnes, quod optime correxit Schneiderus. — *necesse* om. And., Ox. — *diminutis* VUH, Vindob. 1. — 20. *nunquam* M.

nostra Galli tentare atque eruptionem ex oppido pluribus portis summa vi facere conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Cæsar putavit, quo minore numero militum munitiones defendi possent. Itaque truncis arborum aut admodum firmis ramis abscisis, atque horum delibratis ac præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur. Huc illi stipites demissi et ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines, conjuncti inter se atque implicati; quo qui intraverant, se ipsi acutissimis vallis induebant. Hos cippos appellabant. Ante quos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes tres in altitudinem pedes fodiebantur, paulatim angustiore ad infimum fastigio. Huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demittebantur ita, ut non amplius digitis quattuor ex terra eminerent; simul, confirmandi et stabiliendi causa, singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur; reliqua pars scrobis ad occultandas insidias viminibus ac virgultis integebatur. Hujus generis octoni ordines ducti ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris lilium appellabant. Ante

1. *n°* PR (pro *n°*, i. e. *nostra*). — *temptare* A, *temtare* B. — 4. *amborum* B. — 5. *dolabratis* Ursinianus, Duk., Dorv. et pars recentium. — 6. *perpetuite* B, a sec. *perpetuitate*. M *perpetua*. — 7. *dimissi* (*-ssis* P) A V et plures Δ. — 8. *Quini ordines* A V et Δ præter Sex, quorum T et Vindob. 1 *qui inierant*, reliqui *quini erant o*. — 9. *complicati* TU, Vindob. 1. — 10. *cipos* M, Egm., Vrat. 1 et pauci alii Δ; *cappos* marg. Lov. — *Quos obliquos* A V et multi Δ. Sex Δ: *Ante hos obliquis*, in quibus *quos* sine necessitate mutatum; præpositionem absorpserat *appellabANT*. — 11. *altitudine* BUH: *trium in alt. sive in alt. trium pedum fod.* Sex Δ. — 12. *ad summum fast.* Ox., Cuj. et metaphrasta: *εἰς ἄνω*. — 13. *crassitudine* corrector P. — 14. *dimitt.* A V et multi Δ. — *digitis III* Ox. — 15. *contra* (pro *ex terra*) *emin.* TL. — 16. *pedes tres terra* Sex Δ; *terræ* Petav. — *occultebantur* vel *occultabantur* nonnulli Δ recentes. — 17-18. *ac vinculis impediebatur* (*tegebatur* HM, Petav.) A et Δ (quorum aliqui *cinctis*) præter Sex, qui *ac virgultis integebatur*. — 18. *ordines iuncti* A V et multi Δ, qui partim *uincti* aut clare aut indistincte. Sex Δ exhibent *ducti*. — 19. *appellabatur* TL.

hæc taleæ pedem longæ ferreis hamis infixis totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis, omnibus locis disserebantur, quos stimulos nominabant.

LXXIV. His rebus perfectis, regiones secutus quam potuit æquissimas pro loci natura, XIV millia passuum complexus, pares ejusdem generis munitiones, diversas ab his, contra exteriorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multitudine, si ita accidat ejus discessu, munitionum præsidia circumfundi possent. Ne autem cum periculo ex castris egredi cogatur, dierum XXX pabulum frumentumque habere omnes convectum jubet.

LXXV. Dum hæc apud Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non omnes eos qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, convocandos statuunt, sed certum numerum cuique civitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari nec discernere suos, nec frumenti ratio-

1. *talae* P. posterius inserto *i*; *taliæ* vel *talie* ceteri *A V* et multi Δ. nonnulli (ut Egm. et Vrat. 1) depravate *et aliæ* vel *alia*. — *infixæ A* et Δ præter Sex. qui *infixis*. — 2. *effodiebantur*. *Mediocribus* Sex Δ. — 3. *timulos* B; *famulos* Lov. et duo recentes: «an *hamulos?*» Lipsius.

LXXIV. — 6. *pari A* et Δ præter Sex. qui *pares* (quod et *paris*). — 8. *accidit* R. corrector *accideret*, ut Goth., Lov.; *accidisset* Petav. — *per ejus discessum* Duk., Bong. 3 et pauci alii recentes. *Discessum* frumentandi et pabulandi causa necessarium intelligit Schneider. Præferenda videtur Gœleri correctio *equitum discessu*. — 9. *possent aut cum e* dd. fere omnes; *ut cum* UH; *neu cum* Aldus; alii editores *ac ne* vel simpliciter *ne*, quod hic necessarium; *Ne autem* nos olim et Haudius. — *cogantur* H a pr. et pauci rec., alii rec. *cogerentur* cum primis edd.

LXXV. — 12. *ad Al.* Sex Δ. — In nullo cod. *consilio*. — 13. *omnes hos qui A* et Δ præter Sex, in quibus *omnes qui*. — 15. *cuique ex civitate A* et Δ præter Sex. qui *cuique civitati*. — 16. *ne emoderari A V*, Egm., *nehemod.* M. — *ne frum.* BM. — 16 et 1 p. 270. *frumentationem A* et Δ præter Sex. qui *frumentandi rationem*, nisi quod Cujac. et Vind. 1 *frumenti rat.*, ut Aldus; et hoc convenit magis et facilius in illud abibat.

nem habere possent. Imperant Æduis atque eorum clientibus, Segusiavis, Ambivaretis, Aulercis Brannovicibus, Brannoviis, millia xxxv; parem numerum Arvernis, adjunctis Eleuteris, Cadurcis, Gabalis, Vellaviis, qui sub imperio Arvernorum esse consuerunt; Sequanis, Senonibus, Biturigibus, Santonis, Rutenis, Carnutibus duodena millia; Bellovacis decem, totidem Lemovicibus; octona Pictonibus et Turonis et Parisiis et Helvetiis; sena Andibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocoriis, Nerviis, Morinis, Nitiobrogibus; quinque millia Aulercis Cenomannis; totidem Atrebatibus; quaterna Veliocassis, Lexoviis et Aulercis Eburovicibus; terna Rauracis et Boiis; xxx uni-

2. *Segus.*, v. ad I. 10. — *Ambluaretis* *A* et Δ cum tenui variatione: *Ambular.* Scal., *Amluar.* UH. *Ambruar.* Aldina. *Ambivaretis* edd. a Stephano, ex c. 90, ubi omnes *Ambibaretos*, recte, ut ostendit Glückius; alia permutatorum *i* et *l* exempla vidimus supra. *Ambivariti* codd. IV, 9. — *Blannoviciibus* B et perpauci Δ. — *Blannoviis* *A*V et plurimi Δ; *-oniis* H et pauci rec.; *Blantioniis* Gott. et similia alii rec.; *Brannoviis* edd. vett. et metaphrasta; ejiciunt nonnulli auctore Ciacconio. — 3. xvi Petav. — *partem* PV. — *Eleuteris* *A*V et Δ, sed horum pars magna *Eleutetis*, ut TH, Egm., Gott., Vind. 1, Petav., nonnulli *Hel.* aspirate; *Helvetetis* L; *et Cad.* T. Vulgo editur *Eleutheris Cadurcis*, quo nomine *Cadurcos* affectos fuisse incredibile Ukerto geographo, qui *Helviis* scribebat plaudente Glückio p. 111; alii ejecerunt. — 4. *Gaballis* Egm., ut c. 7. — *Vellabiis* TU; recentes aliquot Δ *Vellaniis*, alii uno *l*; antiquiores Δ, ut H, *Vellaunis*, sive *Vellauniis*, ut Cuj. — 6-7. *To quidem Lemov.* M.; *Lemovibus* Vindob. 1. Nipperdeius, cujus legenda est de toto hoc loco disputatio p. 105 seqq., hæc duo verba infra ponenda statuit l. 10: *Veliocassis* [*totidem; Lemovicibus*] *et Aul.* — 7. *Turonibus* Sex Δ; v. ad II, 35. — 7-8. *Elvetiis* M et pars Δ; *Heleuteris* cod. Steph. — 8. *Senonibus, Amb.* omnes præter recentissimos aliquot Δ, qui *bis sena millia Amb.* Delent critici jam supra memoratos, sed acute et vere Em. Hoffmannus: sena Andibus, quorum mentio abesse non potest. Olim Vascosanus *Suessionibus* et metaphrasta Σουεσσίωσιν, quos afuisse ab hac expeditione probabile est. Nec felicius alii *Eburonibus*. — *Ambiones* sunt in vet. Paris. Orosii. — 9. *Nitiobrigibus* (v. ad c. 7) *quina milia* codd.; V TU; *quinque* Hoffmannus, mutata hinc distinctione vulgata. — 10. *Adreb.* PV; v. ad II, 4. — IIII *Bell.* codd.; de nomine ad II, 4. Hoffmannus *quaterna*, ante quem legebatur *Cenomannis totidem, Atreb.* II, *Vel.* Nipperd. *Veliocassis totidem.* — *Lixov.* *A*V; v. ad III, 9. *Lemovicibus* Nipperdeius, quem v. — 11. *Aulercis* om. Sex Δ. — *Eburonibus* codd. omnes, correctum a Valesio. — *trina* Lov. et aliquot recen-

versis civitatibus quæ Oceanum attingunt, quæque eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero Curiosolites, Redones, Ambibarii, Caletes, Osismi, [Lemovices,] Unelli. Ex his Bellovaci suum numerum non compleverunt, quod se suo nomine atque arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicebant, neque cujusquam imperio obtemperaturos; rogati tamen ab Commio, pro ejus hospitio duo millia una miserunt.

LXXVI. Hujus opera Commii, ut antea demonstravimus, fideli atque utili superioribus annis erat usus in Britannia Cæsar; quibus ille pro meritis civitatem ejus immunem esse jusserat, jura legesque reddiderat, atque ipsi Morinos attribuerat. Tamen tanta universæ Galliæ consensio fuit libertatis

tes; om. Sex Δ. — 11 p. 270. *Boiis* ĪXĪ *univ.* *A* et plerique Δ; *triginta* Vrat. 1 et aliquot recentes; *Boiis bina :* XII codd. a Clarkio memorali, Vascosanus et metaphrasta : δισχιλίους · τριακοντά τε οὔσαις. Quod *bina* Schneiderus scriptum fuisse putat *MM* (conf. ad finem hujus cap.) et a librariis propter sequens x in xx mutatum : unde edidit x *universis*. Alii *Boiis totidem; tria millia univ.*; alii lacunam indicant post *Boiis*, quorum nihil necessarium in distinctione quam sequimur. — 2. *Armor.* sine var. ut V. 53. — 2-3. *Curios. A;* v. ad II, 34. — 3. *Rhed.* Sex Δ; v. ibid. — *Ambarii* Sex Δ, qui I. 11. *Ambarri*, longe remoti illi ab Armoricis. — *Cadetes* codd. præter Ortel. et Voss. 3, qui *Caletes*, *Caletos*; v. ad II, 4. — *Osismi*, v. ad II, 34. — *Lemonices* pauci Δ rec. et Ald. *Veneti*, *Lemorices* Sex Δ. Sed Lemovices jam memorati, et qui essent Armoricæ alibi non referuntur : unde *Lexovii* Nipperdeius. *Namnetes* Frigellius; cum aliis seclusimus. — 4. *Veneti*, *Unelli* Schneiderus, quem v. Conf. ad II, 34. — *Unelli* VI vel *sex* (sic H). *seni*, *sena* in recentibus aliquot Δ et edd. vett. — *non contulerunt* Sex Δ. — 6. *esse gest.* TL. — *dicerent* Sex Δ, ex more Cæsaris. — 7. *Cominio* PB, *Comunio* R, sed *Commii* c. 76. — 7-8. ∞ ∞ *una mis.* P a pr. m., unde leniter radendo *xx* factum, et sic R; *xx*... (ras.) *una* V; *huna* M, *una* B sine numeris; *viginti milia una* Egm., Vrat. 1; *xx una* plerique Δ, quorum Hamb. *una al' milia*. Sex Δ II sive *duo milia mis.*, ut Aldus.

LXXVI. — 9. *ita ut* Sex Δ. — 11. *pro quibus meritis* Sex Δ (sine *ille*). — 12. *quæ ipsi* PRV, *at* præcedenti voce absorpto; *ipsique* corrector R, Gottorp. et «sex» ap. Oud.; *quæ ipse Morinis* BM, Petav.; *quæ ipsis Morinis* Egm. — 13. *Tanta tamen* Sex Δ.

vindicandæ et pristinæ belli laudis recuperandæ, ut neque beneficiis neque amicitiæ memoria moverentur, omnesque et animo et opibus in id bellum incumberent. Coactis equitum VIII millibus et peditum circiter CCXL, hæc in Æduorum finibus recensebantur numerusque inibatur; præfecti constituebantur : Commio Atrebati, Viridomaro et Eporedorigi Æduis, Vercassivellauno Arverno, consobrino Vercingetorigis, summa imperii traditur. His delecti ex civitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. Omnes alacres et fiduciæ pleni ad Alesiam proficiscuntur, neque erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur, præsertim ancipiti prœlio, cum ex oppido eruptione pugnaretur, foris tantæ copiæ equitatus peditatusque cernerentur.

LXXVII. At ii qui Alesiæ obsidebantur, præterita die qua auxilia suorum exspectaverant, consumpto omni frumento,

4. *milibus* om. *A* : in uno M lineola superposita *VIII*. Sex Δ *milibus VIII*. Recentes variant inter *septem* (ut primæ edd.) et *sex*. Oxon. *XIII m.* — *et pedum A* V præter BM. — *ccxxix* BM, *cxxxx* P pr., *ccxl* R et multi Δ; *ducenta quadraginta milia* Egm., Vrat. 1; *ccxxx* Petav.; *cclx* duo recentes. Sex Δ *ccl*. Et sic Orosius : *peditum ducenta quinquaginta milia*, cod. Par. *ccl milia*; Florus (III, 10). *Alesiam ducentorum quinquaginta milium juventute subnixam*, et Polyænus (VIII, 23, § 2). *μάχιμοι μυριάδες εἴκοσι πέντε*. — 5. *inibantur* PRV. — 5-6. *constituebantur Commius Atrebas, Viridomarus et Eporedorix Hædui* Sex Δ. — 6. *Eporidorige* BM; *Eporiderige* PV, Egm.; *Eporidir.....* R; *operidorige* M pr. — 7. *Vercassivellaunus* sine varietate legitur in *A* capp. 83, 85 et 88, sed hoc loco iidem *Vercassianeuno* cum multis Δ (quorum nonnulli *-nenno*, *-nemio*), et similiter edd. primæ *Vercassianeuno*; Aldus et Sex Δ *Vergasilauno*, præter T, qui *Vergali Launo* et c. 83 *Vercassi V* (vel) *Launum*. Capp. 83 et 85 antiquiores Δ cum *A* consentiunt. Sex Δ *Vercassilaunum*, sed c. 88 TUL et haud dubie plures *Cassivellaunus*; V, Egm., Goll. *Vergassivell.*, sed *A Verc.* — *consubrino A*. — 8. *dilecti* R. — 9-10. *fiducia* Sex Δ. — 10. *nec* iidem. — 11. *modo* om. TL. — *sustinere* PRV, Egm., Ox. et nonnulli alii Δ.

LXXVII. — 15. *hi* codd.; *hii* V, Vrat. 1. — 16. *suorum auxilia* Sex Δ; *auxilia* R.

inscii quid in Æduis gereretur, concilio coacto, de exitu suarum fortunarum consultabant. Ac variis dictis sententiis, quarum pars deditionem, pars, dum vires suppeterent, eruptionem censebat, non prætereunda oratio Critognati videtur, propter ejus singularem et nefariam crudelitatem. Hic summo in Arvernis ortus loco et magnæ habitus auctoritatis, «Nihil,» inquit, «de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam «servitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos «civium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. Cum «his mihi res sit, qui eruptionem probant; quorum in consi«lio, omnium vestrum consensu, pristinæ residere virtutis «memoria videtur. Animi est ista mollitia, non virtus, pau«lisper inopiam ferre non posse. Qui se ultro morti offerant «facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant. At«que ego hanc sententiam probarem (tantum apud me digni«tas potest), si nullam, præterquam vitæ nostræ, jacturam «fieri viderem; sed in consilio capiendo omnem Galliam re«spiciamus, quam ad nostrum auxilium concitavimus. Quid «enim hominum millibus LXXX uno loco interfectis, propinquis

1. *quod* BM. — *gereretur concilii* PRV. — *consilio* BM. — *coacti* R et PV, hi duo *coacto* a pr. m.: *coacto de* om. R pr.: *de exitu* om. P pr. — 1-2. *fortunarum suarum* Sex Δ. — 2. *Apud quos variis* Sex Δ. — 2-3. *quorum* Sex Δ, a sec. L. — 4. *censebant* pars Δ recentium. — *prætereunda videtur or. Cr.* Sex Δ. — *Ecritogn.* VH, ceteris antiquioribus in *Critogn.* consentientibus (recentissimi modo *Titogn.*, *Oritogn.*). sed c. 78 AV *Egritognati*, plurimi Δ vel sic vel *Ecritogn.* — 5. *ac nef.* Sex Δ. — 9. *concilium* A et Δ præter H, Gott., Vrat. 1 et alios parvo numero Δ. — 12. *molestia* AV et pars Δ, altera pars (in quibus Sex) *mollitia* (inter versus in B m. non antiqua). recentiores *mollities*. — 12-13. *inopiam paulisper* Sex Δ. — 14. *reper.* sive *repperiantur* AV et multi Δ; *reperiuntur* B in ras. et Sex Δ. — 15. *probarem, nam apud me tantum d.* Sex Δ. *multum* And., Ox. — 18. *consilium* BM. *concilium* Ox. — *concivimus* Petav. — 18-19. *Quid in hominum* A (*inominum* B) VL, Egm., Vrat. 1 et alii Δ. sed Sex *Quid hom.* Probabiliter Frigellius *in* ex compendio vocis *enim* ortum statuit. — *LXXXX* A, sed quartum *x* in B ex-

« consanguineisque nostris animi fore existimatis, si pæne in ipsis cadaveribus prœlio decertare cogentur? Nolite hos vestro auxilio exspoliare, qui vestræ salutis causa suum periculum neglexerunt; nec stultitia ac temeritate vestra, aut animi imbecillitate, omnem Galliam prosternere et perpetuæ servituti subjicere. An, quod ad diem non venerunt, de eorum fide constantiaque dubitatis? Quid ergo? Romanos in illis ulterioribus munitionibus animine causa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuntiis confirmari non potestis, omni aditu præsepto, his utimini testibus, appropinquare eorum adventum; cujus rei timore exterriti diem noctemque in opere versantur. Quid ergo mei consilii est? Facere quod nostri majores nequaquam pari bello Cimbrorum Teutonumque fecerunt; qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti, eorum corporibus, qui ætate ad bellum inutiles videbantur, vitam toleraverunt neque se hostibus tradiderunt. Cujus rei si exemplum non haberemus, tamen libertatis causa institui et posteris prodi pulcherrimum judicarem. Nam quid illi simile bello fuit? Depopulata Gallia Cimbri, magnaque illata calamitate, finibus quidem nostris aliquando excesserunt atque alias terras petierunt; jura, leges, agros,

punctum, in P erasum; *nonaginta* Egn. Ceteri LXXX. — 19 p. 273. *quid propinquis* TL. Scal. — 2-3. *hoc vestro aux.* *exspoliare* (sive *spol.*) *eos qui* Sex Δ. — 4-5. *imbec. animi* Sex Δ. — 5-6. *servituti addicere* Sex Δ. — 7-8. *Romanorum animos in i. u. m. sine causa* AV et plurimi Δ cum primis edd.; sed Sex Δ *Romanos in i. u. m.* ANIMINE *causa*, quod est Cæsaris. Lacunula fuisse videtur in archetypo . ...*ne causa*, et in margine scriptum *animi*, temere ad *Romanor.* relatum. *Romanorum* (sine *an.*) Vindob. 9. *Romanos animos* cod. Gualth. — 7. *illis* (sine *in*) HML. — 9. *Si* om. TU. — 10. *præserpto* B; *prærepto* TL. Scal. — *iis* B. *hiis* M. — 12. Post *ergo* fere distinguunt codices, non post *est*. B *ei cons.* — 15. *inut. ad b.* Sex Δ. — 16. *hostibus se* iidem. — 17. *Cujus rei..... judicarem* (l. 18). hæc omnia omittunt TUH. — 20. *quidem* om. Sex Δ. — 21. *petierunt* Sex Δ.

« libertatem nobis reliquerunt; Romani vero quid petunt aliud « aut quid volunt, nisi invidia adducti, quos fama nobi« les potentesque bello cognoverunt, horum in agris civitati« busque considere, atque his æternam injungere servitutem? « Neque enim unquam alia conditione bella gesserunt. Quod « si ea quæ in longinquis nationibus geruntur ignoratis, respi« cite finitimam Galliam, quæ in provinciam redacta, jure et « legibus commutatis, securibus subjecta, perpetua premitur « servitute. »

LXXVIII. Sententiis dictis, constituunt ut ii qui valetudine aut ætate inutiles sunt bello, oppido excedant atque omnia prius experiantur quam ad Critognati sententiam descendant; illo tamen potius utendum consilio, si res cogat atque auxilia morentur, quam aut deditionis aut pacis subeundam conditionem. Mandubii, qui eos oppido receperant, cum liberis atque uxoribus exire coguntur. Hi cum ad munitiones Romanorum accessissent, flentes, omnibus precibus orant ut se, in servitutem receptos, cibo juvarent. At Cæsar, dispositis in vallo custodibus, recipi prohibebat.

5. *enim ulla alia* A V et Δ præter Sex, quod *ulla* neque pro neutro accipi posse et debilius in hac sententia esse demonstravit Schneiderus. Nimirum ɪɴo, facile abibat in ᴜʟʟᴀ, nam antiquum ʌ rotundum modice differt a ᴏ.

LXXVIII. — 10. *ut hi qui A* et multi Δ: *ut qui* Sex Δ. — 11. *sint* TU et pauci alii. — 12. *expediantur* A V, Egm., Gott. et tres ap. Oud. — *ab Egritonati* (v. ad c. 77) *sententia discedant* A et Δ prope omnes; *discedatur* Andin.; *descidant* TU; *ad C. sententiam* unus Oxon. et fort. Car-rar.; *descendant* Aldus. — 13. *tamen tempore potius* A V et Δ præter Sex, qui non habent *tempore*, ortum potius ex compendio *tam̃po*, cui *tempo*... inesse videbatur ante agnitum *tamen potius*, quam ex glossa inutili. — *utendo* TL. — *auxia* PR. — 14. *quam deditionis et pacis* TUH. — 16. *Romanor.* om. Sex Δ. — 17. *orabant* Sex Δ. — 19. *custodiis* Sex Δ. Addit Dio Cassius (xl, 40): Καὶ οἱ μὲν οὕτως ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως καὶ τοῦ στρατοπέδου, μηδετέρων σφᾶς δεχομένων, οἰκτρότατα ἀπώλοντο.

LXXIX. Interea Commius reliquique duces, quibus summa imperii permissa erat, cum omnibus copiis ad Alesiam perveniunt, et colle exteriore occupato, non longius mille passibus ab nostris munitionibus considunt. Postero die equitatu ex castris educto omnem eam planitiem, quam in longitudinem tria millia passuum patere demonstravimus, complent, pedestresque copias paulum ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. Erat ex oppido Alesia despectus in campum. Concurrunt his auxiliis visis; fit gratulatio inter eos atque omnium animi ad lætitiam excitantur. Itaque productis copiis ante oppidum considunt et proximam fossam cratibus integunt atque aggere explent, seque ad eruptionem atque omnes casus comparant.

LXXX. Cæsar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus veniat, suum quisque locum teneat et noverit, equitatum ex castris educi et prœlium committi jubet. Erat ex omnibus castris, quæ summum undique jugum tenebant, despectus, atque omnes milites intenti pugnæ proventum exspectabant. Galli inter equites raros sagittarios expeditosque levis armaturæ interjecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent et nostrorum equitum impetus sustinerent. Ab his complures de improviso vulnerati prœlio

LXXIX. — 1. *et reliqui* Sex Δ. — 2. *Elesiam* PRV; v. ad c. 68. — 3. *longe A* et Δ præter Sex. qui *longius*; Egm. *longe plus m.*. Scal. *longius quam.* — D (pro *mille*) And., Ox.; *quingentis* Ald. — 6. *quattuor milia A* et plurimi Δ: *tria m.* V et corrector P; *mil. pass.* III Sex Δ. quod est c. 69. — 7. *paulo* BM: *paululum* L. Scal. — *additas* PRV Egm. et alii Δ *non multi*: *adductas* Petav. — 8. *incampum* B. — 9. *Concurritur* Sex Δ. — *fet* B in ras.; *et* TU. — 10. *Atque* BM. — 11. *proximā* BV. — *gratibus* PBM.

LXXX. — 14-15. *munitionis* TULH. — 15. *si suis subveniat* L. — 16. *educit* TUH. Vindob. 1. — 18-19. *omnium militum intenti animi proventum pugnæ exsp.* Sex Δ: *eventum* primæ edd.

excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent et nostros multitudine premi viderent, ex omnibus partibus et ii qui munitionibus continebantur, et ii qui ad auxilium convenerant, clamore et ululatu suorum animos confirmabant. Quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte ac turpiter factum celari poterat, utrosque et laudis cupiditas et timor ignominiæ ad virtutem excitabant. Cum a meridie prope ad solis occasum dubia victoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosque propulerunt; quibus in fugam conjectis, sagittarii circumventi interfectique sunt. Item ex reliquis partibus nostri, cedentes usque ad castra insecuti, sui colligendi facultatem non dederunt. At ii qui ab Alesia processerant, mœsti, prope victoria desperata, se in oppidum receperunt.

LXXXI. Uno die intermisso Galli, atque hoc spatio magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione, qui in oppido obsidebantur, de suo adventu cognoscere possent, crates proji-

1. *pugnæ* Sex Δ. — 3. *hi* vel *hii qui* major pars Δ. — *hi qui A* (præter B) et plurimi Δ. Utrobique M *ii* cum spir. aspero antiquæ formæ, cujus frequens usus in hoc cod. — 5-6. *recte* (*recti* PRV) *ac turpiter celari utrosque A* V et multi Δ, quorum Egm., Vrat. 1 et pauci alii *regi ac*; UII. Gottorp. *recte aut turpiter*. Sex Δ *turpiter factum celari poterat*, quæ duæ voces, *factum* et *poterat*, ab *A* absunt; *actum* Lov.; *celari quidquid poterat utr.* Egm., Vrat. 1. sed in multis Δ *poterat* et *factum* non leguntur. Fuerit *turpiter factum poterat celari*, lacuna, non duplici, sed una. — 7. *excitabat* BMH, Vindob. 1. — 9. *in hostem* Sex Δ. — 9-10. *pepulerunt* duo Δ. — 12. *usque in castra insecuti A* V et pars Δ; *ad castra consecuti* Sex Δ, sine *usque*, quod servant primæ edd., quæ recte *usque ad c. ins.* — 13. *hi* V et pars Δ. — *Elesia A* V; v. ad c. 68. *Alesiæ* (sine *ab*) TU, Ox.

LXXXI. — 15. *magnū* BM; *magna* V. — 16. *arpagonum* codd. præter V (qui *carpagonum*) et perpaucos Δ. — *media nocte* om. TU. — 17. *ex* om. L.

cere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de vallo proturbare, reliquaque quæ ad oppugnationem pertinent parant administrare. Eodem tempore, clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix atque ex oppido educit. Nostri, ut superioribus diebus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt; fundis, librilibus sudibusque, quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos proterrent. Prospectu tenebris adempto, multa utrimque vulnera accipiuntur; complura tormentis tela conjiciuntur. At Marcus Antonius et Gaius Trebonius legati, quibus hæ partes ad defendendum obvenerant, qua ex parte nostros premi intellexerant, his auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant.

LXXXII. Dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant; posteaquam propius successerunt, aut se stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delati transfodiebantur, aut ex vallo ac turribus trajecti pilis muralibus interibant. Multis undique vulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux appeteret, veriti ne ab

1. *perturbare* R (in compendio lapsus) LT. Vrat. 1. Goll. et nonnulli alii. Sex Δ (præter TH) *deturbare*. — 2. *reliqua quæque A* præter M. — *pariter adm.* Ox.; *parent* tres Δ; om. Aldus. — 5. *ut cuique* AV et pars Δ, conjunctione ex præcedentibus, ut videtur, repetita; *unicuique* Lov., recentes aliquot Δ et primæ edd.; *suus cuique* Sex Δ et Egm. — *locus erat definitus* Aud., Ox., quod in Gottorp. esse Fabric. per errorem referre videtur. — 6. *libril.* om. H. Cuj. — 7. *ac* om. AV et Δ præter Sex; *et* pauci recentes. — *Gallos glandibus A* (*glandinibus* P pr.) V. Egm., Goll., Vrat. 1 et alii: *grandibus* edd. primæ. Sex Δ et Aldus *glandibus Gallos*. — *perterrent* pars Δ recentium et primæ edd. — 9. *Aut* R pr; om. H. Vindob. 1. — 10. *venerant* BM. — 11. *iis* AB.

LXXXII. — 13. *ad munitionem* AV et «novem» Δ ap. Oud.; *ab munitione* Sex Δ post *Galli* positum, non annotatur an pariter in omnibus. — 15. *se ipsi stimulis* Sex Δ. — 16. *delati* B, *dela.ti* M, littera erasa; *delapsi* Sex Δ. — *et turr.* BM et primæ edd. — 17. *interiebant A* consensu, V. Egm. et quattuor alii Δ. — 18. *adpareret* vel *appareret* L nec pauci Δ recentes.

latere aperto ex superioribus castris eruptione circumvenirentur, se ad suos receperunt. At interiores, dum ea quæ a Vercingetorige ad eruptionem præparata erant, proferunt, priores fossas explent; diutius in his rebus administrandis morati, prius suos discessisse cognoverunt quam munitionibus appropinquarent. Ita re infecta in oppidum reverterunt.

LXXXIII. Bis magno cum detrimento repulsi Galli, quid agant, consulunt; locorum peritos adhibent; ex his superiorum castrorum situs munitionesque cognoscunt. Erat a septentrionibus collis, quem propter magnitudinem circuitus opere circumplecti non potuerant nostri; necessario pæne iniquo loco et leniter declivi castra fecerunt. Hæc Gaius Antistius Reginus et Gaius Caninius Rebilus legati cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium LX millia ex omni numero deligunt earum civitatum, quæ maximam virtutis opinionem habebant; quid quoque pacto agi placeat, occulte inter se constituunt; adeundi tempus definiunt, cum meridies esse videatur. His copiis Vercassivellan-

2. *sed ad* B. — *At* evanidum in R, *Ad* P pr.; *Ac* nonnulli Δ rec. Duas voces, *At int.*, om. T, Vind. 1. — 3. *præparaverant* AV et Δ præter nonnullos (velut And., Ox., Bongarsianos præter primum, Voss. 2) de quibus Oud. non refert; *præparata erant* aliquot recentes ap. Schneid. et Aldus. — 4. *occupati* L. — 5. *abscessisse* duo Δ.

LXXXIII. — 8. *ab his* Sex Δ. — 9. *ad sept.* M; *septrionibus* PRV. — 10-11. *complecti* L. — *poterant* TULH, Vind. 1. — 11. *necessarioque* Sex Δ. — 12. *leviter* AV, Egm., Vrat. 1 et alii Δ præter Sex. — *fecerant* Sex Δ. — 13. *Lucius Can. Revilus* AV et Δ plurimi. Prænomen *C.*, a correctore *Gaius*, ex uno T affertur. — 14. *legionibus* AV, Egm. et alii Δ præter Sex, qui *reg.* — 15. *milia* om. AV, Egm., Gott., quorum quos vidi sine apice in *LX*. — *diligunt* BM pr.; *delegunt* V, Egm. — *civitatium* PRV, Egm. — 16. *quoquo* A præter M, V et plurimi Δ. — 18. *meridie* A et plurimi Δ, quod defendit Schneiderus; *meridies* Vrat. 1 et haud dubie Egm. In codd. pervetustis litera *s* temere addita vel omissa nihil frequentius. — *Verc.*, v. ad c. 76.

num Arvernum, unum ex quattuor ducibus, propinquum Vercingetorigis, præficiunt. Ille ex castris prima vigilia egressus, prope confecto sub lucem itinere, post montem se occultavit, militesque ex nocturno labore sese reficere jussit. Cum jam meridies appropinquare videretur, ad ea castra, quæ supra demonstravimus, contendit; eodemque tempore equitatus ad campestres munitiones accedere et reliquæ copiæ pro castris sese ostendere cœperunt.

LXXXIV. Vercingetorix, ex arce Alesiæ suos conspicatus, ex oppido egreditur; crates, longurios, musculos, falces, reliquaque quæ eruptionis causa paraverat, profert. Pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur; quæ minime visa pars firma est, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. Multum ad terrendos nostros valet clamor, qui post tergum pugnantibus exstitit, quod suum periculum in aliena vident salute constare : omnia enim plerumque, quæ absunt, vehementius hominum mentes perturbant.

LXXXV. Cæsar, idoneum locum nactus, quid quaque ex

4. *milites* T. — 5. *jam ad meridiem* Sex Δ. — *ea* om. T. — 6. *condit*, *eodem quem* P pr.; *eodem temp.* L. Scal. — 7. *campestris* TU.

LXXXIV. — 9. *ex parte Al.* TU. — 10. *egreditur castris A* (in M punctis subnotantur litteræ *tr*, ut sit *casis*) V et plurimi Δ, qui partim, ut primæ edd., ante *castris* distinguunt; item Sex Δ, qui *egreditur. A castris.* Lipsius correxit *ac crates* (*cratis*), quod ex nescio quo « libro Parisiensi » affert Ciacconius; metaphrasta ἁρπαγῶνάς τε. — *mulculos* PRV et potiores Δ; sed BM *musc.* — 10-11. *reliqua quæque* A præter B et Egm. — 11. *paraverant* A et Δ præter Sex. — 12. *locis acriter* L; *locis occurrit* TH. Scal. — *qua* Petav. — 12-13. *minime pars firma esset* TULH. — 15. *valuit* Cuj., And., Ox. — 16. *existit* Sex Δ. — *videant* L. — 17. *virtute constare* Sex Δ præter L. — *consistere* Lov., Cuj. et aliquot Δ rec.

LXXXV. — 19. *qua ex* A V et multi Δ; *quoque in* Sex Δ.

parte geratur cognoscit; laborantibus summittit. Utrisque ad animum occurrit, unum esse illud tempus, quo maxime contendi conveniat : Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant; Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. Maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vercassivellaunum missum demonstravimus. Iniquum loci ad declivitatem fastigium magnum habet momentum. Alii tela conjiciunt; alii testudine facta subeunt ; defatigatis in vicem integri succedunt. Agger ab universis in munitionem conjectus et ascensum dat Gallis, et ea quæ in terra occultaverant Romani contegit; nec jam arma nostris nec vires suppetunt.

LXXXVI. His rebus cognitis, Cæsar Labienum cum cohortibus sex subsidio laborantibus mittit; imperat, si sustinere non posset, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id nisi necessario ne faciat. Ipse adit reliquos; cohortatur ne labori succumbant; omnium superiorum dimicationum fructum in eo die atque hora docet consistere.

Interiores, desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum, loca prærupta ex ascensu tentant : huc ea quæ paraverant conferunt. Multitudine telorum ex turribus

1. *subsidium* Petav., *auxilium summittit* Ox., Egm., Lov., Vrat. 1. et duo alii. Et excidisse aliquid videtur. Ciacconius *subsidia mittit*. — 1-2. *ad omnia* And., Ox. et Aldus. Frigellius edidit *id animo occurrit*. — 2. *illud esse tempus prædicat quo* Sex Δ. — 6. *missum* om. R. — *Exiguum loci* Sex Δ. — 7. *declivium* Oxon. De Egm. errat Oud. — 9. *munitione* TUH. Vindob. 1. — 10. *ascensus* Egm. — *terram* And., Ox., Cujac., Petav.

LXXXVI. — 15. *possit* AV et Δ præter Lovan., Palat. et paucos recentes. — *pugnet* Sex Δ. — 16. *Ipse* om. Sex Δ. — *addit* M; *At id* T. Vind. 1; *Ad id* T correctus, L, And., Scal.; *Ad hoc* Ox.; *Id* UH. — *cohortatus* PRV, Egm., Gottorp. et alii hujus generis Δ. — 20. *atque ex* Sex Δ.

propugnantes deturbant, aggere et cratibus fossas explent, falcibus vallum ac loricam rescindunt.

LXXXVII. Mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus Cæsar, post cum aliis Gaium Fabium legatum; postremo ipse, cum vehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. Restituto prœlio ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes quattuor ex proximo castello deducit; equitum partem se sequi, partem circumire exteriores munitiones et ab tergo hostes adoriri jubet. Labienus, postquam neque aggeres neque fossæ vim hostium sustinere poterant, coactis una quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsidiis deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorem quid faciendum existimet. Accelerat Cæsar, ut prœlio intersit.

LXXXVIII. Ejus adventu ex colore vestitus cognito, quo insigni in prœliis uti consuerat, turmisque equitum et cohortibus visis, quas se sequi jusserat, ut de locis superioribus hæc declivia et devexa cernebantur, hostes prœlium committunt. Utrimque clamore sublato, excipit rursus ex vallo atque om-

1. *aditus explent* Lovan.; *aditus expedunt* And., Ox. et Aldus. — 2. *luricam* L, Vind. 1.

LXXXVII. — 3. *Cæsar mittit* Sex Δ, postea omittentes *C.* — *primum* BMTL, Scal., Vind. 1. — 3-4. *cohortibus sex* et mox *aliis septem* Aldus et metaphrasta, soli ut videtur. — 4. *Graium* P pr.; *C.* nonnulli Δ. — 6. *quod L.* B. — 8. *se* om. AV et Δ præter Sex, quorum quattuor *se partem sequi* — 10. *vim una* TUH, Vindob. 1, error ex sequentibus natus. — 11. *una XL* PRV, et major pars Δ; *una de XL* BM et alii, quorum Sex Δ *una* omittunt; *una sexaginta* Samb., Duk. et aliquot Δ recentes; *undequadraginta*, quæ non improbabilis scriptura est, in nullo cod. legi videtur. — 12. *heductas* M; *educt.* B, om. U. — 13. *faciundum* U et recens unus. — *Adceleret* L, Egm., Vrat. 1.

LXXXVIII. — 16. *turmis* TU. — 19. *valle* TU

nibus munitionibus clamor. Nostri, omissis pilis, gladiis rem gerunt. Repente post tergum equitatus cernitur; cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga verterunt; fugientibus equites occurrunt : fit magna cædes. Sedulius, dux et princeps Lemovicum, occiditur; Vercassivellaunus Arvernus vivus in fuga comprehenditur; signa militaria LXXIV ad Cæsarem referuntur: pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. Conspicati ex oppido cædem et fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. Fit protinus, hac re audita, ex castris Gallorum fuga. Quod nisi crebris subsidiis ac totius diei labore milites essent defessi, omnes hostium copiæ deleri potuissent. De media nocte missus equitatus novissimum agmen consequitur; magnus numerus capitur atque interficitur; reliqui ex fuga in civitates discedunt.

LXXXIX. Postero die Vercingetorix, consilio convocato, id bellum se suscepisse non suarum necessitatum, sed communis libertatis causa, demonstrat; et quoniam sit fortunæ cedendum, ad utramque rem se illis offerre, seu morte sua

1. *clamor.* Quem *risum* dicit Polyænus (VIII. 23. § 11) scribens : hostes τῷ πλήθει θαῤῥοῦντες γελῶντες ἐδέχοντο Romanos. — *emissis* Sex Δ. — 2. *agunt* TL. — 3. *appropinquabant* codd. præter Sex Δ. — *ergo terga* BM. — *vertunt* T, Vind. 1, aliquammulti recentes et edd. primæ. — 4. *Asedullus* AV et multi Δ, nonnulli *Ascedullus*. In P corrector *a* expunxit. L *Sedillus*; TUH, Vind. 1, *Sedulius*. — 4-5. *princeps Remustum* A (etiam M, in utroque autem P et B *remus* in fine versus, *tum* initio sequentis), Egm., Petav., Vrat. 1 pr.; *Remorum* (quomodo accipi potest ambiguum valde compendium in P) *tum* V; *Remorum* Gott., Samb. et recentes non pauci; *Sequanorum* Ortel. et pauci alii recentes; *Germanorum* primæ edd. *Lemovicum* Sex Δ, nimirum *Armoricorum*, quod ipsum scripsisse Cæsarem ex corruptelis probabiliter efficit Schneiderus, rectæ formæ *Aremoric.* vestigium. — 5. *Cassivell.* Sex Δ. Per errorem Florus III. 10, *Gergoriam* pro Alesia loquitur.

LXXXIX. — 15. *concilio* M et Sex Δ. — 16. *et bellum suscepisse se* Sex Δ præter T. qui *ex bello*. — 16. *necessitatium* PRV.

Romanis satisfacere, seu vivum tradere velint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati. Jubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris consedit : eo duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma projiciuntur. Reservatis Æduis atque Arvernis, si per eos civitates recuperare posset, ex reliquis captivis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit.

XC. His rebus confectis, in Æduos proficiscitur; civitatem recipit. Eo legati ab Arvernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. Imperat magnum numerum obsidum. Legiones in hiberna mittit. Captivorum circiter XX millia Æduis Arvernisque reddit. Titum Labienum duabus cum legionibus et equitatu in Sequanos proficisci jubet; huic Marcum Sempronium Rutilum attribuit. Gaium Fabium legatum et Lucium Minucium Basilum cum legionibus duabus in Remis collocat, ne quam ab finitimis Bellovacis calamitatem accipiant. Gaium Antistium Reginum in Ambivaretos, Titum Sextium in Bituriges, Gaium Caninium Rebilum in Rutenos

5. *recip.* PBM. — 6. *exercitu* Ox., Gott., Petav. Quæ ita refert Orosius : *Vercingetorix alia die, congregatis omnibus qui fuga evaserant, dixit se auctorem bona fide defendendæ libertatis atque rumpendi fœderis fuisse, et nunc, sive Romanis sese ad mortem omnes offerant, sive se solum pro omnibus dedant, paratum animo fore. Itaque Galli voluntatem, quam pudore aliquamdiu texerant, quasi ex consilio regis assumerent, ilico sibi veniam precantes, eum solum velut auctorem magni sceleris dediderunt.* Alia de hac re habes ap. Plutarchum, Cæs. c. 27, Dionem Cass. XL, 41, et Florum, l. c.

XC. — 9. *se* om. Gott. et duo rec. — 10-11. *Legionem* TULH, Vindob. 1, qui cum T *mitti*, ab *imperat* pendens. — 12. *reddidit* Sex Δ. — *Titum* om. TU. — 13. *et parte equitatus* Egm. — 14. *Rutilium* AV cum plurimis Δ; *Rutulum* Vindob. 1, *Rutilum* T et ed. princeps. — *C.* pars Δ. — *legatum* om. Sex Δ et Flodoardus. — 15. *Minutium* AV et plures Δ, pauciores *Munic.* vel similiter. — *Basilum* M, Gott. et «multi» Δ ap. Oud., om. Sex Δ et Flod. — 17. *C.* pars Δ, et l. 18. — *Ambibaretos* AV et plurimi Δ, perpauci *Ambivar.*; *Ambibractos* Petav. Qui *Ambluareti* in codd. supra c. 75.

cum singulis legionibus mittit. Quintum Tullium Ciceronem et Publium Sulpicium Cavilloni et Matiscone in Æduis ad Ararim, rei frumentariæ causa, collocat. Ipse Bibracte hiemare constituit. His *litteris cognitis Romæ dierum xx supplicatio redditur.

2. *Cabillonni* AV et sic vel simplicibus *l* et *n* plurimi Δ; *Cavilloni* TUHL; conf. ad c. 42. — 3. *Bibractæ* PR. — 4. *His litteris cognitis* AV et plurimi Δ, evidenti lacuna. Faerni liber et Vrat. 2 : *His rebus litteris Cæsaris* sive *Cæsaris litteris cognitis*. Pauci recentes : *Harum rerum litteris cogn.* Sex Δ : *Hujus anni rebus cogn.* Ut nesciatur quibus verbis Cæsar sit usus. — 5. *indicitur* unus alterve recens, Ald.

AULI HIRTII

DE BELLO GALLICO

LIBER VIII.

A. HIRTIUS BALBO S.

Coactus assiduis tuis vocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio non difficultatis excusationem, sed inertiæ videretur deprecationem habere, rem difficillimam suscepi. Cæsaris nostri Commentarios rerum gestarum Galliæ non cohærentibus superioribus atque insequentibus ejus scriptis contexui, novissimumque imperfectum ab rebus gestis Alexandriæ confeci usque ad exitum non quidem civilis dissensionis, cujus finem nullum videmus, sed vitæ Cæsaris. Quos utinam qui legent scire possint quam invitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiæ atque arrogantiæ crimine, qui me mediis interposuerim Cæsaris scriptis. Constat enim inter omnes, nihil

3. *habere, difficillimam* A (præter M) V et plurimi Δ, ut *habere* absorpsisse *rē* videatur, quod post *difficill.* positum in M et Sex Δ. — 4. *comparantibus* A (*comparentib.* R et ed. prima) V et antiquiores Δ omnes; *comparandis* Oxon.; *comparandos* quidam recentissimi, etiam in var. Victoriana annotatum. Aptissime ad sententiam Schneiderus *cohærentibus*, sed verum adhuc latere videtur. Hellerus conjecit *non compagem habentibus*, quod esse debebat *compagem non hab.* — 5. *novissimeque* Sex Δ; *novisque* Bong. 2. — 6. *utque* B. — 7-8. *Quod utinam* Egm. — 8. *legerent* BM; *legerint* quattuor Δ rec.; *legant* Petav. — *possent* BM.

tam operose ab aliis esse perfectum, quod non horum elegantia Commentariorum superetur, qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum scriptoribus desit, adeoque probantur omnium judicio, ut prærepta, non præbita facultas scriptoribus videatur. Cujus tamen rei major nostra quam reliquorum est admiratio : ceteri enim, quam bene atque emendate, nos etiam, quam facile atque celeriter eos perfecerit, scimus. Erat autem in Cæsare cum facultas atque elegantia summa scribendi, tum verissima scientia suorum consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino atque Africano bello interessem : quæ bella quamquam ex parte nobis Cæsaris sermone sunt nota, tamen aliter audimus ea quæ rerum novitate aut admiratione nos capiunt, aliter, quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum, dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæsare conferar, hoc ipso crimen arrogantiæ subeo, quod me judicio cujusquam existimem posse cum Cæsare comparari. Vale.

I. Omni Gallia devicta, Cæsar cum a superiore æstate nullum bellandi tempus intermisisset, militesque hibernorum quiete reficere a tantis laboribus vellet, complures eodem tempore civitates renovare belli consilia nuntiabantur conjurationesque facere. Cujus rei verisimilis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque ulla multitudine in unum locum coacta resisti posse Romanis, nec, si diversa

1. *operosum* TUL. Aud. — 2. *rerum gestarum* Sex Δ. — 3. *deesset* iidem. — 4. *prædita* Gott.; *præambita* Bong. 2 ap. Fabr. — 5-6. *quam* (pro *atque*) L. Dorv. — 6. *perscripserit* Sueton. Cæs. c. 56. hæc afferens. — 7. *tum* T et «quinque» Δ ap. Oud. in quibus Gott. — 11. *sunt* etiam BM; *sint* L. Cuj., Scal., Bong. 2 et pauci alii Δ. — 12. *pro* om. duo Δ. — 14. *ipsum* AV et plurimi Δ: *ipso* TUB. Ox. — 15. *Vale* om. TU.

I. — 20. *similis veri* Gottorp. et duo recentes. — 22. *posse a Rom.* A et Δ plerique; abest *a* ab Jadrensi et nonnullis non nominatis ap. Oudendorp., qui hæc apposuit : «Forsan fuit *posse a se Romanis*. Illud *a* enim non videtur esse de nihilo.»

bella complures eodem tempore intulissent civitates, satis auxilii aut spatii aut copiarum habiturum exercitum populi Romani ad omnia persequenda; non esse autem alicui civitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquæ possent se vindicare in libertatem.

II. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur, Cæsar Marcum Antonium quæstorem suis præfecit hibernis; ipse equitum præsidio pridie kal. Januarias ab oppido Bibracte proficiscitur ad legionem XIII, quam non longe a finibus Æduorum collocaverat in finibus Biturigum, eique adjungit legionem XI, quæ proxima fuerat. Binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit, qui cum latos fines et complura oppida haberent, unius legionis hibernis non potuerint contineri, quin bellum pararent conjurationesque facerent.

III. Repentino adventu Cæsaris accidit, quod imparatis disjectisque accidere fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in oppida possent : namque etiam illud vulgare incursionis hostium

1. *inissent* Andin., Ox. — 2-3. *habiturum populum R.* TU. — 3. *prosequenda* L. — 4. *incommodæ* vel *incommode* PRMV; *incommodei* Egm.; *incommodi* BTU et alii Δ non nominatim relati. — *recusandam* etiam P. non *-dum*.

II. — 7. *præficit* T. Regius Lond. — 7-8. *cum equitatus præs.* Sex Δ. — 9. *leg. duodecimam* AV. alii et primæ edd.; *leg. XII* Sex Δ. Cui secundum codices c. 24 præerat Labienus. Sextius autem *tertiæ decimæ*, de qua c. 11; VII, 51 et 90. Quare hic quoque Glareanus *XIII*. — 10. *undecimam* AV. — 11. *tuenda* om. Sex Δ. — 14. *potuerunt* RM. Gottorp. et alii Δ ap. Oud.; *potuerant* TUH. Cujac.; *poterant* L. Petav. — 15. *conjurationes* TUH.

III. — 16-17. *dejectisque* codd. præter And., Ox., Steph., qui præbent *defectisq.* Correxit Vascosanus. — 19 et 1 p. 290. *signum hostium* Sex Δ.

signum, quod incendiis ædificiorum intelligi consuevit, Cæsaris erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli frumentique, si longius progredi vellet, deficeretur, aut hostes incendiis terrerentur. Multis hominum millibus captis perterriti Bituriges, qui primum adventum potuerant effugere Romanorum, in finitimas civitates, aut privatis hospitiis confisi, aut societate consiliorum, confugerant. Frustra; nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli civitati spatium de aliena potius quam de domestica salute cogitandi : qua celeritate et fideles amicos retinebat et dubitantes terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditione proposita Bituriges, cum sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in ejus amicitiam, finitimasque civitates sine ulla pœna dedisse obsides atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.

IV. Cæsar militibus pro tanto labore ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus * tot millia nummum prædæ nomine condonanda pollicetur, legionibusque in hiberna remissis, ipse se recipit die XL Bibracte. Ibi cum jus diceret, Bituriges ad eum

1-2. *Cæsaris id erat* Sex Δ. — 3. *vellent* Egm. — *deficeret* L et pauci rec. — 6. *auspiciis* T et a sec. m. U. — 10. *conditionem* Ox. — 14. *fide* TH, Ox.

IV. — 17. *ducentos* T et « tres » Δ ap. Oud. — *sestios* PHBV ; *sester* M. — 18. *II milia* in recentissimo Bong. 3, quod legendum est *bina milia*. Ex usu erat *duplum* militis dari centurioni, ut hæc scriptura ad consuetudinem satis prope accederet, si momenti ullius esset ille liber. *Tot millia* si intelligas ducenta centurionibus omnibus, non singulis data, et nimiam esse summam et ad distribuendum æqualiter in CXX partes incommodam observavit Nipperdeius. — 18-19. *condonata* codd. omnes præter illum Bong., qui *condonanda*. — 19. *se* om. PR. — 20. *recipit* BML, Ox., et duo recentiores; *recepit* ceteri. — *die XXXI* BM, corrector P : *die XL* L, non nominati ap. Oud., et edd. primæ; *die XXX* PRV, Gott., Lov. et « quattuor » alii : *die tricesimo* Egm. ; *dies XL* TIH.

legatos mittunt auxilium petitum contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi querebantur. Qua re cognita, cum dies non amplius decem et octo in hibernis esset moratus, legiones quartam decimam et sextam ex hibernis ab Arare educit, quas ibi collocatas explicandæ rei frumentariæ causa superiore commentario demonstratum est. Ita cum duabus legionibus ad persequendos Carnutes proficiscitur.

V. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis vicis oppidisque, quæ tolerandæ hiemis causa, constitutis repente exiguis ad necessitatem ædificiis, incolebant (nuper enim devicti complura oppida dimiserant), dispersi profugiunt. Cæsar erumpentes eo maxime tempore acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in oppido Carnutum Cenabo castra ponit, atque in tecta partim Gallorum, partim quæ collectis celeriter stramentis tentoriorum integendorum gratia erant inædificata, milites compegit; equites tamen et auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumque petisse dicebantur hostes; nec frustra, nam plerumque magna præda potiti nostri revertuntur. Oppressi Car-

1. *legatum* Ox., om. T. — *Carnotes* L ubique. — 3. *et VIIII* R, Gott., Lov., «tres» alii et primæ edd.; *in hib. non ampl. XVIII dies* TUL. — *commoratus* Pet., Cuj., Scal., Lov. et primæ edd. — *legionem* TL. — 4. *XIIII*ᵃᵐ BM; *XIIII* ceteri. *quattuordecim* Egm. — *I* (*primam*) pro *VI* Gœlerus. — *ab Arare educit* M. *ducit* ceteri AV et plerique Δ. partim *ab ara reducit*; TLU *ab Arari ducit*. — 5. *conlectas* sive *conjectas* Lov.

V. — 9. *docti* corrigit Kochius. — 10-11. *causa ad necessitatem repente exigua constituerant ædificia inc.* Sex Δ. — 12. *amiserant* Sex Δ. — *profugierunt* Egm. — 13. *acerrumuas* B pr., om. And., Ox. — 14. *Cenabo* AV et plerique Δ; conf. ad VII, 3. — 15. *partemque* «longe plurimi» ap. Oud., sed *partimque* scriptum in collectione Fabric. — *coniectis* omnes codd. et edd.; recte *conlectis* Gœlerus; *collatis* Lipsius. — 15-16. *tentoriorumque* Palat.; *tentorium* TUL, Scal.; *centuriorum* V; *jumentorum* conjecit Kochius. — 16. *contegit* codd. omnes, quod optime correxit Hoffmannus. — 17. *dimittit* L.

nutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum tectis expulsi nullo loco diutius consistere auderent, nec silvarum præsidio tempestatibus durissimis tegi possent, dispersi, magna parte amissa suorum, dissipantur in finitimas civitates.

VI. Cæsar tempore anni difficillimo cum satis haberet convenientes manus dissipare, ne quod initium belli nasceretur, quantumque in ratione esset, exploratum haberet sub tempus æstivorum nullum summum bellum posse conflari, Gaium Trebonium cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hibernis Cenabi collocavit; ipse, cum crebris legationibus Remorum certior fieret Bellovacos, qui belli gloria Gallos omnes Belgasque præstabant, finitimasque his civitates, duce Correo Bellovaco et Commio Atrebate, exercitus comparare atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Suessionum, qui Remis erant attributi, facerent impressionem, pertinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad salutem suam judicaret nullam calamitatem socios optime de republica meritos accipere, legionem ex hibernis evocat rursus undecimam, litteras autem ad Gaium Fabium mittit, ut in fines Suessionum legiones duas, quas habebat, adduceret, alteramque ex duabus ab T. Labieno arcessit. Ita, quantum hibernorum op-

1. *terrore perculsi* L.

VI. — 6. *ne* om. TU. — 7. *quantumcumque* L. Goll. — *esse expl.* TU. Petav. — 8. *C.* pars Δ. — 10. *Cenabi* AV. *Cen.* B. — 12. *iis* PRV. — *Correum* vocant Sex Δ constanter et alii Δ antiquiores passim; sed *Corbeus* est in AV hic. c. 17. 18. 19 semel. 20. 21; iidem tamen c. 7 et 19 semel *Correo*, unus P c. 19 *Curreo*. Eadem varietas ap. Oros. VI. 11. sed in vetustioribus *Correus* esse videtur; *Chorreus* est in vetere Paris. — 14. *Suessonum* codd. hic et l. 19-20, qui alibi fere *Suessiones* (quod hic est in Bong. 2): v. ad II. 3. — 15. *qui remanserant a tributis liberi* Lov.. quæ peperit error in una littera commissus. *á* lectum pro *i*. — 19. *Gagium* BM; *C.* pars Δ. — 21. *ab Lucio* (B *Lutio*) *Lab.* AV. et plurimi Δ. qui partim *L. Lab.*. Ox. *Lilio Lab.* — *Itaque* Sex Δ.

portunitas bellique ratio postulabat, perpetuo suo labore in vicem legionibus expeditionum onus injungebat.

VII. His copiis coactis ad Bellovacos proficiscitur, castrisque in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret. Equites officio functi renuntiant paucos in ædificiis esse inventos, atque hos, non qui agrorum colendorum causa remansissent (namque esse undique diligenter demigratum), sed qui speculandi causa essent remissi. A quibus cum quæreret Cæsar, quo loco multitudo esset Bellovacorum, quodve esset consilium eorum, inveniebat «Bellovacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum convenisse, itemque Ambianos, Aulercos, Caletos, Veliocasses, Atrebatas; locum castris excelsum in silva circumdatum palude delegisse; impedimenta omnia in ulteriores silvas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Correo obtemperare, quod ei summo esse odio nomen populi Romani intellexissent. Paucis ante diebus ex his castris Atrebatem Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum et vicinitas propinqua et multitudo esset infinita; constituisse autem Bellovacos omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, si, ut diceretur, Cæsar cum tribus legionibus

2. *inpingebat* Scal.

VII. — 5. *consilium* BM, And. — 6. *cognoscerent* TULH. — 9. *speculandi gratia* Sex Δ. — 10. *esset* om. L. Lov. — 11. *quo die esset* Goth. — *cognoscebat Bellov.* Sex Δ. — 13. *Ambiones* cod. Paris. Orosii. — *Aulurcos* AV et Δ; v. ad II. 34. *Aulericos* cod. Paris. Orosii. — *Cal.*, v. ad II. 4, ibidemque de scriptura nominum *Velioc.* et *Atreb.* — 14. *circumdata* codd. omnes præter And. et Ox., qui *excelsum, impedita circumdatum palude*. Orosius : *locum quendam cinctum atque impeditum undique paludibus*. Conferendum c. 14. — 17. *P. R.* om. B in fine versus. — 21-22. *plebei* TU.

veniret, offerre se ad dimicandum, ne miseriore ac duriore postea conditione cum toto exercitu decertare cogerentur; si majores copias adduceret, in eo loco permanere, quem delegissent; pabulatione autem, quæ propter anni tempus cum exigua tum disjecta esset, et frumentatione et reliquo commeatu ex insidiis prohibere Romanos.

VIII. Quæ Cæsar consentientibus pluribus cum cognosset, atque ea, quæ proponerentur, consilia plena prudentiæ longeque a temeritate barbarorum remota esse judicaret, omnibus rebus inserviendum statuit, quo celerius hostis, contempta suorum paucitate, prodiret in aciem: singularis enim virtutis veterrimas legiones VII, VIII, IX habebat; summæ spei delectæque juventutis XI, quæ, octavo jam stipendio, tamen in collatione reliquarum nondum eandem vetustatis ac virtutis ceperat opinionem. Itaque consilio advocato, rebus iis, quæ ad se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat. Si forte hostes trium legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit, ut legiones VII, VIII, IX ante omnia irent impedimenta; deinde omnium

1. *venire* «quinque mss» sec. Fabric. — *offerrent* (M *hofferent*) *se* A et Δ. præter Sex, qui *se* (quattuor *sese*) *offerre*. — 3. *adduceret et in eo l. permaneret* AV; Δ ignorare videntur *et*; And., Ox. *ageret*. TU et plerique Δ (nam nulla var. ap. Oud.) *permanere*. Edd. primæ *permanerent*.

VIII. — 7. *cognovisset* pars Δ. — 10. *rebus* om. Sex Δ. — *hostis* BM; *hostes* PRV et plurimi Δ, qui quidem Δ mox *prodirent*, sed PRV, Egm., Bong. 2 (post *hostes*) dant *prodiret*. — 11. *suorum* BM et non nominati ap. Oud.; *suarum* PRV (qui *o* habet inter versus); *sua* Sex Δ. — 12. *VIIII hab.* codd.: *septimam et octavam et nonam* Egm., eodemque modo l. 19. — 12-13. *electæque* Sex Δ. — 13. *jam* om. TUL. — *stipendio functa* Sex Δ. — *in* om. iidem, quorum TUH, Scal. *collocatione*. — 15. *concilio* perpauci Δ et vett. edd. — *convocato* Egm. — 17. *fortue* P. *fortae* a sec. — 18. *legio* codd. et edd. Correxit Frigellius. — 19. *VII* om. TU, Ox. — *iret* A (om. M) et Δ præter Sex, qui *irent*.

impedimentorum agmen (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consuevit) cogeret undecima, ne majoris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. Hac ratione pæne quadrato agmine instructo. in conspectum hostium celerius opinione eorum exercitum adducit.

IX. Cum repente instructas velut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ consilia perlata, sive certaminis periculo, sive subito adventu, seu exspectatione nostri consilii, copias instruunt pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar etsi dimicare optaverat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium. valle intermissa magis in altitudinem depressa quam late patente, castra castris hostium confert. Hæc imperat vallo pedum duodecim muniri, loriculam pro hac ratione ejus altitudinis inædificari, fossam duplicem pedum denum quinum lateribus deprimi directis, turres excitari crebras in altitudinem trium tabulatorum, pontibus trajectis constratisque conjungi, quorum frontes viminea loricula munirentur, ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine defenderentur:

1. *quod ita tamen* Egm.; *quod tum pauci* Δ rec. — 2. *xi A* et alii, BMV superpositis *uā* et *am.* — 4. *pæne* om. TU. — 5. *conspectu* VTU, Egm., Lov., et H. qui *omnium.*

IX. — 7-8. *Quas legiones repente instructas velut in acie certo gradu accedere Galli cum viderent* Sex Δ. — 8. *riderunt* AV et pars Δ. — 9. *fiducia* TUL. — 10. *sive exsp.* BTUH. Lov. — 15. *munire* AV et « duodecim » Δ ap. Oud.; *muniri* Sex Δ. — 15-16. *muniri, coronis* (vel *et cor.*) *inædificari* Sex Δ. mediis omissis. — 15. *pro haec ratione* BM. ut *hac*, quod multi editores ejecerunt, librarii esse ad *Hæc* aberrantis videri possit. — 16. *denum et q.* Egm., Lov.; *quinum denum* TU, et fort. Sex Δ. — 17. *derectis* ATU, qui duo *derectis deprimi.* — *turris* AV. — 19. *luricula* AVTL; *lorica* Egm., L. U. — 19-20. *ut hostis a duplici propugnatorum ordine depelleretur duplici fossa* Sex Δ. quorum And., Ox. et Scal. omittere videntur *dupl. fossa.*

quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius longiusque permitteret tela; alter, qui propior hostem in ipso vallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur. Portis fores altioresque turres imposuit.

X. Hujus munitionis duplex erat consilium. Namque et operum magnitudinem et timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum; et cum pabulatum frumentatumque longius esset proficiscendum, parvis copiis castra munitione ipsa videbat posse defendi. Interim crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina castra palude interjecta contendebatur; quam tamen paludem nonnumquam aut nostra auxilia Gallorum Germanorumque transibant, acriusque hostes insequebantur; aut vicissim hostes, eadem transgressi, nostros longius summovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, id quod accidere erat necesse, cum raris disjectisque ex ædificiis pabulum conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumvenirentur : quæ res etsi mediocre detrimentum jumentorum ac servorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum arcessenda docui, cum equitibus venerat; qui, tametsi numero non am-

2. *quo proprior* AV præter M, qui *quo propior* cum Δ, quorum And., Oxon., codd. Ursini et Faerni *qui pr.* — 2-3. *hostem in ipso vallo* BM et Sex Δ; *hostem vallo* PRV, Palat., Petav.; nonnulli Δ rec. cum primis edd. *hostium vallo.* — 3. *cum locatus* Petav. — 4. *fortiores* (pro *fores*) Kochius.

X. — 11-12. *auxilia aut Gall.* primæ edd. et codd. præter unum Oxon. — 12. *aut Germanorum* L. — *nostri* (pro *hostes*) Sex Δ præter L, qui *nostri hostes.* — 13. *eodem* AV et Δ præter Sex, qui *eadem.* — 15. *ex* om. quatuor Δ. — 16. *impedimentis loc.* PRV, Egm., Gott. et nonnulli alii Δ; *impediti locis diversis pab.* Bong. 3. — 16-17. *dispersis pabulatoriis* AV et «octo» Δ ap. Oud.; *dispersis pabulatores* Petav., Pal.; *dispersi pabulatores* Sex Δ. — 21. *tamen etsi* L., Scal.

plius erant quingenti, tamen Germanorum adventu barbari nitebantur.

XI. Cæsar cum animadverteret hostem complures dies castris palude et loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a majore exercitu, posse, litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quæ cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, arcesseret, atque ita cum tribus legionibus magnis itineribus ad se veniret; ipse equites in vicem Remorum ac Lingonum reliquarumque civitatum, quorum magnum numerum evocaverat, præsidio pabulationibus mittit, qui subitas incursiones hostium sustinerent.

XII. Quod cum quotidie fieret, ac jam consuetudine diligentia minueretur, quod plerumque accidit diuturnitate, Bellovaci, delecta manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, silvestribus locis insidias disponunt; eodemque equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros, deinde circumventos aggrederentur. Cujus mali sors

1. *sed tamen* TULH, Scal. — 2. *influbantur* Sex Δ.

XI. — 3. *animum adverteret* Sex Δ. — 4. *locis* AV et pars Δ. — *oppugnare* AV et pars Δ. — 6. *claudi.* Hinc lacuna in AV, Egm., Gott., Petav., Lov., Bong. 2 et aliquot aliis; integra omnia in Sex Δ et recentibus. Omissus in illis versuum numerus duplex est ejus de quo conjecturam protulimus ad I, 39. — *majori* quattuor Δ. — 6-7. *Gaium Treb.* TL. — 7. *XII* Palat.; *XIV* Ox., Lov., tres recentes et edd. primæ. — 8. *accersiret* Pal. et tres Δ rec. — 9. *quam magnis* L. — 10. *in vicos* L. — 11. *civitatium* U. — *quarum* TU, Ox.

XII. — 15. *inveniretur* TUL, Scal.; *munieretur* Pal., Bong. 3. — 16. *dejecta* TI et alii «sex» ap. Oud. — *omissis stat.* scribendum censet Goelerus. — 17-18. *eademque* TLH, Scal. — 19. *nostros insidiæ* TULH, Cujac., Reg. Lond.; *nostros insidiis* And., Ox., Scal., Palat., Jadr., Borbon.; *n. in insidiis* duo recentes cum

incidit Remis, quibus ille dies fungendi muneris obvenerat. Namque hi, cum repente hostium equites animadvertissent ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti, peditibus undique sunt circumdati. Quo facto perturbati, celerius quam consuetudo fert equestris prœlii se receperunt, amisso Vertisco, principe civitatis, præfecto equitum; qui cum vix equo propter ætatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque ætatis excusatione in suscipienda præfectura usus erat, neque dimicari sine se voluerat. Inflammantur atque incitantur hostium animi secundo prœlio, principe et præfecto Remorum interfecto, nostrique detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes disponere, ac moderatius cedentem insequi hostem.

XIII. Non intermitti interim quotidiana prœlia in conspectu utrorumque castrorum, quæ ad vada transitusque fiebant paludis. Qua contentione Germani (quos propterea Cæsar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpositi prœliarentur), cum constantius universi paludem transissent, paucisque resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ii qui aut comminus opprimebantur, aut eminus vulnerabantur, sed etiam qui longius

primis edd. Ejecerunt critici manifestum argumentum marginale : *Insidiæ*. — 19 paginæ 297. *dein* UH. — *Cujus*, finis lacunæ. — *mala sors* TU. Ox. — 1. *ille locus* TUH. — 2. *ii* aliquot Δ. — *animum adv*. And., Ox. — 4. *a peditibus* Sex Δ. — 6. *Vertisco Verutio* Sex Δ præter L, qui *Veruto*; Petav. *Verucio* in marg. habet. — 9. *Inflantur* Sex Δ. — 13. *cedentem* om. UH.

XIII. — 14. *intermittit* AV et Δ antiquiores præter UH, qui *intermittunt*. Gott. et recentes *intermittuntur* cum edd. primis. Optime correxit Hoffmannus. — 17. *equitibus* om. TUH. — *interpositis* AV et Δ præter Sex, qui *interpositi*. — 18-19. *paucisque in resistendo* PRV et plurimi Δ; alterum BM et Sex Δ: *in resistentibus* T. — 19. *reliqui* Egm. — 20. *hii* vel *hi* M et pars Δ.

subsidiari consuerant, turpiter refugerunt, nec prius finem fugæ fecerunt, sæpe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo sic omnes copiæ sunt perturbatæ, ut vix judicari posset, utrum secundis minimis rebus insolentiores, an adverso mediocri casu timidiores essent.

XIV. Compluribus diebus iisdem in castris consumptis, cum propius accessisse legiones et Gaium Trebonium legatum cognovissent, duces Bellovacorum, veriti similem obsessionem Alesiæ, noctu dimittunt eos quos aut ætate aut viribus inferiores aut inermes habebant, unaque reliqua impedimenta. Quorum perturbatum et confusum dum explicant agmen (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos sequi Gallos consuevit), oppressi luce, copias armatorum pro suis instruunt castris, ne prius Romani persequi se inciperent, quam longius agmen impedimentorum suorum processisset. At Cæsar neque resistentes aggrediundos tanto collis ascensu judicabat, neque non usque eo legiones admovendas, ut discedere ex eo loco sine periculo barbari, militibus instantibus, non possent. Ita,

1. *consueverunt* BM, Sex Δ et quidam alii; sed *subsidio constiterant* Ox. — *fugerunt* R et pauci Δ. — 2. *omissis* Lov., Dorv.; *missis* Pal. — 3. *nonnullo* V. — 4. *effugerent* Ox. — 5. *judicare* PR. — *minimisque rebus* A et Δ præter Sex, qui *parvulis rebus*, tres *parvulisque r.* Cum Vossio dedi *minimis*. — 6. *adversis mediocribus tim.* Sex Δ, quorum L vocem *casu* retinet.

XIV. — 7. *hisdem castris* A V; *isdem castris* pars Δ; *in* in solis And., Ox., Voss. 2. — 8. *C* pars Δ. — 8-9. *cognossent* PBM, Boug. 2. — 14. *in suis* codd. præter duos recentes Voss. 2, Boug. 3, qui omittunt *in*, et Ciacconii codicem, unde editur *pro suis*. Prorsus aliter hæc leguntur in And., Ox. et Aldina : *copiis armatorum castrorum vias instruunt, ne.* — 16. *At* om. BM. — 17. *aggrediendos* aliquot recentes. Sex Δ ita locum exhibent : *At Cæsar neque resistentes neque cedentes tanto collis ascensu lacessendos judicabat.* — 18. *ex loco* Sex Δ. — 19. *non* omitt. Goll. — *Itaque* Ort.; omitt. And., Ox.

cum palude impedita a castris castra dividi videret (quæ transeundi difficultas celeritatem insequendi tardare posset), atque id jugum, quod trans paludem pæne ad hostium castra pertineret, mediocri valle a castris eorum intercisum, animum adverteret, pontibus palude constrata, legiones traducit, celeriterque in summam planitiem jugi pervenit, quæ declivi fastigio duobus ab lateribus muniebatur. Ibi legionibus instructis, ad ultimum jugum pervenit, aciemque eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos conjici possent.

XV. Barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem conarentur, paulatim copias distributas dimittere non possent, ne dispersi perturbarentur in acie permanserunt. Quorum pertinacia cognita, Cæsar viginti cohortibus instructis, castrisque eo loco metatis, muniri jubet castra. Absolutis operibus, pro vallo legiones instructas collocat, equites frenatis equis in statione disponit. Bellovaci, cum Romanos ad insequendum paratos viderent, neque pernoctare aut diutius permanere sine periculo eodem

1. *cum* om. BMTUH. — *palus* Ort. et primæ edd. — *a* om. And., Ox. — *castra castrisque* TUH. — *dum divideret* PM: *dum videret* B; *divideret* RVL., Scal., Cuj., Egm., Gottorp. et alii recentes ap. Frig.; *dimitterent, dum divideret* TUH; *dividere* Aldus. Ex quibus Nipperdeius veram scripturam effecit: *dividi videret*. — *hæc* (pro *quæ*) And., Ox., om. TU. — 2. *tardari* TUL. — 3. *adque* P. — *ad jugum* BM. Egm., And. — 4-5. *animadverteret* TUH et primæ edd. — 7. *Ubi* BM et Sex Δ.

XV. — 12-13. *paulatimque copias distr. dim. non auderent* Sex Δ; *ac si ipsi paulatim* Palat. — 13-14. *turbarentur* TULH. — 14. *pertinantia* P. — 15. *e loco* B. — 16. *munire* BM, Ox. Verum TL., Cuj., Scal., Petav.: *metatis, Menapios munire j.*, quos inter Germanos a Cæsare traductos (c. 13) fuisse statuebant hi critici. — *Ac solutis* IV et multi Δ, duo *Ac solitis*, Sex Δ *Absolutis*, UH *Absolutos*. — *legionis* A. — 17. *stationibus* Sex Δ. — 19. *remanere* TL. — *sine cibariis* And., Ox. et margo L.

loco possent, tale consilium sui recipiendi ceperunt. Fasces, ut consueverant, per manus stramentorum ac virgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se traditos, ante aciem collocarunt, extremoque tempore diei, signo pronuntiato, uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente a conspectu texit Romanorum. Quod ubi accidit, barbari vehementissimo cursu refugerunt.

XVI. Cæsar, etsi discessum hostium animadvertere non poterat incendiis oppositis, tamen, id consilium cum fugæ causa initum suspicaretur, legiones promovet, turmas mittit ad insequendum; ipse veritus insidias, ne forte in eodem loco subsistere hostis atque elicere nostros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare fumum et flammam densissimam timerent ac, si qui cupidius intraverant, vix suorum ipsi priores partes animadverterent equorum, insidias veriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellovacis dederunt. Ita fuga, timoris simul calliditatisque plena, sine ullo detrimento millia non amplius decem progressi

1. *receperunt* B; *inierunt* corrector U, And., Ox., Bong. 2. — 2. *ut consueverant* (*consuerunt* Dorv. et primæ edd.; *constituerant* Colb.). *Namque in acie sedere Gallos consuesse superioribus commentariis Cæsaris declaratum est. Per manus* AV et Δ præter Sex, qui sic : *ubi consederant. Nam* (vel *Namque*) *in acie sedere Gallos consuesse* (om. L) *superioribus commentariis declaratum est. Per manus.* Ineptum et fallax scholium olim adscriptum varietati *consederant* male intellectæ. Monuerunt post Wassium Davisius et Nipperdeius p. 116. — 4. *collocaverunt* Sex Δ. — 6. *extulit* (pro *texit*) scriptum a correctore L et in Oxon.

XVI. — 8. *animum adv.* U, And., Ox. — 10. *inita* PRV, Egm., Bong. 2; *intū* B, *initum* M et plurimi Δ. — 10-11. *promovit et ad inseq.* A (sine *et* BM) V et Δ præter Sex, qui *promoveret, turmas mittit ad.* — 13. *intrare summum jugum* A et Δ præter Sex, qui *fumum*, quod ubi per librarios in *summum* abierat, *jugum* pro correctione vel explicatione accessit. *Densissimum* intellige de utroque. — 15. *advorterent* And., Ox. et « quinque mss. » ap. Fabric.; *animum adv.* U.

hostes loco munitissimo castra posuerunt. Inde, cum sæpe in insidiis equites peditesque disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant.

XVII. Quod cum crebrius accideret, ex captivo quodam comperit Cæsar Correum, Bellovacorum ducem, fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesque ex omni numero mille, quos in insidiis eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti ac pabuli, Romanos missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, legiones plures quam solebat educit, equitatumque, qua consuetudine pabulatoribus mittere præsidio consuerat, præmittit. Huic interponit auxilia levis armaturæ: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat.

XVIII. Hostes in insidiis dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus mille, silvis undique aut impeditissimo flumine munitum, velut indagine hunc insidiis circumdederunt. Explorato hostium consilio nostri, ad prœliandum animo atque armis parati, cum subsequentibus legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locum devenerunt.

XVII. — 4. *cum* om. PRV, post *crebrius* habent « quinque » Δ ap. Oud. — *accidere* BM, Goll. — 5. *Corbeum* AV et meliores Δ; v. ad c. 6. — 5-6. *fortissimum* L. — 6. *milia expeditum* PRV, Egm. — *equitesque delegisse* TU — 7. *conlocarat* PRVL, Egm., Scal., Lov. et alii; *conlocaret* BMTU, Cuj., And., Ox. — 8. *pabulatum missuros* Sex Δ. — 9 *consilio Cæsar* Sex Δ. — *soleret* TU, Ox. — 11. *præsidia* BM. — *præmisit* T solus.

XVIII. — 14. *Hostes* (*in* T) *insidiis positi* TU, And., Ox. — 15. *gerundam* V. — 16. *impetissimo* B, inter versus satis recenti m. *impetuosissimo*, ut Gott. et Voss. 3. Sex Δ: *silvis undique impeditissimis aut altissimo flumine* (*fl. alt.* quattuor) *munitum*. — 18. *Nostri explor. h. cons. ad* Sex Δ.

Quorum adventu cum sibi Correus oblatam occasionem rei gerendæ existimaret, primum cum paucis se ostendit atque in proximas turmas impetum fecit. Nostri constanter incursum sustinent insidiatorum, neque plures in unum locum conveniunt, quod plerumque equestribus prœliis cum propter aliquem timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

XIX. Cum dispositis turmis in vicem rari prœliarentur, neque ab lateribus circumveniri suos paterentur, erumpunt ceteri Correo prœliante ex silvis. Fit magna contentione diversum prœlium. Quod cum diutius pari Marte iniretur, paulatim ex silvis instructa multitudo procedit peditum, quæ nostros coegit cedere equites. Quibus celeriter subveniunt levis armaturæ pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque nostrorum interpositi constanter prœliantur. Pugnatur aliquamdiu pari contentione; deinde, ut ratio postulabat prœlii, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. Accedunt propius interim legiones, crebrique eodem tempore et nostris et hostibus nuntii afferuntur, imperatorem instructis copiis adesse. Qua re cognita, præsidio cohortium confisi nostri acerrime prœliantur, ne, si tardius rem gessissent, victoriæ gloriam communicasse cum legionibus videren-

1. *aditu* Sex Δ. — 2. *primus* PRV et Δ præter BM et Sex Δ, qui *primum*. — 3. *constanter impetum* Sex Δ. — 6. *timorem* om. TL, Scal. — *cum* iidem.

XIX. — 9. *circumvenire* TUL. — 9-10. *ceteri celeriter* H, sine *ceteri* And., Ox. — 11. *inirentur* PRV, Egm., Gott. — 12. *in silv.* BM, Gott. — 13. *cogit* TUH. — 14. *missos esse* TLH. — 15. *interpositis* AV et «plerique» Oud.; *interpositi* TUH. — 16. *conditione* primæ edd. — 19. *proprius* PRV. — *crebrisque* Sex Δ. — 20. *et* (prius) om. TU, And. — *nuntia deferuntur* Sex Δ.

tur. Hostes concidunt animis, atque itineribus diversis fugam quærunt. Nequicquam : nam quibus difficultatibus locorum Romanos claudere voluerant, iis ipsi tenebantur. Victi tamen perculsique, majore parte amissa, consternati profugiunt, partim silvis petitis, partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur, cum interim nulla calamitate victus Correus excedere prœlio silvasque petere, aut, invitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin fortissime prœliando compluresque vulnerando cogeret elatos iracundia victores in se tela conjicere.

XX. Tali modo re gesta, recentibus prœlii vestigiis ingressus Cæsar, cum victos tanta calamitate existimaret hostes, nuntio accepto, locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea cæde abesse plus minus VIII millibus dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum videbat, tamen exercitu traducto progreditur. At Bellovaci reliquæque civitates, repente ex fuga paucis, atque his vulneratis, receptis, qui silvarum beneficio casum evitaverant, omnibus adversis, cognita calamitate, interfecto Correo, amisso equitatu et fortissimis peditibus, cum adventare Romanos existimarent, concilio repente cantu tuba-

1. *in itin.* AV et Δ præter Sex. qui sine *in.* — 3. *iis* om. TUH. And. — 4. *propulsique* Carrar. — *quo fors tulerat*, *consternati* Sex Δ. — *confugiunt* Ald., et fort. And., Ox. — 5. *qui tandem* Madvigius. — *a* om. Gott. et Sex Δ. — 9. *elatos* om. Sex Δ. — 10. *coicere* PV. Egm. Drosius : *Ibi Correus vel fugam vel deditionem detrectans, Romanos, ut vicus caperetur instantes, occidendo ut occideretur coegit.*

XX. — 14. *VIIII* H; *novem* vett. edd. aliquot, quæ et *passuum*, quod ignorant codd. Improbabiliter autem Frigellius vocem *passuum* corruptione in *plus minus* abiisse putat, nam compendio utrumque scribi solere. — 18. *cognita calamitate*, *omnibus adversis*, transpositis vocibus scribendum videtur cum Hotomanno, nisi potius supervacanea in hac expositione verba *omnibus adversis* ex argumento margini allito in seriem translata sunt.

rum convocato, conclamant, «legati obsidesque ad Cæsarem mittantur.»

XXI. Hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos confugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e vestigio mittunt ad Cæsarem legatos, petuntque «ut ea pœna sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia atque humanitate numquam profecto esset illaturus. Afflictas opes equestri prœlio Bellovacorum esse; delectorum peditum multa millia interisse; vix refugisse nuntios cædis; tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellovacos eo prœlio commodum esse consecutos, quod Correus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus; numquam enim senatum tantum in civitate, illo vivo, quantum imperitam plebem potuisse.»

XXII. Hæc orantibus legatis commemorat Cæsar «eodem tempore superiore anno Bellovacos ceterasque Galliæ civitates suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos; scire atque intelligere se, causam peccati facillime mortuis delegari; neminem vero tantum pollere, ut, invitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis bellum concitare et gerere posset; sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent.»

2. *mittuntur* PRVL., Egm., Gott., Lov. et tres alii ap. Oud.

XXI. — 4. *profugit* Sex Δ, quorum T pr. UH *perfugit*. — 4-5. *a quibus erat ad bellum aux. mutuatus* Sex Δ. — 8. *Adfectas* Sex Δ. — 10. *magnum tamen* TUL. — 11. *esse* om. iidem. — 12. *conciliator* Sex Δ; *concitor* conj. Oudend. — 14. *quantâ* R, Gottorp.

XXII. — 19. *deductos* L.

XXIII. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum civitatium legati, quæ Bellovacorum speculabantur eventum. Obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio, quem timor prohibebat cujusquam fidei suam committere salutem. Nam superiore anno T. Labienus, Cæsare in Gallia Citeriore jus dicente, cum Commium comperisset sollicitare civitates et conjurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem ejus sine ulla perfidia judicavit comprimi posse. Quem quia non arbitrabatur vocatum in castra venturum, ne tentando cautiorem faceret, Gaium Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquii curaret interficiendum. Ad eam rem delectos idoneos ei tradit centuriones. Cum in colloquium ventum esset et, ut convenerat, manum Commii Volusenus arripuisset, centurio vel insueta re permotus, vel celeriter a familiaribus prohibitus Commii, conficere hominem non potuit; graviter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum utrimque gladii destricti essent, non tam pugnandi quam diffugiendi fuit utrorumque consilium : nostrorum, quod mortifero vulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidiis cognitis, plura quam videbant extimescebant. Quo facto, statuisse Commius dicebatur numquam in conspectum cujusquam Romani venire.

XXIII. — 2. *civitatum* pars Δ. — 3. *qui* BMV, Egm., Goll. — *eventus* TUL, Ox. — 6. *T.* om. TU. — 10. *temptando* codd. — *C.* pars Δ. — 12. *idoneos ei* om. Sex Δ. — *tradidit* TU et pauci alii. — 13. *et* om. UH. — 14. *et cent.* Sex Δ. — 14-15. *velut insueta* codd. omnes, quod correxit Lipsius. — 15-16. *permotus vellet Commium conficere celeriter* (vel *celeriter C. conficere*) *a familiaribus* (*Commii* add. L) *prohibitus non potuit* Sex Δ, nisi quod *conficere hominem* servat L. et Scal. *interficere* præbet pro *conf.*, idemque est in Egm., qui cetera ut Δ. — 17. *gladio vulneravit* Sex Δ; *gladio percussit* (sine *caput*) Lov., Palat. et alii quidam Δ ex antiquioribus. — *districti* pars Δ. — 21. *extimiscebant* PRV.

XXIV. Bellicosissimis gentibus devictis, Cæsar cum videret nullam jam esse civitatem quæ bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex agris diffugere ad præsens imperium evitandum, plures in partes exercitum dimittere constituit. M. Antonium quæstorem cum legione duodecima sibi conjungit; G. Fabium legatum cum cohortibus xxv mittit in diversissimam partem Galliæ, quod ibi quasdam civitates in armis esse audiebat, neque G. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus erat, satis firmas duas legiones habere existimabat. Titum Labienum ad se evocat, legionem autem xv, quæ cum eo fuerat in hibernis, in Togatam Galliam mittit ad colonias civium Romanorum tuendas, ne quod simile incommodum accideret decursione barbarorum, ac superiore æstate Tergestinis acciderat, qui repentino latrocinio atque impetu illorum erant oppressi. Ipse ad vastandos depopulandosque fines Ambiorigis proficiscitur; quem perterritum ac fugientem cum redigi posse in suam potestatem

XXIV. — 2. *jam om.* TFLH. Petav. — *bellum id pararet* PRV et pars Δ, unde Davisius *adpararet*, quod Hirtius scripserit. BM et Sex Δ *bellum pararet.* — *quod* RV et multi Δ, sed Sex *quo* cum PBM. — 3. *et nonn.* TU. — *defugere* BMUH. Petav. — 4. *periculum* (pro *imperium*) Bong. 3. — *devitandum* Petav. — 5. *dimitteret* PRV. — *M. om.* BM. — 6. *C.* pars Δ, et l. 8. — *xv* Petav.; *xxvi* Bong. 3. — 7. *Galliæ partem* TUL. Ox. — 9. *præerat* Sex Δ, sine *in* TFH. Scal. — 10. *vocat* UL. Lov.; in R *vox* in rasura. — 10-11. *legionemque xii* Sex Δ. — 11. *duodecimam* AV, *xii* fere Δ. Sed conf. c. 54 et disputationem Nipperdeii p. 118 seqq., qui *xv* scribendum ostendit. Unde fortasse *que* ortum, ceterum *u* et *v* in vetustis codd. cernuntur simillima. Gœlerus, p. 20, *in* corrigendam esse disputat. — *erat* M, *erant* B expuncto *n.* — 13. *decusione* M, *discursione* Reg. Lond., Voss. 2; *de incursione* M correctus eadem, ut videtur, manu, L, Cuj., Scal., Lov., Gott. et primæ edd. — 14. *superiora* B pr. — *accidisset* TF. — *quod rep.* Egm.; *qui a rep.* R a sec., Gott. et primæ edd. — 15. *impetu incolæ* (sive *incōle*) *illorum* PV et antiquiores Δ, recentiores cum primis edd. *impetu in colle eorum.* Frigellius scripsit *impetu Illyriorum*, sed res aliunde prorsus ignota. Sex Δ *impetu eorum.* — 16. *oppugnandosque* Sex Δ. — 16-17. *preterritum* B.

desperasset, proximum suæ dignitatis esse ducebat, adeo fines ejus vastare civibus, ædificiis, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna reliquos fecisset, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in civitatem.

XXV. Cum in omnes partes finium Ambiorigis aut legiones aut auxilia dimisisset, atque omnia cædibus, incendiis, rapinis vastasset, magno numero hominum interfecto aut capto, Labienum cum duabus legionibus in Treveros mittit, quorum civitas, propter Germaniæ vicinitatem quotidianis exercita bellis, cultu et feritate non multum a Germanis differebat, neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat.

XXVI. Interim Gaius Caninius legatus, cum magnam multitudinem convenisse hostium in fines Pictonum litteris nuntiisque Duratii cognosceret (qui perpetuo in amicitia manserat Romanorum, cum pars quædam civitatis ejus defecisset), ad oppidum Lemonum contendit. Quo cum adventaret atque ex captivis certius cognosceret multis hominum millibus a Dumnaco, duce Andium, Duratium clausum Lemoni oppugnari.

1. *dignitati* Petav., And., Ox.

XXV. — 5. *partes fines* PRV et sic vel *p. finis* multi Δ; *partes finium* BM et Sex Δ, præter And. et Ox., qui *fines partium*. — *aut* om. TU. — 6. *atque* om. TULH. — 9-10. *bellis exercitata* Sex Δ.

XXVI. — 12. *C.* pars Δ. — *Caninius Rebilus* L, Scal.; *Reb.* sine *Can.* TU. — 13. *Pectonum* PRV. — 14. *Durati* AV, Egm., Gott. et alii; *Duraci* aliquot recentes. — 14-15. *Romanorum permanserat* Sex Δ. — 16. *Lemounu* A et Δ præter paucos recentiores, qui *Limonum*, Petav. *Lemo unum*. Sed paulo post *Limonem* PR (hic expuncto *m*) MV. *Limone* antiquiores Δ aut *Lemone*, ut B; alii *Lemonem*, Egm. *Libonæ*. Pauci ap. Oud. *Limoricum*. TLH *Lemonum*, quod in fine capitis habent Sex Δ cum V et Egm.; ibidem *Limonem* A, sic vel *Lemonem* antiquiores Δ; *Lemones* And. Formam *Lemonum* cum Glückio servamus. — 17-18. *Dunaco* PRV hic, sed in sequentibus A consentiunt in *Dumnacus*; TU et haud dubie alii Δ *Donacus*. Ex uno *Deunacus* affertur. — 18. *Lemoni*, v. ad l. 16.

neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra posuit loco munito. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognosset, copiis omnibus ad legiones conversis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset et magno suorum detrimento nullam partem munitionum convellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemonum redit.

XXVII. Eodem tempore Gaius Fabius legatus complures civitates in fidem recipit, obsidibus firmat, litterisque Gaii Caninii Rebili fit certior, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duratio ferendum. At Dumnacus, adventu Fabii cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset et [Romanum] externum sustinere hostem et respicere ac timere oppidanos, repente ex eo loco cum copiis recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumine Ligeri, quod erat ponte propter magnitudinem transeundum, copias traduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum venerat hostibus, neque se Caninio conjunxerat, tamen doctus ab iis qui locorum noverant naturam, potissimum credidit hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. Ita-

3. *cognovisset* pars Δ. *cognoscet* H. *cognosceret* Gott. et duo alii ap. Oud. — 4. *Cum plures* BM. — 4-5. *oppugnationem* TUH, Scal. — 7. *Lemonum* Sex Δ. V; vide supra.

XXVII. — 8. *Eo temp.* PRVH et «quinque» Δ ap. Oud. — *C.* pars Δ. — 9-10. *litterisque Caninii fit* TUH. — 10. *gererentur* And., Ox., Gott. — 10-11. *His reb.* Sex Δ. — 11. *ad auxilii* B. — *Durati* AVLH, Bong. 2, Scal., Petav. — 13. *et Rom. et externum* AV et plurimi Δ, sine altero *et* And., Ox., Pal.; *et Rom. hostem et ext. sust.* TULH; *et exercitum* Bong. 3 et ed pr. *Romanum* de glossa esse videri recte observat Frigell. — 15. *furore* (pro *fore*) RV. — *arbitrabatur* L. Lov., Gott. — 15-16. *flumen Ligerim* Sex Δ. — 17. *transduxisset* pars Δ. — 18. *hostium venerat* Sex Δ, *omnium hostium* T. — *se cum C.* Sex Δ. — 19. *his* T. — 20. *territos* TULH. — *non eum A* et Δ præter Sex, qui *eum* (sine *n*). — *petebat* LHU, Petav., Ox.

que cum copiis ad eundem pontem contendit, equitatumque tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defetigatione equorum in eadem se reciperet castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, invaduntque Dumnaci agmen, et fugientes perterritosque sub sarcinis in itinere aggressi, magna præda, multis interfectis, potiuntur. Ita re bene gesta se recipiunt in castra.

XXVIII. Insequenti nocte Fabius equites præmittit sic paratos, ut confligerent atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. Cujus præceptis ut res gereretur, Quintus Atius Varus, præfectus equitum, singularis et animi et prudentiæ vir, suos hortatur, agmenque hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, parte equitum prœlium committit. Confligit audacius equitatus hostium, succedentibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. Fit prœlium acri certamine: namque nostri, contemptis pridie superatis hostibus, cum subsequi legiones meminissent, et pudore cedendi, et cupiditate per se conficiendi prœlii, fortissime contra pedites prœliantur: hostesque, nihil amplius copiarum accessurum credeu-

1. *equitatuique* Nipperdeius. — 2. *præcedere* TU. — 3. *defat.* plerique Δ. alterum AV. Egm. — 4. *Consecuntur* PRV. — *uti eis erat* V. — 6. *itinere* A et Δ præter M et Sex Δ, qui *in it.*

XXVIII. — 8. *Insequente* AV. Gott. — 9. *omne* om. TU. Ox. — 10. *Q.* pars Δ. — 11. *Titatius* AV et multi Δ; *Citatius* Scal. et L.; *Tatius* Egm., Petav. Correxit Ursinus. — *Varrus* M a sec.; *Durus* L. — 13. *parum idon.* B. — *partim eq.* codd. omnes; *parte* Nipperdeius. — *prælio* Petav. — 14. *Consistit* And., Ox., quod necessarium esse existimat Gœlerus, et paulo post corrigit *qui* ... FERANT *auxilium.* In Petav. *Constitit.* — 15. *subsistentibus* A et Δ præter Sex, qui *subsistentes.* — 17. *superatisque* codd. omnes. Correxit Ciacconius. Unus Petav. *nostri pridie superatis hostibus cum sequi leg.* — 20 et 1 p. 311. *credentes* B omittit in fine folii.

tes, ut pridie cognoverant, delendi equitatus nostri nacti occasionem videbantur.

XXIX. Cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus invicem præsidio, cum repente confertæ legiones in conspectum hostium veniunt. Quibus visis perculsæ barbarorum turmæ ac perterritæ acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore discursuque passim fugæ se mandant. At nostri equites, qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitia victoriæ elati, magno undique clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum vires ad persequendum dextræque ad cædendum valent, tantum eo prælio interficiunt. Itaque amplius millibus duodecim aut armatorum, aut eorum qui eo timore arma projecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum.

XXX. Qua ex fuga cum constaret Drappetem Senonem (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undique perditis hominibus, servis ad libertatem vocatis, exulibus omnium civitatum ascitis, receptis latronibus, impedimenta et commeatus Ro-

1. *cognoverunt* P.

XXIX. — 5. *tum rep.* Sex Δ. — 6. *venerunt* TL, Scal. — *ac* om. Sex Δ. — 7. *perterrita* iidem. — 8. *magno* om. Sex Δ præter L et, ut videtur, And. — 13. *proficiunt* Petav. — *milia* And.; *milibus passuum duodecim* AV et «novem» Δ ap. Oud.; sine *passuum* Sex Δ. — *aut* om. TUL, Ox. — 14. *eo tempore* AV et Δ præter Sex, qui *timore* (sine *eo*).

XXX. — 16. *Drappetem* A, non *Drappeten*, quod falso refert Oud. *Drappes* (*-etis*) etiam Δ præter Sex, qui eadem constantia *Draptes*, sicut Orosii veteres libri, minus antiqui aliquot *Adraptes*. — 18. *ex omnibus omnium* L, Petav., et alio ordine And., Ox. — *civitatium* TU, And. — 19. *ascitis* sive *adscitis* om. PRV et plurimi Δ; habent BM et Sex Δ. — *latrociniis* PRV et plurimi Δ; *latronibus* BM et Sex Δ, quod, perdito *ascitis*, propter verbum *interceperat* mutatum fuisse videtur. — *comitatus* TUH, Cuj., L inter versus.

manorum interceperat), non amplius hominum millibus ex fuga quinque collectis, Provinciam petere, unaque consilium cum eo Lucterium Cadurcum cepisse (quem superiore commentario, prima defectione Galliæ, facere in Provinciam voluisse impetum cognitum est), Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit, ne detrimento aut timore Provinciæ magna infamia perditorum hominum latrociniis caperetur.

XXXI. Gaius Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes ceterasque proficiscitur civitates, quarum eo prœlio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accisas sciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate summissiores essent futuræ, dato vero spatio ac tempore, eodem instigante Dumnaco, possent concitari. Qua in re summa felicitas celeritasque in recipiendis civitatibus Fabium consequitur. Nam Carnutes, qui sæpe vexati numquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus, veniunt in deditionem; ceteræque civitates, positæ in ultimis Galliæ finibus, Oceano conjunctæ, quæ Armoricæ appellantur, auctoritate adductæ Carnutum, adventu Fabii legionumque imperata sine mora faciunt. Dumnacus, suis finibus expulsus, errans latitansque solus extremas Galliæ regiones petere est coactus.

XXXII. At Drappes unaque Lucterius, cum legiones Cani-

1-2. *duobus milibus ex fuga collectis* BM et Sex Δ præter L, sed BM etiam *quinque* habent post *fuga*. Iterum fluctuatum est inter *n* et *v*. Oudendorpius *quinque* mutat in *undique*. — 3. *Luct.*, v. ad VII, 5. — 4. *fare* B pr. — 5. *C. Antonius leg.* U, And., Pet. — 6. *ne de detr.* And., Ox. — 7. *proditorum* L.

XXXI. — 9. *C.* pars Δ. — 11. *occisas* Egm., Lov., Bong. 2; *accitas* TUH; *ascitas* L; *auctas* Pet. — 13. *instante* Sex Δ — 18. *Oceanoque* TUH, Ox.

niumque adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent Provinciæ fines intrare posse, nec jam libere vagandi latrociniorumque faciendorum facultatem haberent, in finibus consistunt Cadurcorum. Ibi cum Lucterius apud suos cives quondam integris rebus multum potuisset, semperque auctor novorum consiliorum magnam apud barbaros auctoritatem haberet, oppidum Uxellodunum, quod in clientela fuerat ejus, egregie natura loci munitum, occupat suis et Drappetis copiis, oppidanosque sibi conjungit.

XXXIII. Quo cum confestim Gaius Caninius venisset, animadverteretque omnes oppidi partes præruptissimis saxis esse munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum videret, quæ si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possent, tripertito cohortibus divisis, trina celsissimo loco castra fecit, a quibus paulatim, quantum copiæ patiebantur, vallum in oppidi circuitum ducere instituit.

XXXII. — 1. *a se recessisse* (pro *adesse*) Petav. — 3. *tam* PV, Egm., Goll., Bong. 3. — *liberam* Sex Δ. — *latrocinandique facultatem* TUH, Petav. — 4. *constituunt* PRV, Egm. et alii Δ, *se constituunt* recentes; *in fin. consistunt* BM, Goll.; *consistunt in agris* Sex Δ, quorum duo tamen *finibus*. — *Cadusc.* R. — 6. *esset* Sex Δ addunt ante vel post *consiliorum*; Ox., Petav., Gott. om. *novorum*. — 7. *oppidum auxilio dunum A*, Egm. (hic etiam c. 40) et Sex Δ (*demum* refert Oud., erroris in parte horum convictus, ut de ceteris nulla sit fides); erasa in V quæ *dunum* præcedunt, a sec. *Veludunum*; correctores U *Uxelodunum*, P *Uxelludunum*, R *Uxellodunum*, ut primæ edd. Capite 40 *A* V variant in *Uxelludounm*, *Uxellodunum*; M bis *Uexellodunum*. Nonnulli Δ *Uxelod.*, *Uselod.* vel *-lud.* TU *Velodunum*, Jadr. *Vexolloduuum*. Orosii libri *Veludunum* (Parisinus *Vel. udunum*, litera erasa), *Velotunum* (sic Portensis), *Velludonum*, *Velutudunum*. — 9. *suis* om. TU.

XXXIII. — 10. *cum festim* P. — *C.* pars Δ. — 10-11. *animum adv.* Sex Δ præter L. — 12. *quod A* V et Δ præter Sex, qui *quo*. — 15. *tripart.* pars Δ. — 16. *excelsissimo* Sex Δ, quorum tres *excellentissimo*. — *facit* TH, Ox., Petav.

XXXIV. Quod cum animadverterent oppidani, miserrimaque Alesiæ memoria solliciti similem casum obsessionis vererentur, maximeque ex omnibus Lucterius, qui fortunæ illius periculum fecerat, moneret frumenti rationem esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relicta copiarum, ipsi cum expeditis ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte, duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drappes et Lucterius educunt. Hi, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria sublevare eos cupiebant, partim prohibere, quominus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant; nonnumquam autem expeditionibus nocturnis castella nostrorum adoriuntur. Quam ob causam Gaius Caninius toto oppido munitiones circumdare moratur, ne aut opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis infirma disponat præsidia.

XXXV. Magna copia frumenti comparata, considunt Drappes et Lucterius non longius ab oppido decem millibus, unde paulatim frumentum in oppidum supportarent. Ipsi inter se provincias partiuntur : Drappes castris præsidio cum parte copiarum restitit; Lucterius agmen jumentorum ad oppidum ducit. Dispositis ibi præsidiis, hora noctis circiter decima, silvestribus angustisque itineribus frumentum importare in

XXXIV. — 1. *animum adv.* TU. And. — 2. *causam* B; *causum* V pr. — *obsidionis* TL. — 3. *qui fortitudine* R; *fortissime* Gott. — 5. *ibi* om. TL.; *hic* Petav. — 8. *Ii* pars Δ. Ald. — 10. *eos* om. V. — 14. *conatur* Sex Δ. « i. e. *contatur*, cunctatur. » Oud. — 15. *posset* AV et Δ præter Sex. qui *possit.* — *in* om. Sex Δ. quorum tres *pluribus.*

XXXV. — 17. *considet* PRV et «decem» Δ ap. Oud.; *consedit* Bong. 2; *consident* primæ edd.; *considunt* BM et Sex Δ. — 20. *patiuntur* PV. — 21. *in opp.* Sex Δ.

oppidum instituit. Quorum strepitum vigiles castrorum cum sensissent, exploratoresque missi, quæ gererentur, renuntiassent, Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. Hi, repentino malo perterriti, diffugiunt ad sua præsidia. Quæ nostri ut viderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero vivum capi patiuntur. Profugit inde cum paucis Lucterius, nec se recipit in castra.

XXXVI. Re bene gesta, Caninius ex captivis comperit partem copiarum cum Drappete esse in castris a millibus longe non amplius XII. Qua re ex compluribus cognita cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse arbitrabatur neminem ex cæde refugisse in castra, qui de accepta calamitate nuntium Drappeti perferret. Sed in experiundo cum periculum nullum videret, equitatum omnem Germanosque pedites, summæ velocitatis homines, ad castra hostium præmittit; ipse legionem unam in trina castra distribuit, alteram secum expeditam ducit. Cum propius hostes accessisset, ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit, castra eorum, ut barbarorum fere consuetudo est, relictis locis superioribus, ad ripas esse fluminis

2. *agerentur* Δ non nominati ap. Oud. — 3. *cohortibus* (sine *cum*) Sex Δ. — 4. *facit* Sex Δ. — 4-5. *In repentino* PRV; *Hi repent.* BM; *Hii* vel *Ii repent.* Δ. — 6. *videre* TUL., Ox., Petav. — 7. *Effugit* Sex Δ.

XXXVI. — 10-11. *longe non amplius XII* AV et Δ præter Sex, qui omittunt *longe*, et quattuor ap. Davis. et Clark. cum Buslid., qui *non longe amplius*. — 11. *re* om PRV et «tres» Δ ap. Oud. — 12. *perterreri reliquos facile et opprimi* Sex Δ. — 13. *nemines* B. — 14. *fugisse* V; *refugere* TL, Scal. — 15. *experiendo* V pr., Egm., Goll. — 16-17. *summæ felicitatis* BM. — 18. *intra castra* AV et Δ præter Sex, qui *in trina c.* — 19. *propius hostis* AV, Egm. — 20. *fert consuetudo, rel.* And., Ox., Petav. et margo U. — 21. *fluminis esse* Sex Δ, quorum L *dimissa*.

demissa; at Germanos equitesque imprudentibus omnibus de improviso advolasse, prœliumque commisisse. Qua re cognita, legionem armatam instructamque adducit. Ita, repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. Quod ubi accidit, Germani equitesque, signis legionis visis, vehementissime prœliantur. Confestim cohortes undique impetum faciunt, omnibusque aut interfectis aut captis, magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prœlio Drappes.

XXXVII. Caninius, felicissime re gesta, sine ullo pæne militis vulnere, ad obsidendos oppidanos revertitur, externoque hoste deleto, cujus timore antea dividere præsidia et munitione oppidanos circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. Venit eodem cum suis copiis postero die Gaius Fabius, partemque oppidi sumit ad obsidendum.

XXXVIII. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus xv in Bellovacis relinquit, ne qua rursus novorum consiliorum capiendorum Belgis facultas daretur; ipse reliquas civitates adit, obsides plures imperat, timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes venisset, quorum in civitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli

1. *Germanos equites* BMTLUH. — *hominibus* TUH, Scal. — 2. *prælium* R. — 5. *Germani equites* BM et Sex Δ. — 5-6. *vehementius* Petav. — 7. *multisque interfectis* idem. — 8. *Capitur*. Orosius *cum paucissimis fugisse* scribit, nimirum non effugisse.

XXXVII. — 11. *antea* omittunt Sex Δ, quorum Petav., And., Ox., Cujac. *augere* habent (pro *dividere*.). Ciaccon. *tum div.*, Voss. 2 *annua div.* — 14. *C.* pars Δ.

XXXVIII. — 16. *XII* BM, Bong. 2; *XVI* TU, Andin.; *XIII* Petav. — *in Belgis relinquit* PRV et plurimi Δ, sed *reliquit* V, Egm. et Gott. sec. Fabricium. *in Bellovacis* (*Belloacis* B pr.) vel *Bellovagis reliquit* BM et Sex Δ. — *ne cui* Ox., Pet. — 16-17. *consiliorum ad capiendum bellum fac.* Sex Δ. — 19. *quorum consilio in* TUH, Cuj., Pet.

esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animadvertebat, quo celerius civitatem timore liberaret, principem sceleris illius et concitatorem belli, Gutruatum, ad supplicium depoposcit. Qui etsi ne civibus quidem suis se committebat, tamen celeriter, omnium curaquæsitus, in castra perducitur. Cogitur in ejus supplicium Cæsar contra suam naturam, concursu maximo militum, qui ei omnia pericula et detrimenta belli [a Gutruato] accepta referebant, adeo ut verberibus exanimatum corpus securi feriretur.

XXXIX. Ibi crebris litteris Caninii fit certior, quæ de Drappete et Lucterio gesta essent, quoque in consilio permanerent oppidani. Quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen pertinaciam magna pœna esse afficiendam judicabat, ne universa Gallia non sibi vires defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret, neve hoc exemplo ceteræ civitates, locorum opportunitate fretæ, se vindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum sciret reliquam esse unam æstatem suæ provinciæ; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum vererentur. Itaque Q. Calenum legatum cum legionibus

2. *animum adv.* And., Ox. — *metu* (pro *tim.*) Sex Δ. — 3. *Gutuatrum* hic *A* præter B, qui *Gutruatrum*, V. Egm., sed infra *A* V consensu *Gutruato*, ut multi Δ cum Sex, pauci *Guttr.* Nostro vero loco pauci, ut Cuj., *Gutruatum* (sic et primæ edd.), ceteri Δ aberrant in *Gutriatum*, *Gatriatum*, *Matruatum* vel *Maturatum*, *M. Gutirnatum* et alia. Verum esse nomen videtur ejus qui VII, 3, *Cotuatus* vocatur. — 7. *maximo militum conc.* TU et alii Δ, pauci *conc. mil. max.* — *ei* om. PRV et multi Δ, delerunt BM et Sex Δ, quorum H *et*. Quæ non recte intellecta glossæ *a Gutruato* occasionem dedisse jam Oudendorpius observavit. — 8. *accepto* PRV, ceteri recte. — 9. *fereretur* P.

XXXIX. — 11. *Luterio A*; v. ad VII, 5. — 13. *judicabit* RV, a sec. *-cavit.* — 14. *non ibi* PRV et «octo» Δ ap. Oud., qui *non defuisse vires sibi* ex suis, sed BM, Gott., Bong. 2 ut editum. Hinc incipit pars recentior codicis B (β). — 17. *esse* om. TUH. — 18. *potuissent* om. β. — 19. *G. Cal.* β; *Q. lenum* M. — *legionibus duabus* βM et Sex Δ.

reliquit, qui justis itineribus subsequeretur; ipse cum omni equitatu quam potest celerrime ad Caninium contendit.

XL. Cum contra exspectationem omnium Cæsar Uxellodunum venisset, oppidumque operibus clausum animadverteret, neque ab oppugnatione recedi videret ulla conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos ex perfugis cognosset, aqua prohibere hostem tentare cœpit. Flumen infimam vallem dividebat, quæ totum pæne montem cingebat, in quo positum erat prærnptum undique oppidum Uxellodunum. Hoc avertere loci natura prohibebat: in infimis enim sic radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis derivari posset. Erat autem oppidanis difficilis et præruptus eo descensus, ut, prohibentibus nostris, sine vulneribus ac periculo vitæ neque adire flumen neque arduo se recipere possent ascensu. Qua difficultate eorum cognita Cæsar, sagittariis funditoribusque dispositis, tormentis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua fluminis prohibebat oppidanos. Quorum omnis postea multitudo aquatorum unum in locum conveniebat sub ipsius oppidi murum,

1. *relinquit* Sex Δ præter T — *se subseq.* M et Sex Δ.

XL. — 3. *Cæsar cum* (postea omisso nomine) M (non β) et Sex Δ. — *Uxell.*, v. ad c. 32. *Auxiliodunum* corrector Egm. — 4. *animum adv.* Sex Δ. — 5. *neque oppugnatione posse recipi aut conditione ulla videret* Petav. — 6. *autem* om. R. — 7. *cognovisset* TU; *convenisset* β. — 8. *quod* corrigunt Vascosanus et Lipsius. — 9-10-11. *positum erat Velodunum. Flumen averti loci natura præruptum undique oppidum prohibebat. Sic enim imis* (*in imis* And.) *radicibus montis ferebatur* Sex Δ, nisi quod in And. et Ox. verba *præruptum undique oppidum* non esse transposita videntur. — 10. *Hoc flumen* Oud. de suo. — 12. *possit* UH, Ox. — 17. *aquā* M, et mox a sec. m. *oppidanis.* — 18-19. *aquatum* T et Oud., qui nihil de suis, sed *aquatorum* ex omnibus quarum scripturas refert codicibus nominatim allatum in exempl. Fabric.; *aquarum* β. — 19 et 1 p. 319. *conveniebat. Sub ipsum enim oppidi murum magnus* Sex Δ. Quibus verbis novum caput incipiebatur.

ubi magnus fons aquæ prorumpebat, ab ea parte, quæ fere pedum trecentorum intervallo fluminis circuitu vacabat.

XLI. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus videret, e regione ejus vineas agere adversus montem et aggerem instruere cœpit magno cum labore et continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt et eminus sine periculo prœliantur, multosque pertinaciter succedentes vulnerant; non deterrentur tamen milites nostri vineas proferre et labore atque operibus locorum vincere difficultates. Eodem tempore cuniculos tectos ab vineis agunt ad caput fontis, quod genus operis sine ullo periculo, sine suspectione hostium facere licebat. Exstruitur agger in altitudinem pedum LX; collocatur in eo turris decem tabulato-

2. *a flum.* TU, Petav., Scal. — *circumitu* Ox., β.

XLI. — 4. *videret*... M. duabus tribusve litt. erasis, quarum ultima *a* fuisse videtur, a sec. in *e* mutata; *e* om. PRV et «quinque» Δ ap. Oud. Recentes quidam Δ (Palat., Bong. 3, Leid. 2, Dorv., Reg. Lond.) *sine magno periculo e reg.*, pauciores (β) *non sine m. p.*; ac jam Egm. *videret quanto cum periculo id fieret*: nihil horum in *A* neque in Sex Δ. — 4-5. *contra montem* Sex Δ. — 5. *aggeres struere* Sex Δ. — 5-6. *cœpit cum magnu et continua dim.* Sex Δ. — 6. *vero* (pro *enim*) TLH, Scal. — 6-7. *decurrentes sine periculo prœliabantur* Sex Δ, quorum Cuj. et Scal. servant *eminus*. — 8-9. *vulnerabant, ut tamen milites nostri non terrerentur* (*deterr.* Scal., Cuj.) Sex Δ. — 9. *et labore* om. Sex Δ. — 10. *tectos cuniculos* Sex Δ. — *ad vineas* *A* et plerique Δ; *ad aggeres ac vineas* Ort., β et primæ edd.; *ad crates et vineas* Bong. 3. Davisius *a vineis*, quod necessarium est. — 11. *et caput* vel *capud* *A*V et plerique Δ; *et ad c.* Palat., Ort., Carr., Jadr.; *ad cap.* Bong. 3. — *et sine* Sex Δ. — 12. *susceptione* PRV, quod correxit Oud.; *suspicione* M et ceteri. — 13. *pedes sex* PRV; *pedum VI* M et plurimi Δ; *pedum IX* And., Ox., et *novem* Ald. Sed Orosius: *exstruitur agger et turris pedum* SEXAGINTA, *cujus vertex æquare* (*æquari* Par.) *ad fontis locum possit, ut vel ex æquo tela conjici queant, vel præcipitata desuper saxorum columina non timeri*. Cod. Petav., U a sec. m. et margo H *sexaginta*. Quod nunc legitur, et re ipsa redditur probabile; neque audiendus hic est Oudendorpius, qui aggeris tantam altitudinem vix credibilem esse judicabat, et *turrim* in eo pedum numero comprehendi ab Orosio censebat.

rum, non quidem quæ mœnibus æquaret (id enim nullis operibus effici poterat), sed quæ superare fontis fastigium posset. Ex ea cum tela tormentis jacerentur ad fontis aditum, nec sine periculo possent aquari oppidani, non tantum pecora atque jumenta, sed etiam magna hostium multitudo siti consumebatur.

XLII. Quo malo perterriti oppidani cupas sevo, pice, scandulis complent; eas ardentes in opera provolvunt, eodemque tempore acerrime prœliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. Magna repente in ipsis operibus flamma exstitit. Quæcumque enim per locum præcipitem missa erant, ea, vineis et aggere suppressa, comprehendebant id ipsum quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere prœlii locoque iniquo premebantur, tamen omnia fortissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur et excelso loco et in conspectu exercitus nostri, magnusque utrimque clamor oriebatur. Ita quam quisque po-

1. *adæquaret* Sex Δ. quorum Scal. et Ox. *adæquaretur*. — 2. *suparare* PRV; *superaret* (sine *posset*) Sex Δ. — 3. *aditus* Sex Δ. — 4. *adaquari* L. Cuj., Scal.; *adaquarentur* (sine *possent*) TUH And., Ox.; *aquarentur* Petav., Bong. 2. — 5. *etiam hominum* Sex Δ. Cujus speciosa, non vera commendatio est in his Orosii : *Oppidani autem, ubi exanimari siti non solum pecora sua, verum etiam infirmiores hominum ætates vident*. — *sibi* RV et sec. m. P (a pr. *sitib.*). Goll.; *ibi* «tres» Δ ap. Oud., cujus «quatuor» alii (β) omittunt.

XLII. — 7. *territi* TU. — *cupas* A; *cuppas* «plerique» Oud. — *sebo* Egm., TU. — 7-8. *scindulis* correctores R et M, codd. Orosii et octo fere Δ, partim recentes. — 8. *completas et ardentes* M et Sex Δ præter T. qui *implent eas*, et L, qui *implent et ard*. — *Eodem temp.* Sex Δ. — 9-10. *dimicatione et periculo Romani deterrerentur* (duo *det. R.*) Sex Δ. — 11. *existit* T, And., Ox. — 14. *prælio* PRV, Goll. et duo alii Δ ap. Oud. — *in ipso prem.* And., Ox. — 15. *paratissimo* iidem, marg. U et H. — 16. *et* om. quattuor Δ. — 17 et 1 p. 321. *Ita quisque poterat* PRV et «quinque» Δ ap. Oud.; *poterat* om. Egm.; *Ita quam quisque poterat* M et Sex Δ, quod verum puto, nam *insignis* est conspicuus, conspicuum quam maxime poterat locum in pugna occupans. Alii

terat maxime insignis, quo notior testatiorque virtus esset ejus, telis hostium flammæque se offerebat.

XLIII. Cæsar cum complures suos vulnerari videret, ex omnibus oppidi partibus cohortes montem ascendere et simulatione mœnium occupandorum clamorem undique jubet tollere. Quo facto perterriti oppidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, essent suspensi, revocant ab inpugnandis operibus armatos murisque disponunt. Ita nostri fine prœlii facto celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte amissa siti suorum, in sententia permanerent, ad postremum cuniculis venæ fontis intercisæ sunt atque aversæ. Quo facto repente perennis exaruit fons, tantamque attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum voluntate factum putarent. Itaque se necessitate coacti tradiderunt.

XLIV. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque vereretur ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum animadverte-

« multi » ap. Oud. *Ita ut quisque p.*; utrumque in uno Ursini : *Ita ut quum quisque p.* Critici corrigunt *quisque prout erat*, vel *ut erat*. — 1. *notiorque* R, sine test. — 2. *offerebant* Goll. et duo recentes.

XLIII. — 6. *territi* Sex Δ. — 7. *essent ignari* M (pr. m. *ignorari*), Petav., And., Ox., β, et margo FH; *ignari suspensi* Lov. et quidam rec. — 8. *fine*. Hic redit vetus membrana B. — 9. *restingunt* AV, Egm., Goll. — 10. *resist.* om. Petav. — 10-11. *et jam magna parte* unus Ursini; *etiam* om. T, Petav. — 11. *permanebant* PRMV et plurimi Δ; *permanerent* B a pr. m. et Sex Δ. — 12. *cuniculi uenti* (inter versus *in : inventi*) M, deinde *intercisi sunt atque aversi* a correctore. — 13. *repente fons perennis exhaustus tantam attulit* Sex Δ. — 15. *sententiā* (pro *vol.*) And., Petav.; *voluntatem* V, Egm. — 15-16. *se post coacti* in Sex Δ; *coancti* M pr.

XLIV. — 17. *Cæsar itaque* P a sec., V. — 19. *consilii sui* Sex Δ præter And.

ret, si tali ratione diversis in locis plures consilia inissent, exemplo supplicii deterrendos reliquos existimavit. Itaque omnibus, qui arma tulerant, manus præcidit, vitamque concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drappes, quem captum esse a Caninio docui, sive indignitate et dolore vinculorum, sive timore gravioris supplicii, paucis diebus cibo se abstinuit atque ita interiit. Eodem tempore Lucterius, quem profugisse ex prœlio scripsi, cum in potestatem venisset Epasnacti Arverni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus videbatur, cum sibi conscius esset quam inimicum deberet Cæsarem habere), hunc Epasnactus Arvernus, amicissimus populo Romano, sine dubitatione ulla vinctum ad Cæsarem deduxit.

XLV. Labienus interim in Treveris equestre prœlium facit secundum, compluribusque Treveris interfectis et Germanis, qui nullis adversus Romanos auxilia denegabant, principes eorum vivos redigit in suam potestatem; atque in iis Surum Eduum, qui et virtutis et generis summam nobilitatem habebat, solusque ex Æduis ad id tempus permanserat in armis.

XLVI. Ea re cognita, Cæsar cum in omnibus Galliæ parti-

1. *plures rebellare cœpissent* Sex Δ præter And. — 3. *vitam* Sex Δ. — 5. *et dolore* om. Sex Δ, quorum tres *indignatione*. — 8-9. *Epanacti* B. sed recte paulo post. TU utrobique *Epasnetus*. — 9. *mutatis* TL. — 10. *quo* B. Gotl. — 11-12. *haberet Cæsarem* T. Pet. — 13. *P. R.* A, quorum glossatores *populi*. TU *populo R.* — *vinctum* om. Lov. Petav.

XLV. — 16. *compluribus* B et pauci Δ. — *et Trev.* L; *etiam Tr.* TUH. qui *interfectis* ponunt post *Germanis*. — 17. *nulli* Sex Δ. — 18. *redegit* L, Cuj., Petav., Scal. — *Furum*, et *i* inter versus (*Furium*) M; *Curum* Leid. 2. — 19. *virtutem* PRV et multi Δ; *virtutis* BM et Sex Δ.

XLVI. — 21. *in* om. ML.

bus bene res geri videret, judicaretque superioribus æstivis Galliam devictam subactamque esse, Aquitaniam nunquam adisset, per Publium Crassum quadam ex parte devicisset, cum duabus legionibus in eam partem Galliæ est profectus, ut ibi extremum tempus consumeret æstivorum. Quam rem, sicut cetera, celeriter feliciterque confecit. Namque omnes Aquitaniæ civitates legatos ad Cæsarem miserunt obsidesque ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse equitum præsidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna deduxit; quattuor legiones in Belgio collocavit cum M. Antonio et G. Trebonio et P. Vatinio [et Q. Tullio] legatis; duas legiones in Æduos deduxit, quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat; duas in Turones ad fines Carnutum posuit, quæ omnem illam regionem conjunctam Oceano continerent; duas reliquas in Lemovicum finibus non longe ab Arvernis, ne qua pars Galliæ vacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in Provincia moratus, cum celeriter omnes conventus percucurrisset, publicas controversias cognosset, bene meritis præmia tribuisset (cognoscendi enim maximam facultatem habebat, quali quisque fuisset animo in totius Galliæ defectione, quam susti-

1. *res gestas* Sex Δ. — 3. *ipse adisset, sed* (vel *set*) *per* BM et Sex Δ. — 4. *Galliæ* om. TUH. — 4-5. *profectus, ubi extr.* TUH. Ox., Petav. — 6. *feliciter et celeriter* TU. — 7. *ad eum mis.* Sex Δ. — 8. *cum præsidio equitum sive equitatus* Sex Δ. — *Narbonam* BMTUL, Scal. — 10. *Belgis* Goll. et alii rec. — *M.* om. BMTU. — *C.* pars Δ. — 11. *legatis* PBY; *Vatinio legato* BM et «quinque» Δ ap. Oud.; *Vatinio Tullio legato* TUH. *legatis* L., Scal. et T a sec. m. Ut tenuissimæ sit auctoritatis quod Aldus intulit *et Q. Tullio.* — *legiones* om. TUH et nonnulli ap. Oud. — 11-12. *in Æduos* (*Æduis* L, Scal.) *constituit* TUHL, Scal. — 12. *misit* corrector U. And., Ox., Pet. — 13. *in* om. M. — *Torones* PRV; *Turonis* Sex Δ. — *adfines* m. rec. in B. — 14. *illam* om. Sex Δ. — 15. inter *reliquas* et *in* spatium vacuum in M. — *fines* Sex Δ. — 15-16. *neque p. Gallia* B. — 16. *Ipse pauc. d.* TUL, Scal. — 18. *bene* om. Petav. — 19. *habuerat* TULH. Petav. — *qualis* TU. — 20. *quisque animo in rempublicam fuisset totius* Sex Δ. quorum TUL, Ox., *in republica.*

nuerat fidelitate atque auxiliis provinciæ illius), his confectis rebus, ad legiones in Belgium se recipit, hibernatque Nemetocennæ.

XLVII. Ibi cognoscit Commium Atrebatem prœlio cum equitatu suo contendisse. Nam cum Antonius in hiberna venisset, civitasque Atrebatum in officio esset, Commius, qui post illam vulnerationem, quam supra commemoravi, semper ad omnes motus paratus suis civibus esse consuesset, ne consilia belli quærentibus auctor armorum duxque deesset, parente Romanis civitate, cum suis equitibus latrociniis se suosque alebat, infestisque itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat.

XLVIII. Erat attributus Antonio præfectus equitum, C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. Hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus ad eam virtutem, quæ singularis erat in eo, magnum odium Commii adjungebat, quo libentius id faceret quod imperabatur. Itaque dispositis insidiis, sæpius equites ejus aggressus, secunda prœlia faciebat. Novissime cum vehementius contenderetur ac Volusenus ipsius intercipiendi Commii cupiditate pertinacius eum

1. *his* om. PRV, Egm., Gott. et aliquammulti Δ rec.; habent BM; *his rebus conf.* Sex Δ. — 2. *recepit hibernavitque* BMTUH; *hiemavit* L. — 2-3. *Nemotocennæ* L, etiam c. 52; *Vemetecennæ* Gott.; *Nemoceteunæ* Palat.

XLVII. — 6. *Adreb.* PV; v. ad II, 4. — *off. maneret* Sex Δ. — 7. *commemoravimus* UHT (qui *mem.*) — 8. *esset* PV. — *ne* om. R. — 9. *duxque* om. And., Pet. — 9-10. *parente sibi omni civ.* Egm., And., Ox., Petav., marg. U. — 11-12. *complures comparatos in* Petav.

XLVIII. — 13. *C.* pars Δ. Totum nomen Sex Δ ponunt post *hiemaret.* — 14. *hiemaret* Sex Δ. — 15. *autem ad* Cuj., And., Ox. — 15-16. *eam partam* (*-tem* T) *virtutem* UT; *eam partem virtutis* Petav. — 17. *quod lib.* PRV, Egm., And. — *id* om. TU. — 18. *sæpe* TU.

cum paucis insecutus esset, ille autem fuga vehementi Volusenum produxisset longius, inimicus homini repente suorum invocat fidem atque auxilium, ne sua vulnera per fidem imposita paterentur impunita, conversoque equo se a ceteris incautius permittit in præfectum. Faciunt hoc idem omnes ejus equites paucosque nostros convertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum conjungit equo Quadrati, lanceaque infesta magnis viribus medium femur trajicit Voluseni. Præfecto vulnerato, non dubitant nostri resistere et conversis equis hostem pellere. Quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu perculsi, vulnerantur ac partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. Quod ubi malum dux equi velocitate evitavit, graviter vulneratus præfectus, ut vitæ periculum aditurus videretur, refertur in castra. Commius autem, sive expiato suo dolore, sive magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seque et ibi futu-

2. *inimicos* PV; *inim. hom.* om. Jadr. et aliquot vett. edd. — *repente* om. PRVTL, Egm., Bong. 2, Gott. et recentiorum alii. — *omnium suorum* Sex Δ. — 3-4. *per fidem interpositam* PRV et Δ recentiores; *perfidia interposita* Sex Δ, quorum And. et Petav. *iuposita*. Unde Gruterus *per fidem imposita*, in quod post voc. *fidem* facile errabatur. — 4. *inulta paterentur* Sex Δ. — 5. *præmittit* T et «quinque» recentiores ap. Oud. — *hoc* om. Sex Δ. — 6. *insecuntur* PRM. — 7. *jungit* Sex Δ. — 8. *a magnis* PRV; *ac m.* BM. Sed Sex Δ: *infesta medium femur ejus magnis viribus traicit. Præf.* — 10. *conversi* Sex Δ, sine *equis*, quod servat L. — 11. *percussi* U; *pulsi* Ox., And., Pet. — 12. *fugam* TULH, Scal. — *perterruntur* L. — *ubi* om. Norvic. — 13. *vitarit* LH. Post hoc verbum *Ac si* (*sic* Norvic.) *prælio secundo graviter ab eo vulneratus* præbent PRV et plurimi Δ cum edd. vett. Sed BM cum Sex Δ præter L, omissis septem vocabulis, hæc modo præbent: *graviter vulneratus præf.* Secuti sumus auctoritatem quam res ipsa sæpe validam et firmam esse probavit; præcedentis tamen periodi initium æquale, *Quod ubi accidit*, hujus verba *Quod ubi malum* merito suspecta reddit, eo magis quod melius hæc sejunguntur ab insequentibus: *Quod malum dux equi velocitate evitavit*. Temere repetitum *ubi*, sed *ac si* emendandum restat; *prælio secundo* autem referendum est ad initium prœlii: dum prœlium Commianis secundum erat et prospere illi rem gerebant, Romanis cedentibus. — 16. *seque ibi* (sine *et*) TU et fort. And., Ox.

rum, ubi præscripserit, et ea facturum, quæ imperarit, obsidibus firmat; unum illud orat, ut timori suo concedatur ne in conspectum veniat cujusquam Romani. Cujus postulationem Antonius cum judicaret ab justo nasci timore, veniam petenti dedit, obsides accepit.

Scio Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios confecisse, quod ego non existimari mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus, L. Paulo, C. Marcello consulibus, nullas habet magnopere Galliæ res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar exercitusque eo tempore fuissent, pauca esse scribenda conjungendaque huic commentario statui.

XLIX. Cæsar in Belgio cum hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia civitates, nulli spem aut causam dare armorum : nihil enim minus volebat, quam sub decessum suum necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine præsenti periculo susciperet. Itaque honorifice civitates appellando, principes maximis præmiis afficiendo, nulla onera injungendo,

1. *imperat* B. — 1-2. *obsidibus datis* BM et Sex Δ. Dio Cassius addit Commium etiam τοῖς ἄλλοις τοῖς συνοῦσιν οἱ ἀκέραιον τὴν ἄδειαν ἐπὶ πᾶσι τοῖς σφετέροις πρᾶξαι, XL, 43. — 2. *illum* Egm. a pr. m. — 3. *Quam postul.* Sex Δ.

7. *esse* om. M. — *propterea* om. TU. Ox., Lov. — 8. *T.* vel *Tito Paulo* codd. omnes. Correxit Aldus. Primæ edd. *L. Lentulo*, quod in uno Ursini legi fertur et in Dorv. — *cons. se* B; *concess.* PRV; *conss.* M. — 9. *magno opere* B. Egm., TU, Ox. Alio ordine BM : *nullas res Galliæ habet magno opere* (M *Galliæ magno ab eo opere*, sed *ab eo* olim fuisse *habet* cernitur) *gestas* (*egestas* B). — 10. *fuisset* Sex Δ. — *esse* om. Sex Δ.

XLIX. — 12. *illum* PBV, Egm., Gott.; om. TULH. — 13 *continendi* Sex Δ. — *nullam* R. — 15. *decessu* (*disc.* BM) *suo* AV et plurimi Δ; *decessum suum* TUH. Palat. — 15-16. *gerendi* om. M. — 18. *susciperent* Sex Δ. — 19. *onera nova imponendo* Sex Δ.

defessam tot adversis prœliis Galliam conditione parendi meliore facile in pace continuit.

L. Ipse, hibernis peractis, contra consuetudinem in Italiam quam maximis itineribus est profectus, ut municipia et colonias appellaret, quibus M. Antonii, quæstoris sui, commendaverat sacerdotii petitionem. Contendebat enim gratia cum libenter pro homine sibi conjunctissimo, quem paulo ante præmiserat ad petitionem, tum acriter contra factionem et potentiam paucorum, qui M. Antonii repulsa Cæsaris decedentis gratiam convellere cupiebant. Hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus justam sibi causam municipia et colonias adeundi existimavit, ut iis gratias ageret, quod frequentiam atque officium suum Antonio præstitissent, simulque se et honorem suum insequentis anni commendaret, propterea quod insolenter adversarii sui gloriarentur L. Lentulum et C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem et dignitatem Cæsaris spoliarent; ereptum Ser. Galbæ consulatum, cum is multo plus gratia suffragiisque valuisset, quod sibi conjunctus et familiaritate et consuetudine legationis esset.

1. *defessam* om. B. qui *totā*, M *totā diversis.*

L. — 3. *Italia* BM. — 5. *M. Antonium quæstorem suum* Egm., Pet., Buslid. — 5-6. *commendaret* Sex Δ. — 6. *petitione* PRV, Egm., Gott. — 9. *decentis* PRT. Egm. Gott. — 11. *atangeret* M. — *ut* (om. U) *in it. audirit* TU, Ox. — 13. *ut his* M. — 14. *simul* TUH, Ox. — 15. *sequentis* AV et Δ præter Sex, qui *insequentis.* — *commendaret petitione* BM (qui -*nē*) et Sex Δ. Ex superioribus illorum. — *insolenter* om. TU. — 16. *C.* pars Δ; utrumque prænomen om. TU. — 17-18. *exspol.* And., Ox., Pet. — 18-19. *gratia suffragii* TU. And. — 20. *et necessitudine* Sex Δ. — *esset.* Pergitur in codd. PRV, Egm., Gott., Barber. *quo majores pararent* (vel *sperarent*) *necessitates* etc., quæ leguntur sub finem capitis 53; sequuntur c. 54 et 55 cum subscriptione. Post hanc novo initio in illis libris scriptum cap. 51 et cap. 52, cujus pars desideratur. In ceteris codd. ordo servatus.

LI. Exceptus est Cæsaris adventus ab omnibus municipiis et coloniis incredibili honore atque amore. Tum primum enim veniebat ab illo universæ Galliæ bello. Nihil relinquebatur quod ad ornatum portarum, itinerum, locorum omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari poterat. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat; hostiæ omnibus locis immolabantur; tricliniis stratis fora templaque occupabantur, ut vel exspectatissimi triumphi lætitia præcipi posset. Tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores.

LII. Cum omnes regiones Galliæ Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit, legionibusque ex omnibus hibernis ad fines Treverorum evocatis, eo profectus est ibique exercitum lustravit. T. Labienum Galliæ præfecit Togatæ, quo majore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquam crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari, certiorque fiebat id agi paucorum consiliis, ut, interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neque de Labieno credidit quicquam.

LI. — 1 *est* om. TUH. Ox. — 2. *atque canore* M; *honore. Tum* Sex Δ præter L. — *Cum pr.* AV. Gott.; *primum* post *veniebat* in T. post *enim* in primis edd. — 3. post *bello* duo triave vocabula erasa in M. — 4. *omnium quae* A pr. præter M. — 5. *Cum lib.* in TU post *procedebat.* — *omnia* PV. — 7. *triclinis* PV. — *stractis* B. et sic vel *structis* M. — *occubantur* A consensu et V. — 8. *spectatissimi* Nipperdeius. sine necessitate. — *percipi* UH. et alii Δ ap. Oud. — 9. *apud meliores* PRVL., Gott., Scal. et tres alii ap. Oud., qui ex scriptura *umilior* frequenter obvia natum esse annotat.

LII. — 10-11. *percurrisset* PRV et alii « sex » ap. Oud. Desinunt hic veteres membranæ B. — 11. *cum celer.* Sex Δ. — *redit* A (*reddit* M) V et Δ præter T et non nominatos ap. Oud. — 12. *Trevir.* PV. — 15. *itinere* PRV, Gott.; deinde PR *fatiae*. V *fatie.* — 16. *ad* om. PR. hic *munitionem*, cum Gottorp., qui *propter munitionem.*

neque contra senatus auctoritatem ut aliquid faceret adduci potuit. Judicabat enim liberis sententiis Patrum conscriptorum causam suam facile obtineri. Nam C. Curio, tribunus plebis, cum Cæsaris causam dignitatemque defendendam suscepisset, sæpe erat senatui pollicitus, si quem timor armorum Cæsaris læderet, quoniam Pompeii dominatio atque arma non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis exercitusque dimitteret : fore eo facto liberam et sui juris civitatem. Neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem facere cœpit : quod ne fieret, consules amicique Pompeii jusserunt, atque ita rem moderando discusserunt.

LIII. Magnum hoc testimonium senatus erat universi conveniensque superiori facto. Nam Marcellus proximo anno, cum impugnaret Cæsaris dignitatem, contra legem Pompeii et Crassi retulerat ante tempus ad senatum de Cæsaris provinciis, sententiisque dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris invidia quærebat, senatus frequens in alia omnia transiit. Quibus non frangebantur animi inimicorum Cæsaris, sed admonebantur, quo majores pararent necessitates, quibus cogi posset senatus id probare quod ipsi constituissent.

1. *abduci* TFH, Ox. — 3. *C.* multi Δ. — 4. In *Cæ[saris]* desinunt PRV, Egm., Gottorp. — 5. *sic quē* M. — 6. *læderet et quoniam* codd. omnes; *ut quoniam* Em. Hoffmann. — 7. *inferret* MTU, Pet., Pal.; *in foro ferrent* pauci recentes. *terrorem ante ferrent* β, Jadr. — 9. *se* om. M. — 10. *fieret, omnes amici* And., Ox., β et recentes alii. — 11. *suaserunt* Corrar., Colb. et pauci alii rec. — *discesserunt* codd. omnes. Correxit Jurinius; et omotatum *discusserunt* in varietate Victor. Hoffmonnus præferebat *vorando discesserunt*.

LIII. — 18. *frequens* om. duo Δ rec. — *transit* M et plerique Δ præter β et non nominatos Oudendorpio, *transiit* primæ edd. — 19. *quo* (l. *ut*) et sequentia in *A* superius posita esse diximus ad cap. 50 extremum. — 20. *sperarent* *A* L, Egm., Scal., Lov., Bong. 2, corrector T et ut

LIV. Fit deinde senatusconsultum, ut ad bellum Parthicum legio una a Gn. Pompeio, altera a C. Cæsare mitteretur; neque obscure duæ legiones uni detrahuntur. Nam Gn. Pompeius legionem primam, quam ad Cæsarem miserat, confectam ex dilectu provinciæ Cæsaris, eam tamquam ex suo numero dedit. Cæsar tamen, cum de voluntate minime dubium esset adversariorum suorum, Pompeio legionem remisit, et suo nomine quintam decimam, quam in Gallia Citeriore habuerat, ex senatusconsulto jubet tradi. In ejus locum tertiam decimam legionem in Italiam mittit, quæ præsidia tueretur, ex quibus præsidiis quinta decima deducebatur. Ipse exercitui distribuit hiberna : Trebonium cum legionibus quattuor in Belgio collocat; C. Fabium cum totidem in Æduos deducit. Sic enim existimabat, tutissimam fore Galliam, si Belgæ, quorum maxima virtus, Ædui, quorum auctoritas summa esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam profectus est.

LV. Quo cum venisset, cognoscit per G. Marcellum consulem legiones duas ab se remissas, quæ ex senatusconsulto debe-

vor. in β. V *spararent*; TU. β. Colb., Barber. et corrector P in marg. *pararent*, H et pauci rec. *parerent*. — 20 p. 329. *necessitudines* Sex Δ et β.

LIV. — 2. *ac non* PV (pro *a Gn.*): *a Cn.* R; *Gn.* om. TU. — *a Cæs.* MU; *a G. Cæs.* R, Goll.; *a Gaio C.* Egm., β. — *mitterentur* β, Pal. et « fort. Cuj., Scal., And. » Oud. — 3. *hæ duæ* Sex Δ. — *uni detr.* AV et « octo » ap. Oud.; *Cæsari detr.* Sex Δ; *uni Cæsari* primæ edd. — *detrahunt* M; *detrahuntur* T. — *Cn.* M, sine præn. TUH. — 5. *Cæsari* AV et multi Δ; *Cæsaris* TULH. — *ex eo n.* M. — 6. *de voluntate adversariorum se spoliari* (vel *expol.*, M *spoliare*) *nemini* (L *nulli*) *dubium esset* M et Sex Δ. Sed Egm. *tamen etsi de voluntate dub.* — 7. *Pompei* PR pr. V; *Cn. Pompeio* TUH, *Pompeio* M et ceteri. — 8. *III* (pro *XV*) Gœlerus. — 10. *tueatur* Sex Δ et Egm. ap. Fabric. — 11. *duceb.* TUH et pauci Oud. — 11-12. *exercitum distribuit per hiberna* β et primæ edd., *in hib.* L et aliqui rec. — 12. *C. Treb.* M et multi Δ. — 13. *G. Fab.* β et corrector T; *Caninium Fab.* corrector P; *Q. Fab.* M. — 15. *et Hædui* Sex Δ.

LV. — 17. *G.* AV; *C.* Δ. — 18. *duas* om. L. — *missas* TUH, Ox.

rent ad Parthicum bellum duci, Gn. Pompeio traditas atque in Italia retentas esse. Hoc facto, quamquam nulli erat dubium quidnam contra Cæsarem pararetur, tamen Cæsar omnia patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinqueretur jure potius disceptandi quam belli gerendi. Contendit***

1. *duci* P a sec. m., in lacuna. — *Cn.* AV: sine præn. TUL. — 2. *esset* L. — 3. *quin arma contra C. pararentur, tamen eo Cæsar* β, pauci recentissimi et edd. primæ. — 4. *coad* M. — 5. *belligerandi* AV et Δ antiquiores præter Egm., qui *belli gerundi*, recentes Δ et primæ edd. *gerendi*. — *Contendit* om. M, β, TU et alii Δ; *Contendit quodam utraque die futurum* Egm.

EXPLICIT TOMUS PRIMUS.